

การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชานาอีसानในจังหวัดบึงกาฬ

โดย

นายเชิดชัย หมิ่นภักดี

ดุขฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปรัชญาดุขฎีบัณฑิต (สทวิทยาการ)

วิทยาลัยสทวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ

โดย

นายเชิดชัย หมิ่นภักดี

คู่มือฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ)

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

THE ECONOMIC AND SOCIAL LANDSCAPE CHANGES OF
PEASANTS IN BUENG KAN

BY

MR. CHERDCHAI MUENPAKDEE

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF
DOCTOR OF PHILOSOPHY IN INTEGRATED SCIENCE
COLLEGE OF INTERDISCIPLINARY STUDIES
THAMMASAT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2016
COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ

ดุษฎิณิพนธ์

ของ

นายเชิดชัย หมีนภักดี

เรื่อง

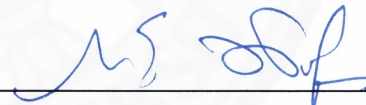
การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ)

เมื่อ วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2560

ประธานกรรมการสอบดุษฎิณิพนธ์

(ดร. ปากภูมิ ทิพคุณ)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎิณิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์ พรชัย ตระกูลวรานนท์)

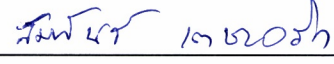
กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎิณิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์ ดร. สายฝน สุเอียนทรเมธี)

กรรมการสอบดุษฎิณิพนธ์

(ดร. วาสนา ละอองปลิว)

กรรมการสอบดุษฎิณิพนธ์

(ดร. สมพันธ์ เตชะอธิก)

คณบดี

(รองศาสตราจารย์ ดร. เดชา สังขวรรณ)

หัวข้อดัชนีนิพนธ์	การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ
ชื่อผู้เขียน	นายเจตชัย หมั่นภักดี
ชื่อปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ)
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	สหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์	รองศาสตราจารย์ พรชัย ตระกูลวรานนท์
อาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์ร่วม	รองศาสตราจารย์ ดร. สายฝน สุเอียนทรเมธี
ปีการศึกษา	2559

บทคัดย่อ

ดัชนีนิพนธ์นี้ ต้องการศึกษากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสาน ในรอบ 6 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางการเกษตรแบบข้าวและพืชไร่อื่นๆ เช่น ปอและมันสำปะหลังเป็นต้น มาเป็นสวนยางพารา ว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาในหมู่บ้านรวมถึงความสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่นๆ อย่างไรบ้าง

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ แบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงเวลาใหญ่ๆ คือ (1) ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในช่วงเวลาก่อนปี 2510 ก่อนที่การขยายตัวของพืชพาณิชย์และอำนาจรัฐจะขยายตัวลงไปในพื้นที่หมู่บ้าน ระบบเศรษฐกิจหรือการผลิตของชุมชนเป็นแบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ ที่ชาวนาทำการปลูกพืชอย่างหลากหลาย โดยการปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลักเพื่อบริโภคในครัวเรือน (2) แต่เมื่อเข้าสู่ปี 2510 – 2530 ที่เศรษฐกิจของชาวนาเริ่มถูกผนวกเข้าสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้า พร้อมกับการขยายตัวของอำนาจรัฐเข้ามาในหมู่บ้านในยุคสงครามเย็น วิธีการผลิตของชาวนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าว ปอและมันสำปะหลัง ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของชาวนาพร้อมกับการลดลงของพื้นที่ป่าไม้รอบหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว และเมื่อเข้าสู่ช่วงปี 2525 เป็นต้นมาที่ราคาผลผลิตจากปอและมันสำปะหลังเริ่มตกต่ำ ทำให้ชาวนาในหมู่บ้านเริ่มอพยพเคลื่อนย้ายไปขายแรงงานตามเมืองต่างๆ จำนวนมาก (3) และภายหลังปี 2530 เป็นต้นมา ที่ยางพาราได้เริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านมากขึ้นทำให้ครัวเรือนชาวนาเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตจากข้าวและพืชอื่นๆ มาสู่

การการผลิตยางซึ่งเป็นพืชเกษตรอุตสาหกรรม พร้อมๆ กับการหวนกลับมาของแรงงานสู่ภาคการเกษตร มีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วภายใต้เป้าหมายการผลิตแบบทุนนิยม จนก่อให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นภายในกลุ่มอย่างชัดเจนผ่านการแข่งขันกันสะสมทุนด้วยการขยายพื้นที่ครอบครองด้านการเกษตรทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน, การขยายทุนไปสู่อาชีพใหม่ๆ ทั้งในและนอกภาคการเกษตร, รวมถึงรูปแบบการบริโภคแบบสังคมเมือง ขณะเดียวกันก็พบว่าความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ที่มักถูกอธิบายด้วยข้อจำกัดหรือความเสี่ยงของสังคมชาวนาในฐานะผู้รับการอุปถัมภ์ภายใต้การผลิตแบบยังชีพก็ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยเนื่องจากสังคมชาวนาในปัจจุบันได้หลุดจากฐานวัฒนธรรมและวิถีการผลิตแบบยังชีพ จนเกิดเป็นชาวนาในฐานะผู้ประกอบการทางการเกษตรที่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อสร้างผลกำไร มีผลทำให้กลุ่มผู้อุปถัมภ์เก่าๆ ในทางเศรษฐกิจและการเมืองทั้งภายในและนอกนอกหมู่บ้านได้ลดบทบาทและความสำคัญลงเป็นอย่างมาก

คำสำคัญ: สังคมชาวนา, การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม, ยางพารา, บึงกาฬ,

Dissertation Title	THE ECONOMIC AND SOCIAL LANDSCAPE CHANGES OF PEASANTS IN BUENG KAN
Author	Mr. Cherdchai Muenpakdee
Degree	Doctor of Philosophy in Integrated Science
Major Field/Faculty/University	Integrated Science College of Interdisciplinary Studies Thammasat University
Dissertation Advisor	Assoc. Prof. Pornchai Tarkulwaranont
Dissertation Co-Advisor	Assoc. Prof. Saifon Su-indramedhi, Ph.D.
Academic Years	2016

ABSTRACT

This dissertation is design to investigate how the economic and social landscape changing of the Esan peasants in the past 5-6 decades, especially the agricultural landscape changing from rice and other crops such as hemp and cassava plantation etc. into Para rubber has affected the economic, way of life and social relationships changes of the peasants in the villages, including the relationship with the people of other groups. The researcher wants to dispute with the image of the peasant society from Edward C. Banfield's study that proposed the concept of a "culture of poverty" and the works of James C. Scott, who proposed the concept of "moral economy" to understand the peasant societies. Since their guidelines for the study of peasant societies have influenced to creation of the explanation series on the peasants in Thailand.

But, according to the study by means of anthropology field study, the researcher have found that the peasant society in Bueng Kan has begun to adapt into commercial production at the beginning of the 2510 (B.E.) decade with the state powers expansion into the villages in the cold war era. But once into the mid 2530 (B.E.) decade, it was found that peasants have migrated from the villages to be labors in the cities. Moreover, some peasant households began to modify the format and

method of production of rice and other crops to rubber producing for commercials. This has resulted in rapid change in the economic system and social relationships of the peasants under the capitalism target production which brought about a clear class crack within peasant societies through the capital accumulation by expanding both within and outside the village agriculture areas occupying, capital expansion to new career outside the agricultural sector and urban consumption patterns. At the same time, it was found that social relationships within the peasants have changed, in particular, the patron-client relationship which often was explained by the social restrictions or risk of peasants under the production for life. It was because of the current peasant societies has gone beyond from a culture and way of life of production for life for a long times, then clearly bring into the peasants as agricultural entrepreneurs under capitalism.

Keywords: Peasant society, change, rubber, Bueng kan,

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณคณะอาจารย์และเพื่อนพ้องทุกท่านในห้องเรียนหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สหวิทยาการ ที่ช่วยสร้างบรรยากาศและสร้างแรงจูงใจทางวิชาการ เพื่อหาความหมายของสิ่งที่น่าเบื่อให้กลายเป็นสิ่งที่สนุก

ขอขอบคุณคณาจารย์และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี รวมถึงศูนย์การศึกษาบึงกาฬ ที่ให้โอกาสในการใช้เวลาจำนวนหลายปีเพื่อมาศึกษาต่อ

ขอขอบคุณอาจารย์ที่ปรึกษา ท่านรองศาสตราจารย์พรชัย ตระกูลวรานนท์ ที่กรุณาให้คำแนะนำตั้งแต่เริ่มต้นจนเป็นที่มาของวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ท่านรองศาสตราจารย์ ดร.สายฝน สุเอียนทรเมธี และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านคือท่านอาจารย์ ดร.วาสนา ละอองปลิว และ ดร.สมพันธ์ เตชะอธิก ที่ให้ข้อเสนอแนะและคำแนะนำทางวิชาการที่เป็นประโยชน์ต่องานชิ้นนี้ ตั้งแต่สอบหัวข้อจนถึงเล่มวิทยานิพนธ์

และที่สำคัญยิ่ง คือ ชาวบ้านในพื้นที่ผู้ให้ข้อมูลทุกๆ ท่าน ที่ให้ความเป็นกันเองและตอบคำถาม พูดคุยในเรื่องต่างๆ ตลอดเวลาในการลงพื้นที่เก็บข้อมูล และรู้สึกขอบคุณมากเป็นพิเศษกับครอบครัวพ่อ แม่ พี่ น้อง ที่ถามไถ่ตลอดเวลา โดยเฉพาะขอขอบคุณภรรยา คือ อาจารย์ชลลทิพย์ ชัยโคตร ที่ต้องรับภาระในการเลี้ยงดู “ต้นโมกซ์” ลูกชายที่เพิ่งคลอดใหม่ ในช่วงเวลาที่ต้องเร่งทำวิทยานิพนธ์ ทั้งเป็นผู้คอยกระตุ้นอยู่ตลอดเวลา

นายเชิดชัย หมื่นภักดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
สารบัญตาราง	(9)
สารบัญภาพ	(10)
รายการสัญลักษณ์และคำย่อ	(11)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 หลักการและเหตุผลในการศึกษา	1
1.2 คำถามการวิจัย	9
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	9
1.4 ทบทวนวรรณกรรม	9
1.4.1 แนวคิดหรือแนวทางว่าด้วยการศึกษาสังคมชาวนา	9
1.4.2 วิวาทะว่าหรือคู่ตรงข้ามของการศึกษาสังคมชาวนา	13
1.4.3 แนวคิด ทฤษฎีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาที่น่าสนใจ	18
1.4.4 งานศึกษาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาไทย	20
1.5 กรอบแนวคิด	34
1.6 พื้นที่และวิธีการศึกษา	36
1.6.1 พื้นที่และเหตุผลในการเลือกพื้นที่ศึกษา	36
1.6.2 วิธีการศึกษา	38
1.6.3 ขอบเขตช่วงเวลาการศึกษา	39

1.6.4 กลุ่มเป้าหมาย	39
1.7 ข้อเสนอและคุณภาพการทางวิชาการ	41
1.8 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา	42
บทที่ 2 ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในอดีตก่อนปี 2510	44
2.1 บริบททั่วไปของหมู่บ้านนาสิงห์	44
2.1.1 ภูมิทัศน์และลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านนาสิงห์	45
2.1.2 ประวัติและความเป็นมาของหมู่บ้านนาสิงห์	47
2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของ “ชาวนา” ในอดีต	55
2.2.1 เชื้อต้อย เชื้อกิน : การทำนาและพันธุ์ข้าวในอดีต	57
2.2.2 ผลิตเพื่อบริโภค ขายเป็นบางส่วน	60
2.3 การเปลี่ยนภูมิทัศน์จากบ้านป่าภูสิงห์ไปสู่บ้านนาสิงห์	62
2.3.1 การอพยพประชากรกับการลดลงของพื้นที่ป่า	62
2.3.2 การขยายอำนาจรัฐบนกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินในชุมชน	63
บทที่ 3 ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในยุคการผลิตเพื่อการค้าก่อนยางพารา	69
3.1 การเข้ามาของพืชพาณิชย์	70
3.1.1 ยุคบุกป่าปลุกปอ (ทศวรรษ 2510)	70
3.1.2 ยุคบุกป่าปลุกมันสำปะหลัง (ทศวรรษ 2520)	75
3.1.3 ปัญหาร้ายคอมมิวนิสต์กับการเข้ามาของอำนาจรัฐในชุมชน	80
3.1.3.1 การเข้ามาของคอมมิวนิสต์บนป่าภูสิงห์	80
3.1.3.2 การเข้ามาและขยายตัวของอำนาจรัฐสู่พื้นที่หมู่บ้าน	84
3.2 หมู่บ้านนาสิงห์หลังยุคคอมมิวนิสต์และความล้มเหลวจากพืชพาณิชย์	86

3.2.1 การอพยพของชาวนาเพื่อไปเป็นแรงงานรับจ้าง	86
3.2.1.1 เรื่องเล่าเกี่ยวกับการอพยพของชาวนาจากบ้านนาสิงห์	89
3.2.2 การอพยพ แรงปรารถนาและจิตใจสำนึกของชาวนา	91
3.2.3 ข้อถกเถียงว่าการด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา	93
บทที่ 4 ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมชาวนาภายหลังจากการเข้ามาของยางพารา	95
4.1 การเข้ามาของยางพาราในภาคอีสานและบึงกาฬ	95
4.1.1 ความสำคัญของยางพาราในฐานะพืชเศรษฐกิจอุตสาหกรรมใหม่	97
4.2 เรื่องเล่าเกี่ยวกับการเข้ามาของยางพาราในหมู่บ้านนาสิงห์	103
4.3 การเข้ามาของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.)	109
4.4 การกลับมาของแรงงานรับจ้างสู่แรงงานในสวนยางของครัวเรือนและชุมชน	112
4.5 ผลกระทบและการปรับตัวของชาวนาจากการเข้ามาของยางพารา	118
4.5.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ	118
4.5.2 การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิตชาวนา	124
บทที่ 5 ความแตกต่างและความขัดแย้งภายในสังคมชาวนา	126
5.1 ความแตกต่างภายในของสังคมชาวนา	126
5.1.1 ความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินทางการเกษตร	127
5.1.2 การเปลี่ยนจากชาวนารายย่อยไปสู่ผู้ประกอบการทางการเกษตร	132
5.1.3 การสะสมทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ ที่หลากหลาย	137
5.2 ความหมายของ “ข้าว” และ “ชาวนา” ที่เปลี่ยนไป	149
5.3 ความขัดแย้งภายในสังคมชาวนา	153
5.3.1 ความขัดแย้งในเรื่องที่ดิน	155
5.3.2 ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำ	156

บทที่ 6 ระบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนา	159
6.1 การเปลี่ยนแปลงระบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์ทางสังคม	159
6.1.1 วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมภายในครัวเรือนที่เปลี่ยนไป	161
6.1.2 ระบบอุปถัมภ์กับความสัมพันธ์ทางสังคมภายในหมู่บ้านกับนอกหมู่บ้าน	165
6.1.2.1 กลุ่มผู้อุปถัมภ์เก่าที่เปลี่ยนไป	165
6.1.2.2 การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ	172
6.1.2.3 ผู้อุปถัมภ์วัดก็เปลี่ยนไป	175
6.1.2.4 การเปลี่ยนผู้อุปถัมภ์ปัจจัยการผลิตรายใหม่ของหมู่บ้าน	177
6.1.2.5 สหกรณ์นาสิ่งห้กับบทบาทผู้ให้การอุปถัมภ์รายใหม่แก่เกษตรกร	179
บทที่ 7 บทสรุปว่าด้วยสังคมชาวนาและภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป	182
7.1 ภาพของสังคมชาวนาในอดีต	182
7.2 ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาก่อนอย่างพารา (2504-2530)	186
7.2.1 พืชพาณิชย์กับการขยายตัวของอำนาจรัฐ	186
7.2.2 พืชพาณิชย์กับการว่าจ้างแรงงานในหมู่บ้าน	187
7.2.3 ชาวนา ประสพการณ์ ความหวังและการลงทุน	188
7.2.4 พืชพาณิชย์กับการเข้ามาของเส้นทางคมนาคมและพ่อค้าคนกลาง	189
7.2.5 ชาวนากับการอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง	190
7.3 ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาหลังอย่างพารา (2530-2560)	192
7.3.1 กระบวนการเปลี่ยนแปลงในระยะแรก	192
7.3.2 สังคมของชาวนาในปัจจุบัน	195
7.3.2.1 การเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ	195
7.3.3 การเปลี่ยนกิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนา	197
7.3.4 ความแตกต่างภายในของสังคมชาวนา	198
7.3.4.1 ความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินทางการเกษตร	198
7.3.4.2 การเปลี่ยนจากชาวนารายย่อยไปสู่ผู้ประกอบการทางการเกษตร	199

(1) จากชาวนายังชีพสู่เจ้าแก้วสวนยาง	199
(2) การจ้างแรงงานและการเป็นแรงงานรับจ้าง	200
(3) การสะสมทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ ที่หลายหลาย	201
7.4 บทวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง : จากชาวนายังชีพ - ชาวนากึ่งเกษตรกรกึ่งกรรมกร สู่ ชาวนาผู้ประกอบการ	204
7.5 การหันกลับมาให้ความสนใจในการเกษตร (re-agrarianisation)	206
7.6 ความสำคัญของที่ดินกับชาวนาในฐานะปัจจัยการผลิตที่สำคัญ	208
7.7 ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เปลี่ยนไป	209
7.8 ความแตกต่างและความขัดแย้งภายในสังคมชาวนา	211
7.9 ข้อค้นพบและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา	212
รายการอ้างอิง	214
ประวัติผู้เขียน	227

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวของชาวนาอีสานในอดีต	58
2.2 พื้นที่ป่าและพื้นที่ป่าเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดของภาค แยกตามป่าไม้เขต ในภาคอีสานในปี 2504 และปี 2531	67
2.3 พื้นที่ป่าไม้และพื้นที่ป่าที่ลดลงของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปี 2504 - 2531	68
3.1 พื้นที่เพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในภาคอีสานปีการเพาะปลูก 2504/2505-2531/2532	71
4.1 พื้นที่เพาะปลูก และพื้นที่กรีดยางได้ ของประเทศไทย ในช่วงปี 2554-2556	98
4.2 เนื้อที่ยืนต้นยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	99
4.3 แสดงเนื้อที่ปลูกพืชไร่ของจังหวัดบึงกาฬเป็นรายอำเภอ ปี 2557	101
5.1 การแบ่งชนชั้นชาวนาออกเป็น 4 กลุ่มโดยดูจากจำนวนพื้นที่ปลูกยางที่ถือครอง	131
5.2 เปรียบเทียบต้นทุนการทำนาดำและนาหว่าน	144
5.3 การเกิดขึ้นของอาชีพที่หลากหลายภายในหมู่บ้าน	148
5.4 การใช้ที่ดินถือครองทางการเกษตรในการเพาะปลูกข้าว ระหว่าง พ.ศ. 2557-2559	152

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย	35
2.1 รูปแผนที่ท้ายกฎกระทรวง ในการกำหนดพื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่าภูสิงห์ และป่าดงสีชมพูให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ	64

รายการสัญลักษณ์และคำย่อ

สัญลักษณ์/คำย่อ

คำเต็ม/คำจำกัดความ

กยท.

การยางแห่งประเทศไทย

ส.ป.ก.

สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

สกย.

สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผลในการศึกษา

ในอดีต ภาพลักษณ์ของชาวนาหรือสังคมชนบทไทย ถูกนำเสนอในหลากหลายรูปแบบ แต่ดูเหมือนว่ามักจะถูกนำเสนอในฐานะกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ พอสมควร ไม่ว่าจะเป็นฐานะเศรษฐกิจที่ยากจน ความด้อยทางการศึกษา ปัญหาสาธารณสุข โดยเฉพาะพฤติกรรมทางด้านการเมืองที่ถูกมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งภาพดังกล่าวถูกสร้างและผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ขณะที่สังคมชนบทเองมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การทบทวนและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นในด้านวิชาการและการพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

งานศึกษาว่าด้วยสังคมชาวนาได้รับความสนใจจากนักวิชาการมาอย่างยาวนาน ซึ่งอาจสรุปลักษณะการศึกษาและช่วงเวลาที่สำคัญได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ ๆ คือ ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (หลังทศวรรษ 1960s) ซึ่งเกิดจากความจำเป็นในการเร่งบูรณะฟื้นฟูของประเทศต่างๆ จากภัยสงคราม เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนการพัฒนาประเทศ งานศึกษาเหล่านี้จะเน้นไปที่การศึกษาวิถีชีวิต ประเพณีและโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา และในช่วงทศวรรษ (1980s) หัวข้อและประเด็นในการศึกษาสังคมชาวนาได้รับการพัฒนาให้มีความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม อุดมการณ์ ความขัดแย้งและการกบฏของชาวนา รวมถึงการเปลี่ยนไปสู่สังคมเมืองและอุตสาหกรรม เมื่อพิจารณาถึงภาพหรือมุมมองที่มีต่อสังคมชาวนาก็อาจแบ่งเป็นสองกลุ่มเช่นเดียวกันคือ กลุ่มที่มองสังคมชาวนาหรือสังคมชนบทในแง่ลบ ซึ่งส่วนมากเกิดจากการศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์ที่นำเสนอผ่านพฤติกรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตในฐานะที่เป็นคู่ตรงข้ามกับสังคมเมืองซึ่งถูกมองว่าเป็นปัญหาต่อการพัฒนาชนบทจึงเป็นพื้นที่ที่ด้อยการพัฒนาในทุกๆ ด้าน งานศึกษาเหล่านี้มักชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปัญหาต่างๆ อย่างแท้จริงคือระบบความคิดความเชื่อหรือตัววัฒนธรรมของชาวนาเองที่ถูกสั่งสมและตอกย้ำจนกลายเป็นโลกทัศน์หรือค่านิยมที่ฝังลึกในสังคมชาวนา เช่นงานของแบนด์ฟิลด์ (Banfield, 1958) ในการทำความเข้าใจสังคมชาวนาของแบนด์ฟิลด์นั้น ภาพของสังคมชาวนาถูกสร้างให้เป็นคู่ตรงข้ามกับสังคมเมือง จึงเป็นภาพที่เต็มไปด้วยปัญหาดังกล่าว อย่างไรก็ตามงานของแบนด์ฟิลด์มีข้อน่าสนใจอยู่ตรงที่ไม่ได้มองปัญหาความยากจนของชาวนาแบบง่าย ๆ เพียงแค่ปัญหาการขาดการศึกษา ความ

ขัดแย้งทางชนชั้น หรือปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่เขาได้พยายามชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปัญหาต่างๆ อย่างแท้จริงคือระบบความคิดความเชื่อหรือตัววัฒนธรรมของชาวนาเองนั่นเอง

เป็นที่น่าสนใจว่าภาพของชนบทจากงานศึกษาของแบนด์ฟิลด์หรือกลุ่มที่ใช้แนวการศึกษาดังกล่าว ดูจะสอดคล้องกับภาพลักษณ์ของหมู่บ้านในชนบทไทยตามสายตาของผู้ปกครองหรือชนชั้นนำในระยะแรกๆ ในยุคแห่งการเผชิญหน้ากับเจ้าอาณานิคมอยู่มากที่มักมองสังคมชาวนาว่าเป็น “บ้านนอกคอกนา” หรือ “บ้านป่าเมืองเถื่อน” เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นกลุ่มคนหรือพื้นที่ที่ล้าหลังและด้อยพัฒนาซึ่งต่างจากเมืองหลวงที่อุปมาให้เป็นศูนย์กลางอาณานิคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) และพบว่ายังมีอิทธิพลต่อการศึกษาและแนวทางการพัฒนาชนบทในสังคมไทยในยุคต่อมาพอสมควร ดังจะเห็นได้จากข้อค้นพบจากวิจัยของสถิต นิยมญาติ (2530) เรื่องวัฒนธรรมกับความยากจนในชนบท ที่พบว่า วิถีชีวิต ความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของชาวนาไทย ตลอดจนทักษะความรู้ของชาวนายังขาดความสมดุลและไม่ทันต่อสังคมปัจจุบัน พร้อมกับได้เสนอแนวทางแก้ไขความยากจนในชนบทว่าต้องปรับเปลี่ยนดัดแปลงพฤติกรรมการอบรมเลี้ยงดู ทศนคติและค่านิยมที่เป็นสาเหตุของความยากจน เพื่อให้พร้อมต่อผลผลิตและฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะไม่แตกต่างจากงานของแบนด์ฟิลด์เท่าไรนัก แต่กลับละเลยหรือมองข้ามปัญหาเชิงโครงสร้างด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ การศึกษาและการเมืองที่ไม่มีความยุติธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชนบท ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งได้เสนอข้อมูลที่ตรงข้ามกับกลุ่มแรกโดยเชื่อว่าชาวนาก็ไม่ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ นั่นคือเป็นคนที่มีเหตุผลในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง เช่นงานศึกษาสังคมชาวนาของ สก็อต (Scott, 1977) ที่ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมของชาวนา เช่นเดียวกันเพียงแต่วัฒนธรรมที่สก็อตใช้อธิบายพฤติกรรมของชาวนานั้นมีมิติทางด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมที่น่าสนใจ ซึ่งเขาเรียกแนวการวิเคราะห์ของเขาว่า เป็นแนว “เศรษฐศาสตร์เชิงสำนึก” หรือ “เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม” (moral economy) เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ เพื่อสร้างหลักประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัวให้ได้ ซึ่งกำหนดให้ชาวนาตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ของสังคม หรือการเข้าร่วมในขบวนการทางการเมือง เป้าหมายของชาวนาจึงไม่ใช่การผลิตจำนวนมากๆ เพื่อสร้างผลกำไรเป็นเป้าหมายหลัก แต่ชาวนาทำการผลิตโดยมีหลักที่ยึดถือกันอยู่สองข้อ คือ สิทธิที่จะมีพอกิน (right to subsistence) และการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) เป็นสำคัญ

การทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนานั้นมีมาอย่างต่อเนื่องตามลักษณะสังคมที่เปลี่ยนไป แต่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชาวนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง นั้นดูเหมือนยังเป็นปัญหาในการทำความเข้าใจในปัจจุบันอยู่มาก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสังคม

ชาวนามีความซับซ้อนมากกว่าอดีตอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมจากหลายๆ ปัจจัย เช่นนโยบายการพัฒนาเพื่อการค้าในหลายทศวรรษ กระบวนการโลกาภิวัตน์ และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระดับชาติมีผลทำให้สังคมชนบทในปัจจุบันมีความหลากหลาย ไม่ได้มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังเช่นภาพลักษณ์ของชนบทที่ถูกผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่อง ที่มักมองว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่เรียบง่าย มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ไม่มีความขัดแย้งภายใน แต่การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในยุคหลัง ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมชนบทนั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว ถึงแม้ลักษณะการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่มีต่อชนบทจะแตกต่างกันออกไปบ้างตามลักษณะประเด็นและกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา แต่โดยส่วนมากก็จะให้ภาพการเปลี่ยนแปลงที่ใกล้เคียงกัน คือมองการเปลี่ยนแปลงของชาวนาว่าได้ถูกทำลายคุณค่าลงอันเนื่องมาจากการเข้ามาของทุนนิยมและการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีผลทำให้ชุมชนชาวนาล่มสลายเพราะชาวนาส่วนมากไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้เนื่องจากไม่คุ้นเคยกับการผลิตสมัยใหม่ ประกอบกับเทคโนโลยีการผลิตที่มีราคาสูง ราคาผลผลิตก็ไม่แน่นอน จึงก่อให้เกิดภาวะหนี้สิน นำไปสู่การสูญเสียที่ดินให้กับนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น รวมทั้งเกิดการอพยพแรงงานเข้าสู่เมือง ชาวนาบางส่วนที่ปรับตัวได้ ได้ผันตัวไปสู่ผู้ประกอบการรายย่อยทั้งในอาชีพการเกษตรและนอกภาคการเกษตร (สุวิทย์ ธีรศาสดา และคณะ, 2535; วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2536; ยศ สันตสมบัติ, 2546; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544; มณีมัย ทองอยู่, 2546; เดโช ไชยทัพ, 2539) แต่ภาพดังกล่าวกลับยิ่งตอกย้ำภาพลักษณ์ของชาวนาไว้กับวัฒนธรรมความยากจนแบบที่แบนด์ฟิลด์นำเสนอไว้ยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ภายใต้วิกฤติของชนบทดังกล่าว มีงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทของกลุ่มนักคิดนักพัฒนากลุ่มหนึ่งที่รู้จักกันในนามสำนักวัฒนธรรมชุมชนซึ่งให้คุณค่าและความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจและวิถีการผลิตแบบพึ่งตนเองได้เสนอข้อค้นพบจากการศึกษาว่าถึงแม้ระบบทุนนิยมภายใต้การผลิตพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์จะเข้ามาในสังคมชนบทเป็นเวลาหลายทศวรรษแล้ว แต่การแตกตัวทางชนชั้นเศรษฐกิจของชาวนา เป็นชาวนารวย ปานกลางและยากจนกลับเป็นไปอย่างเชื่องช้า โดยชี้ให้เห็นว่าการอพยพของชาวนาเข้าสู่เมืองและเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมนั้นเป็นกลยุทธ์ในการปรับตัวเพื่อให้ครัวเรือนหรือวิสาหกิจดำรงอยู่ได้โดยย่ำว่าเป้าหมายการผลิตที่สำคัญของชาวนาคือการผลิตเพื่อยังชีพ (มณีมัย ทองอยู่, 2546) เช่นเดียวกับงานของยศ สันตสมบัติ (2546) ที่ชี้ให้เห็นว่าชาวนาต้องดิ้นรนปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยการทำงานหลายอย่างในตัวเองๆ เดียว เช่นการเป็นชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นชาวนาเมือง และแรงงานข้ามชาติ ฯลฯ ยศ เรียกลักษณะชาวนาที่มีการปรับตัวกับกระแสทุนนิยมดังกล่าวว่า “ชาวนาผู้ยืดหยุ่น” ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา ผู้นำกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้กล่าวไว้งานชิ้นดังกล่าวว่า นัยของทฤษฎี “ชาวนาผู้ยืดหยุ่น” คือการเสนอภาพของชาวนาผู้กำลังพยายามรักษาเศรษฐกิจแบบครัวเรือนและชุมชนชาวนา

เอาไว้ นั่นเอง ข้อค้นพบและข้อสรุปดังกล่าว ดูสอดคล้องกับลักษณะสังคมชาวนาภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมของ สก๊อตต์ อยู่มาก โดยมองว่าสังคมชาวนาดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการผลิตทางด้านการเกษตรเป็นหลัก โดยมีประเพณีวัฒนธรรมของความเอื้อเฟื้อและทำการผลิตแบบพอเพียง

ขณะที่งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาไทยของนักวิชาการต่างประเทศ เช่น งานศึกษาสังคมชาวนาอีสานของ ชาร์ล คายส์ (1983) ซึ่งเป็นนักวิชาการที่สนใจศึกษาสังคมชาวนาอีสานมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 ซึ่งชาร์ล คายส์มองชาวนาอีสานบนฐานอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและภูมิภาคนิยมเป็นตัววิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนากับรัฐ โดยเขามองว่าสังคมชาวนาอีสานนั้นถูกกำกับด้วยหลักการทางศีลธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนา วิถีชีวิตของชาวอีสานดำเนินไปตามหลักศีลธรรม ไม่บริโภคฟุ่มเฟือย ประหยัด ขยัน รู้จักประมาณตน และมองว่าสังคมแบบเครือญาติยังมีอิทธิพลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในครัวเรือนของชาวนา ถึงแม้ในยุคหลัง คายส์ จะได้เสนอและสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาที่ก้าวเข้าสู่ความทันสมัยในรอบ 4 ทศวรรษที่ผ่านมาอันเป็นผลจากการฉีกประสานสังคมเศรษฐกิจชาวนาเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก การศึกษาแห่งชาติ การปฏิวัติทางเทคโนโลยี รวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ที่ทำให้สังคมชาวนาเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยคายส์ได้เรียกชาวนาอีสานยุคใหม่ว่าเป็น “ชาวชนบทผู้เห็นโลกกว้าง” (Cosmopolitan villagers) อันเนื่องมาจากประสบการณ์การมาเป็นแรงงานยังส่วนต่างๆ ของประเทศและโลกในหลายทศวรรษ แต่ดูเหมือนว่าสังคมชาวนาอีสานที่คายส์ใช้หมู่บ้านแห่งหนึ่งในอีสาน เป็นตัวแทนในการวิเคราะห์มาแต่เริ่มแรกนั้นจะพบแต่ความเปลี่ยนแปลงในด้านความแตกต่างทางวัฒนธรรม นโยบายการพัฒนา และความขัดแย้งด้านพฤติกรรมทางสังคมเท่านั้น แต่ไม่ได้มองหรือวิเคราะห์ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนามากนัก (รัตนบัญญัธะ โตสกุล, 2550) จึงอาจกล่าวได้ว่างานศึกษาว่าด้วยสังคมชาวนาอีสานยังละเลยหรือให้ความสำคัญกับความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างของชาวนาน้อยมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการแตกตัวทางชนชั้น ความขัดแย้งภายในของชาวนาด้วยกันเองและระหว่างชาวนากับกลุ่มอื่นๆ ขณะที่โจนาทาน ริกส์ และสกุณี (Rigg and Sakune, 2001) มองว่าสังคมเกษตรกรรมในชนบทในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังหลุดจากฐานการผลิตบนที่ดินของตัวเองออกไปสู่กิจกรรมและอาชีพนอกภาคการเกษตรที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น เนื่องจากรายได้ในภาคการเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะทำให้ชาวนาหรือเกษตรกรดำรงชีวิตอยู่ในสังคมสมัยใหม่ได้ โดยเฉพาะงานของ Eric Hobsbawm (1996) และ Robert E. Elson (1997) ถึงกับเสนอว่าชาวนาแบบดั้งเดิมที่ทำการผลิตอย่างมีอิสระบนกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อการยังชีพนั้นได้สูญสิ้นไปแล้ว

ส่วนงานศึกษาสังคมชนบทของเซ่น เบลล์ (2533) แอนดรู เทอร์ตัน (2533) และ เอิร์ช (2533) นั้นสนใจศึกษาสังคมหมู่บ้านในชนบทไทยโดยมุ่งให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพระหว่างเศรษฐกิจโลกกับเศรษฐกิจไทยรวมถึงบทบาทของรัฐไทยและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้านด้วย โดยเฉพาะงานของเอิร์ช ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของไทยอย่างชัดเจนว่ารัฐไทยได้ขยายอำนาจเข้าไปสู่หมู่บ้านผ่านกระบวนการการพัฒนาชนบททั้งในเรื่องของอุตสาหกรรม การคมนาคม การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ รวมถึงอำนาจการบริหารการปกครองในพื้นที่ต่างๆผ่านตัวแทนหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งมีผลทำให้สถาบันสังคมและการเมืองดั้งเดิมของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป และเป็นที่ยอมรับกันว่าการพัฒนาเชิงพาณิชย์และการขยายตัวของรัฐนั้นได้มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบทตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมา แต่อย่างไรก็ตามงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาส่วนมากมักมองผ่านกรอบการวิเคราะห์ที่มองชาวนาแบบหยุดนิ่งที่ตรึงไว้กับโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาที่ทำนาปลูกข้าวเท่านั้น

ในความเป็นจริงแล้ว สังคมชาวนาเองก็มีความแตกต่างและหลากหลายทั้งในด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากรและวัฒนธรรมดั้งเดิม ทั้งการขยายตัวของรัฐและการพัฒนาเชิงพาณิชย์ก็มีระดับที่แตกต่างกัน อาจกล่าวได้ว่าชาวนาในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬก็ไม่ได้แตกต่างจากชาวนาอีสานในพื้นที่อื่นๆ มากนัก กล่าวคือได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอันเนื่องมาจากการถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยในอดีต โดยเฉพาะทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาเราจะพบการเปลี่ยนแปลงใน 3 ช่วงเวลาใหญ่ๆ คือช่วงแรก ช่วงเวลาก่อนปี 2500 โดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาถึงช่วงต้นปี 2500 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐไทยเริ่มขยายตัวและดำเนินนโยบายการผลิตเชิงพาณิชย์ และมีการสร้างทางรถไฟเชื่อมหัวเมืองหลักในภาคอีสาน ช่วงที่สอง คือช่วงที่รัฐกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นใช้ในปี 2504 จนถึงต้นทศวรรษที่ 2530 พร้อมๆ กับนโยบายการพัฒนาชนบทในยุคสงครามเย็น ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวอีสานได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองผ่าน “ยุทธศาสตร์การพัฒนา” พร้อมกับการผลิตและสร้างความหมายของอีสานในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มี “ปัญหา” ด้านความมั่นคงและพื้นที่ด้อยพัฒนา ซึ่งนักวิชาการต่างสรุปว่าการพัฒนาในช่วงนั้น มีผลทำให้ชุมชนชาวนาล่มสลายพร้อมกับเกิดการอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามทัศนะและแนวทางการศึกษาสังคมชนบทอีสานในแง่ลบดังกล่าว พัฒนา กิติอาษา (2557) ได้วิพากษ์ว่าเป็นการมองการเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวร้ายมากเกินไป จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพอันเลวร้ายของชนบทได้ถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำอยู่เช่นนั้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนช่วงเวลาสุดท้ายคือตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 - ปัจจุบัน ซึ่งเป็นภาคต่อของยุคการพัฒนา ที่แรงงานอพยพจากชนบทได้ออกไปแสวงโชคและเรียนรู้วัฒนธรรมเมืองจากส่วนต่างๆ ของโลกและบางส่วนได้หวนคืนสู่

ชนบททั้งในฐานะเกษตรกรและผู้ประกอบการอื่นๆ นอกภาคการเกษตร ซึ่งน่าสนใจว่า ยางพาราเริ่มเข้ามามีบทบาทในภาคอีสาน ในช่วงเวลาดังกล่าวเช่นกัน โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ซึ่งถือเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่การปลูกยางพารามากที่สุดในภูมิภาคนี้ พร้อมๆ กับนโยบายการปฏิรูปการศึกษา การสาธารณสุข และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น แต่การศึกษาสังคมชนบทในยุคดังกล่าวนี้กลับค่อนข้างเงียบเหงาและยังขาดการศึกษาและทำความเข้าใจด้วยแนวทางการศึกษาใหม่ๆ อยู่มาก โดยเฉพาะสังคมชาวนาที่แต่เดิมทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ และมีความหลากหลายทางอาชีพมากขึ้น

เมื่อมองดูปรากฏการณ์ในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงก็ไม่ได้แตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ มากนักที่ประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าวเป็นหลักพร้อมๆ กับการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ ตามนโยบายและการส่งเสริมของภาครัฐมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะหลังปีพ.ศ.2505 เป็นต้นมา หลังจากมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งในปี 2504 ที่รัฐเน้นการขยายโครงสร้างพื้นฐานและส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้าทำให้ชาวนาในภาคอีสานมีการเพาะปลูกพืชไร่ชนิดอื่นๆ นอกจากข้าวเพิ่มขึ้นตามมาไม่ว่าจะเป็นปอแก้ว ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ยาสูบและพืชอื่นๆ อีกหลายชนิด (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2541) และในช่วงหลังปี 2520 ชาวนาในพื้นที่ภาคอีสานยังมีการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ เพิ่มขึ้นอีกคือยูคาลิปตัส และมะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามความนิยมและจำนวนพื้นที่ในการเพาะปลูกพืชเหล่านี้ก็มีเพิ่มขึ้นหรือลดลงหมุนเวียนเปลี่ยนกันไปตามราคาที่สูงลงในแต่ละช่วงเวลา แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เมื่อรัฐมีนโยบายการส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่ภาคอีสานผ่านโครงการพัฒนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโครงการเร่งรัดการปลูกยางพาราเพื่อกระจายรายได้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการอีสานเขียว โครงการสงเคราะห์ปลูกยางพาราแก่ผู้ที่ไม่มียางมาก่อนและโครงการอื่นๆ ที่ตามมาในภายหลังอีกจำนวนมาก ประกอบกับราคายางพาราที่สูงขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงปี 2546 เป็นต้นมาทำให้ชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงได้หันมาปลูกยางพาราแทนพืชไร่อื่นๆ เป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ที่ดิน แรงงาน วิถีชีวิตและพฤติกรรมการบริโภครวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนา

จากข้อมูลภาวะการผลิตพืช ของสำนักงานเกษตรจังหวัดบึงกาฬ ในปี 2557 พบว่า จังหวัดบึงกาฬมีพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 2,691,089 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมจำนวน 1,335,391 ไร่ และในสวนพื้นที่เกษตรกรรมนี้ปรากฏว่าเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราจำนวนมากที่สุดคือจำนวน 775,994 ไร่ มากกว่าร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมด (แบ่งเป็นพื้นที่เปิดกรีดแล้วจำนวน 497,440 ไร่ พื้นที่ที่ยังไม่เปิดกรีดจำนวน 278,554 ไร่) ซึ่งนับว่าเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ปลูกยางพารามากที่สุดในภาคอีสาน พื้นที่ปลูกพืชรองลงมาจากยางพาราคือพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวจำนวน 483,311 ไร่ ที่เหลือ

นอกจากนั้นเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก และอื่นๆ จำนวน 77,086.50 ไร่ และจากข้อมูลของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางพบว่าเกษตรกรสามารถผลิตยางก้อนถ้วยได้เฉลี่ยประมาณ 296 กิโลกรัม/ไร่/ปี ดังนั้น เมื่อคำนวณจำนวนพื้นที่ยางพาราที่เปิดกรีดในปี 2556 จำนวน 497,440 ไร่ และราคายางก้อนถ้วยที่ขายผ่านจุดประมูลยางของ สกย. ราคา กิโลกรัมละประมาณ 30 บาท (ราคา ณ ช่วงเวลาดังกล่าว) ส่งผลให้จังหวัดบึงกาฬมีเงินหมุนเวียนเนื่องจากผลผลิตยางพาราปีละไม่น้อยกว่า สี่พันล้านบาท ซึ่งข้อมูลในภาพรวมของจังหวัดดังกล่าว สอดคล้องกับข้อมูลภาคสนามของงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากชนบทสู่เมือง” (ชลทิพย์ชัยโคตร, 2559) ที่ศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมืองบึงกาฬ ของจังหวัดบึงกาฬ ที่พบการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพและรายได้ของเกษตรกรอย่างชัดเจน จากเดิมที่เกษตรกรเคยปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก คิดเป็นร้อยละ 86 ของพืชที่ปลูกในต้นทศวรรษ 2500 จนถึง ทศวรรษ 2530 และเมื่อยางพาราเริ่มเข้ามาในชุมชนในช่วงต้นปี 2530 พบว่ามีเกษตรกรเพียงเล็กน้อยที่ทดลองปลูกยางพารา คิดเป็นเพียงร้อยละ 13 แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2540 ปรากฏว่ามีเกษตรกรที่หันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 40 และในช่วงเวลาดังกล่าวนีเอง ที่ราคายางพาราได้สูงขึ้นมาก ทำให้ในต้นปี 2550 ถึงปัจจุบัน พบว่ามีเกษตรกรในชุมชนได้หันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น ถึงร้อยละ 66 พร้อมกับการลดลงของพื้นที่ปลูกข้าวและพืชอื่นๆ

การที่ชาวนาได้หันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมตามมา โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมที่รับซื้อวัตถุดิบและแปรรูปยางพาราขนาดใหญ่ในพื้นที่จำนวน 7 โรงงาน นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงในด้านแรงงานในครัวเรือนและแรงงานรับจ้างจำนวนมาก เนื่องจากการเพาะปลูกยางพาราเป็นการตรึงแรงงานภาคการเกษตรให้อยู่กับพื้นที่ ทั้งนี้เพราะในการทำสวนยางพารานั้นจำเป็นต้องใช้แรงงานในการกรีดยางตลอดทั้งปี ยกเว้นช่วงปิดกรีดหรือพักหน้ายางในช่วงฤดูแล้งเป็นระยะเวลาสั้นๆ เพียงไม่กี่เดือนเท่านั้น ข้าในบางกรณี เกษตรกรหลายรายเลือกที่จะไม่หยุดพักหน้ายางก็มี และเมื่อมองในด้านผลผลิต จากที่ทำนาจะขายข้าวได้เพียงปีละครั้งหรือสองครั้งเป็นอย่างมาก ส่วนยางพาราเมื่อให้ผลผลิตเกษตรกรจะเก็บผลผลิตขายเป็นรายสัปดาห์กล่าวคือเดือนละ 2-3 ครั้งในรูปของยางก้อนถ้วยหรือที่ชาวบ้านในพื้นที่เรียกว่าขี้ยาง ทำให้วิถีชีวิตต้องเข้าไปเกี่ยวพันกับตลาด ราคาและนโยบายของรัฐอย่างใกล้ชิด และชาวนาบางกลุ่มยังสามารถสะสมทุนจากการทำการเกษตรในรูปของการขายที่ดินและขยายกิจกรรมการเกษตรออกไปสู่กิจกรรมหรืออาชีพอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีกด้วย ขณะเดียวกันน่าจะมีชาวนาหรือเกษตรกรหลายรายที่ได้สูญเสียที่ดินทำกินไปอันเนื่องมาจากการเข้ามากว้านซื้อที่ดินของเกษตรกรรายใหญ่หรือนายทุนจากนอกพื้นที่ในช่วงเวลาที่ยางพาราและที่ดินมีราคาแพง ซึ่งจากปรากฏการณ์ในพื้นที่ ดูจะขัดแย้งกับภาพของสังคมชาวนาตามข้อเสนอของแบงค์ฟีลด์และ

สก็อตอยู่มากที่มองว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมของความยากจน มีวิถีชีวิตและวิถีการผลิตบนฐานของเศรษฐกิจแบบยังชีพ อีกทั้งน่าสนใจว่ารายได้หลักของชาวนาที่หันมาปลูกยางก็มาจากภาคการเกษตรไม่ใช่จากนอกภาคการเกษตร¹ ซึ่งน่าจะต่างจากงานศึกษาที่ Rigg และ Sakunee (Rigg and Sakunee ,2001) ได้เสนอไว้ว่าสังคมชนบทมีแนวโน้มที่จะเลิกหรือเกิดกระบวนการเลิกเป็นชาวนา (depeasantization) เพราะชาวนาได้หันไปสู่อาชีพอื่นๆ และมีรายได้อื่นจากนอกภาคเกษตรมากกว่า

ดังเหตุดังกล่าวจึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่าชุดคำอธิบายว่าด้วยสังคมชาวนาผ่านระบบความคิดหรือวัฒนธรรมของชาวนาที่อยู่ตรงข้ามกับสังคมเมืองแบบที่แบนด์ฟิลด์ศึกษาหรือคำอธิบายสังคมชาวนาที่อิงอยู่บนฐานการผลิตเพื่อยังชีพในลักษณะสังคมแบบเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมของสก็อต ที่มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นตัวแบบในการอธิบายพฤติกรรมหรือความสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มอื่นๆ อาจรวมถึงแนวคิดจากนักวิชาการกลุ่มอื่นๆ เช่นกลุ่มหรือสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ตาม ที่พยายามอธิบายสังคมชาวนาว่าเป็นกลุ่มคนที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ มีวิถีชีวิตและความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย บนฐานของศีลธรรมทางศาสนาที่ทำการผลิตเพื่อรักษาเศรษฐกิจแบบครัวเรือนและชุมชนชาวนาเอาไว้ นั่น ชุดคำอธิบายดังกล่าว ยังสอดคล้องกับความเป็นจริงและมีพลังในการอธิบายสังคมชาวนาอีสานในยุคปัจจุบันนี้อยู่มากน้อยเพียงใด หรือไม่

¹ จากการลงพื้นที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดบึงกาฬเพื่อสำรวจข้อมูลในเบื้องต้นผู้ศึกษาพบว่า ชุมชนแห่งนี้ได้รวมกลุ่มลานยางขึ้น เพื่อรวบรวมผลผลิตคือยางก้อนถ้วยเพื่อขายให้กับพ่อค้าโดยการยื่นซองประมูลแข่งขัน พบว่าในชุมชนดังกล่าวมีกลุ่มลานยางถึงสามกลุ่มแต่ละกลุ่มสามารถรวบรวมผลผลิตขายให้พ่อค้าได้ถึงครั้งละประมาณ 50-150 ตันต่อกลุ่ม ซึ่งในหนึ่งเดือนโดยทั่วไปจะขายผลผลิต 2 ครั้ง ซึ่งราคายางก้อนถ้วยในช่วงปีนี้ จะขึ้นลงตลอดเวลาแต่อยู่ระหว่างกิโลกรัมละ 30-35 บาท ซึ่งถือว่าต่ำมาก เมื่อเทียบกับช่วง 3-5 ปีที่ผ่านมา แต่เมื่อคำนวณรายได้ที่เป็นเงินสดที่เกิดจากการขายยางแต่ละครั้งแล้วพบว่าสูงถึงกลุ่มละ 2-3 ล้านบาท เมื่อรวม 3 กลุ่มเข้าด้วยกันในรอบเดือนหนึ่งแล้วจะพบว่า ชุมชนแห่งนี้สามารถขายผลผลิตยางก้อนถ้วยได้ถึงเดือนละไม่น้อยกว่า สิบล้านบาท ซึ่งต่างจากการทำนา ทำไร่ในอดีตอย่างเทียบกันไม่ได้

1.2 คำถามการวิจัย

จากเหตุผลดังกล่าว ได้นำมาสู่คำถามวิจัย ดังนี้ (1) การเข้ามาของยางพารามีผลต่อการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในพื้นที่อย่างไรบ้าง (2) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดความแตกต่างภายใน (internal differentiation) และความขัดแย้งภายในของสังคมชาวนาอย่างไรบ้าง (3) ความสัมพันธ์และพฤติกรรมทางสังคมของชาวนายังสามารถอธิบายด้วยแนวคิดระบบอุปถัมภ์หรือไม่ หรือเปลี่ยนแปลงไปเช่นไรบ้าง

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอันเนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการขยายตัวของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะการเข้ามาของยางพารา

1.3.2 เพื่อศึกษาความแตกต่างภายใน (internal differentiation) และความขัดแย้งภายในของสังคมชาวนา

1.3.3 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาภายใต้แนวคิดระบบอุปถัมภ์

1.4 ทบทวนวรรณกรรม

1.4.1 แนวคิดหรือแนวทางว่าด้วยการศึกษาสังคมชาวนา

ในภาษาไทย คำว่า “ชาวนา” มักใช้เรียกเกษตรกรที่ทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก ซึ่งโดยส่วนมากมักจะทำนาในเขตพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนเกษตรกรที่ปลูกพืชชนิดอื่นๆ ในที่ดอน ไม่ว่าจะเป็นที่ไร่หรือที่สวน เรามักเรียกกันในชื่ออื่น เช่น “ชาวไร่” หรือ “ชาวสวน” จะสังเกตได้ว่าความหมายที่เรียกกันแบบนี้ ยึดเอาการใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นหลักในการให้ความหมาย ซึ่งมักไม่ตรงกับ ความหมายของชาวนาที่มาจากศัพท์ว่า “peasant” ที่ใช้กันในงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาเท่าไรนัก เพราะในแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยานั้น ชาวนา มีความหมายครอบคลุมไปถึงวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม ของกลุ่มคนภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกันหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็น

ความหมายที่ผู้ศึกษาใช้ในงานศึกษาชิ้นนี้ด้วย เพราะในความเป็นจริงแล้ว ชาวนา ไม่ใช่กลุ่มคนที่ทำการผลิตข้าวหรือทำการเกษตรเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งมาตั้งแต่อดีต แต่อาจทำการผลิตหรือประกอบอาชีพหลายๆ อย่างไปพร้อมๆ กันเพื่อการพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด ทีโอดอร์ ชานิน (Teodor shanin, อ้างถึงใน สุริยา สมุทคุปดี และคณะ, 2538, น. 28-50) นักวิชาการชาวรัสเซียชี้ว่า ครอบครัวยุคใหม่ของสังคมชาวนากับครอบครัวยุคก่อนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแตกต่างกันอย่างชัดเจน เนื่องจากครอบครัวยุคใหม่เป็นหน่วยการผลิตและหน่วยบริโภคในตัวเอง ความอยู่รอดของชาวนาต้องขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ ขณะเดียวกันชาวนาก็ยังต้องเกี่ยวข้องกับรัฐส่วนกลางและตลาดการค้าในระบบทุนนิยม ดังนั้น ชาวนาในที่ต่างๆ จึงจำเป็นต้องทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายมากขึ้นเพื่อความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน ซึ่งชาวนาไทยก็เป็นตัวอย่างที่สนับสนุนข้อเสนอทางทฤษฎีนี้ได้อย่างชัดเจน ดังนั้น การพิจารณาชาวนาและสังคมชาวนา โดยดูจากกิจกรรมที่ทำเพียงอย่างเดียว จึงไม่พอจะสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงทางสังคมในยุคปัจจุบันมากนัก ขณะเดียวกัน “ชาวนา” ในมนทัศน์ด้านมานุษยวิทยา ก็ไม่ใช่เกษตรกรหรือผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรมในประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรม เช่น ยุโรปตะวันตก สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น เป็นต้น ที่ประกอบอาชีพธุรกิจการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีการผลิต การจัดการและการตลาดสมัยใหม่ ทั้งยังสามารถรวมตัวกันเป็นสหกรณ์และมีอิทธิพลต่อรองอำนาจทางการเมืองด้วย ดังนั้น ชาวนา จึงหมายถึงเฉพาะเกษตรกรในชนบทของประเทศโลกที่สาม ซึ่งพึ่งพาเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อน และมักตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งบทบาทของครอบครัวยังคงมีความสำคัญทั้งในด้านการผลิต การบริโภคและจำหน่ายจ่ายแจกในชุมชน

สังคมชาวนาได้รับความสนใจจากนักวิชาการมาอย่างยาวนานและมีประเด็นหรือมุมมองในการศึกษาอย่างหลากหลาย ดังที่ ทีโอดอร์ ชานิน (Shanin 1990, อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2546, น. 1-2) ได้เสนอมุมมองเกี่ยวกับชาวนาไว้ 3 มุมมองคือ มุมมองแรกนั้นมองว่า สังคมชาวนาไม่ได้มีลักษณะหรือโครงสร้างพิเศษแตกต่างจากสังคมอื่นๆ ในการศึกษาค้นคว้าทางสังคมศาสตร์ สังคมชาวนาจึงไม่มีประเด็นที่มีนัยสำคัญอะไรในทางทฤษฎี มุมมองที่สอง มองต่างออกไปโดยมองว่า สังคมชาวนานั้น มีลักษณะแตกต่างจากสังคมอื่นๆ แต่ความแตกต่างเหล่านี้ก็เป็นเรื่องปกติซึ่งเป็นความหลากหลายทางสังคมสามารถอธิบายได้ด้วยการประยุกต์ใช้ทฤษฎีสังคมโดยทั่วไป ส่วนมุมมองที่สาม มองว่าสังคมชาวนามีลักษณะพิเศษจากสังคมอื่นๆ ดังนั้นการทำความเข้าใจสังคมชาวนา จำเป็นต้องสร้างแนวคิดทฤษฎีเพื่อใช้อธิบายลักษณะและโครงสร้างสังคมชาวนา การมองสังคมชาวนาในลักษณะมุมมองที่สามนี้ได้นำไปสู่งานศึกษาสังคมชาวนาที่สำคัญในหลายชิ้น เช่นงานของจูเลียน สจิวต์ (Julian Steward) งานของป็อกกี (Poggie) งานเรื่อง The Agrarian Question ของคอตสกี (Kautsky) งานของชานานอฟ (Chayanov) เรื่อง The Theory of Peasant Society รวมถึงงาน

ของ เจมส์ สก็อตต์ เรื่อง The Moral Economy of the Peasant (Scott, 1976) เนื่องจากมุมมองในการศึกษาสังคมชาวนาที่แตกต่างกันดังกล่าว ทำให้นักศึกษาว่าด้วยสังคมชาวนาจึงมีความแตกต่างและหลากหลายตามกรอบแนวคิดและวิธีการศึกษาในแต่ละยุคไปด้วย อย่างไรก็ตามเราอาจสรุปภาพรวมของแนวคิดหรือวิธีการศึกษาชาวนาหรือสังคมหมู่บ้านในชนบทไทยตามแนวทางที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, น. 16-60) ได้จำแนกไว้ 4 รูปแบบดังนี้ คือ 1) การศึกษาในเชิงคุณค่า (Normative Study) 2) การศึกษาเชิงประจักษ์ (Empirical Study) 3) การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ (Historical) 4) การศึกษาในเชิงวาทกรรม (Discourse Study)

การศึกษาในเชิงคุณค่า (Normative Study) ให้ความสำคัญกับคุณค่าทางสังคมตามอุดมคติทางศีลธรรมมากกว่าการศึกษาหมู่บ้านตามความจริงเชิงประจักษ์ การผลิตหรือการสร้างภาพของชุมชนขึ้นถูกนำเสนอผ่านกลุ่มบุคคลที่สำคัญสามกลุ่ม คือ กลุ่มของรัฐ กลุ่มของนักวิชาการ และกลุ่มนักพัฒนาเอกชน อานันท์ (2544) ได้อ้างอิงงานที่สำคัญสองชิ้นกล่าวคืองานของธงชัย วินิจจะกุล (Thongchai, 2000) และงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) ที่พบว่าการนำเสนอภาพลักษณ์ของหมู่บ้านของรัฐในระยะแรกมีลักษณะเป็น “บ้านนอกคอกนา” หรือ “บ้านป่าเมืองเถื่อน” ทั้งนี้เนื่องจากรัฐหรือส่วนกลางต้องกลายฐานะของเมืองหลวงให้มีฐานะสูงเทียบชั้นกับศูนย์กลางของอาณานิคมหรือมหานครที่ทันสมัยในยุโรป เพราะบริบทของสังคมในยุคนั้นกำลังเผชิญกับเจ้าอาณานิคมที่ทันสมัย ในระยะต่อมาเมื่อมีความจำเป็นต้องสร้างชาติขึ้น ภาพของหมู่บ้านก็กลายมาเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์แบบอุดมคติ คือมีทั้งเอกภาพและความกลมกลืนและเป็นรากเหง้าที่สำคัญของสังคมไทย ส่วนกลุ่มนักวิชาการ ซึ่งเป็นกลุ่มนักมานุษยวิทยาที่ลงไปศึกษาหมู่บ้านไทยในระยะแรกๆ ไม่ว่าจะเป็น Konrad Kingshill หรือ Robert Redfield ที่มีมุมมองหมู่บ้านว่าเป็นหน่วยอิสระที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีวัฒนธรรมของตนเอง ให้ความสำคัญกับจิตใจ ตลอดจนเน้นคุณค่าของความร่วมมืออย่างแน่นแฟ้นและกลมกลืนบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หมู่บ้านจึงเป็นหน่วยพื้นที่ที่มีอิสระจากอิทธิพลภายนอก แต่เมื่อมาถึงยุคการพัฒนา ได้มีการสร้างภาพหมู่บ้านซ้อนขึ้นมาอีก โดยมองว่าชุมชนนั้นเชื่อมโยงกับรัฐแต่เป็นตัวแทนของอดีตและความล้าหลัง ขาดศักยภาพในการพัฒนาตนเองและมีวัฒนธรรมแบบไร้เหตุผล กลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มนักพัฒนาเอกชน ได้นำเสนอภาพของหมู่บ้านในอีกมุมหนึ่งที่ตรงข้ามกับภาพของหมู่บ้านที่รัฐมอง โดยเสนอว่า หมู่บ้านเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองของตัวเองเน้นเศรษฐกิจแบบยังชีพและพึ่งตนเอง แต่มองว่าหมู่บ้านกำลังถูกทำลายโดยรัฐและระบบทุนนิยมยิ่งขึ้นทุกขณะ แนวคิดกลุ่มสุดท้ายนี้จัดเข้าในกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

การศึกษาเชิงประจักษ์ (Empirical Study) มีมุมมองจากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านบนพื้นฐานของปัจเจก ซึ่งในวิธีการนี้มีมุมมองที่แตกต่างกัน อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มหรือ 3 แนวทาง

คือ กลุ่มที่มองว่าหมู่บ้านมีโครงสร้างหลวมซึ่งเกิดจากการที่นักวิชาการต่างประเทศเข้ามาศึกษาหมู่บ้านไทยเชิงประจักษ์แบบมานุษยวิทยาช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยพบว่าหมู่บ้านไม่มีความเป็นกลุ่มก้อนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกนิยมสูง ส่วนกลุ่มที่สอง มองชุมชนหมู่บ้านในแง่ร้าย โดยมองว่าชาวบ้านเป็นพวกที่ไม่มีเหตุผล เพราะมีวัฒนธรรมของความยากจน โดยได้รับอิทธิพลจากงานของสองท่านคือ Edward C. Banfield (1958) รวมถึงงานของ Geoge M.Foster โดยเฉพาะงานของแบนฟิลด์นั้น ได้เสนอภาพของสังคมชาวนาที่ขาดความสามารถในการรวมกลุ่มเพื่อกิจการสาธารณะ โดยเขาได้ประมวลและสรุปลักษณะเด่นๆ ของชุมชนหรือสังคมชาวนาไว้ว่ามีลักษณะคือ ชาวบ้านจะไม่ใคร่คำนึงถึงผลประโยชน์ของกลุ่มหรือชุมชน ยกเว้นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อตัวเขาเองด้วย และจะคาดหวังผลประโยชน์ทางวัตถุต่อตัวเองในระยะสั้นเท่านั้น การรวมกลุ่มเพื่อการช่วยเหลือกันนั้นเป็นเรื่องยากมาก เพราะมองว่าชาวนาขาดความไว้วางใจกันและกัน และไม่มีความเสียสละพอ พฤติกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้านนั้นจึงไม่สอดคล้องกับหลักการทางการเมือง ส่วนกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มที่เห็นแย้งกับกลุ่มที่สอง ไม่ว่าจะเป็นงานของ James C. Scott และงานของ Samuel L. Popkin โดยเสนอว่า ชาวบ้านมีเหตุผล ในการตัดสินใจในการผลิต ถึงแม้ว่า ในรายละเอียดงานของทั้งสองคนจะมีความขัดแย้งกันในเรื่องเป้าหมายการผลิตของชาวนาอยู่บ้าง โดยที่สกอตต์นั้นมองว่า ชาวนาไม่ได้เป็นคนไร้เหตุผลหรือขี้เกียจแต่การที่ชาวนาถูกมองเช่นนั้น เป็นเพราะชาวนายังไม่คุ้นเคยกับการผลิตเพื่อการขายมากกว่า จึงมุ่งผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ขณะที่พ็อปปคินได้แย้งว่าชาวนาไม่ได้แตกต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมที่ทำการผลิตเพื่อผลประโยชน์ตอบแทนสูงสุดในระบบตลาดเช่นเดียวกัน

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ (Historical) มีแนวคิดและทิศทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ชนบทอย่างน้อย 3 แนวทาง คือ 1) แนวทางแรก เน้นด้านประวัติศาสตร์สังคม แนวคิดหลักคือเปลี่ยนศูนย์กลางของประวัติศาสตร์จากเรื่องราวของผู้นำทางการเมืองมาเป็นให้ภาพรวมของวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคม ก่อให้เกิดความสนใจในการศึกษา ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน โดยเน้นที่สถาบันความสัมพันธ์ทางสังคมที่เรียกว่า ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งถือเป็นความต่อเนื่องทางโครงสร้างระหว่างสังคมหมู่บ้านในอดีตกับปัจจุบันท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัย 2) แนวทางที่สองเน้นด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เป็นการศึกษาประวัติของกิจกรรมทางเศรษฐกิจเช่น การผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นหลัก บางกลุ่มมุ่งศึกษาวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน โดยเน้นภาพการดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นหลัก บางกลุ่ม เน้นการศึกษาประวัติศาสตร์การค้าท้องถิ่น โดยมองว่าหมู่บ้านไม่ได้มีการผลิตแบบยังชีพและเป็นวิถีชีวิตที่ยากลำบากและยังมองว่าสังคมชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐที่ถูกดักตวงเอาส่วนเกินไปจึงไม่เชื่อว่าสังคมชาวนาจะมีอิสระและพึ่งตนเองได้ และบางกลุ่มเน้นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน โดยมองว่าท้องถิ่น

ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว หากมีความสัมพันธ์กับระบบภายนอก เช่น ระบบตลาด การค้า และรัฐภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าว ชาวบ้านแต่ละคนและแต่ละกลุ่มต้องต่อสู้อย่างต่อเนื่องเพื่อแสวงหาทางอย่างในการผลิตอย่างเป็นอิสระ และ 3) แนวทางเน้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งครอบคลุมถึงการศึกษาภาพรวมของสังคมในอดีตโดยผ่านมุมมองความคิด วิถีชีวิตและศิลปะ ที่เคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ในสังคมนั้น โดยพยายามจะศึกษาประวัติศาสตร์จากภายใน อย่างไรก็ตามทั้งสามแนวทางก็ไม่ได้แยกขาดจากกันมากนักซึ่งในช่วงท้ายได้หลอมรวมกันในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ชัดเจน

การศึกษาในเชิงวาทกรรม (Discourse Study) เป็นการศึกษาที่ไม่ผูกติดกับเนื้อหาที่เป็นจริงของหมู่บ้านทั้งในทางสังคมและทางกายภาพ แต่สนใจว่ากลุ่มต่างๆ สร้างความหมายและใช้ความหมายที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์จากชาวบ้านอย่างไรบ้าง การศึกษาในเชิงวาทกรรมจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งมิติ วิธีคิดและกระบวนการทัศนในการศึกษาอย่างสิ้นเชิง โดยเปลี่ยนจากเวทีความขัดแย้งและการต่อสู้ทางโครงสร้างในด้านเศรษฐกิจและการเมืองมาสู่การต่อสู้และความขัดแย้งในเวทีทางวัฒนธรรมมากขึ้น เพราะเป็นเวทีแห่งการแย่งชิงอำนาจในการนิยามความหมาย เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ชาวบ้านและทุนในกระบวนการพัฒนา และยังเป็นการหันมาให้ความสำคัญกับความรู้และอำนาจของชาวบ้านอย่างจริงจัง ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความหมายของการต่อสู้ของชาวบ้านในการต่อต้านการครอบงำจากภายนอก ดังนั้น ชาวบ้านจึงสามารถสร้างความเป็นชุมชน ขึ้นมาได้ใหม่ อยู่ตลอดเวลา

1.4.2 วิวาทะหรือคู่ตรงข้ามของการศึกษาสังคมชาวนา

การจำแนกแนวทางการศึกษาสังคมหมู่บ้านหรือสังคมชาวนาออกเป็นกลุ่มต่างๆ เช่นนี้ก็เพียงเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดหรือจุดเน้นที่อยู่เบื้องหลังการศึกษาที่ทำให้ภาพของชาวนาหรือชุมชนแตกต่างกันออกไป ซึ่งเราอาจสรุปลักษณะการศึกษาและช่วงเวลาที่สำคัญของการศึกษาสังคมชาวนาได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ ๆ คือ 1) ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (หลังทศวรรษ 1960s) ซึ่งการศึกษาสังคมชนบทในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดจากความจำเป็นในการเร่งบูรณะฟื้นฟูของประเทศต่างๆ จากภัยสงคราม เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนการพัฒนาประเทศ งานศึกษาเหล่านี้จะเน้นไปที่การศึกษาวิถีชีวิต ประเพณีและโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา และ 2) ในช่วงทศวรรษ (1980s) หัวข้อและประเด็นในการศึกษาสังคมชาวนาได้รับการพัฒนาให้มีความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม อุดมการณ์ ความขัดแย้งและการกบฏของชาวนา รวมถึงการเปลี่ยนไปสู่สังคมเมืองและอุตสาหกรรม เมื่อพิจารณาถึงภาพหรือมุมมองที่มีต่อสังคมชาวนาก็อาจแบ่งเป็นสองกลุ่มเช่นเดียวกันคือ กลุ่มที่มองสังคมชาวนาหรือสังคมชนบทในแง่ลบ ซึ่งส่วนมากเกิดจากการศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์ที่นำเสนอผ่านพฤติกรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตในฐานะที่เป็นคู่ตรงข้ามกับสังคมเมืองซึ่งถูกมองว่าเป็นปัญหาต่อการพัฒนา

ดังกล่าว ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งได้เสนอข้อมูลที่ตรงข้ามกับกลุ่มแรกโดยเชื่อว่าชาวนาโอก็ไม่ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ นั่นคือเป็นคนที่มีเหตุผลในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ในงานศึกษาชิ้นนี้ ผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับภาพของชาวนาโอก็ที่ถูกสร้างขึ้นที่มีอิทธิพลต่อการอธิบายสังคมชนบทไทยผ่านงานของสองท่าน คือ Edward C. Banfield และ James C. Scott

Edward C. Banfield กับ การศึกษาสังคมชาวนา

แบนฟิลด์ (Banfield) สนใจศึกษาสังคมชาวนาในภาคพื้นยุโรป แต่งานศึกษาของเขาที่มีอิทธิพลต่อมุมมองในการศึกษาสังคมชาวนาอย่างหลากหลายซึ่งงานของแบนฟิลด์มีมุมมองและข้อเสนอที่ใกล้เคียงกับนักมานุษยวิทยาอีกหลายท่านไม่ว่าจะเป็น ออสการ์ เลวิส (Oscar Lewis) วอลเตอร์ มิลเลอร์ (Walter Miller) รวมถึง จอร์จ เอ็ม ฟอสเตอร์ (George M. Foster) ที่ให้ความสนใจไปที่เรื่องวัฒนธรรมความยากจน หรือความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับความยากจน โดยเฉพาะวัฒนธรรมของชาวนานั่นเอง

แบนฟิลด์ (Banfield, 1958) ได้ทำการศึกษาสภาพหมู่บ้านชาวนาซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นและด้อยความเจริญ คนในหมู่บ้านขาดจริยธรรมแห่งการร่วมมือ มีลักษณะต่างคน ต่างอยู่ เขาพยายามหาคำอธิบายถึงปรากฏการณ์ดังกล่าว ซึ่งโดยมากมักจะมองว่ามีสาเหตุมาจากความยากจน การขาดการศึกษา และความขัดแย้งทางชนชั้น แต่เขามองว่าคำอธิบายดังกล่าว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ โดยได้เสนอชุดคำอธิบายว่าด้วยเรื่องของ วัฒนธรรม หรือวัฒนธรรมของความยากจน (Culture of Poverty) ขึ้นมาเพื่อทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมของชาวนาที่ได้กักขังตัวเองไว้ในวัฒนธรรมดังกล่าว

งานของแบนฟิลด์ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม จิตวิทยาและปัจจัยทางศีลธรรมในการพัฒนาทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและความร่วมมือขององค์กรในสังคม โดยเฉพาะปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองนั้น แบนฟิลด์เองยอมรับว่าการพัฒนาทางการเมืองและเป้าหมายทางเศรษฐกิจนั้น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ แต่การจะนำไปสู่การพัฒนาเช่นนั้นได้ไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งนี้เพราะแต่ละสังคมมีวิถีชีวิตและวิถีคิดที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับสังคมชาวนาในประเทศอิตาลีทางตอนใต้ที่ขาดความสามารถในการรวมกลุ่มเพื่อกิจการสาธารณะ แต่จะลงมือทำกิจการใดๆ ก็โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทางวัตถุหรือประโยชน์เฉพาะหน้าสำหรับครอบครัวตัวเองเท่านั้น เขาจึงเรียกครอบครัวหรือสังคมเช่นนั้นว่า amoral familism ซึ่งอธิบายว่าเกิดจากลักษณะเฉพาะทางความเชื่อหรือค่านิยมที่ยึดถือทำให้เกิดความแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ (ethos) เขาได้ประมวลและสรุปลักษณะเด่นๆ ของสังคมดังกล่าวไว้ว่ามีลักษณะคือ ชาวบ้านจะไม่ใคร่คำนึงถึงผลประโยชน์ของกลุ่มหรือชุมชน ยกเว้นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อตัวเขาเองด้วย และจะคาดหวังผลประโยชน์ทางวัตถุต่อตัวเองในระยะสั้นเท่านั้น การรวมกลุ่มเพื่อการช่วยเหลือกันนั้นเป็นเรื่องยากมาก เพราะมองว่าชาวนาขาดความไว้วางใจกันและ

กันและไม่มีความเสี่ยงสละพอ พฤติกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้านนั้นจึงไม่สอดคล้องกับหลักการทางการเมือง เช่น ชาวบ้านจะมองการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเพียงแค่ว่าคือการแลกหรือรักษาผลประโยชน์เฉพาะหน้า โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุต่อตนเองและครอบครัว ดังนั้น ในการออกเสียงเลือกตั้ง เขาจะไม่ลงคะแนนให้กับนโยบายหรือมาตรการใดๆ ที่อาจเป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือส่วนรวมโดยที่ตัวเขาไม่ได้รับประโยชน์นั้น

ภาพหรือพฤติกรรมในด้านลบของสังคมชาวนาดังกล่าว จากที่เคยเชื่อหรืออธิบายกันด้วยเงื่อนไขโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองแบบง่าย ๆ แบบฟิลด์ได้อธิบายให้มันซับซ้อนมากไปกว่านั้น โดยอธิบายว่าเป็นผลมาจากทัศนคติ ความเชื่อหรือวัฒนธรรมของชาวนาเอง ซึ่งเท่ากับมองว่าปัญหาหรือความเลวร้ายของสังคมชาวนานั้นเกิดจากวิถีคิดและพฤติกรรมของชาวนา เช่น จากที่เชื่อกันว่าพฤติกรรมทางการเมืองโดยเฉพาะการขาดการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือการไม่เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสาธารณะ เป็นผลมาจากความยากจนจึงทำให้ไม่มีเวลาสำหรับกิจกรรมทางการเมืองนั้น เขาได้ชี้ให้เห็นว่า ความยากจนเป็นเพียงข้ออ้างเพื่อจะไม่ทำอะไรบางอย่างเท่านั้น เพราะที่จริงชาวนา กลุ่มที่เขาศึกษามีที่นาเพียงน้อยนิดและไม่มีความจำเป็นต้องอยู่กับไร่นาทั้งวัน

ส่วนความเชื่อที่ว่าชาวนาเป็นกลุ่มคนที่ไร้การศึกษา อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ จึงขาดความรู้ทางการเมือง ทั้งยังไม่สามารถแยกแยะหรือสร้างการตัดสินใจในการเลือกระหว่างพรรคการเมืองกับตัวผู้สมัครรับเลือกตั้งได้นั้น เขาได้แย้งว่าการขาดการศึกษาของชาวนาก็ไม่ใช่เหตุผลเพียงพอที่จะบอกถึงความไม่ประสีประสาทางการเมือง แบบฟิลด์ได้ยกกรณีตัวอย่างของชาวนาที่เขาได้ไปสอบถามจำนวนมาก ถึงหลักการหรือจุดยืนของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ไม่ได้แสดงความคิดเห็นอะไร แต่คนส่วนมากกลับแสดงความคิดเห็นต่อคำถามดังกล่าวได้อย่างมีเหตุผล ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเรื่องความเสมอภาคทางสังคม เสรีภาพและการทำงานเพื่อมวลชน แบบฟิลด์ยังได้ยกเอาความเชื่อต่างๆ ที่อธิบายพฤติกรรมของชาวนาว่าเป็นผลมาจากเรื่องของความขัดแย้งทางชนชั้น หรือปัจจัยด้านการถือครองที่ดินรวมถึงความหวาดระแวงต่อรัฐและผู้มีอำนาจของกลุ่มชาวนา มาอธิบายใหม่ โดยเขามองว่าแนวคิดทางทฤษฎีเหล่านี้มีส่วนของความเป็นอยู่จริงอยู่เหมือนกัน แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด เช่นเดียวกับการขัดแย้งทางชนชั้นก็ไม่สามารถอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของชาวเมืองในพื้นที่ดังกล่าวได้ เพราะไม่ปรากฏการต่อต้านกลุ่มชนชั้นสูงของกลุ่มชาวนาเลย

อย่างไรก็ตามแบบฟิลด์ก็ให้ความสำคัญกับลักษณะที่สำคัญสองประการคือ ความยากจนและการขัดแย้งทางชนชั้นว่าเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญ เพราะโครงสร้างสังคมในเมืองที่เขาศึกษานั้นสามารถแบ่งตามลักษณะอาชีพออกได้เป็น 6 ชนชั้นคือ 1.ชนชั้นแรงงาน 2. ชาวนาหรือเกษตรกร 3. หัตถกรหรือช่างฝีมือ 4. พ่อค้า 5. ข้าราชการ พนักงานของรัฐและเอกชน 6. กลุ่มวิชาชีพชั้นสูง เช่น หมอ เภสัช นักบวช 7. ชนชั้นเจ้าที่ดิน จากความแตกต่างทางชนชั้นเหล่านี้ กลุ่มชาวนาซึ่ง

ถือเป็นกลุ่มชนชั้นที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคม ถึงจะมีที่ดินอยู่บ้าง แต่ก็นับว่าน้อยมากไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ จึงกลายเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ที่เกิดปัญหาขึ้นในสังคม

แบบฟิลด์ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างสังคมยุคดั้งเดิม (primitive) กับสังคมชาวนาที่ล้าหลังในสังคมปัจจุบันว่าถึงแม้จะมีระดับความเป็นอยู่ในขั้นต่ำเหมือนกัน กันแต่คนในสังคมยุคดั้งเดิมนั้นไม่ได้เต็มไปด้วยปัญหาและความเศร้ากังวลอย่างชาวนา เพราะชาวนานั้นตระหนักรู้ว่าเขาเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมขนาดใหญ่ แต่กลับมีสถานะและพื้นที่ทางสังคมที่แตกต่างจากคนกลุ่มอื่น ถึงจะพยายามดิ้นรนต่อสู้หนักขนาดไหนก็ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงสถานะของเขาให้ดีขึ้นได้ ทำให้รู้สึกว่าเขาและทุกสิ่งรอบๆ ตัวเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและไร้ค่า แบบฟิลด์ได้กล่าวเชิงสรุปว่า การคาดหวังว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจด้วยการทำให้รายได้ของชาวนาเพิ่มขึ้นจะช่วยทำให้สถานการณ์ของหมู่บ้านลดปัญหาลงได้นั้น อาจไม่เป็นเช่นนั้น แต่อาจเป็นตรงกันข้าม ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบในโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรม รายได้ที่เพิ่มมากขึ้นอาจมาพร้อมกับปัญหาและความไม่พอใจที่มากขึ้นตามไปด้วยก็ได้

James C. Scott กับ การศึกษาสังคมชาวนา

ขณะที่ แบบฟิลด์ เสนอภาพของชาวนาที่เต็มไปด้วยปัญหาต่างๆ โดยได้เน้นให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง โดยที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองมากนักนั้น เจมส์ ซี. สก็อต เป็นนักมานุษยวิทยาอีกคนที่ให้ความสนใจในการศึกษาสังคมชาวนาเช่นเดียวกันโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่เขาได้สร้างชุดคำอธิบายพฤติกรรมและการกระทำต่างๆ ของชาวนาที่แตกต่างจากงานของแบบฟิลด์

สก็อต (Scott, 1977) ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมของชาวนา เช่นเดียวกัน เพียงแต่วัฒนธรรมที่สก็อตใช้อธิบายพฤติกรรมของชาวนานั้นมีมิติทางด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมที่น่าสนใจ ซึ่งเขาเรียกแนวการวิเคราะห์ของเขาว่า เป็นแนว “เศรษฐศาสตร์เชิงสำนึก” หรือ “เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม” (moral economy) เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งความกังวลพื้นฐานอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัวไว้ได้ หลักคิดพื้นฐานนี้เป็นตัวกำหนดให้ชาวนาตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ของสังคม หรือการเข้าร่วมในขบวนการทางการเมือง ดังนั้น การที่ชาวนาถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไร้เหตุผลและขี้เกียจนั้น สก็อต อธิบายว่าเป็นเพราะชาวนาไม่คุ้นเคยกับการผลิตแบบสมัยใหม่มากกว่า จึงไม่สนใจผลิตจำนวนมากๆ เพื่อสร้างผลกำไรเป็นเป้าหมายหลัก เขาได้เสนอว่าในวัฒนธรรมชาวนานั้นมีหลักที่ยึดถือกันอยู่สองข้อ คือ สิทธิที่จะมีพอกิน (right to subsistence) และการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) สิทธิที่จะมีพอกินนั้นเป็นการ

เรียกร้องให้ผู้มีฐานะ อำนาจ เข้ามาช่วยเหลือยามที่คนจนมีไม่พอกิน หรือเรียกร้องว่าชนชั้นนำไม่ควรเรียกเก็บผลประโยชน์จากชาวนาจนทำให้เหลือไม่พอกิน ส่วนการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน หมายถึง ความคิดที่ว่า ถ้าใครให้อะไรแล้ว ต้องตอบแทนเขาในวันข้างหน้า ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แต่ สก๊อต ก็ได้ชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ทำให้แบบแผนการประกันสวัสดิการพื้นฐานของสังคมชาวนาในอดีตเสื่อมสลายลง อันเนื่องมาจากการผลิตเพื่อตลาดและการสร้างรัฐสมัยใหม่ภายใต้ระบบอาณานิคม เช่น ทำให้ชาวนาจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ตกอยู่ในความไม่มั่นคงแบบใหม่ อันเนื่องมาจากภาวะตลาด และมีแนวโน้มทำให้ความขัดแย้งในชนบทรุนแรงขึ้นเนื่องจากคุลำนาจในการต่อรองเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ สก๊อต ยังได้นำแนวคิด ระบบอุปถัมภ์ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับการแสดงออกทางการเมือง (political action) เนื่องจากเขามองว่าทฤษฎีทางรัฐศาสตร์มีข้อจำกัดในการอธิบายพลวัตทางการเมือง ที่ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจการเมืองภายในและระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ ได้ดีพอ เขาจึงหันมาสนใจความสัมพันธ์และการแข่งขันกันระหว่างนักการเมือง ผู้นำท้องถิ่น และชาวไร่ชาวนา โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ที่วิวัฒนาการมาจากแนวคิดของนักมานุษยวิทยา (อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539, น.39) ในงานของสก๊อต เรื่อง Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia (James C. Scott, 1977) สก๊อต ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีความไม่สมดุลของอำนาจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งในด้านของทรัพย์สิน อำนาจและสถานภาพ ดังนั้น การติดหนี้บุญคุณของผู้รับการอุปถัมภ์จึงเป็นการผูกมัดเขาไว้กับผู้ให้การอุปถัมภ์ นอกจากนั้น สก๊อต ยังได้วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ถูกนำมาใช้ในการเลือกตั้งทางการเมืองในหลายลักษณะเช่น ช่วยสร้างอำนาจต่อรองของผู้รับการอุปถัมภ์ต่อผู้อุปถัมภ์ ดังกรณีคะแนนเสียงกลายมาเป็นทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนได้ ยังมีการแข่งขันทางการเมืองสูงของผู้อุปถัมภ์หรือผู้สมัครรับเลือกตั้งก็ยิ่งต้องเสนอสิ่งตอบแทนให้แก่ผู้รับอุปถัมภ์มากขึ้นตาม และยังส่งผลให้เกิดการบูรณาการความสัมพันธ์ระดับหมู่บ้านจนถึงรัฐบาลกลางได้ เนื่องจากการเลือกตั้งระดับชาติทำให้พรรคการเมืองจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ลงไปถึงระดับท้องถิ่น โดยจะยึดเอากลุ่มผู้อุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้ามาไว้ในโครงสร้างของพรรค ทำให้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กลายเป็นเรื่องของการเมือง น่าสนใจว่าสก๊อตนั้นมองว่าลักษณะการขยายตัวของประชาธิปไตยแบบอุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ (Patron-Client Democracy) นั้นผู้ได้รับอุปถัมภ์จะได้รับประโยชน์มากกว่าเดิมเพราะผลประโยชน์ทางวัตถุจะถูกกระจายลงไปตามเครือข่ายการอุปถัมภ์ดังกล่าว แต่จะมีปัญหากับโครงสร้างการบริหารประเทศที่ต้องใช้ทรัพยากรจำนวนมากเพื่อรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์เช่นนั้นไว้ตลอด (อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539)

กล่าวโดยสรุปแล้ว งานของ Banfield นั้น (1958) เสนอภาพของสังคมชาวนาที่ล้าหลังทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองซึ่งตรงข้ามกับสังคมเมืองอย่างชัดเจนเพราะมองว่าโครงสร้างสังคมชาวนานั้นมีวิถีชีวิตอยู่กันแบบปัจเจก มักไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชน คาดหวังผลประโยชน์ทางวัตถุต่อตัวเองในระยะสั้นเท่านั้น การรวมกลุ่มเพื่อการช่วยเหลือกันนั้นจึงเป็นเรื่องยาก เนื่องจากขาดความไว้วางใจกันและกันและไม่มีความสะดวกสบาย ทำให้ระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชาวนานั้นล้าหลังตามไปด้วย ขณะที่ James C. Scott (1976) ก็ให้ความสำคัญในสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมของชาวนาเช่นเดียวกัน เพียงแต่วัฒนธรรมที่ สก๊อตใช้อธิบายพฤติกรรมของชาวนานั้นมีมิติทางด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่ออธิบายพฤติกรรมของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ ชาวนาจึงไม่ได้เป็นคนไร้เหตุผลหรือขี้เกียจแต่การที่ชาวนาบ้านถูกมองเช่นนั้น เป็นเพราะชาวนายังไม่คุ้นเคยกับการผลิตเพื่อการขายมากกว่าจึงมุ่งผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก

1.4.3 แนวคิดทฤษฎีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาที่น่าสนใจ

เพื่อให้เห็นภาพและประเด็นในการศึกษาสังคมชาวนาให้ชัดเจน เพื่อใช้เป็นกรอบการศึกษาในงานชิ้นนี้ ผู้ศึกษาจึงได้ทบทวนแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของ จูเลียน สจิวต์และป็อกกี้ ซึ่งมีแนวคิดว่าด้วยการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาประกอบ เนื่องจากสังคมชาวนานั้นถือเป็นสังคมชั้นล่างสุดของขั้นตอนในกระบวนการพัฒนาตามทฤษฎีวิวัฒนาการ ชาวนาจึงเป็นกลุ่มคนที่มักถูกละเลยในทางประวัติศาสตร์และเมื่อเข้าสู่ยุคความทันสมัย ที่มาพร้อมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรม สังคมชาวนาก็ดูเหมือนจะไม่เหลือพื้นที่ในทางสังคมเท่าไรนักเพราะการเติบโตของอุตสาหกรรมและชนชั้นกลางเป็นสิ่งที่ถูกกล่าวถึงและเป็นความหวังของการพัฒนาในยุคใหม่

ในงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาของ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2536) ได้รวบรวมแนวคิดและแนวทางการการศึกษาสังคมชาวนาในยุคแรกๆ ตามทฤษฎีวิวัฒนาการ ได้เริ่มโดยกลุ่มนักมานุษยวิทยาที่มุ่งความสนใจไปที่วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมประเพณีที่ดูเหมือนจะแปลกและแตกต่างจากสังคมตะวันตกเพื่อจะอธิบายว่าจากสังคมแบบประเพณีที่ล้าหลังมีขั้นตอนวิวัฒนาการมาเช่นไร จนมาถึงงานของเรดฟิลด์ (Redfield) ที่มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างสังคมของชาวนากับสังคมเมืองผ่านอิทธิพลหรือพลังแห่งความทันสมัย (forces of modernity) นอกจากนี้ ยังมีงานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาอันเนื่องมาจากการผนวกเข้ากับสังคมสมัยใหม่ที่น่าสนใจอีกหลายท่าน เช่นงานของจูเลียน สจิวต์และป็อกกี้ แนวทางการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมที่นำมาใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมของชาวนา ของจูเลียน สจิวต์ (Julian Steward) และป็อกกี้ (Poggie) นั้น จะให้ความสำคัญกับแนวคิดนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural Ecology Theory) โดยสนใจศึกษาการปรับตัวของสังคมชาวนาภายใต้แนวคิดการพัฒนาไปสู่ความ

ทันสมัย อย่างไรก็ตาม งานของทั้งสองท่านถูกตั้งข้อสังเกตว่าให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านการแพร่ขยายอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีการเกษตร มากกว่ากระบวนการเชิงพาณิชย์ ซึ่งอาจสรุปแนวทางการศึกษาของทั้งสองท่านได้ ดังนี้ (ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2536, น.1-4)

แนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของ จูเลียน สจ๊วต

จูเลียน สจ๊วต (Julian Steward) เริ่มศึกษาสังคมชาวนาในหลายทวีปทั้งอเมริกา แอฟริกาและเอเชีย โดยให้ความสนใจการเปลี่ยนแปลงของชาวไร่ชาวนาอันเนื่องมาจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในระดับชาติ เนื่องจากเขามองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนามีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับชาติหรือระดับมหภาค ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ทางการเมือง การเข้ามาของทุนนิยม และการขยายตัวของอุตสาหกรรม ล้วนส่งผลต่อวิถีชีวิตและแบบแผนการเกษตรแบบเดิมของสังคมชาวนา สจ๊วต มองว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยว่าหมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการแพร่ขยายของอุตสาหกรรม เทคโนโลยีการเกษตร พืชพาณิชย์ การคมนาคมและขนส่งแบบทันสมัย ซึ่งส่งผลถึงสังคมชาวนาชาวไร่ที่แต่เดิมผลิตเพื่อกินและใช้มากกว่าที่จะมีเป้าหมายไว้ขาย และได้เสนอประเด็นพิจารณาในการศึกษากระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย 5 ประการ คือ 1) ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของพื้นที่ที่ศึกษา 2) บริบทการเปลี่ยนแปลงในระดับรัฐ 3) องค์กรหรือกลไกที่นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมชาวนา 4) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการกระตุ้นโดยปัจจัยภายนอก 5) การแสดงออกหรือผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

สจ๊วตให้ข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงมีลักษณะที่หลากหลาย เพราะลักษณะดั้งเดิมที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะที่ร่วมกันคือ ชาวไร่ชาวนามีลักษณะสังคมเป็นแบบปัจเจกและมีแนวโน้มที่จะทำการผลิตเพื่อเป้าหมายในด้านผลกำไรมากกว่าสังคมดั้งเดิม ทำให้การเปลี่ยนผ่านจากสังคมดั้งเดิมไปสู่ความทันสมัยนั้นได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องค่านิยมซึ่งแต่เดิมเน้นความร่วมมือและการแบ่งปัน แต่เป้าหมายใหม่เน้นผลกำไรมากกว่า โดยเฉพาะกลุ่มคนในรุ่นอายุที่ต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของป็อกกี (Poggie, 1974) กล่าวคือป็อกกีมองว่าในการศึกษากระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชาวนาต้องดูบริบทการเปลี่ยนแปลงในสังคมใหญ่ด้วย เพียงแต่ป็อกกีได้ลดระดับลงมาโดยเน้นให้เห็นความสำคัญในระดับภูมิภาค เพราะมองว่าสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นและภูมิภาคมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนและได้เสนอให้พิจารณาบทบาทของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงด้วย ป็อกกีมองว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทหรือชาวไร่ชาวนานั้นเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่เริ่มจากประเทศในตะวันตกและขยายไปภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก โดยเขาได้แบ่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยในระดับมหภาคออกเป็น 3 ช่วงเวลา คือ 1) ช่วงแรก ศตวรรษที่ 9 –

สงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มประเทศทางยุโรปเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตโดยการนำเครื่องจักรกลเข้ามาใช้ในการผลิตและได้กระจายไปสู่ส่วนอื่นๆ ของสังคมพร้อมกับการแผ่ขยายของอาณานิคม 2) สงครามโลกครั้งที่ 2 – ทศวรรษ 1970 ยุคที่อุตสาหกรรมและการค้าได้ขยายตัวไปทั่วโลกขณะที่ประเทศตะวันตกมีการวางแผนทางเศรษฐกิจและประชากร ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในหลายด้าน เช่น การมีการระดมทรัพยากรและพลังงานเพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจและการเมืองที่สูงขึ้น ขณะการขยายอาณานิคมเริ่มสิ้นสุดลงและได้พัฒนาเป็นกลุ่มอำนาจออกเป็นสองค่ายคือทุนนิยมและสังคมนิยมที่พยายามขยายบทบาทและอิทธิพลต่อรัฐต่างๆ และ 3) ช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อัฒนภาพการแข่งขันทางเศรษฐกิจอย่างเข้มข้นในการแย่งชิงทรัพยากร เนื่องจากพบว่าทรัพยากรธรรมชาติเริ่มหมดไปและมีอยู่อย่างจำกัด ขณะเดียวกันรัฐต่างๆ ก็จำเป็นต้องพึ่งพิงกันทางด้านเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะรัฐที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน ดังนั้น ในทัศนะของป็อกกี การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชาวไร่ชาวนานั้น จำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยทางด้านนิเวศน์ประกอบด้วย เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมและการขาดแคลนทรัพยากรมีผลต่อการปรับตัวของชุมชนต่างๆ โดยให้ความสำคัญกับหน่วยการวิเคราะห์ในระดับภูมิภาคแทนการศึกษาเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้น เพื่อจะได้เข้าใจความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงที่มีความเชื่อมโยงกัน

จะเห็นได้ว่าในกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของสังคมชาวไร่ชาวนานั้น ทั้งจุลยีน สัจวัตและป็อกกี ต่างก็ให้ความสำคัญกับอิทธิพลของอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีการเกษตรมากกว่ากระบวนการพัฒนาเชิงพาณิชย์ (Commercialization) ซึ่งปกติถูกมองว่าเป็นองค์ประกอบของการแพร่ขยายอุตสาหกรรม แต่ในงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของทั้งสองท่านยังให้ความสำคัญกับการขยายอำนาจรัฐน้อยมาก

1.4.4 งานศึกษาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาไทย

1.4.4.1 การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ

งานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการพัฒนาแบบทุนนิยมนั้น มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้ เนื่องจากสังคมชนบทเองไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่เราอาจสรุปลักษณะสำคัญๆ ของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชนบทและประเด็นทางวิชาการที่น่าสนใจได้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงของชนบทอันเนื่องมาจากการพัฒนาแบบทุนนิยมที่มีเป้าหมายเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและยกระดับรายได้ของประชากรโดยเน้นการผลิตเพื่อการค้า หรือการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์นั้น ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตและ

ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนชนบทอย่างมากโดยเฉพาะในช่วงหลังปี 2500 เป็นต้นมา เพราะได้เปลี่ยนจากการเกษตรแบบยังชีพไปสู่การทำเกษตรเพื่อการค้า ชาวบ้านต้องปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับการค้าแบบตลาด โดยทำการปลูกพืชเศรษฐกิจที่หลากหลายมากขึ้นไม่ว่าจะเป็น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฯลฯ ที่รัฐบาลส่งเสริม ทำให้เกิดการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมากเพื่อใช้พื้นที่เป็นแหล่งเพาะปลูกแห่งใหม่ ขณะเดียวกันชาวบ้านเริ่มมีการขายที่ดิน เพราะมีคนภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่ทำธุรกิจประเภทต่างๆ และบางส่วนเกิดก็จากภาวะหนี้สินอันเนื่องจากปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้เกษตรกรต้องสูญเสียที่ดินทำกิน (สุวิทย์ ธีรศาสด์ และคณะ, 2535) กระบวนการทางเศรษฐกิจดังกล่าวถูกเรียกว่า ทุนนิยมค่าเช่า ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญคือเจ้าของทุนจะไม่ลงทุนในการผลิตโดยตรง หากพยายามหลีกเลี่ยงความเสี่ยงต่างๆ โดยไม่ใช้ทุนจ้างแรงงานและจ่ายค่าวัตถุดิบด้วยตนเอง หากปล่อยทุนให้ผู้ผลิตรายย่อยทำการผลิตด้วยแรงงานของตนเอง ซึ่งต้องรับภาระความเสี่ยงทั้งหมด ส่วนเจ้าของทุนจะได้กำไรทั้งขึ้นทั้งล่อง จากค่าเช่าทุนและการซื้อขายผลผลิต (อานันท์ กาญจนพันธุ์, น.156) เช่นเดียวกับงานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจของชนบทอีสานของสุวิทย์ ธีรศาสด์ และคณะ (2535), วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2536), สุวิทย์ ธีรศาสด์ และคนอื่นๆ (2533) และการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจในภาคเหนือ ของเดโช ไชยทัพ (2539) ที่พบว่ากระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์เป็นตัวเร่งให้ชาวบ้านเข้าสู่ภาวะหนี้สิน อันเนื่องมาจากกระบวนการผลิตที่ต้องใช้เทคโนโลยีต่างๆ เข้ามาช่วยแรงงานคนเพื่อประหยัดเวลาและเพิ่มผลผลิตไม่ว่าจะเป็นรถไถ ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ซึ่งเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้นของชาวนาหรือเกษตรกร ทำให้ต้องกู้หนี้ยืมสินจากแหล่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นนายทุนและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ชาวนาบางส่วนโดยเฉพาะชาวนาที่มีฐานะปานกลางและยากจนไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่กระบวนการผลิตดังกล่าวได้ ทำให้เกิดภาวะหนี้สินที่พอกพูนเนื่องจากราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอนประกอบกับขาดแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร นำไปสู่ปัญหาการอพยพเข้าเมืองเพื่อไปขายแรงงานยังที่ต่างๆ ขณะที่ชาวนาหรือเกษตรกรบางส่วนได้พยายามปรับตัวโดยการสร้างความหลากหลายมากขึ้นกล่าวคือนอกจากการทำเกษตรในไร่นาตัวเองเพียงอย่างเดียวแล้วต้องทำงานอย่างอื่นควบคู่ไปด้วยเช่นการทำงานรับจ้างทั้งในและนอกการเกษตร

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลทำให้โครงสร้างสังคมชนบทเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก ทำให้งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนบทในช่วงหลังจากที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติประมาณสองทศวรรษ เริ่มตั้งคำถามกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเริ่มมีการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชนบทในแง่มุมต่างๆ ในฐานะ “เหยื่อของการพัฒนา” ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง ซึ่งมีงานศึกษาที่น่าสนใจที่ไม่ใช่แค่การสำรวจตัวเลขหรือสถิติการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ภายในชุมชนอย่างอดีตที่ผ่านมา แต่ได้ทำการศึกษาระบบการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการเปลี่ยนผ่านจากชุมชนเกษตรสู่

เศรษฐกิจแบบทุนนิยมของสังคมชนบทในระดับจุลภาคที่ละเอียดขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้ มณีมัย (2546, น.19-23) ได้สรุปให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านงานของ ศิวรักษ์ ศิวารมย์ (2558) และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan,1984) ซึ่งศิวรักษ์ ได้ศึกษากระบวนการแตกตัวเป็นชนชั้นของชาวนาในภาคกลางระหว่าง พ.ศ.2485-2524 โดยพบว่าในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ได้มีความแตกต่างทางทรัพย์สินและความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าแต่ก่อนอันเนื่องมาจากหลายปัจจัยนับแต่เกิดการค้าข้าว การส่งออกข้าวโดยการสนับสนุนของรัฐ การสูญเสียที่ดิน การทำให้ที่ดินกลายเป็นการค้า การขยายตัวของการผลิตสินค้าการเกษตรอย่างกว้างขวาง และยังพบว่าชาวนาที่ปลูกข้าวได้แตกออกเป็นสี่กลุ่มคือ ชาวนาเอกระ (peasant proprietor) ชาวนาเช่า (tenant) ชาวนารับจ้าง (wage labour peasant) และชาวนาไร้ที่ดิน (landless peasant) อย่างไรก็ตาม สภาวะที่ชนชั้นชาวนาแตกออกเป็นสองชนชั้น คือชนชั้นเจ้าของที่ดินและคนงานไร้อำนาจที่ดินก็ยังไม่เกิดขึ้น ชาวนาที่มีที่ดินทำกิน ยังคงประกอบเป็นส่วนสำคัญในสังคมหมู่บ้านสามารถดำรงชีวิตและการผลิตแบบชาวนาต่อไปได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานของอานันท์ ที่ศึกษากระบวนการเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวแบบเป็นสินค้าในหมู่บ้านภาคเหนือของ ไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2443-2524 ที่พบว่ากระบวนการกลายเป็นชนชั้นกรรมาสีฟได้เกิดขึ้นเพียงบางส่วนเท่านั้น ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก ทำการผลิตโดยอาศัยแรงงานในครอบครัวและเครือข่ายการแลกเปลี่ยนแรงงาน ซึ่งงานทั้งสองชิ้นได้เสนอให้เห็นประเด็นที่มีความสำคัญ กล่าวคือ แม้เศรษฐกิจชาวนาจะได้ประสานเข้ากับเศรษฐกิจการตลาดแบบทุนนิยมมาอย่างยาวนาน แต่การทำให้การผลิตเป็นแบบสินค้าก็ดี การทำให้ชนชั้นชาวนาเป็นชนชั้นกรรมาสีฟก็ดี รวมทั้งการแตกชนชั้นภายในเศรษฐกิจและสังคมชาวนาก็ดี พัฒนาไปช้ามาก ซึ่งประเด็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านที่ยืดเยื้อของเศรษฐกิจชาวนาสู่ทุนนิยมนั้นได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในแวดวง นักวิชาการที่สนใจเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการที่ถูกเรียกขานว่า สำนักวัฒนธรรมชุมชน อันที่จริง การดำรงอยู่ของสังคมชาวนาภายใต้การขยายตัวของระบบทุนนิยมนั้น ได้รับความสนใจและเป็นข้อถกเถียงของกลุ่มผู้นิยมมาร์กซ์มานานมากแล้ว ไม่ว่าจะเป็น วี.ไอ.เลนิน ,คาร์ล เคทส์กี และเอ.วี.ชยานอฟ รวมไปถึงนักคิดสายสายทฤษฎีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Modernization Theory) อย่าง รอสโทว์ (Rostow)² ที่เชื่อว่าสังคมชาวนาแบบประเพณีนิยมจะต้อง

² ประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ของสังคมชาวนาของวี. ไอ.เลนิน,คาร์ล เคทส์กีและรอสโทว์ ดูรายละเอียดในบทความของจามะรี พิทักษ์วงศ์ (2527, ระบบทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาไทย, ใน เศรษฐศาสตร์การเมือง, ปีที่ 3 เล่ม 4.) ส่วนแนวคิดของ เอ.วี. ชยานอฟและนักคิดคนอื่นๆ ดูเพิ่มเติมในงานของ มณีมัย ทองอยู่ (2546)

หมดไปก่อนก้าวไปสู่สังคมทุนนิยมขั้นสูง ตามพัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์ (จามะรี พิทักษ์วงศ์, 2527; มณีมัย ทองอยู่, 2546)

กลุ่มหรือสำนักวัฒนธรรมชุมชน มีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญคือไม่เพียงตระหนักถึงการดำรงอยู่ของสังคมชาวนา แต่ยังมองเห็นศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งเกิดขึ้นในบริบททางประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากรัฐและทุน ทำให้ชุมชนหมู่บ้านยังสามารถสืบทอดสังคมที่มีความกลมกลืน ทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก และมีวัฒนธรรมชุมชน ที่มีลักษณะเด่นในการเน้นความร่วมมือร่วมใจ ความเกื้อกูล และแบ่งปันไว้ได้ ถึงแม้ว่าการพัฒนาของรัฐตามแนวทางทุนนิยมจะเข้าไปสู่หมู่บ้านเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าครึ่งศตวรรษ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541, น. 245-255) ดังนั้น งานศึกษาของนักวิชาการภายใต้สำนักคิดดังกล่าวเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนผ่านที่ยึดเยื้อสู่ระบบทุนนิยมและการดำรงอยู่ของสังคมชาวนา จึงปรากฏออกมาสอดคล้องกันคือชุดคำอธิบายที่ว่า เป้าหมายของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาคือการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองหรือการดำรงชีวิตอยู่ให้ได้ (มณีมัย ทองอยู่, 2546, น.24) นั่นหมายความว่าถึงแม้จะยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมามีผลกระทบต่อเศรษฐกิจหมู่บ้านและชาวนาบ้าง แต่โครงสร้างสังคมชนบทหรือสังคมชาวนายังคงอยู่เช่นเดิมภายใต้การผลิตแบบพอเพียงหรือการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ซึ่งข้อเสนอเช่นนี้มีปัญหาในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในยุคปัจจุบัน เนื่องจากมีงานศึกษาในหลายชิ้นที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแนวโน้มของการทำการเกษตรเริ่มลดความสำคัญลง (deagrarianization) (Rig & Nattapooawat, 2001; Rig, 2005) เห็นได้ชัดจากการที่ชาวนาหรือเกษตรกรต้องหันไปสู่อาชีพหรือกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้นโดยเฉพาะอาชีพนอกภาคการเกษตร รวมทั้งการอพยพและเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่เมืองและภาคอุตสาหกรรม ดังที่ Jonathan Rigg ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในไทยแต่เป็นลักษณะร่วมของการเปลี่ยนแปลงของชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็อาจมองได้ว่าการที่ชาวนาหันไปสู่อาชีพอื่นและมีรายได้นอกภาคเกษตรอาจเป็นตัวเร่งให้ชาวนาขายไร่นาหรือเกิดกระบวนการเลิกเป็นชาวนา (depeasantization)

แต่งงานของธิดิญา เหล่าอัน (2553) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา” อีสาน ในช่วงเวลา พ.ศ. 2500-2550 ได้เสนอว่าถึงแม้ชาวนาจะยังทำนาอยู่ แต่สังคมชาวนาแบบเดิมนั้นได้สูญหายไปแล้ว ซึ่งในงานพบว่า ชาวนาปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมในแต่ละช่วงเวลาแตกต่างกัน จนเข้าสู่ทศวรรษ 2530 เป็นยุคที่ชาวนาเริ่มปรับการผลิตเพื่อการบริโภคเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าแบบเต็มตัว ทำให้มีการนำเข้าเทคโนโลยีการผลิต โดยเฉพาะรถไถนาเข้ามาใช้ในไร่นาและทำการรับจ้าง ได้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นเศรษฐกิจเป็นสี่กลุ่ม คือ ชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาจนและชาวนาไร้ที่ดินและเกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างชาวนา

กลุ่มต่างๆ ขึ้นในหมู่บ้าน จนเข้าสู่กลางทศวรรษ 2540 สังคมชานาแบบดั้งเดิมก็ไม่ได้เหลืออยู่แล้ว งานของธิดา เหล่าอื่น ช่วยให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานาในยุคปัจจุบันได้อย่างดี แต่ยังคงจำกัดการศึกษาเฉพาะสังคมชานาที่ยังคงเน้นการผลิตข้าวเป็นหลัก ยังไม่ครอบคลุมถึงสังคมชานาที่ปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวมาสู่พืชเศรษฐกิจตัวอื่นๆ ว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปเช่นไรบ้างทั้งในด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคม

1.4.4.2 การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม

โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชนบทมักถูกศึกษาผ่านตัวแบบ “ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์” หรือ “ระบบอุปถัมภ์” ว่าเป็นตัวอธิบายพฤติกรรมและการกระทำต่างๆ ของสังคมในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมชานา ซึ่งตกอยู่ในฐานะเบี้ยล่าง หรือผู้รับอุปถัมภ์ของกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเจ้าขุนมูลนายในอดีต นายทุน พ่อค้าในยุคการพัฒนาแบบทุนนิยม รวมไปถึงข้าราชการ นักการเมือง เจ้าพ่อและกลุ่มผู้มีอิทธิพลต่างๆ ที่อยู่ในฐานะผู้ให้การอุปถัมภ์ ซึ่งระบบอุปถัมภ์ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชานากับกลุ่มต่างๆ ทั้งในทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะโครงสร้างทางสังคมของชานาถูกมองอย่างหยุดนิ่งในฐานะกลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบเรียบง่าย เป็นความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ที่มีวิถีชีวิตอยู่ภายใต้การผลิตแบบพึ่งตนเอง การทำนาหรือวัฒนธรรมข้าวถูกมองว่าเชื่อมโยงกับรากฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทยที่สืบทอดมาแต่อดีต ในการทบทวนการเปลี่ยนด้านสังคมชนบทหรือสังคมชานาในที่นี้ จึงจะนำเสนองานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานา พร้อมๆ ไปด้วยกับการทบทวนแนวคิด “ระบบอุปถัมภ์” ที่มักถูกนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมของชานากับกลุ่มต่างๆ ว่ามีที่มาที่ไปเช่นไร โดยจะนำเสนอในสองประเด็นหลักคือโครงสร้างสังคมของชานากับระบบอุปถัมภ์

(1) โครงสร้างสังคมชานา

สังคมชานาไทย ได้รับความสนใจและศึกษาอย่างจริงจังโดยนักวิชาการด้านมานุษยวิทยา อาจเริ่มต้นจาก เอมบริ (อ้างถึงใน ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2527, น.132) ที่เสนอว่า “สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างหลวม เพราะคนไทยไม่ทำอะไรตามระเบียบหรือหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ คนไทยมีลักษณะปัจเจกชนนิยมสูง สังคมไทยไม่มีกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่แน่นอนและตายตัวที่กำหนดพฤติกรรมในสังคมที่พึงกระทำต่อกัน” ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวมีอิทธิพลต่อนักวิชาการด้านมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยคอร์เนลที่เข้ามาศึกษาสังคมไทยในช่วงเวลาต่อจากนั้น ในช่วงปี 2490 โดยได้ทำการศึกษาสังคมชานาทั้งในภาคกลาง ภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งผลการศึกษาก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน อาจเป็นเพราะแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ศึกษาในช่วงนั้นที่เน้นทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่เป็นพิเศษ (สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ, 2538 น.50-51) อย่างไรก็ดีตามหลังจากปี พ.ศ.

2500 เป็นต้นมาเมื่อมีความพยายามในการพัฒนาชนบท เพื่อผนวกเศรษฐกิจชาวบ้านเข้าสู่ระบบตลาดมากขึ้น ภาพของชนบทก็เปลี่ยนไป ดังที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, น.27) ได้ชี้ให้เห็นภาพของชนบทที่เปลี่ยนไปในแง่ร้ายอันเนื่องมาจากการของนักวิชาการสองท่านคือ Edward C. Banfield (1958) และ George M. Foster (1963) ที่มองว่าชาวบ้านเป็นพวกไร้เหตุผล เพราะมีวัฒนธรรมของความยากจน (Culture of Poverty) ซึ่งเป็นสาเหตุของความยากจน มีลักษณะที่สำคัญ คือการหมกมุ่นอยู่กับเรื่องโชคชะตาและการพนัน ทำให้ขี้เกียจ ไม่สามารถทำงานรวมกลุ่มกันได้ ทั้งนี้ เพราะชาวนาเห็นแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวเฉพาะหน้า ทำให้เกิดการแก่งแย่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดและไม่ไว้วางใจกัน โดยสรุปทั้งสองคนมองว่าชนบทยากจนเพราะขาดความรู้ จึงเสนอวิธีแก้ไขด้วยการเร่งพัฒนาการศึกษา โดยไม่ให้ความสนใจปัญหาด้านโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมือง ภาพของชนบทดังกล่าวกล่าวครอบงำวงวิชาการและวงการพัฒนาในภาครัฐมาเป็นเวลานาน จนราวคริสต์ทศวรรษที่ 2510 จึงมีนักวิชาการที่ศึกษาภาคสนามเช่นเดียวกัน เช่น James C. Scott, Jack M. Potter และ Samuel L. Popkin ออกมาโต้แย้งว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีเหตุผลและมีการรวมกลุ่มต่างๆ อยู่มากมาย แต่นักวิชาการในกลุ่มดังกล่าวนี้ ถึงจะมีความเห็นพ้องกันว่าในการเลือกกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งในการผลิตหรือในชีวิตประจำวันนั้น ชาวนาตัดสินใจอย่างมีเหตุผล แต่ก็มี ความแตกต่างกันในการอธิบายถึงวิธีการให้เหตุผลของชาวนา โดยเฉพาะการวิเคราะห์พฤติกรรมของชาวนาของ เจมส์ สก็อต กับ แซมมวล พ็อปกินนั้นได้เกิดเป็นข้อถกเถียงทางวิชาการมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษามองว่าข้อถกเถียงดังกล่าวมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชนบททั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและและพฤติกรรมของชาวนาในงานศึกษาชิ้นนี้ด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องทบทวนงานของทั้งสองท่านเพื่อให้เห็นความเหมือนและความต่าง ดังนี้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544; สุริยา สมุทคุปต์, 2538; อนัญญา ฤชงคกุล, 2530)

เจมส์ สก็อต ให้ความสนใจในการศึกษาสังคมชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งในไทย และพยายามอธิบายพฤติกรรมและการกระทำต่างๆ ของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ เขามองว่าความวิตกกังวลของชาวนานั้นอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัวไว้ได้ หลักคิดพื้นฐานนี้เองที่กำหนดให้ชาวนาตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพ การประเมินคุณภาพความสัมพันธ์ที่ชาวนามีกับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ของสังคม หรือการเข้าร่วมในขบวนการทางการเมือง ซึ่งสก็อต เรียกการวิเคราะห์ของเขาว่า เป็นแนว “เศรษฐศาสตร์เชิงสำนึก” หรือ “เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม” (moral economy) ของชาวนา ดังนั้นการที่ชาวนาถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไร้เหตุผลและขี้เกียจนั้น สก็อต อธิบายว่าเป็นเพราะชาวนาไม่คุ้นเคยกับการผลิตเพื่อขายมากกว่า จึงไม่สนใจผลิตจำนวนมากๆ ทั้งไม่ได้คำนึงถึงกำไรสูงสุดเป็นหลัก แต่อาจต้องการหลักประกันการมี

พอกินเอาไว้ก่อน จึงเลือกวิธีที่เสี่ยงต่อการเสียหายน้อยที่สุด ในสภาวะดังกล่าว ชาวนาจะคำนึงถึง “ระดับพอยังชีพ” (subsistence level) อันเป็นอุดมการณ์ของเศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม ซึ่งระดับพอยังชีพนั้น ด้านทฤษฎี ก็คือประมาณการอาหารที่มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ความต้องการปัจจัยพื้นฐานดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในหมู่ชาวนาว่า อะไรคือความยุติธรรมในสังคม เพื่อที่จะเป็นหลักประกันขั้นต่ำให้ชาวนามีชีวิตอยู่ได้ ดังนั้น สก๊อต จึงเสนอว่าในวัฒนธรรมชาวนานั้นมีหลักที่ยึดถือกันอยู่สองข้อ คือ สิทธิที่จะมีพอกิน (right to subsistence) และการเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) หลักสองข้อนี้เป็นบรรทัดฐานที่ชาวนาใช้วัดความยุติธรรมของคนในสังคม สิทธิที่จะมีพอกินนั้นอาจเป็นการเรียกร้องให้ผู้มีฐานะ อำนาจ ช่วยเหลือยามที่คนจนมีไม่พอกิน หรือเรียกร้องว่าชนชั้นนำไม่ควรเรียกเก็บผลประโยชน์จากชาวนาจนทำให้เหลือไม่พอกิน ส่วนการเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน หมายถึง ความคิดที่ว่า ถ้าใครให้อะไรแล้ว ต้องตอบแทนเขาในวันข้างหน้า ถ้าไม่ตอบแทนด้วยสิ่งของหรือแรงงานที่เท่าเทียม ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แต่ สก๊อต ได้ชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ทำให้แบบแผนการประกันสวัสดิการพื้นฐานของสังคมชาวนาในอดีตเสื่อมสลายลง อยู่สองประการคือ การผลิตเพื่อตลาดและการสร้างรัฐสมัยใหม่ภายใต้ระบบอาณานิคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบที่สำคัญคือ 1) ทำให้ชาวนาจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ตกอยู่ในความไม่มั่นคงแบบใหม่อันเนื่องมาจากภาวะตลาด 2) มีผลให้ค่านิยมการแบ่งรับความเสี่ยงหรือการคุ้มครองการอยู่รอดแต่เดิมมีอิทธิพลลดน้อยลง 3) มีผลทำให้ทางเลือกอื่นๆ หรืออาชีพชั่วคราว หารัดถกรรมพื้นบ้านเสื่อมลงเมื่อสินค้านำเข้าที่ถูกกว่าเข้ามาแทนที่ ซึ่งนำไปสู่การอพยพโยกย้าย การต่อต้าน หรือการขายแรงงาน 4) ทำให้ความขัดแย้งในชนบทรุนแรงขึ้นเนื่องจากดุลอำนาจในการต่อรองเปลี่ยนแปลงไป 5) รัฐสามารถเรียกเก็บภาษีอย่างสม่ำเสมอและมีประสิทธิภาพ ขณะที่ชาวนาต้องแบกรับภาษีภายใต้รัฐอาณานิคมที่มากขึ้น ไม่สามารถผ่อนปรนได้ ซึ่งได้ละเมิดหลักการมีพอกินของชาวนา เป็นชนวนนำไปสู่การลุกฮือของชาวนาในหลายแห่ง

ขณะที่พ็อปคินได้โต้แย้งแนววิเคราะห์แบบ เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม ของสก๊อต ว่าได้สร้างความเชื่ออันผิดพลาดเกี่ยวกับสังคมหมู่บ้านแบบดั้งเดิม เพราะมีนัยว่าความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้เงื่อนไขสังคมก่อนทุนนิยมนั้น “มีจริยธรรม” มากกว่าและประกันสวัสดิการพื้นฐานของชาวนาได้มากกว่าความสัมพันธ์ภายใต้สังคมทุนนิยม พ็อปคินวิจารณ์ว่าสก๊อตให้ความสำคัญกับสิทธิการมีพอกินมากจนทำให้ละเลยเรื่องของความขัดแย้งและผลประโยชน์ในหมู่ชาวนา เขาเสนอให้ทำความเข้าใจสังคมชาวนาผ่านแนวการวิเคราะห์ที่เขาเรียกว่าแนว “เศรษฐศาสตร์การเมือง” (political economy) ซึ่งเขามองว่าเมื่อชาวนามีทางเลือกจำนวนหนึ่ง เขาก็จะเลือกทางเลือกที่ให้ผลตอบแทนแก่เขามากที่สุด ซึ่งการกระทำอันสมเหตุสมผลนี้ อาจขัดกับประโยชน์ส่วนรวมของหมู่บ้าน ชาวนาจึงมีเหตุผลแบบธุรกิจคือคำนึงถึงผลประโยชน์ของตัวเองมากที่สุดและจะ

ลงทุนในการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้น โดยจะเสี่ยงลงทุนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เพราะเห็นว่าตลาดได้เปิดโอกาสให้พวกเขาได้หลุดพ้นจากพันธะดั้งเดิมโดยเฉพาะระบบอุปถัมภ์ เนื่องจากเพราะฟ็อบคีนมองว่า ผู้อุปถัมภ์ เป็นผู้ผูกขาด มากกว่าเป็นผู้อุปถัมภ์เกื้อกูล ในประเด็นเรื่องการต่อต้านตลาด การต่อต้านความสัมพันธ์กับภายนอก หรือสิ่งใหม่ๆ นั้นฟ็อบคีนวิเคราะห์ว่าอาจมีอยู่จริง แต่ขณะเดียวกันชาวนามาก็มีความริเริ่มและความพร้อมที่จะเข้าไปฉวยโอกาสจากสิ่งเหล่านี้ด้วย ฉะนั้นชาวนามาจึงไม่จำเป็นต้องตกเป็น “เหยื่อของระบบตลาด” หรือมองตลาดเป็น “ทางเลือกสุดท้าย” ซึ่งในหลายกรณีชาวนามาได้ประโยชน์จากการที่ตลาดแรงงานเปิดกว้างขึ้น ในการเข้าไปทำการค้าระดับย่อย และทำให้หลุดพ้นไปจากความสัมพันธ์แบบเก่าที่เจ้านายหรือเจ้าที่ดินสามารถผูกขาดเศรษฐกิจของหมู่บ้านรวมทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจอื่นๆ

ส่วนการประท้วงต่อต้านและการกระทำร่วมกันทางการเมืองของชาวนามานั้น ฟ็อบคีนมองว่า อาจไม่ได้เกิดจากปัญหาเรื่องปากท้องเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มในการจัดตั้งร่วมกันและความสามารถของผู้นำในการต่อสู้กับผู้ที่กดขี่หรือเอาเปรียบชาวนามา และกรณีดังกล่าวมักเกิดขึ้นเมื่อชาวนามามีอำนาจต่อรองมากขึ้น ฟ็อบคีนได้ยกตัวอย่างชาวนามาในเวียดนามที่ได้รวมกลุ่มเป็นองค์การทางศาสนาและการเมือง และสามารถลดทอนหรือขจัดการพึ่งพาของชาวนามาต่อเจ้าที่ดินหรือผู้นำที่มีอิทธิพลในหมู่บ้านลงได้ องค์การเหล่านี้จึงเป็นเสมือน “ผู้จัดการทางการเมือง” (political entrepreneur) ที่ทำหน้าที่ให้สวัสดิการ จัดหาที่ดิน โกล่เกลี่ยข้อพิพาท จัดการป้องกันตนเอง สามารถสร้างและคานอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งประเด็นสำคัญที่ฟ็อบคีน ต้องการชี้ให้เห็นคือชาวนามาตัดสินใจเข้าร่วมขบวนการเหล่านี้โดยใช้เหตุผลในการลงทุน เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัวเพราะเป็นการเสี่ยงเพื่อปรับสถานภาพเดิมให้ดีขึ้น ซึ่งต่างจากการวิเคราะห์ของแนวเศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรมที่มองว่าชาวนามาลุกฮือขึ้นเพราะต้องการปกป้องสิทธิดั้งเดิมที่เคยมี

ข้อถกเถียงว่าด้วยสังคมชาวนามาของสก็อต กับ ฟ็อบคีน ให้ประโยชน์อย่างมากในการทำความเข้าใจสังคมชาวนามาและการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากทุนนิยมอาณานิคม รัฐและโลกาภิวัตน์จากอดีตถึงปัจจุบัน แต่ก็มีข้อที่ควรระมัดระวังในการนำกรอบการวิเคราะห์ของทั้งสองแบบมาใช้ เนื่องจากการวิเคราะห์แนว “เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม” ของสก็อต ที่เสนอว่าชาวนามายึดจริยธรรมการมีพอกิน ซึ่งหลักยึดดังกล่าวเป็นตัวกำหนดการกระทำหรือการแสดงออกทางการเมืองของชาวนามาในสังคมแบบดั้งเดิมนั้น มีลักษณะที่หยุดนิ่ง ตายตัวเกินไปเพราะในยุคปัจจุบันโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนามาได้เปลี่ยนไปแล้ว จึงน่าสนใจว่าหลักคิดดังกล่าว จะยังคงเดิมอยู่หรือไม่ ส่วนการวิเคราะห์ของฟ็อบคีนแนว “เศรษฐศาสตร์การเมือง” มีประเด็นที่น่าสนใจ คือการให้ความสำคัญกับปัจจัยภายใน หรือ พลวัตรภายใน ของสังคมชาวนามา ที่มี

ต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ว่าสังคมชาวนามีกระบวนการเปลี่ยนแปลงในทางด้านเศรษฐกิจ เกี่ยวกับการแตกตัวทางชนชั้นและความขัดแย้งภายในอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนไป

งานศึกษาสังคมชาวนาหรือสังคมชนบทในยุคต่อมาจะสอดคล้องไปกับงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้า คือจะเน้นไปที่ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชนบทในด้านภาวะหนี้สิน ทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำลายและการอพยพของแรงงานออกจากภาคการเกษตร ที่แสดงให้เห็นว่าสังคมชนบทกำลังล่มสลาย ขณะที่อีกหลายชิ้นมองว่าการอพยพแรงงานไม่ได้นำมาสู่การล่มสลายของครอบครัวและชุมชน เพราะความเป็นชุมชนและครัวเรือนในแง่เครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมก็ยังคงอยู่แต่วางอยู่บนที่เปลี่ยนไปคือบนฐานความสัมพันธ์แบบข้ามพื้นที่ (multi-sited household) และยังถูกมองว่าเป็นกลยุทธ์การปรับตัวของชาวนาเพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ เพราะเศรษฐกิจของหมู่บ้านคือเศรษฐกิจของเครือข่ายที่เชื่อมโยงกิจกรรมระหว่างภาคเกษตรกับนอกภาคเกษตร (ยศ สันตสมบัติ, 2546; มณีมัย ทองอยู่, 2546; Rigg and Salamanca, 2012) และงานวิจัยบางส่วนที่กระทำจากจุดยืนของการพัฒนาภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรมยังมองว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองจะช่วยให้ประเทศพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ทำให้เมืองเติบโตและภาคอุตสาหกรรมขยายตัวอีกด้วย (มณีมัย ทองอยู่, 2546, น. 43)

2) ระบบอุปถัมภ์

แนวคิดเรื่อง “ระบบอุปถัมภ์” ถูกนำมาใช้ศึกษาและอธิบายโครงสร้างสังคมไทยอย่างแพร่หลาย หลังจากแนวคิดของจอห์น เอฟ เอ็มบริ (John F. Embree) ที่ได้เสนอว่าสังคมไทยมี “โครงสร้างหลวม” ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ทั้งจากนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทย การนำแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์มาใช้ศึกษาสังคมไทยจนเป็นที่รู้จักและยอมรับกันโดยทั่วไปนั้น เริ่มต้นจาก ลูเซียน เอ็ม แฮงส์ (Lucian M. Hank, 1975) แฮงส์นั้นมองว่าสังคมไทยมีโครงสร้างของความไม่เท่าเทียมกัน คนไทยแต่ละคนมองผู้อื่นในระเบียบสังคมตามฐานะตำแหน่งว่าเขาอยู่สูงหรือต่ำกว่าตน ความแตกต่างของฐานะทางสังคมเช่นนี้ จึงก่อให้เกิดลำดับชั้นหรือสายบังคับบัญชาขึ้น ซึ่งแฮงส์นั้นมองว่า โครงสร้างสังคมไทยตั้งแต่คนชั้นบนสุดถึงชั้นล่างสุดถูกเชื่อมโยงกันด้วยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ, 2545, น.189) โดยจะประกอบด้วยคนสองฝ่ายคือผู้ให้การอุปถัมภ์ กับ ผู้รับการอุปถัมภ์ ลักษณะความสัมพันธ์ทั้งสองฝ่ายจะเป็นแบบเอื้อประโยชน์ต่อกันบนความสัมพันธ์ที่ดี ดังที่แฮงส์พูดถึงแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ดังกล่าวไว้ในบทความเรื่อง “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแควตง” (อมรา

พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ, 2545, น.189-190) ว่า เมื่อช่วยเหลือคนอื่นก็เท่ากับเพิ่มคนที่จะกลับมาช่วยเหลือตัวเอง เพิ่มผลบุญและยังช่วยยกฐานะของตัวเองให้สูงขึ้นด้วย ขาวนาผู้ยากจนทำทุกอย่างที่ดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้สำหรับลูกเมียของเขา ในขณะที่เจ้าของโรงสีผู้มั่งคั่งให้การดูแลเอาใจใส่ต่อลูกจ้างของเขาจำนวนมาก แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีฐานะและด้อยฐานะดังกล่าวนี้คือสิ่งที่เราเรียกว่า “ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์” ผู้มีฐานะดีกว่าเกื้อกูลทรัพยากรของตัวเองเพื่อประโยชน์ของผู้รับอุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ก็จะตอบสนองโดยการรับใช้ช่วยเหลือการทำงานของผู้ให้การอุปถัมภ์ อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวก็ได้รับการโต้แย้งจาก เจเรมี เคมพ์ (Jeremy H. Kenp) ว่าแนวคิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นั้นไม่สามารถนำมาใช้เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างสังคมไทยทั้งระบบได้ เพราะสังคมไทยประกอบด้วยพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมหลายลักษณะ ดังนั้นในการนำแนวคิดนี้ไปใช้ควรดูถึงความเหมาะสมในการอธิบายการจัดระเบียบสังคมไทยบางอย่าง ซึ่ง เคมพ์ มองว่าแนวคิดระบบอุปถัมภ์เหมาะสำหรับการวิเคราะห์ในระดับจุลภาค

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่นำแนวคิด ระบบอุปถัมภ์ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับการแสดงออกทางการเมือง (political action) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ เจมส์ ซี สก็อต (James C. Scott) เนื่องจากสก็อตมองว่า โครงสร้างแบบระบบอุปถัมภ์ไม่ได้ปรากฏขึ้นเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น แต่ยังปรากฏในสังคมอื่นๆ เช่นละตินอเมริกา แอฟริกาและประเทศด้อยพัฒนาบางแห่งในยุโรป สก็อต มองว่าทฤษฎีทางรัฐศาสตร์มีข้อจำกัดในการอธิบายพลวัตทางการเมือง ที่ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจการเมืองภายในและระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ ได้ดีพอ เขาจึงหันมาสนใจความสัมพันธ์และการแข่งขันกันระหว่างนักการเมือง ผู้นำท้องถิ่น และชาวบ้าน โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ที่วิวัฒนาการมาจากแนวคิดของนักมานุษยวิทยา (อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ, 2545, น.39) ในงานของสก็อต เรื่องการเมืองในระบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้³ (1977) สก็อตได้นิยามความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ว่าเป็นความสัมพันธ์คู่ (ระหว่างคน 2 คน) ที่เป็นกลไกของความสัมพันธ์ (instrumental relationship)⁴ ในลักษณะที่บุคคลหนึ่งจะมีสถานภาพทาง

³ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ แปลและเรียบเรียงจาก “Patron-client Politics and Political Change in Southeast Asia” ใน Friends, Followers and Factions: A Reader in Political Clientelism, edited by Stenff W. Schmidt Laura Guasti, Carl H. Lende and James C. Scott, University of California Press, 1977.

⁴ อคิน รพีพัฒน์ ให้ความหมายของ instrumental relationship ว่าหมายถึงมิตรภาพแบบเล็งประโยชน์ ดู “ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ล้าสมัยแล้วอาไฉน” ใน จากวิกฤติ

สังคมและเศรษฐกิจ (ผู้อุปถัมภ์) ที่จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตนในการช่วยปกป้องคุ้มครองหรือให้ประโยชน์หรือทั้งสองอย่างกับบุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ผู้ซึ่งจะต้องตอบแทนโดยการให้การสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนการให้บริการผู้อุปถัมภ์ นั้นหมายความว่าระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีความไม่สมดุลของอำนาจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งในด้านของทรัพย์สิน อำนาจและสถานภาพ ดังนั้น การตีความนี้บุญคุณของผู้รับการอุปถัมภ์จึงเป็นการผูกมัดเขาไว้กับผู้ให้การอุปถัมภ์ ลักษณะที่สำคัญต่อมาของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์คือเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างผู้ที่เห็นหน้ากันอยู่เสมอ ยิ่งความสัมพันธ์สืบทอดยาวนาน จะยิ่งสร้างความไว้วางใจ ความรักใคร่และความจงรักภักดีให้เกิดขึ้น ลักษณะของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อีกประการหนึ่งคือ เป็นความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่น ครอบคลุมกิจกรรมอย่างหลากหลายในชีวิตประจำวัน ที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนเฉพาะบางส่วนและขาดความเป็นกันเอง นอกจากนั้น สก๊อต ยังได้วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ถูกนำมาใช้ในการเลือกตั้งทางการเมือง โดยมองว่าพลวัตของการแข่งขันทางการเมืองได้แปรรูปความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ใน 4 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) ช่วยสร้างอำนาจต่อรองของผู้รับการอุปถัมภ์ต่อผู้อุปถัมภ์ นั้นหมายความว่า คະแนนเสี่ยงกลายมาเป็นทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนได้ ยังมีการแข่งขันทางการเมืองสูงผู้อุปถัมภ์หรือผู้สมัครรับเลือกตั้งก็ยิ่งต้องเสนอบริการให้แก่ผู้รับอุปถัมภ์มากกว่าคู่แข่งทางการเมืองรายอื่นๆ 2) ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์บนฐานการเลือกตั้งทางการเมืองได้ส่งผลให้เกิดการบูรณาการความสัมพันธ์ระดับหมู่บ้านจนถึงรัฐบาลกลางได้ เนื่องจากการเลือกตั้งระดับชาติทำให้พรรคการเมืองจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ลงไปถึงระดับท้องถิ่น ซึ่งโดยมากแล้วจะยึดเอากลุ่มผู้อุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้ามาไว้ในโครงสร้างของพรรค 3) ผลที่ตามมาของการเลือกตั้งบนฐานโครงสร้างของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์คือการส่งเสริมการขยายตัวของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวกลายเป็นเรื่องของการเมือง 4) ทำให้กลุ่มอุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ที่เป็นกลุ่มตรงข้ามยังดำรงอยู่ได้ในระดับท้องถิ่น นั้นหมายความว่า การแข่งขันทางการเมืองในระดับชาติของพรรคการเมืองต่างๆ จะให้การสนับสนุนผ่านกลุ่มผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ซึ่งจะก่อให้เกิดหลายกลุ่มขึ้นและแต่ละกลุ่มก็จะยังคงบทบาทหรือความสัมพันธ์อยู่ได้บนฐานการช่วยเหลือของพรรคการเมืองเหล่านั้น น่าสนใจว่าสก๊อตนั้นมองว่าลักษณะการขยายตัวของประชาธิปไตยแบบอุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ (Patron-Client Democracy) นั้นผู้ได้รับอุปถัมภ์จะได้รับประโยชน์มากกว่าเดิมเพราะผลประโยชน์ทางวัตถุจะถูกกระจายลงมาตามเครือข่ายของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ แต่จะมีปัญหา

เศรษฐกิจสู่ประชาสังคม, นิพนธ์ พัวพงศกร บรรณาธิการ, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

กับโครงสร้างการบริหารประเทศที่ผู้บริหารต้องใช้ทรัพยากรจำนวนมากเพื่อรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์เช่นนั้นไว้ตลอด ทั้งนี้เพราะโครงสร้างดังกล่าวพึ่งพิงอย่างมากต่อการจูงใจทางวัตถุและความเปราะบางของสายสัมพันธ์เชิงมิตรภาพ ซึ่งมีเสถียรภาพต่อระบบประชาธิปไตย

การนำแนวคิด “ระบบอุปถัมภ์” มาประยุกต์ใช้ในการศึกษากิจกรรมทางการเมืองของ สก๊อต มีความน่าสนใจมากในแง่ที่ทำให้เราเห็นภาพความมีพลวัตรของการเมืองในชนบท พฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางการเมืองของคนในชนบทที่มีความซับซ้อนขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานที่ศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองเกี่ยวกับการเลือกตั้งของคนชนบทในยุคหลังๆ ที่ไม่ได้มองภาพของชนบทในแง่ลบแบบง่ายๆ ว่าชาวชนบทขายเสียงเพราะไร้การศึกษาหรือเพราะเห็นแก่อำมีสินจ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามภาพของชนบทดังกล่าวในงานของสก๊อตน่าจะเป็นชนบทที่ยังผูกติดกับระบบเกษตรกรรมแบบเก่าที่กำลังถูกประทะเข้ากับเกษตรกรรมเพื่อการค้าหรือที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) เรียกว่า “ทุนนิยมค่าเช่า” ที่ชาวบ้านต้องพึ่งพิงแหล่งทุนและปัจจัยในการผลิตและดำเนินชีวิตผ่านนายทุน, ผู้มีอิทธิพล หรือที่สก๊อต เรียกว่าผู้ให้การอุปถัมภ์ แต่ในยุคปัจจุบันที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบทได้เปลี่ยนไปแล้วอันเนื่องมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเมือง น่าสนใจว่า ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ยังมีอิทธิพลและอำนาจในการอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของชาวบ้านได้อยู่หรือไม่ หรือความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นไร

นอกจากนักวิชาการตะวันตกแล้วยังมีนักวิชาการไทยที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา “ระบบอุปถัมภ์” รวมถึงนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้อธิบายสังคมไทยอีกหลายท่าน เช่น อคิน รพีพัฒน์ (2518, 2542), อัมมาร สยามวาลา (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2542) และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2542) รวมทั้งอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2552, 2553) ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์ (2542) ได้สรุปลักษณะของระบบอุปถัมภ์ในทัศนะของแต่ละท่านที่สำคัญไว้ในงานเรื่อง “ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ล้าสมัยแล้วอาไฉน” ดังนี้ ในทัศนะของอัมมารในฐานะนักเศรษฐศาสตร์นั้น มองความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์โดยเน้นที่การแลกเปลี่ยนและสิ่งที่แลกเปลี่ยนได้ดังนี้ คือ 1) ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ซึ่งหน้า (face to face relationship) คือเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างคน 2 คน หรือตัวต่อตัว 2) ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีระยะยาวไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบแลกกันแล้วก็เลิกพบหรือเลิกคบกันไป และความสัมพันธ์ของทั้งคู่เป็นแบบไม่เฉพาะเจาะจง ที่ไม่ใช่การแลกเปลี่ยนสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ สิ่งที่แลกเปลี่ยนมีหลากหลายประเภท 3) แตกต่างจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายของในตลาดซึ่งมีความเท่าเทียมกัน อัมมาร มองว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ขึ้นนั้นมาจากลักษณะความแตกต่างระหว่างสิ่งที่แลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ เพราะสิ่งที่ผู้อุปถัมภ์เสนอให้นั้นมักจะเป็นสิ่งที่เป็กรูปธรรม (มีสภาพ

คุณภาพและลักษณะเป็นที่รู้ดีทั่วไป) ขณะที่สิ่งที่ผู้รับอุปถัมภ์ใช้ในการแลกเปลี่ยนนั้น ยังไม่แน่ชัดว่าจะมีคุณภาพเช่นไร จนกว่าการแลกเปลี่ยนจะสำเร็จ เช่น การทำงานด้านบริการ (service) ตอบแทน แต่เมื่อทำการแลกเปลี่ยนกันไปเรื่อยๆ ผู้อุปถัมภ์จะประเมินได้ว่าสิ่งที่ผู้รับการอุปถัมภ์นำมาแลกเปลี่ยนมีคุณภาพขนาดไหน เช่นไร สมควรให้การอุปถัมภ์เช่นไรบ้าง และเมื่อถึงจุดหนึ่งผู้รับการอุปถัมภ์ก็จะเป็นผู้พึ่งพิงผู้อุปถัมภ์เต็มตัว อย่างไรก็ตาม รูปแบบการกำเนิดของระบบอุปถัมภ์ตามที่ได้แสดงมานี้ ไม่ได้มีข้อสันนิษฐานเบื้องต้นของการผูกขาดอำนาจโดยผู้อุปถัมภ์ เพราะการที่ผู้รับการอุปถัมภ์ต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์นั้นก็เนื่องจากผู้อุปถัมภ์ได้ครอบครองสิ่งที่ผู้รับอุปถัมภ์ต้องการ และความมั่นคงในการครอบครองของสิ่งนั้นเกิดขึ้นโดยการสนับสนุนของอำนาจรัฐ แต่อาจารย์อัมมารก็มองว่ามีระบบอุปถัมภ์ที่มีฐานอยู่บนการใช้ความรุนแรงและชุดรีดเรียกค่าคุ้มครอง นั่นคือการชุดรีดเรียกเอาสิ่งที่ผู้รับการอุปถัมภ์มีโดยใช้การกระทำที่รุนแรงหรือข่มขู่ที่จะใช้มาตรการรุนแรง โดยการอ้างบทบาทผู้อุปถัมภ์ในการให้ความคุ้มครอง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อีกแบบหนึ่งคือความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่มีฐานอยู่การเป็นผู้นำทางการเมือง ซึ่งมีความมั่นคงน้อยที่สุด เพราะอาจมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มในการแย่งลูกน้องกัน และกลุ่มผู้รับการอุปถัมภ์อาจเลิกสนับสนุนทางการเมืองแก่ผู้อุปถัมภ์ก็มีโอกาสเป็นไปได้ แต่ในความเป็นจริงแล้วผู้นำทางการเมืองมักมีฐานอย่างอื่นอยู่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท ผู้นำทางการเมืองมักมีฐานอำนาจการควบคุมทางเศรษฐกิจเหนือกลุ่มผู้สนับสนุนตนอยู่ด้วย ทำให้สถานะตำแหน่งผู้นำมีความมั่นคงยิ่งกว่าพวกผู้นำทางการเมืองอย่างเดียว นั่นเป็นเหตุผลว่าทำไมนักการเมืองระดับประเทศจึงมักติดต่อกับพวกผู้อุปถัมภ์ ที่มีฐานทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นเพื่อหาเสียงในท้องถิ่น จึงทำให้ผู้นำทางเศรษฐกิจในชนบทมีตำแหน่งที่ทรงอำนาจอย่างยิ่งในระบบประชาธิปไตยแบบการเลือกตั้ง อัมมารให้ข้อสังเกตหรือตั้งข้อสมมติฐานว่าสังคมที่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มีบทบาทในการแลกเปลี่ยนนั้น มักจะเป็นสังคมที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเข้ามาแบบครึ่งๆ กลางๆ ยังไม่สมบูรณ์หรือเป็นสังคมที่รัฐอ่อนแอและสามารถผูกขาดการใช้ความรุนแรงได้บางส่วน ดังนั้น การที่ผู้รับอุปถัมภ์ต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์มักเกิดขึ้นจากการที่เขาถูกกีดกันออกจากระบบเศรษฐกิจตลาดหรือจากการคุ้มครองโดยรัฐ ทำให้เขาต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ให้เป็นนายหน้าของเขา

ในส่วน of ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2542) นั้น มีประเด็นที่น่าสนใจคือการให้ความหมายของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่แตกต่างไปจากคนอื่น ๆ เพียงแต่เน้นไปที่ลักษณะสิ่งของที่เราแลกเปลี่ยนกันและไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสามารถในการผูกขาดของผู้อุปถัมภ์มากนัก ขณะที่สก็อต เน้นไปที่ความแตกต่างของสถานภาพฐานะ ระหว่างคู่สัมพันธ์ ทำให้ผู้อุปถัมภ์มีความสามารถในการผูกขาดสิ่งที่ผู้รับการอุปถัมภ์ต้องการ ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์มองว่า ลักษณะที่สำคัญของระบบอุปถัมภ์นั้นมี 2 ประการ คือ 1) มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ 2) การ

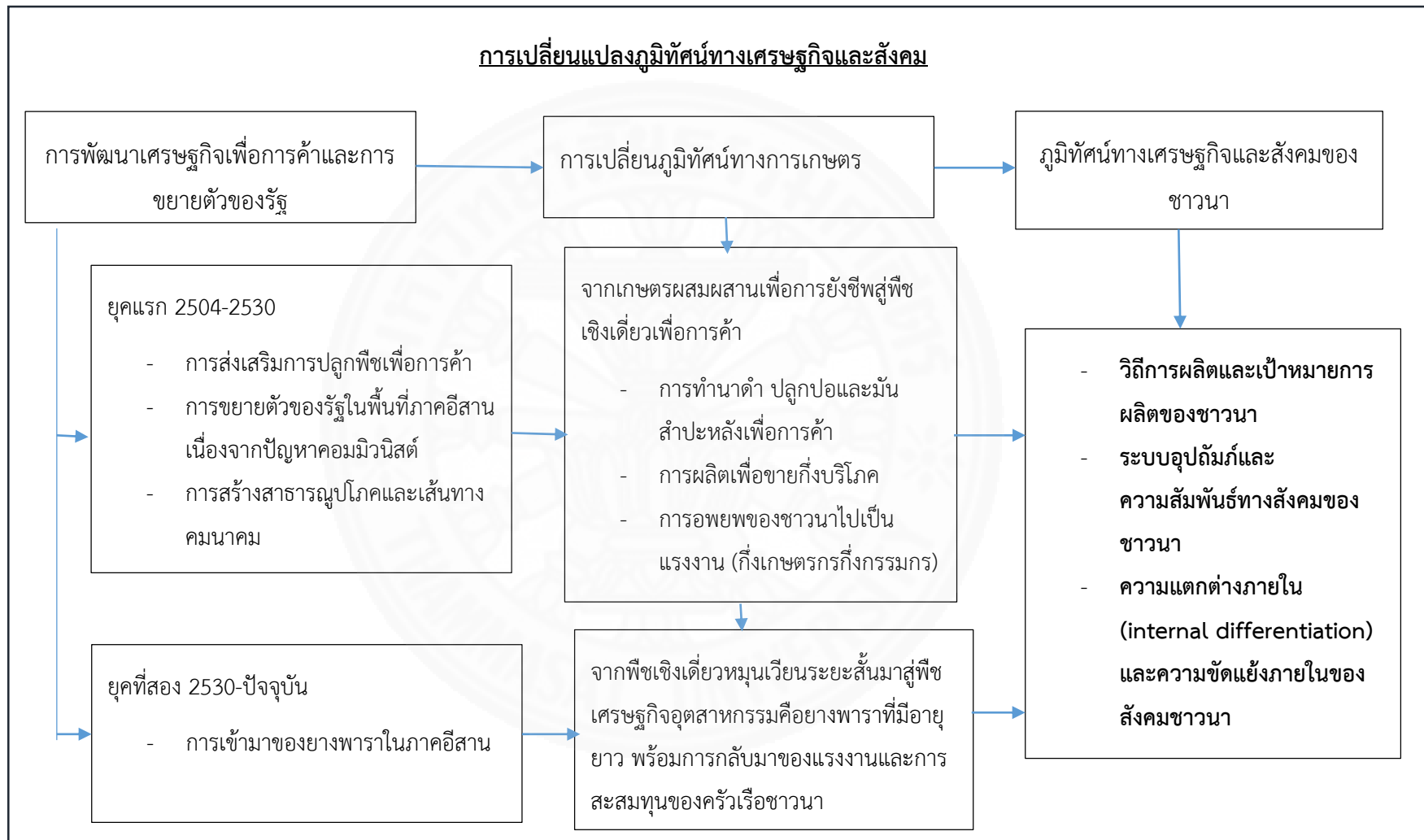
แลกเปลี่ยนนั้น จะต้องมีอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ด้วย ซึ่งนิธิขยายความและยกตัวอย่างอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ประกอบ เช่นความสัมพันธ์ระหว่างนายกับลูกน้องนั้น นายมีความรู้สึกกว่าตัวเองมีภาระต้องดูแลลูกน้องตลอดชีวิต ลูกน้องก็ต้องมีความรู้สึกจริงๆ ว่าต้องภักดีต่อบ้าน ไม่ใช่ภักดีเพียงเพื่อจะแลกกับทรัพยากรเท่านั้น ดังนั้น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในเชิงอุดมคติของสังคมไทยสมัยเก่า ที่ตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันและกันบนฐานของศีลธรรม ไม่ใช่แค่ความสัมพันธ์แบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของในระบบตลาดเท่านั้น ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541, อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2542, น. 23) ให้สัมภาษณ์ว่า “ชาวบ้านที่ขายเสียนั้น อย่าพูดเลยว่าขายเพราะระบบอุปถัมภ์ เพราะชาวบ้านพูดเองว่าเขาต้องการขายให้คนนี้มากกว่าคนนี้ เพราะผลตอบแทนที่ได้ต่างกัน ถ้าเช่นนั้น คุณกำลังจะขายเสียนของคุณในระบบตลาดไม่ใช่ขายในระบบอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์เป็นเรื่องของความภักดี เป็นเรื่องใหญ่ ไม่ใช่เรื่องเล็ก (ถึงแม้จะ) ภักดีด้วย เรื่องเงินด้วย แต่ภักดีเป็นเรื่องใหญ่”

สำหรับอคิน รพีพัฒน์นั้น ถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาเรื่องระบบอุปถัมภ์กับโครงสร้างสังคมไทย ในบทความเรื่อง “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (2539, น. 139-171) อคินได้แบ่งระบบอุปถัมภ์เป็น 2 ระบบ คือ 1) ระบบอุปถัมภ์ที่เป็นทางการ ได้แก่ระบบอุปถัมภ์ซึ่งอยู่ในโครงสร้างการจัดระเบียบการปกครองในสมัยต้นของกรุงรัตนโกสินทร์เช่น พันธะระหว่างนาย-ไพร่ 2) ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ ได้เริ่มต้นเมื่อระบบเศรษฐกิจได้ขยายตัวและการรวมศูนย์ทางการเมืองของส่วนกลางเริ่มปรากฏชัดขึ้น ซึ่งระบบอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการสามารถแบ่งออกได้อีกเป็น 3 ประเภท ประเภทแรก เป็นระบบอุปถัมภ์ภายในระดับชั้นของพวกนาย ประเภทที่สอง เป็นความสัมพันธ์ในชนชั้นที่แตกต่างกัน ประเภทที่สาม ได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนอพยพกับชนชั้นนาย เนื่องจากงานขึ้นดังกล่าวเป็นศึกษาความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในโครงสร้างสังคมสมัยเก่า จึงเน้นไปที่พัฒนาการและหน้าที่ของระบบอุปถัมภ์ที่นำมาใช้ในการจัดระเบียบโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างไรก็ตาม อาจสรุปลักษณะสำคัญของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในทัศนะของอคิน รพีพัฒน์ ได้จากงานเรื่อง “ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ล้าสมัยแล้วหรือนะ” (2542, น. 24) ที่ได้สรุปแนวคิดมาจากการงานของ Lemarchand ที่มองว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มีลักษณะพื้นฐานสามประการคือ ความไม่เท่าเทียมกัน (asymmetry) ความไม่ชัดเจนหรือเฉพาะเจาะจง (diffuseness) และการแลกเปลี่ยนตอบแทนซึ่งกันและกัน เนื่องจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความผูกพันระหว่างคู่บุคคลที่มีอำนาจหรือสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมไม่เท่าเทียมกัน เป็นความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า คล้ายความสัมพันธ์ฉันทา แต่ต่างกันตรงที่ทั้งสองคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเพราะต้องการหรือยินดีที่จะเข้ามาสัมพันธ์กันไม่ใช่เกิดมาก็สัมพันธ์กันอยู่แล้ว และต่างก็มีความหวังที่จะได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ทั้งสองฝ่าย

1.5 กรอบแนวคิด

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ ในครั้งนี้ สามารถสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษาได้โดยนำแนวทางการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมที่สนใจการปรับตัวของสังคมชาวนาอีสานเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับมหภาค เช่น การเข้ามาของทุนนิยม และการขยายตัวของอุตสาหกรรม รวมถึงการขยายตัวของรัฐ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและแบบแผนการเกษตรแบบเดิมของสังคมชาวนา ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างสังคมชาวนาได้แก่ความแตกต่างในภายใน (internal differentiation) และความขัดแย้งในภายใน

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคม

1.6 พื้นที่และวิธีการศึกษา

1.6.1 พื้นที่และเหตุผลในการเลือกพื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่หมู่บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ เป็นพื้นที่ในการศึกษาในครั้งนี้ หมู่บ้านนาสิงห์ ห่างจากที่ว่าการอำเภอสรีวิไล 6 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอบึงกาฬ ประมาณ 26 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปของตำบลนาสิงห์ ประกอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มและที่ดอนซึ่งติดภูสิงห์ซึ่งเป็นภูเขาหินทอดตัวยาวกินพื้นที่หลายตำบล ลักษณะของพื้นที่เหมาะแก่การทำการเกษตร ในอดีตชาวบ้านส่วนมากจะยึดอาชีพทำนาเป็นหลัก โดยมีการปลูกพืชหมุนเวียนชนิดอื่นๆ สลับบ้าง เช่น ปอ และมันสำปะหลัง เป็นต้นและในช่วงทศวรรษ 2500 -2520 พื้นที่ในเขตตำบลนาสิงห์เป็นพื้นที่หนึ่งที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยทำการเคลื่อนไหวในการปลุกระดมมวลชน แต่ในปัจจุบันชาวบ้านส่วนมากได้เปลี่ยนจากการปลูกข้าว มาเป็นการปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลักเป็นหมู่บ้านแห่งแรกๆ ในเขตจังหวัดบึงกาฬที่ได้มีการนำยางพาราจากภาคใต้มาปลูกก่อนที่จะเจ้าหน้าที่รัฐจะเข้าไปส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่

เหตุผลในการเลือกพื้นที่

ภาคอีสานถือเป็นภูมิภาคที่มีสัดส่วนของภาคการเกษตรมากที่สุดตามจำนวนพื้นที่ทางการปกครอง และรับรู้กันว่าภาคอีสานนั้น แห้งแล้งกันดารและชาวบ้านยากจนมากที่สุด ชาวชนบทส่วนมากมีอาชีพทำนาปลูกข้าว และเชื่อกันว่าวิถีการผลิตของชาวนามีเป้าหมายการผลิตเพื่อการยังชีพ มีความผูกพันแบบเครือญาติบนฐานของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ของชาวนาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมมีความแตกต่างกันน้อยมาก ภาพและความเชื่อเกี่ยวกับชาวนาเช่นนี้ถูกสร้างและผลิตซ้ำมาหลายทศวรรษจนถึงในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าในความจริงแล้วภูมิภาคต่างๆ ของไทยได้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแบบเต็มตัวมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นที่สงสัยและถกเถียงกันมาตลอดว่าโครงสร้างสังคมของชาวนาไทยเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแล้วหรือยัง โดยเฉพาะชาวนาในภาคอีสานกล่าวให้เฉพาะยิ่งขึ้นคือชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงนั้นซึ่งถือเป็นพื้นที่ชายขอบทางภูมิศาสตร์ของรัฐไทย มีปัญหาด้านการคมนาคมและความมั่นคงตามแนวชายแดนมาตั้งแต่อดีตไม่ว่าจะเป็นความมั่นคงทางการเมือง ปัญหาความขัดแย้งทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม รวมถึงการกบฏและปัญหาคอมมิวนิสต์ ดังนั้น ถ้ามองในเชิงการพัฒนาแล้ว พื้นที่ชายแดนเช่นนี้น่าจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจ

เพื่อการค้าน้อยกว่าหรือต่ำกว่าพื้นที่อื่นๆ ดังจะเห็นได้จากการขยายเส้นทางการคมนาคมทางรถไฟจากส่วนกลางมายังภาคอีสานตอนบนค่อนข้างจะช้าอยู่มาก ถึงแม้ว่าเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ จะเชื่อมมาถึงอีสานแล้วตั้งแต่ปี 2443 แต่ก็ถึงเพียงแค่นครราชสีมาเท่านั้น จนถึง ปี 2498 ทางรถไฟจึงเชื่อมถึงจังหวัดหนองคาย (วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2536) ซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่อีสาน มองในมุมนี้ชาวอีสานในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงดูน่าจะเป็นสังคมชาวนาที่ยังรักษาวินัยชีวิตแบบดั้งเดิมไว้ได้เพราะถูกผนวกเข้ากับระบบตลาดได้ค่อนข้างช้า ดังที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2553, น. 154) ได้กล่าวถึงชาวนาหรือชุมชนหมู่บ้านในภาคอีสานไว้ว่า ยังสามารถรักษาการผลิตแบบพออยู่พอกินไว้ได้ยาวนานที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ ของประเทศ ซึ่งไม่ต่างจากงานของธันวา ใจเที่ยง (2550) ที่ได้สะท้อนภาพของชาวนาลุ่มน้ำโขงบนฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศว่ามีโลกทัศน์แบบนิเวศวิทยาที่มีผลเป็นจิตวิญญาณทำให้ชุมชนมีวิถีการทำเกษตรแบบผสมผสานและมีคุณธรรม (Morality Agriculture) และเนื่องจากการศึกษาขึ้นนี้ ต้องการศึกษากการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาเพื่อโต้แย้งกับภาพดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษาสังคมชาวนาอีสานในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ในจังหวัดบึงกาฬ

การเลือกพื้นที่ในการศึกษา ผู้ศึกษาเลือกศึกษาสังคมชาวนาเพียงหมู่บ้านเดียว คือหมู่บ้านนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดเพื่อแสดงให้เห็นพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาเริ่มตั้งแต่รัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจในปี 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้านในช่วงเวลาตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมาเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ครัวเรือนของชาวนาในหมู่บ้านเริ่มตัดสินใจปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลักและขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างรวดเร็ว ซึ่งผู้ศึกษามองว่าส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชาวนาเป็นอย่างมาก โดยอาจสรุปเหตุผลที่สำคัญในการเลือกพื้นที่หมู่บ้านนาสิงห์ ในจังหวัดบึงกาฬเป็นพื้นที่ศึกษาได้ดังนี้ คือ

1. การศึกษาชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ซึ่งเป็นพื้นที่ชายแดนที่อยู่ห่างไกลจากระบบการคมนาคมและศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ เป็นความท้าทายต่อชุดความเชื่อที่มีต่อสังคมชาวนาที่มองว่าชาวนาในพื้นที่เหล่านี้จะได้รับอิทธิพลจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมและความสัมพันธ์ทางอำนาจของรัฐน้อยกว่าหรือช้ากว่าชาวนาจากพื้นที่อื่นๆ

2. หมู่บ้านนาสิงห์เป็นหมู่บ้านแห่งแรกๆ ในเขตจังหวัดบึงกาฬที่มีการเพาะปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในช่วงก่อนปี 2530 แทนการปลูกข้าวและมีพื้นที่ปลูกยางพาราจำนวน

มากที่สุดหมู่บ้านหนึ่งในเขตอำเภอศรีวิไล จนนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านอย่างชัดเจน จึงเป็นพื้นที่ของกลุ่มตัวอย่างของสังคมชาวนาที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางด้านสังคมที่น่าสนใจ

3. หมู่บ้านนาสิงห์เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมขนาดใหญ่ ในอดีตเคยเป็นหมู่บ้านสีแดงเป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จึงมีความน่าสนใจในฐานะหมู่บ้านชาวนาที่เคยเผชิญทั้งกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐในด้านความมั่นคงตลอด 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมา จึงน่าสนใจว่าหมู่บ้านมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงต่อปัจจัยต่างๆ อย่างไรบ้างตลอดเวลาที่ผ่านมา

1.6.2 วิธีการศึกษา

เนื่องจากงานศึกษาชิ้นนี้ต้องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอันเนื่องมาจากการปัจจัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้า การขยายตัวของอำนาจรัฐรวมทั้งปัจจัยอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอกสังคมชาวนา โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพคือการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อสังเกตและสัมภาษณ์ข้อมูลในเชิงลึก (in-depth interview) ด้วยวิธีการศึกษาแบบ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า” ซึ่งเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ถึงเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งครอบคลุมวัตถุประสงค์ในการศึกษาทั้งสามข้อ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพของครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงด้านที่ดิน การเปลี่ยนแปลงพืชที่ปลูกในแต่ละช่วงเวลา รายได้รายจ่ายของครัวเรือน วิถีชีวิตและพฤติกรรมการบริหารโภคของครัวเรือน เป็นต้น 2) ความแตกต่างในภายใน (internal differentiation) และความขัดแย้งในภายในของสังคมชาวนา โดยให้ความสำคัญกับการแตกตัวทางชนชั้นของชาวนาออกเป็นชนชั้นต่างๆ เช่นชาวนารวย ชาวนาปานกลาง ชาวนายากจน หรือชาวนาที่ไร้ที่ดินหรือสูญเสียที่ดินทำกิน เงื่อนไขและปัจจัยต่างๆที่ทำให้ครัวเรือนชาวนามีความแตกต่างกัน รวมถึงความตึงเครียดและความขัดแย้งในด้านต่างๆ ของสังคมชาวนา เช่นความแตกต่างทางด้านฐานะหรือชนชั้นของชาวนา รวมถึงความตึงเครียดและความขัดแย้งในหมู่บ้าน เช่นการที่ชาวนาหันมาปลูกยางพาราในหมู่บ้านมีกลุ่มรวมผลผลิตหรือกลุ่มลานยางถึง 3 กลุ่มซึ่งมีผู้นำและคณะกรรมการคนละชุด แต่สมาชิกของกลุ่มลานยางกลับมีทั้งที่เป็นสมาชิกประจำและชาจร คือสามารถเปลี่ยนกลุ่ม เข้าหรือออกได้ตามใจชอบขึ้นอยู่กับความพึงพอใจในการบริหารงานของแต่ละกลุ่ม นำมาสู่การแข่งขันระหว่างกลุ่มอย่างไรบ้าง เพราะบางครั้งผู้นำแต่ละกลุ่มมักเข้าไปมีความสัมพันธ์กับพ่อค้า นายทุนรวมถึงนักการเมืองทั้งในระดับ

ท้องถิ่นและจังหวัดที่แตกต่างกันด้วย 3) การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาภายใต้แนวคิดระบบอุปถัมภ์ เพื่อดูว่ากลุ่มคนที่มีบทบาทหรือมีอิทธิพลทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในฐานะผู้ให้การอุปถัมภ์กับชาวนาในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ รวมถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวากับชาวนาและระหว่างชาวากับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมว่ามีลักษณะการเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร

1.6.3 ขอบเขตช่วงเวลาการศึกษา

ผู้ศึกษากำหนดขอบเขตช่วงเวลาการศึกษาไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน เหตุผลที่กำหนดช่วงเวลาปี 2504 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่รัฐมีนโยบายในการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกขึ้นใช้ในปีดังกล่าว ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทอย่างปฏิเสธไม่ได้

1.6.4 กลุ่มเป้าหมาย ผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้แก่

1.6.4.1 คราวเรือนชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ เพื่อให้เห็นพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาตั้งแต่ยุคที่ทำการผลิตเพื่อการยังชีพซึ่งเน้นการปลูกข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก ยุคการผลิตเพื่อการค้าและบริโภคในครัวเรือนพร้อมกับการเข้ามาของพืชพาณิชย์เช่นปอและมันสำปะหลัง จนมาถึงยุคสุดท้ายคือการปลูกพืชเกษตรอุตสาหกรรมเพื่อการค้าโดยชาวนาส่วนมากได้หันมาปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก ซึ่งแต่ละครัวเรือนมีการยอมรับและปรับตัวต่อการปลูกยางพาราที่ต่างกัน เนื่องจากเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ของภาคอีสานที่ และต้องใช้ต้นทุนที่สูงในการปลูก ประกอบกับยางพาราเป็นพืชที่ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน 6-7 ปีจึงจะให้ผลผลิตได้ ดังนั้นจึงทำให้ชาวนามีปฏิกิริยาต่อพืชชนิดใหม่ที่รัฐส่งเสริมแตกต่างกัน ซึ่งอาจแบ่งครัวเรือนชาวนาที่ศึกษาออกได้เป็น 3 กลุ่ม จำนวนครัวเรือนที่ทำการศึกษโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งหมดจำนวน 36 ครัวเรือนคือ

(1) กลุ่มที่หนึ่ง ได้แก่ ครัวเรือนชาวนากลุ่มผู้นำ คือกลุ่มชาวนาที่ตัดสินใจปลูกยางพาราในหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกๆ ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 และรวมเอาครัวเรือนชาวนาที่มีที่ดินที่ถือครองจำนวนมากมาตั้งแต่อดีตก่อนการปลูกยางพาราไว้ด้วย เนื่องจากในระยะต่อมาครัวเรือนชาวนาเหล่านี้ล้วนเป็นกลุ่มที่ได้รับประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจมากที่สุด เนื่องจากสามารถมีผลผลิตขายในช่วงที่ราคายางพุ่งขึ้นสูงได้ยาวนานมากที่สุด จนสามารถสะสมทุนและขยายพื้นที่การ

เพาะปลูกเพิ่มเป็นจำนวนมาก พร้อมกับอาชีพใหม่ๆ และฐานะทางเศรษฐกิจจนกลายมาเป็นผู้นำในกลุ่มชาวนาในหมู่บ้านได้ โดยครัวเรือนชาวนาในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยเลือกทำการศึกษาจำนวน 8 ครัวเรือน

(2) **กลุ่มที่สอง** ได้แก่กลุ่มครัวเรือนชาวนาที่ตัดสินใจปลูกยางพาราเมื่อเห็นว่ายางพาราของกลุ่มแรกให้ผลผลิตและขายได้จริง ประมาณปี 2540 เป็นต้นมาซึ่งกลุ่มนี้จะมีจำนวนมากกว่ากลุ่มแรก และได้ประโยชน์จากราคาจากราคายางในช่วงที่ราคาพุ่งขึ้นสูง แต่ก็ไม่นานเท่าไรนักทำให้มีการสะสมทุนในรูปที่ดินได้บ้าง แต่ก็ไม่มากเหมือนกลุ่มแรก ซึ่งจำนวนครัวเรือนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในกลุ่มนี้มีจำนวน 15 ครัวเรือน

(3) **กลุ่มสุดท้าย** ได้แก่กลุ่มครัวเรือนชาวนาที่ตัดสินใจปลูกยางพาราในช่วงปี 2547 ที่ราคาเริ่มพุ่งสูงขึ้นถึงกิโลกรัมละ 80 บาท แต่กลุ่มสุดท้ายนี้จะได้รับประโยชน์ด้านราคายางน้อยกว่าทุกกลุ่ม เนื่องจากกว่ายางพาราจะให้ผลผลิตใน 6-7 ปีต่อมาปรากฏว่าราคายางพาราเริ่มตกลงแล้ว และกลุ่มนี้จึงได้รับผลกระทบจากการลงทุนมากที่สุด จำนวนครัวเรือนชาวนาที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในกลุ่มดังกล่าวทั้งหมด 13 ครัวเรือน

การแบ่งครัวเรือนชาวนาออกเป็น 3 กลุ่มดังกล่าวจะช่วยทำให้เห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา ไม่ว่าจะเป็นด้านอาชีพ พืชที่เพาะปลูก กิจกรรมการการเพาะปลูกในแต่ละช่วงเวลา การใช้แรงงานในครัวเรือนและแรงงานรับจ้าง แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการแบ่งกลุ่มครัวเรือนชาวนาตามช่วงเวลาตัดสินใจปลูกยางพาราแล้วก็คือจำนวนที่ดินที่ชาวนาแต่ละกลุ่มถือครองอยู่ด้วย เพราะจะช่วยทำให้เห็นผลกระทบและการปรับตัวของครัวเรือนชาวนาที่แตกต่างกัน รวมถึงความสามารถในการสะสมทุนของแต่ละครัวเรือนที่นำไปสู่อาชีพอื่นๆ ที่หลากหลายทั้งภายในและนอกหมู่บ้านตลอดจนถึงความแตกต่างภายในรวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของครัวเรือนชาวนาในพื้นที่ด้วย

1.6.4.2 หน่วยงานภาครัฐ องค์กรธุรกิจและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับยางพารา

เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมของชาวนาในพื้นที่ เนื่องจากสังคมหมู่บ้านหรือสังคมชาวนาไม่ได้อยู่แยกอย่างเป็นอิสระจากส่วนอื่นๆ ดังนั้น เพื่อตอบโจทย์และวัตถุประสงค์การศึกษาในข้อ 1 ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา จึงจำเป็นต้องสัมภาษณ์หน่วยงานต่างๆและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนของสังคมชาวนาโดยเฉพาะหน่วยงานที่มีบทบาทเกี่ยวกับยางพารา เช่น สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง จังหวัด

บึงกาฬ สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดบึงกาฬ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม รวมถึง พ่อค้า นายทุนและโรงงานอุตสาหกรรมยางพาราในพื้นที่

1.7 ข้อเสนอและคุณูปการทางวิชาการ

เมื่อพูดถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชนบทหรือสังคมชาวนาอีสาน คนมักนึกถึง ภาพการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมอันเนื่องมาจากการพัฒนาแบบทุนนิยม ซึ่งเข้าไปทำลาย เศรษฐกิจ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงามของหมู่บ้านซึ่งดำรงชีวิตด้วยเศรษฐกิจแบบยังชีพ ชาวนาส่วนมากไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการผลิตเพื่อการค้าแบบสมัยใหม่ได้ ทำให้เกิดการอพยพ แรงงานเข้าสู่เมืองหรือภาคอุตสาหกรรม ภาพของชนบทดังกล่าวจึงเป็นการมองชนบทแบบเหมารวมที่ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับบริบทของแต่ละพื้นที่ เป็นการผลิตซ้ำหรือตอกย้ำภาพของสังคมชาวนาแบบ ดั้งเดิม ตามแนวทางการอธิบายของแบนด์ฟิลด์และสก็อตมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่ในความจริงแล้ว คำอธิบายของแบนด์ฟิลด์และสก็อต ก็มีความขัดแย้งและแตกต่างกันอยู่มากตามเงื่อนไขของพื้นที่และ ช่วงเวลาที่ศึกษา ประกอบกับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการขยายตัวของอำนาจรัฐ ในแต่ละพื้นที่ก็มีระดับความเข้มข้นที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงในช่วง 2 ทศวรรษที่ ผ่านมาจากการส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่ภาคอีสานในเขตลุ่มน้ำโขงน่าจะมีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในพื้นที่พอสมควร เนื่องจากพืชเกษตร อุตสาหกรรมดังกล่าว มีความแตกต่างจากพืชชนิดอื่นๆ ที่ผ่านมาในทั้งเรื่องของรูปแบบและวิธีการผลิต การใช้แรงงาน ผลผลิตและรายได้ ซึ่งผู้ศึกษามองว่าสังคมของชาวนาน่าจะหลุดจากฐานวัฒนธรรมและวิถี การผลิตแบบยังชีพแล้ว โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความแตกต่างและความขัดแย้งในภายในของสังคม ชาวนา อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของวิธีการผลิตในปัจจุบัน ซึ่งตามแนวทางการศึกษาของแบนด์ ฟิลด์และสก็อตนั้น สังคมชาวนามักถูกมองว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันบนฐานของวัฒนธรรม และวิธีการผลิตแบบยังชีพ แต่ในงานศึกษาชิ้นนี้จะช่วยชี้ให้เห็นว่าสังคมชาวนาได้ก้าวผ่านสังคมแบบ จาริตไปสู่สังคมแบบใหม่ที่มีความซับซ้อน มีความหลากหลายและเต็มไปด้วยความแตกต่างและ ขัดแย้งในภายในเช่นเดียวกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม แต่ขณะเดียวกันที่ดินและอาชีพเกษตรกรรมก็ยังคง เป็นปัจจัยสำคัญและเป็นความมั่นคงของชาวนาอยู่ ซึ่งในประเด็นนี้จะต่างจากข้อเสนอของ Rigg ที่

มองว่าสังคมชนากำลังจะสูญหายไป (depeasantization) เพราะชาวนาเลิกทำการเกษตรเพราะหันไปสู่อื่นๆและมีรายได้หลักจากอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรแทน

งานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในช่วงหลังๆเอง ต่างก็พยายามจะอธิบายว่าโครงสร้างสังคมชนบทไทยได้เปลี่ยนไปแล้วเช่นกันโดยมองว่าชาวนาได้ผันตัวเองไปสู่อาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรที่มีความหลากหลายมากขึ้นจนก่อให้เกิดศัพท์เรียกชาวนายุคใหม่ว่า “ชนชั้นกลางระดับล่าง” หรือ “พลเมืองใหม่” แต่ข้อเสนอเหล่านี้ยังขาดตัวอย่างสนับสนุนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสังคมชนบทก็มีความหลากหลาย จึงมีความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การพัฒนาเชิงพาณิชย์และการขยายตัวของอำนาจรัฐในหลายทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ที่ชาวนาส່วนมากเปลี่ยนจากการทำนาปลูกข้าวมาสู่การปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก จนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา เข้าสู่กลไกของการผลิตเชิงพาณิชย์ในระบบทุนนิยม อาจจำเป็นต้องสร้างคำอธิบายชุดใหม่เกี่ยวกับสังคมชนบทในปัจจุบัน รวมถึงนโยบายทางเลือกใหม่ๆ ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชาวนา เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไปมากยิ่งขึ้น

1.8 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

“การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา”¹ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเกษตร (Agricultural landscape) ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อการ

¹ “ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคม”ที่ใช้ในงานชิ้นนี้ ผู้ศึกษาหยิบยืมคำ “ภูมิทัศน์” มาจากงานศึกษาของ 2 ท่านคือ 1) จากคำว่า “ภูมิทัศน์เกษตรยางพารา (Rubber landscape)” ซึ่งปรากฏอยู่ในงานศึกษาเรื่อง “สวนยาง” กับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือตอนบนของอรัญญา ศิริผล ซึ่งถูกใช้ในความหมายในเชิงกายภาพ 2) จากคำว่า “ภูมิทัศน์การเมือง” (Political Landscape) ในงานศึกษาเรื่อง “ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย” ของอภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะซึ่งถูกใช้ในความหมายในเชิงกว้างที่หมายเอาทั้งระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ซึ่งผู้

เปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา ซึ่งเกิดจากปัจจัยที่สำคัญคือการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการขยายอำนาจรัฐ โดยเฉพาะการส่งเสริมให้ชาวนาปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งในงานชิ้นนี้แบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลาใหญ่ๆ คือ 1) ช่วงเวลาก่อนปี 2510 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาวนาทำการผลิตเพื่อยังชีพโดยการเพาะปลูกแบบผสมผสานโดยมีข้าว-ข้าวไร่เป็นพืชหลัก อำนาจรัฐและการพัฒนายังไม่มีอิทธิพลต่อชาวนาในพื้นที่ 2) ช่วงเวลา 2510-2530 เป็นช่วงที่ชาวนาเริ่มปรับตัวเข้าสู่การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า เช่น ข้าว ปอ และมันสำปะหลัง เป็นต้น พร้อมกับการขยายอำนาจรัฐมายังหมู่บ้านในยุคสงครามเย็นจนมาถึงช่วงก่อนที่ยางพาราจะเข้ามาในชุมชน และ 3) ช่วงหลังปี 2530 เป็นต้นมา ที่ยางพาราเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านชาวนา โดยที่ชาวนาได้เปลี่ยนมาปลูกพืชเกษตรอุตสาหกรรมภายใต้ภูมิทัศน์เกษตรสวนยางพารา (Rubber landscape) เพื่อการค้าเป็นหลัก ซึ่งการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจส่งผลต่อการเปลี่ยนวิธีการการผลิตแบบยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อการค้าในระบบทุนนิยมอย่างชัดเจน อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาทั้งในระดับครัวเรือนและหมู่บ้าน

“ชาวนา” หมายถึง ครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านนาสิ่งที่ทำกรผลิตทางด้านการเกษตรบนที่ดินของครัวเรือนและรวมเอาครัวเรือนที่ทำการผลิตบนที่ดินของคนอื่นในลักษณะของการเช่าหรือรับจ้างไว้ด้วย โดยครัวเรือนเหล่านี้จะมีวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกันหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่ง “ชาวนา” แปลมาจากศัพท์ว่า “peasant” ที่ใช้กันในงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา ที่หมายเอาทั้งชาวนาชาวไร่ ที่ทำการผลิตทางด้านการเกษตรในหลากหลายชนิดพืช ไม่ได้จำกัดเฉพาะชาวนาปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว อีกทั้งชาวนาอาจทำการผลิตหรือประกอบอาชีพอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันได้ แต่ที่ดินและอาชีพเกษตรกรรมยังเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนา

ศึกษาได้นำคำดังกล่าวมาปรับใช้ให้ครอบคลุมทั้งมิติในเชิงกายภาพและชีวภาพ เพื่อสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาอย่างรอบด้านและมีพัฒนาการ

บทที่ 2

ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในอดีตก่อนปี 2510

2.1 บริบททั่วไปของหมู่บ้านนาสิงห์

หมู่บ้านนาสิงห์ในอดีตโดยเฉพาะในช่วงก่อนปี 2495 ถือว่าเป็นชุมชนชาวนาที่มีขนาดเล็กมาก แต่ภายหลังจากปี 2495 เป็นต้นมา เริ่มมีการอพยพของครัวเรือนชาวนาจากจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสานเพิ่มเข้ามาเรื่อยๆ และหลังปี 2500 ปรากฏว่ามีการอพยพของประชากรเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากอย่างรวดเร็ว ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในชุมชน เชื่อกันว่าหมู่บ้านนาสิงห์ในสมัยก่อนปี 2500 นั้นน่าจะมีจำนวนครัวเรือนไม่เกิน 35 ครัวเรือน (พระครูสถิตบุญโสภณ, พ่อปุ่น โสพรหมมา, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560) แต่ในปัจจุบันหมู่บ้านนาสิงห์ เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่มีการขยายตัวของประชากรและแยกการปกครองออกเป็นหมู่บ้านย่อยๆ รวมกันได้ถึง 5 หมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยครัวเรือนถึง 1,128 ครอบครัว พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านนาสิงห์ตั้งแต่ในอดีต โดยเฉพาะหลังปี 2500 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีทั้งปัจจัยภายในและภายนอกที่เข้ามากระทบซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างของสังคมชาวนาเป็นอย่างมาก ดังนั้น การทำความเข้าใจสังคมชาวนาในปัจจุบัน จำเป็นต้องศึกษาเงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา โดยในงานศึกษาชิ้นนี้ผู้ศึกษากำหนดขอบเขตเวลาการศึกษาเอาไว้ ตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวจากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่พบว่าหมู่บ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านประชากรและการผลิตอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในระดับกว้าง ที่สามารถอ้างอิงเงื่อนไขของช่วงเวลาดังกล่าวได้ กล่าวคือรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นเป็นฉบับแรกในปี 2504 แต่อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาข้อมูลในพื้นที่ที่เราไม่สามารถแบ่งเงื่อนไขช่วงเวลาในการศึกษาได้อย่างตายตัวหรือชัดเจนขนาดนั้น เพราะการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในระยะแรกมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากอำนาจรัฐและการพัฒนาในยุคดังกล่าว ยังเป็นสิ่งที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนชาวนาในภาคอีสานโดยเฉพาะสังคมชาวนาขนาดเล็กในหมู่บ้านนาสิงห์อยู่มาก เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยป่าเขาซึ่งอยู่ติดชายแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงที่อยู่ห่างจากตัวจังหวัดหนองคายถึง 130 กิโลเมตร อีกทั้งยังไม่มีเส้นทางคมนาคมเชื่อมระหว่างจังหวัดหนองคายกับตัวอำเภอบึงกาฬ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านจึงมีลักษณะของการค่อยๆ รับอิทธิพลมาจากชุมชนชาวนาอื่นๆ ที่อยู่ใกล้อำนาจรัฐมากกว่าและค่อยแพร่ขยายไปถึงชาวนาในหมู่บ้าน

นาสิงห์ทีหลัง แต่ก็นับว่ามีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างช้ามาก สังเกตได้จากพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์เริ่มนำเข้ามาปลูกในหมู่บ้านจะเข้ามาช้ากว่าพื้นที่อื่นๆ อยู่มาโดยมาพร้อมกับการขยายตัวของรัฐพร้อมกับปัญหาความมั่นคงทางการเมืองอันเนื่องมาจากปัญหาคอมมิวนิสต์นั่นเอง

2.1.1 ภูมิทัศน์และลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านนาสิงห์

หมู่บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ติดกับป่าสงวนแห่งชาติภูสิงห์ โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของที่ว่าการอำเภอสรีวิไล อยู่ระหว่างถนนเส้นศรีวิไล-นาแสง ห่างจากที่ว่าการอำเภอสรีวิไล 6 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอบึงกาฬประมาณ 30 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปของตำบลนาสิงห์ ประกอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มและที่ดอนซึ่งติดภูสิงห์ หรือชื่อที่เป็นทางการที่ปรากฏในพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ คือป่าดงดิบกะลาป่าภูสิงห์และป่าดงสีชมพู ซึ่งถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติในปี 2510 ป่าภูสิงห์เป็นป่าที่ทอดตัวยาวกินพื้นที่หลายตำบลโดยในเขตรอยต่อระหว่างอำเภอบึงกาฬกับอำเภอสรีวิไล มีลักษณะเป็นภูเขาหินทรายขนาดใหญ่พื้นที่ลาดหล่นลงมายังพื้นที่ราบจึงมีลักษณะที่เหมาะสมแก่การทำการเกษตรในลักษณะของพืชไร่มาแต่เดิม ในอดีต ชาวนาจะยึดอาชีพทำนาเป็นหลัก โดยจะทำการผลิตเพื่อการยังชีพในครัวเรือน มีการติดต่อค้าขายผลผลิตทางการเกษตรกับพ่อค้าน้อยมาก แต่ภายหลังเมื่อมีชาวนาจากจังหวัดอื่นๆ อพยพเข้ามาในหมู่บ้าน จึงมีการบุกเบิกป่าเพื่อทำการเกษตรเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ พร้อมกับการขยายตัวของชุมชน ส่วนพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ นอกจากข้าวพบว่าเริ่มเข้ามาสู่ชุมชนในช่วงปี 2510 โดยเฉพาะปอแก้วและมันสำปะหลัง ซึ่งการเข้ามาของพืชดังกล่าวมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเกษตรหรือพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะชาวนาได้เปลี่ยนแปลงพื้นที่จากสภาพป่าธรรมชาติมาเป็นพื้นที่การเกษตรคือที่นาและที่ปลูกพืชไร่จำนวนมาก อีกทั้งในช่วงปี 2509-2523 พื้นที่ป่าภูสิงห์ได้ถูกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) ใช้เป็นฐานที่ตั้งในการเผยแพร่อุดมการณ์และทำการต่อสู้กับรัฐ ทำให้ชุมชนที่อยู่บริเวณรอบภูสิงห์ได้รับผลกระทบจากนโยบายความมั่นคงในการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลตามไปด้วย และเมื่อเข้าสู่ปี 2530 ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งเมื่อการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจตัวใหม่กล่าวคือยางพาราได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากภาครัฐให้ลงไปถึงหมู่บ้านอย่างเป็นระบบอย่างทั่วถึง ทำให้วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากการปลูกข้าวมาดำเพื่อการบริโภคและการค้าเป็นอาชีพหลัก หันมาสู่การปลูกยางพารา

เพื่อการค้าแทน หมู่บ้านนาสิงห์จึงเป็นหมู่บ้านแห่งแรกๆ ในเขตจังหวัดบึงกาฬที่ภาครัฐโดยการนำของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ได้เข้ามาส่งเสริมให้ปลูกยางพาราในพื้นที่

หมู่บ้านกลางป่า กลางดง : ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสุมังและป่าดงสีชมพู

เนื่องจากหมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านอื่นๆ ในเขตอำเภอสรีวิไลและอำเภอรเจริญสมัยก่อนปี 2519 ยังขึ้นกับอำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย ต่อมาภายหลังจึงมีแยกการปกครองออกมาตั้งเป็นอำเภอรเจริญในปี 2519 และตั้งอำเภอสรีวิไลขึ้นในปี 2531 ในสมัยก่อนปี 2500 พื้นที่เหล่านี้ยังมีประชากรอาศัยอยู่น้อยมาก พื้นที่ส่วนมากมีสภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำสายสำคัญสองสาย คือแม่น้ำโขงและแม่น้ำสงครามซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่คนในพื้นที่ได้พึ่งพิงอาศัยในการทำเกษตรและดำรงชีวิต นอกจากนั้นยังมีแม่น้ำลำคลองตามธรรมชาติอีกจำนวนมาก โดยมีผืนป่าจากเขตอำเภอรเจริญต่อเนื่องมาถึงเขตอำเภอบึงกาฬตั้งอยู่โดยรอบๆ ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่า “ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสุมังและป่าดงสีชมพู” ซึ่งตั้งกระจายอยู่เป็นแนวใกล้เคียงกัน กินพื้นที่หลายตำบล เพราะความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และการที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบางดังกล่าว พื้นที่เหล่านี้จึงเป็นแรงดึงดูดให้ชาวนาจากพื้นที่อื่นๆ อพยพย้ายเข้ามาจับจองเพื่อบุกเบิกที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยแห่งใหม่อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ.2497 เป็นต้นมา อันที่จริงการอพยพของประชากรในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในพื้นที่จังหวัดหนองคายเท่านั้น แต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปของสังคมในชนบทไทย ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากนโยบายการขยายพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อการพาณิชย์ในภาคกลางและการขยายตัวของการส่งเสริมการปลูกพืชไร่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมารวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เช่นการสร้างถนนสายหลักและการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในหลายพื้นที่ (อนัญญา ฤชคงกุล และ นิพนธ์ พัวพงศกร, 2535, น.45; ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑิต อ่อนคำ, 2535, น.182) ประกอบกับพื้นดินในภาคอีสานซึ่งส่วนมากเป็นพื้นที่ที่มีสภาพแห้งแล้ง ขาดความอุดมสมบูรณ์และบางจังหวัดมีประชากรอาศัยอยู่จำนวนมาก จึงทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายหาแหล่งที่ทำกินใหม่ของเกษตรกรในพื้นที่ต่างๆ ตามมา แต่อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ชาวนาที่อพยพเข้ามายังหมู่บ้านนาสิงห์ในระยะแรกต่างให้เหตุผลที่ใกล้เคียงกันว่าต้องการหาที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีที่เพียงพอต่อการขยายของครอบครัวและลูกหลานในอนาคต เนื่องจากหมู่บ้านเดิมแห้งแล้ง ขาดความอุดมสมบูรณ์และมีทางที่จำกัด ไม่เพียงพอต่อการผลิตและบริโภคของครัวเรือนและชุมชน

ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสุมังและป่าดงสีชมพู ในยุคดังกล่าวจึงกลายเป็นแหล่งทรัพยากรในการผลิตหรือเพาะปลูกทางด้านการเกษตรที่สำคัญในการดำรงชีพของชาวนา เนื่องจากความอุดม

สมบูรณ์ของผืนป่า พื้นดินและแหล่งน้ำ แต่อย่างไรก็ตาม อาชีพหลักของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคก่อนปี 2500 จนถึงตอนปลายทศวรรษ 2500 หรือประมาณก่อนปี 2509 คืออาชีพการเป็นชาวนาที่ปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเป็นหลักเท่านั้น พืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ปลูกในเชิงพาณิชย์ไม่พบว่าถูกนำเข้ามาปลูกในชุมชน ถึงแม้จะมีข้อมูลว่าในช่วงประมาณก่อนปี 2500 นั้นจะพบว่ายาสูบได้เป็นพืชเศรษฐกิจที่รัฐบาลได้ส่งเสริมให้เกษตรกรตามลำน้ำโขงได้ปลูกโดยมีการตั้งสถานีบ่มยาสูบขึ้นในพื้นที่หนองคายและนครพนม ยาวตามลำน้ำโขงจำนวนหลายแห่งมาตั้งแต่ปี 2487 แล้วก็ตาม (วิญญู จารัสพันธุ์, 2536) แต่ก็เชื่อได้ว่าพืชเศรษฐกิจดังกล่าวจำกัดตัวอยู่เฉพาะในพื้นที่ที่ติดถนนเส้นหนองคาย-นครพนม เท่านั้น เพราะง่ายต่อการขนส่ง เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว ถนนหมายเลข 211 ที่เชื่อมหนองคาย บึงกาฬและนครพนมยังไม่ได้ก่อสร้าง คงเป็นแค่ทางเกวียน แต่การเดินทางและขนส่งส่วนหนึ่งน่าจะใช้เส้นทางเรือในแม่น้ำโขงเป็นหลัก ส่วนอำเภออื่นๆ ที่ไม่ได้อยู่ติดแม่น้ำโขง การคมนาคมน่าจะทำได้ยากลำบาก ถึงแม้ในเวลาต่อมารัฐจะมีการขยายเส้นทางรถไฟจากโคราชมาถึงหนองคายในปี 2498 ในฐานะเป็นเส้นทางคมนาคมและขนส่งสินค้าการเกษตรโดยเฉพาะการค้าข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่นปอ และมันสำปะหลัง ทำให้ชาวนาในพื้นที่จังหวัดต่างๆ ที่เส้นทางรถไฟตัดผ่านและเข้าถึงการคมนาคมได้หันมาปลูกข้าวเพื่อการค้า รวมถึง ปอ และมันสำปะหลัง เป็นจำนวนมาก (วิญญู จารัสพันธุ์, 2536) แต่ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านอื่นๆ ในพื้นที่รอบป่าดงดิบกะลา ป่าภูสิงห์และป่าดงสีชมพูในเขตพื้นที่อำเภอบึงกาฬ ยังเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่เน้นการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก พืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ เช่น ปอและมันสำปะหลังเข้ามาสู่ชุมชนช้ามาก กล่าวคือเมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2510 แล้วจึงเริ่มมีครัวเรือนชาวนาบางครอบครัวในบ้านนาสิงห์ทดลองนำปอมาปลูกและหลังจากนั้นไม่กี่ปีก็เริ่มมีคนปลูกปอตามกันเกือบทั้งหมู่บ้าน (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

2.1.2 ประวัติและความเป็นมาของหมู่บ้านนาสิงห์

“ไทญ้อ” กลุ่มคนดั้งเดิมผู้ตั้งหมู่บ้านนาสิงห์

เนื่องจากบึงกาฬ เป็นจังหวัดชายแดนติดแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ตรงข้ามกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในแง่ของประชากรจึงมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ลาวพวน ญวน ญ้อ ภูไท ไส้ ซึ่งกระจายอยู่ตามหมู่บ้านในเขตอำเภอต่างๆ เพราะในอดีตมีการอพยพโยกย้ายระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อยู่เสมอโดยเฉพาะการอพยพจากการถูกกวาดต้อนและหลบหนีภัยสงครามเข้ามาอยู่พื้นที่ตามแนวชายแดนใกล้ลุ่มแม่น้ำสงครามและแม่น้ำโขง ส่วนการอพยพในช่วงหลังๆ ประมาณปี 2490 เป็นต้นมา จะเป็นการอพยพ

ของกลุ่มไทคร้วหรือกลุ่มคนไทยอีสานในจังหวัดต่างๆ ที่ประสบปัญหาความแห้งแล้งและมีที่ดินจำกัด จึงต่างอพยพครัวเรือนมาเพื่อแสวงหาหรือบุกเบิกที่ดินทำกินแห่งใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าแหล่งเดิม เนื่องจากพื้นที่ตามแนวชายแดนแม่น้ำโขงในอดีตยังมีประชากรยังอาศัยอยู่น้อย

หมู่บ้านนาสิงห์ตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านในปีใดไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่คาดว่าหมู่บ้านน่าจะมีมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2430 พร้อมๆกับการตั้งวัดศรีบุญเรืองซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้านมาตั้งแต่เริ่มแรก หรืออาจมีมาก่อนหน้านั้นเล็กน้อย เนื่องจากตามคติหรือตามธรรมเนียมของคนไทยในอดีตนั้น เมื่อมีการอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งที่อยู่ใหม่แล้วมักจะร่วมกันสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อีกทั้งวัดยังเป็นพื้นที่สาธารณะในการจัดกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน เพราะจากข้อมูลหนังสือประวัติวัดที่วัดราชอาณาจักร เล่ม 10 ของกรมการศาสนา (2534) ได้กล่าวถึงวัดศรีบุญเรืองไว้ว่าตั้งขึ้นในปี 2430 โดยชื่อเดิมในอดีตคือวัดสิงหาราช มีหลวงพ่อกะเหน็บและชาวบ้านนาสิงห์ช่วยกันสร้างขึ้น เนื่องจากในอดีตยังเป็นชุมชนที่มีขนาดเล็ก บางปีก็ไม่มีพระอยู่จำพรรษา จนมาในปี พ.ศ. 2468 หลวงพ่อชัยสิงห์ ได้พาชาวบ้านบูรณปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่และได้เปลี่ยนชื่อจากวัดสิงหาราชเดิมมาเป็นวัดศรีบุญเรืองในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่ให้ข้อมูลตรงกันว่าวัดนี้เห็นมาตั้งแต่เกิด โดยชาวบ้านกลุ่มแรกๆ ที่มาตั้งหมู่บ้านนั้นเป็นกลุ่มคน “ญ้อ” หรือ “ไทญ้อ” ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ของประชากรในเขตจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดใกล้เคียงตามลุ่มแม่น้ำโขง ดังที่แม่อินทร์แปง วรจักร แม่เฒ่าวัย 82 ปีซึ่งเป็นลูกหลานชาวไทยญ้อคนหนึ่งหมู่บ้านนาสิงห์ได้เล่าให้ฟังว่า “เกิดที่บ้านนาสิงห์นี่ละ เกิดปี 2478 พ่อแม่ก็เกิดที่บ้านนาสิงห์เหมือนกัน พ่อเสียตอนปี 2547 อายุได้ 97 ปี (เกิดที่บ้านนาสิงห์ปี 2450) แต่พ่อเล่าให้ฟังว่าพ่อของพ่อมาจากท่าอุเทน” (แม่เฒ่าอินทร์แปง วรจักร, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2560) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลในหนังสือ ประวัติจังหวัดบึงกาฬ (2554) ได้กล่าวถึงที่มาของกลุ่มชาติพันธุ์ “ไทญ้อ” ซึ่งมีอยู่มากในบริเวณเขตอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนมซึ่งมีพื้นที่ติดกับบึงกาฬในอดีตไว้ดังนี้ “พวกญ้อท่าอุเทนเดิมอยู่ที่เมืองไชยบุรีใกล้กับเมืองท่าอุเทนนั่นเอง ต่อมาได้ข้ามไปอยู่ที่เมืองหลวงโปงเลงท่า ผังซ้ายใกล้กับแดนญวนเสียคราวหนึ่งแล้วจึงพากันมาอยู่ที่เมืองท่าอุเทนในรัชกาลที่ 3 ซึ่งถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวญ้ออยู่ที่เมืองหงสา ทางตอนเหนือของประเทศลาวที่มีพรมแดนติดกับจีน” จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มไทญ้อที่มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านนาสิงห์ในอดีต คงจะเป็นกลุ่มไทญ้อที่เคลื่อนย้ายมาจากอำเภอท่าอุเทนนั่นเอง เพราะพบว่าในพื้นที่หลายหมู่บ้านในเขตจังหวัดบึงกาฬก็มีกลุ่มไทญ้ออาศัยอยู่กระจัดกระจายโดยทั่วไป เพราะในอดีตเมืองบึงกาฬกับเมืองท่าอุเทน มีประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์กันในทางปกครองอย่างชัดเจนอยู่แล้ว เห็นได้จากหลักฐานข้อมูลด้านการปกครองที่

พบว่าเมืองไชยบุรีซึ่งเป็นอำเภอที่สำคัญในอดีตมีการย้ายที่ตั้งจากท่าอุเทนมาอยู่ที่บึงกาฬในสมัยหนึ่ง ดังข้อมูลในหนังสือประวัติจังหวัดบึงกาฬ (2554) ที่ให้ข้อมูลว่า “ในอดีตมีการย้ายอำเภอไชยบุรี ซึ่งแต่เดิมตั้งอยู่ที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มาอยู่บริเวณอำเภอเมืองบึงกาฬปัจจุบัน เนื่องจากเจ้าพระยามหาอมมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยะสิริ) ราชปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย (เทียบกับ ปลัดกระทรวงในปัจจุบัน) ได้เดินทางมาตรวจราชการมณฑลต่างๆ ริมแม่น้ำโขง ได้เห็นว่าเมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ (เดิมเรียกว่า แขวง บลิกันชนคม) ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กำลังเจริญรุ่งเรือง เพราะฝรั่งเศสได้สร้างสถานีเรือกลไฟโดยสารในแม่น้ำโขง เส้นทางเชื่อมถึงเมืองพนม แขวงเชียงขวาง เป็นจุดขนถ่ายสินค้า ผู้โดยสารและเดิมพันให้กับเรือกลไฟ จึงได้ย้ายอำเภอไชยบุรีมาที่ตำบลบึงกาฬ และได้เปลี่ยนให้เมืองไชยบุรี หรือ เมืองบึงกาฬมาขึ้นอยู่ในเขตปกครองของจังหวัดนครพนม เพื่อให้เกิดความเจริญทัดเทียมกันโดยเหตุผลด้านความมั่นคง ในราวปี พ.ศ. 2456 และในภายหลังจึงได้เปลี่ยนชื่อกลับมาเป็นอำเภอบึงกาฬและขึ้นกับเขตการปกครองของจังหวัดหนองคาย” ก่อนที่บึงกาฬจะแยกออกมาเป็นจังหวัดบึงกาฬในปี 2554 และในปัจจุบันก็พบว่ามีความแออัด อาศัยอยู่กระจายทั่วไปในหลายๆ ชุมชนในเขตจังหวัดบึงกาฬและในแถบภาคอีสานตอนบน โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีชาวไทยเชื้อสายจีนอยู่หนาแน่นได้แก่อำเภอต่างๆ ที่ติดลำน้ำโขงในจังหวัดนครพนม เช่น อำเภอท่าอุเทน อำเภอนาหว้า อำเภอบ้านแพง เป็นต้น รวมถึงจังหวัดสกลนคร และอำเภอต่างๆ ในจังหวัดบึงกาฬ เช่นอำเภอเมือง อำเภอศรีวิไล และอำเภอเซกา

อย่างไรก็ตาม ไทยเชื้อ กลุ่มที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านนาสิงห์น่าจะเป็นกลุ่มที่ไม่ใหญ่นัก เพราะจากคำบอกเล่าของคนในพื้นที่เชื่อว่ากลุ่มไทยเชื้อซึ่งเป็นกลุ่มตั้งบ้านเรือนดั้งเดิมในหมู่บ้านนาสิงห์ในช่วงเวลาก่อนปี 2500 น่าจะมีไม่เกิน 30 ครัวเรือน ซึ่งนับว่ามีจำนวนน้อยหรือจำนวนประชากรในหมู่บ้านขยายตัวอย่างช้ามาก ถ้าดูจากเวลาที่เชื่อว่าจะเกิดหมู่บ้านในปี 2430 แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มไทยเชื้อมีการเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างกลุ่มเครือญาติซึ่งมีชุมชนของไทยเชื้อด้วยกันอยู่หลายหมู่บ้านในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เช่นบ้านชุมภูพร ซึ่งเป็นหมู่บ้านไทยเชื้อเช่นเดียวกันและถือเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่ใหญ่กว่าและมีการคมนาคมที่สะดวกกว่าเนื่องจากตั้งอยู่ติดถนนเส้นบึงกาฬ-พังโคน แต่พอช่วงปลายปี 2490 เป็นต้นมา กลับพบว่าจำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านนาสิงห์ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ เป็นผลเนื่องมาจากการอพยพเข้ามาในพื้นที่ของคนจากต่างถิ่น ซึ่งอพยพมากันทีละหลายครอบครัว

การอพยพของ“ไทคร้ว”และการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร

การอพยพของชาวนาจากพื้นที่อื่นเพื่อเข้ามาบุกเบิกแสวงหาพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านนาสิงห์และพื้นที่ใกล้เคียงนั้นนับเป็นสาเหตุสำคัญที่มีผลต่อการขยายหรือเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและและครัวเรือนของหมู่บ้านนาสิงห์ในระยะเริ่มแรก ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้เพื่อทำการเกษตรในระยะต่อมา โดยกลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาใหม่ จะถูกเรียกว่า “ไทคร้ว” ขณะที่กลุ่ม “ไทคร้ว” ที่อพยพเข้ามาทีหลัง จะเรียกกลุ่มคน “ไทย์อู” ซึ่งเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมว่า “ไทย์บ้าน” ซึ่งสามารถแบ่งการอพยพของไทคร้วได้เป็น 2 ช่วงเวลา คือ

ระยะแรก ช่วงเวลาก่อนปี 2500 หมู่บ้านนาสิงห์ในช่วงก่อนปี 2500 น่าจะเป็นชุมชนเครือญาติขนาดเล็ก ดังที่พระครูสถิตบุญโสภณ เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรืองและเจ้าคณะตำบลนาสิงห์ ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตตอนที่หลวงพ่อบุญในสมัยตอนเป็นเด็กวัยรุ่นได้อพยพย้ายจากบ้านเดิมในจังหวัดยโสธรมาพร้อมกับครอบครัวและเพื่อนบ้านคนอื่นๆมาอยู่บ้านนาสิงห์ในปี 2497-2498 ว่า “บ้านนาสิงห์ตอนนั้น น่าจะมีไม่เกิน 30-35 หลัง (คาเรือน) นะ สมัยนั้นบ้านเก่ามันตั้งอยู่ตรงเนินตรงนี้ละ รอบๆ วัด ไม่เยอะ นอกนั้นมีแต่ป่ากับทุ่งนา” (พระครูสถิตบุญโสภณ เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560)

ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของพ่อปุ่น โสพรหมมา ปัจจุบันอายุ 75 ปี ที่ได้ย้ายมากับครอบครัวตอนเป็นเด็กพร้อมกับญาติและเพื่อนบ้านจำนวน 3 ครอบครัวจากจังหวัดอุบลราชธานีในช่วงปี 2496-2497 และได้เข้ามาเรียนหนังสือที่วัดศรีบุญเรืองโดยได้เล่าให้ฟังว่า “ตอนที่พ่อแม่พาย้ายมาจากจังหวัดอุบลเรียนอยู่ชั้น ป.2 และได้เข้ามาเรียน ป.2 ข้างอีกรอบที่วัดศรีบุญเรืองกับครูเคน สิมมาโคตร ตอนนั้น จำได้ว่ามีนักเรียนประมาณ 35 คน” (พ่อปุ่น โสพรหมมา, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560) ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าก่อนปี พ.ศ. 2500 บ้านนาสิงห์น่าจะเป็นหมู่บ้านที่มีขนาดเล็กอยู่มาก ซึ่งยังขึ้นกับการปกครองของตำบลชมพูพร อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย

แต่อย่างไรก็ตามก่อนปี 2496 ก่อนที่พ่อปุ่นและหลวงพ่อบุญเจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรืองจะย้ายเข้ามา ไม่ชัดเจนนักว่านอกจากกลุ่มคนญ้อที่อาศัยอยู่แต่เดิมแล้วมีกลุ่มคน “ไทคร้ว” จากที่อื่นๆหรือกลุ่มอื่นๆ ได้ย้ายเข้ามาหรือไม่ แต่ก็เป็นไปได้ว่าน่าจะมีกลุ่มคนจากที่อื่นได้อพยพย้ายเข้ามาอาศัยที่บ้านนาสิงห์อยู่บ้างก่อนแล้ว แต่คงไม่มากนัก เท่าที่ปรากฏชัดเจนก็คือครอบครัวของครูเคน สิมมาโคตร (เสียชีวิตไปหลายปีแล้ว) อดีตครูใหญ่โรงเรียนวัดศรีบุญเรือง ซึ่งย้ายมาจากจังหวัดขอนแก่นมาเป็นครูที่บ้านนาสิงห์ โดยครูเคนมีญาติเป็นข้าราชการอยู่สำนักงานที่ดินที่อำเภอบึงกาฬใน

สมัยนั้น และในระยะต่อมาปรากฏว่ามีญาติพี่น้องของครูเคนจากจังหวัดขอนแก่นได้อพยพมาอยู่ที่บ้านนาสิงห์เพิ่มอีกด้วย (ครูเศรษฐา สิมมาโคตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) ครูเคนจึงเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาททางสังคมในหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคนั้นพอสมควร โดยเฉพาะแนวความคิดการเปิดหมู่บ้านต้อนรับคนที่ย้ายมาจากต่างถิ่นเข้ามาสู่บ้านนาสิงห์ ดังที่คณะของหลวงพ่เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรืองรูปปัจจุบัน ได้รับความช่วยเหลือจากครูเคนในการย้ายเข้ามาอยู่หมู่บ้านนาสิงห์ในปี 2498 ซึ่งหลวงพ่ได้เล่าเหตุการณ์ตอนอพยพจากหมู่บ้านเดิมให้ฟังว่าอพยพย้ายครอบครัวจากยโสธรมาพร้อมกับครอบครัวอื่นๆ ในหมู่บ้านเดิม มาด้วยกันประมาณ 17 ครอบครัว โดยจ้างเหมารถบรรทุกขนาดใหญ่ ซึ่งสมัยก่อนตัวรถบรรทุกทุกจะใช้ไม้ทำเป็นโครง จำนวน 2 คันโดยถนนเส้นทางคมนาคมระหว่างจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสานยังในยุคนั้นยังมีไม่มากนัก ต้องใช้เส้นทางสายหลักคือถนนจากโคราชมาหนองคาย โดยวิ่งจากยโสธรมาทางอำเภอบ้านไผ่ เข้าจังหวัดขอนแก่นและวิ่งตรงเข้าสู่จังหวัดอุดรธานี แล้วจึงใช้ถนนทางหลวงอุดรธานี – สกลนคร เมื่อมาถึงอำเภอฟังโคนแล้วจึงเลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนที่มุ่งตรงไปยังอำเภอบึงกาฬ คือทางหลวงหมายเลข 222 ในปัจจุบัน แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวถนนเส้นนี้ ยังไม่ได้ก่อสร้าง เป็นแค่ทางดินลูกรังที่รถพอวิ่งได้และมาสิ้นสุดระยะทางอยู่เพียงแค่อำเภอวานรนิวาส ในเขตจังหวัดสกลนครเท่านั้น ต่อจากอำเภอวานรนิวาสจนมาถึงอำเภอบึงกาฬนั้นเป็นทางเกวียน ซึ่งคณะชาวบ้านที่อพยพมาจะต้องลงเดินและว่าจ้างเกวียนเทียมวัวควายของชาวบ้านในละแวกนั้นต่อเพื่อบรรทุกสัมภาระและเครื่องครัวที่จำเป็นต่อการตั้งครอบครัวใหม่เพื่อเดินทางมายังบ้านนาสิงห์ ซึ่งหลวงพ่เล่าว่าเดินทางเป็นคณะใหญ่มาก ต้องจ้างเกวียนบรรทุกสิ่งของและเด็กเล็กเกือบๆ 20 เล่มเกวียนทีเดียว เนื่องจากการอพยพเป็นการอพยพแบบถาวรโดยชาวบ้านจะขายที่ทำกินและบ้านเรือนเดิม เพื่อมาตั้งต้นครอบครัวในที่แห่งใหม่ ส่วนสาเหตุการอพยพนั้น ชาวบ้านจะให้เหตุผลที่คล้ายคลึงกันว่าเพื่อแสวงหาที่ทำกินใหม่ ที่ยังอุดมสมบูรณ์ เพราะที่เดิมสภาพแห้งแล้ง ทำการเกษตรไม่ค่อยได้ผล และมีที่ทางสำหรับทำกินน้อยไม่เพียงพอ

สำหรับเส้นทางเกวียนในช่วงเวลาก่อนปี 2500 จากอวานรนิวาส มายังนาสิงห์หรือบึงกาฬนั้น จะตรงมายังอำเภอดำตาลแล้วข้ามแม่น้ำสงครามซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของชุมชนตามพื้นที่ลุ่มน้ำโขงในจังหวัดภาคอีสานตอนบน โดยจุดข้ามสะพานคือชุมชนที่ท่ากกแดงซึ่งในสมัยนั้นทางราชการยังไม่ได้สร้างสะพานถาวรข้ามแม่น้ำสงครามระหว่างอำเภอดำตาลจังหวัดสกลนครกับอำเภอเซกา ในเขตจังหวัดบึงกาฬในปัจจุบัน มีเพียงสะพานไม้ที่ใช้สัญจรไปมาชาวบ้านต้องช่วยกันเชนเกวียนบรรทุกสัมภาระข้ามแม่น้ำอย่างยากลำบาก เมื่อข้ามแม่น้ำสงครามได้แล้วก็จะมานอนค้างคืนที่บ้านเหล่าอีแหลว รุ่งเช้าจึงเดินทางผ่านบ้านปงไฮ บ้านนาแสง และเข้าสู่บ้าน

นาสะแบง ก่อนจะถึงบ้านนาสิงห์ ซึ่งชุมชนเหล่านี้ เป็นชุมชนขนาดเล็กดั้งเดิมที่มีมานานแล้ว ซึ่งตั้งกันอยู่ห่างๆ นอกจากหมู่บ้านเหล่านี้แล้ว ส่วนมากจะเป็นหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่ในภายหลัง ซึ่งหลวงพ่อบอกว่ารวมระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางด้วยเกวียนจากอำเภอวานรนิวาสมาถึงบ้านนาสะแบงติดบ้านนาสิงห์ใช้เวลา 3 วัน

อพยพตามสายญาติหรือคนรู้จัก

คณะที่อพยพมาในครั้งนั้น ได้หยุดคาราวานเกวียนอพยพ เพื่อพักอยู่ตรงเนินป่าใกล้บ้านนาสะแบงก่อนเป็นเวลาถึง 10 วัน ทั้งนี้เนื่องจากมีคนรู้จักซึ่งเป็นคนจากหมู่บ้านเดิมที่ได้ย้ายมาอยู่บ้านนาสะแบงก่อนแล้วประมาณ 2-3 ปีประกอบกับคณะที่อพยพมาในครั้งนี้ เป็นคณะที่ค่อนข้างใหญ่ มีคนจำนวนมาก จึงไม่สะดวกหรือไม่เหมาะที่จะเข้าไปในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งที่หลวงพ่อบอกได้เล่าเหตุผลและธรรมเนียมการอพยพในสมัยนั้นให้ฟังว่า

“ตั้งหลักพักอยู่บริเวณแถวบ้านนาสะแบงก่อนนะ ยังไม่ได้เข้าไปอยู่ในนาสะแบงหรือมาอยู่นาสิงห์หรอก หยุดเกวียนให้เขาส่งแค้นและตั้งคณะพักอยู่นานเหมือนกันเกือบ 10 วันได้มั้ง ที่นี้ก็แยกย้ายกันออกไปสำรวจที่ทางและทำความรู้จักกับคนในหมู่บ้าน พุดง่าย ๆ คือไปหาเสี้ยว หาเกลอก่อน เมื่อต่างแยกย้ายกันไปสำรวจที่ทางและรู้จักเจ้าถิ่นแล้ว ก็ได้แบ่งกันเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มใหญ่ ตัดสินใจตั้งหลักที่บ้านสะแบง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งประมาณ 6 ครอบครัวรวมครอบครัวหลวงพ่อด้วย ได้มาอยู่บ้านนาสิงห์ ครูเคนที่บ้านนาสิงห์ให้คนเอาเกวียนมาช่วยขนของ ขนคนไปอยู่บ้านนาสิงห์” (พระครูสถิตปุญโสภณ, เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560)

การอพยพในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ใช่เฉพาะคณะของหลวงพ่ोज้าอาวาสวัดศรีบุญเรืองเท่านั้น แต่ยังมีคณะที่อพยพมาจากที่อื่นๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เช่นคณะของพ่อถวิล เอื้อทรัพย์ ไพบูลย์และคณะของพ่อวินัย อรศรี เป็นต้น ดังนั้น ภายในเวลาไม่กี่ปี กลุ่มคนไทคร้ว ที่อพยพเข้ามาใหม่ได้กลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของหมู่บ้าน จากจำนวนครัวเรือนในช่วงปี 2495 ที่มีอยู่ประมาณ 30-35 หลังคาเรือน พอถึงปี 2500 คาดกันว่าจำนวนครัวเรือนน่าจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งจากการสัมภาษณ์กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาในช่วงต้นปี 2500 ต่างก็ให้ข้อมูลที่ใกล้เคียงกันว่า น่าจะมีอยู่ประมาณ 60-100 หลังคาเรือน ดังที่พ่อประยูรและพ่อปุดิษฐ์ (สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560,) เล่าบรรยายการ

อพยพในช่วงก่อนปี 2500 ให้ฟังว่า “มีทยอยกันมาเรื่อยๆ ส่วนมากจะพากันมาเป็นกลุ่ม เป็นหมู่หลายครอบครัว”

อพยพช่วงที่ 2 หลังปี 2500

การอพยพของเกษตรกรจากพื้นที่อื่นเข้ามาสู่หมู่บ้านนาสิงห์หลังปี 2500 น่าจะเป็นไปอย่างคึกคักโดยเฉพาะเกษตรกรที่ย้ายมาจากจังหวัดใหญ่ๆ ไม่ว่าจะเป็นอุดร ขอนแก่น สกลนครและอุบลราชธานี รวมถึงร้อยเอ็ดและมหาสารคาม นอกจากนี้ ยังพบเกษตรกรที่ย้ายมาจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานอีกหลายจังหวัด แต่น่าสนใจว่า การอพยพในช่วงแรกๆ จนถึงปีพ.ศ. 2513 จะมีลักษณะของการอพยพมาเป็นกลุ่มเป็นคณะ แต่กลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาในช่วงหลังปี 2513 เป็นต้นมาจะมีลักษณะต่างออกไป กล่าวคือมีจำนวนลดน้อยลงและไม่ได้มาเป็นคณะหลายๆ ครอบครัว เช่นเดิม แต่จะเป็นคนที่เป็นครีญาติหรือรู้จักกันจากหมู่บ้านเดิม ที่ตามมาอยู่ในภายหลัง และก็มีบ้างบางคนที่ไม่ได้มีความตั้งใจที่จะอพยพมาอยู่ตั้งแต่แรก แต่มาด้วยเหตุผลอื่นๆ แต่เมื่อมาแล้วก็ตัดสินใจปักหลักอยู่ที่หมู่บ้านนาสิงห์ เช่น พ่อสงวงศ์ ค่อมศรีรินทร์ ที่จากจังหวัดอุดรธานี หรือพ่อไสว ช่วยศรี ที่ย้ายมาจากจังหวัดขอนแก่น กรณีพ่อสงวงศ์ นั้นแต่ก่อนเป็นช่างมารับจ้างสร้างโบสถ์หรืออุโบสถให้กับวัดศรีบุญเรือง ในปี 2517 เมื่อมาอยู่สร้างโบสถ์เสร็จแล้วก็ตัดสินใจปักหลักอยู่ที่หมู่บ้านนาสิงห์มาตั้งแต่นั้น ส่วนพ่อไสว นั้นเข้ามาในปี 2526 โดยตอนแรกนั้น ตั้งใจมาเพื่อเป็นแรงงานเกี่ยวข้าวช่วยญาติที่อพยพมาอยู่บ้านนาสิงห์ในยุคก่อนหน้านี้แล้ว เมื่อมาแล้วจึงตัดสินใจย้ายมาอยู่แบบถาวรโดยอาศัยและทำกินอยู่กับญาติพี่น้องก่อนแล้ว เมื่อแต่งงานจึงได้ย้ายครัวเรือนออกมาต่างหาก

หมู่บ้านนาสิงห์ ภายหลังปี 2500 เป็นต้นมา มีการขยายตัวของจำนวนครัวเรือนอย่างรวดเร็วอันเนื่องมาจากอพยพเข้ามาของคนจากต่างถิ่น จากเดิมที่แต่ก่อนครัวเรือนจะตั้งกันอยู่บริเวณรอบวัดศรีบุญเรือง แต่เวลาผ่านไปไม่นานปรากฏว่ามีครัวเรือนขยายออกไปโดยรอบเป็นจำนวนมากโยเริ่มจากหมู่ 1 ไปหมู่ 3 หมู่ 7 แล้วจึงขยายไปยังหมู่ 5 ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงเรียนบ้านนาสิงห์ ในปัจจุบัน ส่วนหมู่ 8 นั้นมีบ้านเรือนขยายออกไปน้อยมาก เพราะเป็นทางเข้าหมู่บ้านซึ่งติดกับพื้นที่ทำนา เกิดเพิ่มขึ้นของหมู่บ้านจากการพกอพยพของไทยครัวนั้นนำมาสู่การตัดวัดขึ้นมาใหม่อีก 2 วัดคือวัดสอนเจริญราษฎร์สร้างในปี 2506 และวัดสิงหราชนิคม ในปี 2531 วัดสองวัดนี้ ถือกันว่าเป็นวัดของไทยครัว เนื่องจากเมื่อครัวเรือนของเกษตรกรที่ย้ายมาจากต่างถิ่นมีจำนวนมากขึ้นหรือขยายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นมักจะสร้างวัดขึ้นไว้เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน

การอพยพของประชากรในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะการอพยพหรือการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคอีสานไปสู่ภาคอื่น ทั้งภาคกลาง ภาคเหนือและภาคใต้ จากข้อมูลการสำรวจสำมะโนประชากรในปี 2513 (โฆสิต บัณเฑียรวัตร และคณะ, 2524, น.10) พบว่าประชากรจากภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวได้อพยพไปยังกรุงเทพมหานครถึง 3 แสนคน อพยพไปยังภาคเหนือ 2 แสนคนโดยเป็นการอพยพไปเพื่อทำการบุกเบิกป่าหาที่ทำกินแห่งใหม่ และอีกส่วนหนึ่งประมาณ 3 หมื่นคนอพยพลงไปทำงานที่ภาคใต้ แต่อย่างไรก็ตาม ตัวเลขการอพยพเหล่านี้โดยเฉพาะการอพยพเข้าไปเป็นแรงงานในกรุงเทพฯ นั้น เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานตามฤดูกาลด้วย ซึ่งจำนวนแรงงานจากชนบทจะสูงขึ้นในช่วงฤดูหลังการเก็บเกี่ยว ขณะที่การอพยพของประชากรภายในภาคอีสานด้วยกัน ก็มีอัตราที่สูงมากเช่นเดียวกัน จากสถิติในปี 2513 พบว่ามีประชากรอพยพเข้าสู่พื้นที่จังหวัดอุดรธานี สกลนคร เลย และหนองคาย จำนวนมากเป็นจำนวนถึง 5 แสนราย (2524, น.10) ซึ่งอาจเป็นเพราะพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในพื้นที่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก และในงานชิ้นดังกล่าวยังพบว่าจังหวัดที่มีผู้อพยพออกมามากที่สุดคือจังหวัดขอนแก่น นครราชสีมา มหาสารคามและร้อยเอ็ด ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลในพื้นที่ศึกษาในชุมชนนาสิงห์

การบุกเบิกและจับจองที่เพื่อสร้างบ้านใหม่

บ้านนาสิงห์ถึงแม้จะเป็นชุมชนที่ตั้งมานานและมีคนอยู่อาศัยมานานหลายปีแล้ว แต่ภายหลังปีหลังปี 2500 เป็นต้นมา บ้านนาสิงห์มีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปเป็นอย่างมาก เพราะการเข้ามาของผู้อพยพจากต่างถิ่น เพื่อบุกเบิกป่าหาที่ทำกินเพื่อสร้างหลักปักฐานขึ้นมาใหม่นั้น บ้านนาสิงห์ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเต็มไปด้วยความคึกคักของบรรยากาศแห่งความหวังใหม่ของชาวนาที่พยายามจะหนีจากปัญหาความยากจน อันเนื่องมาจากความแห้งแล้งและที่ดินทำกินที่มีอย่างจำกัด แต่อย่างไรก็ตามการบุกเบิกแผ้วถางป่าเพื่อสร้างที่ทำกินนั้นก็ไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เพราะขาดอุปกรณ์หรือเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นรถไถหรือเลื่อยยนต์ โดยเมื่อชาวนาอพยพเข้ามาหาที่สร้างบ้านเรือนอยู่ใหม่ได้แล้ว จะเริ่มจากการจับจองหาที่ทำกินซึ่งพบว่ากลุ่มที่อพยพเข้ามาใหม่มิมีวิธีการจับจองและครอบครองที่ดินในสองลักษณะ คือ

1. สามารถจับจองและครอบครองที่ดินได้เลย ไม่ต้องซื้อ กรณีนี้ มักจะเป็นกลุ่มผู้อพยพที่ย้ายเข้ามาในช่วงแรกๆ ก่อนปี 2500 เมื่อกลุ่มผู้อพยพไปพบผู้นำท้องถิ่นหรือแจ้งกับผู้นำหมู่บ้าน ซึ่งในยุคนั้นผู้นำหรือผู้มีบทบาททางสังคมในหมู่บ้านนาสิงห์คือ กำนันบุตรดี กำนันประจำตำบลชุมภูพร ซึ่งเป็นคนบ้านนาสิงห์และครูเคน สิมมาโคตร ซึ่งเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดศรีบุญเรือง เมื่อ

ผู้นำชุมชนรับทราบแล้วจะแนะนำสถานที่ให้ครอบครัวผู้อพยพมาใหม่ว่าควรไปจับจองสถานที่ไหนบ้าง ซึ่งกรณีเช่นนี้ ผู้อพยพอาจไม่จำเป็นต้องซื้อที่ดิน ยกเว้นว่าเกษตรกรบางรายอยากได้พื้นที่มีคนบุกเบิกไว้ก่อนแล้ว แต่กรณีแบบนี้ก็พบเห็นได้น้อย เนื่องจากผู้อพยพมาใหม่ส่วนมาก มักจะไม่มีทรัพย์สินเงินทองติดตัวมามากนัก อีกทั้ง ในช่วงเวลาดังกล่าวพื้นที่ป่ายังมีอยู่จำนวนมาก

2. กรณีมีการซื้อขายที่ดิน ซึ่งส่วนมากจะเป็นชาวบ้านที่อพยพเข้ามาในช่วงหลังๆ เนื่องจากพื้นที่ส่วนมากที่มีความเหมาะสมในการทำการเกษตรจะถูกผู้มาอยู่ก่อนจับจองไว้ก่อนแล้ว ดังนั้น ถ้าอยากจะได้พื้นที่ดังกล่าว มักจะตกลงซื้อขายกัน ส่วนราคาในการซื้อขายกันนั้นมักไม่แน่นอนนัก ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ว่ามีการบุกเบิกพร้อมทำการเกษตรมากน้อยขนาดไหนและอยู่ใกล้หรืออยู่ไกลจากหมู่บ้านรวมถึงเป็นสภาพที่ดอนหรือที่ลุ่มที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำเหมาะแก่การทำนาขนาดไหนด้วย เช่นกรณีครอบครัวพ่อวินัย อรศรี ซึ่งอพยพมาในช่วงต้นปี 2500 ได้ซื้อที่ป่าเพื่อบุกเบิกประมาณ 20 ไร่ ในราคา 600 บาท เฉลี่ยแล้วตกไร่ละประมาณ 30 บาท ขณะที่ครอบครัวพ่อประยูร วงเวียน ซึ่งอพยพมาพร้อมครอบครัวและเครือญาติในปี 2500 ซึ่งในช่วงนั้นยังเป็นเด็กจำไม่ได้ว่าพ่อแม่ได้ซื้อที่หรือไม่ แต่หลังจากผ่านไป 6 ปี คือในปี 2506 จำได้ว่าครอบครัวได้ซื้อที่เพิ่มอีก 40 ไร่ เป็นจำนวนเงิน 9,000 บาท (ตกไร่ละ 250 บาท) ขณะที่ครอบครัวพ่อสาร ไชยศ ที่ย้ายมาจากอำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร มาอยู่บ้านนาสิงห์ในปี 2512 ได้ซื้อที่ไร่ที่ยังมีสภาพเป็นป่า ซึ่งอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านลึกเข้าไปติดกับตมภูสิงห์ จำนวน 70 ไร่ ในราคาเพียง 6,000 บาทซึ่งคิดเป็นจำนวนเงินต่อไร่แล้วตกไร่ละ 150 บาท ขณะที่ครอบครัวพ่อบุญชู แดนแก้วนิจ ที่ย้ายมาจากขอนแก่นในปี 2509 และได้ตัดสินใจเลือกซื้อที่นา ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มซึ่งเจ้าของเดิมบุกเบิกไว้เรียบร้อยแล้วเป็นบางส่วนแล้วจำนวน 40 ไร่ เป็นเงินถึง 120,000 บาท เฉลี่ยแล้วตกไร่ละถึง 3,000 บาท ราคาซื้อขายที่ดินชาวบ้านมักจะจำได้ดี คงเป็นเพราะการซื้อขายที่ดินในยุคนั้นไม่ได้เกิดขึ้นบ่อย และถือเป็นการใช้จ่ายเงินที่ครัวเรือนเก็บสะสมไว้ เป็นจำนวนเงินค่อนข้างมาก ดังที่พ่อบุญชู แดนแก้วนิจ ได้เล่าให้ฟังว่า “ตอนย้ายมาได้ขายที่นาที่บ้านเดิม ได้เงินติดตัวมา เพื่อหาที่อยู่ทีกินใหม่ 300,000 บาทจึงตัดสินใจซื้อที่นาประมาณ 40 ไร่ จำได้ว่าเป็นเงิน 120,000”

2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของ “ชาวนา” ในอดีต

สภาพเศรษฐกิจของชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์และชาวบ้านโดยทั่วๆ ไปในเขตพื้นที่ดังกล่าว ยังเป็นเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมคือยึดอาชีพเกษตรกรรมแบบง่าย ๆ โดยการปลูกข้าวไร่และนาดำเพื่อ

การบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก โดยเฉพาะชาวนาอีสานในเขตพื้นที่ลุ่มแม่น้ำสงครามหรืออีสานตอนบนนั้น จะเป็นถิ่นที่คนไทยอีสานหรือคนลาวและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ญ้อ โซ่ ภูไท ฯลฯ อาศัยอยู่โดยทั่วไป ซึ่งทั้งหมดจะบริโภคข้าวเหนียว ดังนั้น ชาวนาในพื้นที่ที่จะปลูกข้าวเหนียวทั้งข้าวไร่และนาดำ รวมถึงปลูกฝ้ายและหม่อนเอาไว้ทอผ้าใช้ในครัวเรือน (วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2536, น.5) เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าและแหล่งน้ำประกอบการคมนาคมที่ยังไม่ทั่วถึง ทำให้ชุมชนน่าจะยังคงมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย อีกทั้งเป็นชุมชนที่มีขนาดเล็กและเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทญ้อด้วยกัน ทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนในช่วงก่อนปี 2500 จึงเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นในฐานะเครือญาติ อย่างที่คุณยายสมหวัง ไกรรัตน์ ลูกหลานชาวไทญ้อที่เกิดในหมู่บ้านนาสิงห์ได้เล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนอยู่กันแบบง่ายๆ คนไม่เยอะ มีแต่ญาติๆ กัน ไปไหนมาไหนไม่เคยปิดบ้านนะ ไว้ใจกันได้หมด ” (แม่สมหวัง ไกรรัตน์, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) แต่ภายหลังที่เริ่มมีการอพยพของชาวนาจากที่อื่นๆ เข้ามาโครงสร้างสังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ก็เริ่มจะเปลี่ยนไป โดยเฉพาะที่ดินและผืนป่าเริ่มถูกให้ความหมายและมีมูลค่าในทางเศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผืนป่าที่มีเป็นจำนวนมาก การอพยพเข้ามาของประชากรจากต่างถิ่นในระยะแรกจึงไม่ได้สร้างปัญหาและความขัดแย้งใดๆ ในหมู่บ้านมากนัก เพราะชาวบ้านในหมู่บ้านเองก็ต้องการให้หมู่บ้านขยายและเจริญเติบโตเช่นเดียวกัน เห็นได้จากการที่ผู้นำหมู่บ้านในยุคนั้น เช่น กำนันบุตรดีและครูเคน ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว มักจะชักชวนและต้อนรับกลุ่มผู้อพยพที่มาจากต่างพื้นที่เป็นอย่างดี (พระครูสถิตบุญญโสภณ, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) ความอุดมสมบูรณ์ของหมู่บ้านนาสิงห์ในอดีต จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้ชาวบ้านจากที่อื่นอพยพเข้ามาสู่หมู่บ้านนาสิงห์อย่างรวดเร็ว ดังที่แม่อยู่ ซาแก้ว แม่เผ่าว้ย 83 ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดอุบลราชธานีพร้อมกับครอบครัวสมัยเป็นสาววัยรุ่น ได้เล่าถึงเหตุผลที่อพยพมาอยู่ที่นี่ให้ฟังว่า “เขาบอกว่านาสิงห์อุดมสมบูรณ์ เอาหัวปลา เอ็ดก้อนเล่า เอาข้าวเก่าใส่สวนมอนเลยย้ายมาตามเพิ่น เพราะอยู่บ้านเก่าแห้งแล้ง อยากมาเบิ่ง อยากมาเห็น ” (สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

“เอาหัวปลา เอ็ดก้อนเล่า เอาข้าวเก่าไปใส่สวนมอน” ประโยคดังกล่าวสะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์และสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านนาสิงห์ในอดีตได้เป็นอย่างดี เนื่องจาก “ปลาและข้าว” ถือเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของหมู่บ้านชาวนาในอดีต การที่พื้นที่ไหน มีปลาและข้าวอุดมสมบูรณ์ก็สะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากรในพื้นที่นั้นๆ ด้วย ดังนั้นคำเล่าลือที่บอกว่า “เอาหัวปลา เอ็ดก้อนเล่า” คือการเปรียบเปรยว่าสามารถเอาหัวปลาทำก้อนเล่าได้ เนื่องจากต้องการบอกว่ามีปลาตัวใหญ่ๆ จำนวนมาก ส่วนวลีที่ว่า “เอา

ข้าวเก่าไปใส่สวนมอน” นั้นแสดงให้เห็นถึงหลักประกันที่มั่นคงของชาวนาได้เป็นอย่างดีว่า พื้นที่ดังกล่าวสามารถเพาะปลูกข้าวและพืชผักให้เจริญงอกงามได้ผลผลิตเป็นอย่างดีจนกินตลอดปีก็ไม่หมด เพราะปัญหาหลักของชาวนาในภาคอีสานตั้งแต่ในอดีตเป็นต้นมานั้น คือ สภาพดินที่แห้งแล้ง ขาดความอุดมสมบูรณ์และขาดแหล่งน้ำเพื่อการทำเพาะปลูก ทำให้ครัวเรือนมีข้าวไม่พอกินตลอดทั้งปี ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดการอพยพเพื่อหาที่แหล่งใหม่อยู่ตลอดเวลา เพราะข้าวถือเป็นอาหารและทรัพย์สินชั้นพื้นฐานที่ประกันความอยู่รอดของความครัวชาวนา ดังนั้น การมีข้าวกินตลอดปีจนเหลือไปถึงฤดูผลิตหรือฤดูทำนาใหม่ ชาวนาจึงไม่มีความจำเป็นต้องเก็บข้าวเก่าไว้บริโภคค้างปี เนื่องจากรสชาติและสีของข้าวเก่าเมื่อหุงหรือนึ่งแล้วจะเปลี่ยนไปไม่อร่อยเหมือนเดิม ชาวนาจึงสามารถเอาข้าวเก่าที่เหลือค้างปีไปทิ้งใส่ “สวนมอน” หรือสวนหม่อนเพื่อทำเป็นปุ๋ย นอกจากนี้ วัสดุดังกล่าวยังแสดงถึงอาชีพและพืชอีกชนิดหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้ข้าวในยุคเก่าของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์คือการหม่อนเลี้ยงไหม เพื่อทอผ้าใช้เองของครัวเรือน

“สมัยก่อน ผู้หญิงก็ทอผ้าเป็นกันทุกคนนะ มีทั้งผ้าฝ้าย ผ้าไหม แต่ก่อนนี้จะปลูกฝ้ายกันไว้ตามหัวไร่ปลายนา ถึงเวลาก็ไปเก็บฝ้ายมาปั่น มาทอกัน...อย่างน้อยก็ต้องทอผ้าขม้าให้ผ้าไว้ใส่ได้ละ” (แม่ประมวล อินเมืองแก้ว, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

2.2.1 เอ็ดอู๋ เอ็ดกิน : การทำนาและพันธุ์ข้าวในอดีต

เนื่องจากพื้นที่ส่วนมากโดยรอบหมู่บ้านจะเป็นพื้นที่ป่า มีพื้นที่ราบซึ่งเป็นกลุ่มที่เหมาะสมแก่การทำนาแต่อยู่ไม่มากนัก ดังนั้น ชาวนาที่เข้ามาอยู่ใหม่หรือผู้ที่ต้องการที่ทำกินเพิ่มจะเริ่มจากบุกเบิกป่าหรือ “เจาะป่า” เพื่อเปลี่ยนสภาพป่าให้กลายเป็นที่นา ก่อน ซึ่งชาวนาเรียกกันว่า “การสำมนา” หรือเรียกนาที่บุกเบิกใหม่ว่า “นาสาว” ซึ่งส่วนมากจะเป็นที่ดอนในที่ป่าเดิม หลังจากที่ทำนา ชาวนาทำการบุกเบิกป่าแล้ว ในปีแรกจะนิยมปลูกข้าวไร่หรือหยอดข้าวไร่ไว้บริโภค เพราะมีขั้นตอนที่ง่ายและไม่จำเป็นต้องใช้น้ำเยอะ ซึ่งมีวิธีการดังนี้คือ ชาวนาบางคนจะใช้จอบขุดหน้าดินเพียงตื้นๆ แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงในหลุมดังกล่าวแล้วใช้ดินกลบและเหยียบเบาๆ บางคนถ้าสภาพดินที่แข็งหรือต้องการความรวดเร็วจะเปลี่ยนจากจอบมาเป็นไม้ไผ่ที่ใช้มีดเหลาตรงปลายให้แหลม โดยตรงกระบอกไม้ไผ่จะบรรจุเมล็ดข้าวเปลือกลงไปด้วย เมื่อใช้ปลายไม้แทงแล้ว จะเคาะหรือเหยียบเมล็ดข้าวเปลือกลงในหลุมดังกล่าว เป็นอันเสร็จ

การปลูกข้าวไร่ในสมัยก่อนบนพื้นที่ป่าเดิมจะไม่มีการไถ เนื่องจากว่าในช่วงแรกๆ หลังจากบุกป่าโดยใช้มีดหรือใช้เลื่อยในการถากถางป่านั้นจะยังคงเหลือต้นไม้ใหญ่ที่ไม่

สามารถตัดลงได้รวมถึงตอไม้ที่เหลือจากการตัดอยู่เยอะมาก เพราะการบุกเบิกป่ายังไม่มีเครื่องจักรทางการเกษตร เช่น รถไถขนาดใหญ่ในการไถที่ได้ ส่วนการใช้ควายไถที่นาเพื่อเตรียมดินก่อนปลูกนั้นก็ทำได้อย่างยากลำบากเพราะพื้นที่ไม่เหมาะ เมื่อทำข้าวไร่ผ่านไปหนึ่งถึงสองปีแล้วชาวบ้านจะเริ่มใช้จอบขุดดินขึ้นเป็นคันนาเพื่อกักเก็บน้ำในฤดูฝนโดยจะเปลี่ยนจากข้าวไร่ มาทำนาดำเป็นบางส่วน ซึ่งพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกก็จะเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นบ้าน เนื่องจากการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ส่วนข้าวเจ้าก็มีปลูกบ้างเหมือนกันแต่น้อยมาก เพราะชาวบ้านจะปลูกเอาไว้เพื่อทำข้าวปุ้นหรือขนมจีน สำหรับเวลาว่างงานบุญต่างๆ ในหมู่บ้านเท่านั้น (แม่อยู่ ซาแก้ว, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

ส่วนพันธุ์ข้าวเหนียวที่ชาวบ้านนาสิงห์นิยมปลูกในหมู่บ้านในยุคดังกล่าวนี้จะมีหลายพันธุ์ด้วยกัน กล่าวคือ ข้าวดำดำน ข้าวเหลืองแก้ว ข้าวกะหมาก ข้าวทิพย์ ข้าวขี้ตมหางนาข้าวหมากยม ข้าวหอมพม่า ข้าวแพคำผาย ข้าวสันป่าตอง ข้าวปลาแข้ง ข้าวขาวพุง ซึ่งข้าวแต่ละพันธุ์จะมีอายุการเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน เช่นข้าวเหลืองแก้ว ข้าวปลาแข้ง นั้น จะมีอายุสั้น คือประมาณ 2-3 เดือนก็สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้แล้ว ชาวบ้านจะเรียกว่า ข้าวดอ ส่วนข้าวบางพันธุ์ เช่น ข้าวปลาแข้ง จะมีอายุประมาณ 90 กว่าวัน ส่วนข้าวที่ใช้ระยะเวลาปลูกที่ยาวนานกว่านั้น คือตั้งแต่ 120-150 วัน ก็มี คือข้าวขาวพุงกับข้าวหอมพม่าเป็นต้น ซึ่งเข้าใจว่าสายพันธุ์ข้าวท้องถิ่นน่าจะมีเยอะกว่านี้มาก แต่เนื่องจากพันธุ์ท้องถิ่นเหล่านี้ได้หายไปหมดแล้วหลังจากรัฐได้ส่งเสริมพันธุ์ข้าวเพื่อปรับปรุงและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าในยุคต่อมา ดังที่มีผู้รวบรวมพันธุ์ข้าวที่ชาวนาภาคอีสานปลูกในอดีตไว้เป็นจำนวนมาก โดยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือข้าวพันธุ์เบา ข้าวพันธุ์กลางและข้าวพันธุ์หนัก ซึ่งแต่ละพันธุ์จะมีอายุการเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน

ตารางที่ 2.1

ตัวอย่างพันธุ์ข้าวของชาวนาอีสานในอดีต

ข้าวพันธุ์เบา	ข้าวพันธุ์กลาง	ข้าวพันธุ์หนัก
ข้าวอีเต้, ข้าวอินทร์ตก, ข้าวอิน้อย, ข้าว น้ำมันจั่ว, ข้าวอีเส ข้าวดอกจันทร์ ข้าวอี เตี้ย ข้าวอีตก ข้าวฝัวเมีย ข้าวน้ำผึ้ง ข้าว	ข้าวขี้ตม ข้าวเศรษฐี ข้าว ขาวใหญ่ ข้าวอีตก ข้าว หมากม่วย ข้าวอีดำ ข้าว	ข้าวขี้ตมปี ข้าวแก่นแดง ข้าวพม่า ข้าวป้อแง้ว ข้าวแก่นดอ ข้าวบักกอก

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ตัวอย่างพันธุ์ข้าวของชาวนาอีสานในอดีต

ข้าวพันธุ์เบา	ข้าวพันธุ์กลาง	ข้าวพันธุ์หนัก
หมากขาม ข้าวอีโป๊ะ ข้าวอีดำ ข้าวหมากม่วย ข้าวเล็บมือนาง ข้าวงอกเต่า ข้าวมะกอก ข้าวหมากเก็บ ข้าวอีตมกลาง ข้าวพม่า ข้าวคำผาย ข้าวเหนียวดอกตูบ ข้าวสันปาดอง ข้าวปลาชีว ข้าวเหนียวอีแดง ข้าวหมากเขือ ข้าวนางนวล	ข้างย่อง ข้าวพม่า ข้าวซี่ตมกลาง ข้าวญี่ปุ่น	แดง ข้าวบักกอกขาว ข้าวแมงดา ข้าวเหลือ 11

หมายเหตุ. จาก ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนลุ่มน้ำชีตอนกลาง: เศรษฐกิจภาคข้าว การค้าข้าวทางเรือและสังคมชาวนาในกระแสการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2443-2504, โดย ณรงค์ฤทธิ์ สุมาลี (อ้างถึงใน ธิติญา เหล่าอัน, 2553, น.40).

ข้าวพันธุ์เบา (early maturing variety) ได้แก่ข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวได้เมื่อมีอายุ ระหว่าง 90-100 วัน ข้าวพวกนี้สามารถเก็บเกี่ยวได้ในช่วงเดือนกันยายน ถึง ตุลาคม ส่วนข้าวเบา กลาง (medium maturing variety) ได้แก่พันธุ์ข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวได้เมื่อมีอายุระหว่าง 100-120 วัน เริ่มจากที่เริ่มเพาะกล้าหรือหว่านข้าว สามารถเก็บเกี่ยวได้ในช่วงเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน และข้าวพันธุ์หนัก (late maturing variety) ได้แก่พันธุ์ข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวได้เมื่อมีอายุ 120 วันขึ้นไป หลังจากเริ่มเพาะกล้าหรือหว่านข้าวในนาในฤดูการทำนาปี สามารถเก็บเกี่ยวได้ในช่วงเดือนธันวาคม ถึงมกราคม

ส่วนสาเหตุที่ชาวบ้านเลือกปลูกข้าวหลายสายพันธุ์นั้นน่าจะเป็นเพราะเหตุผล ด้านสภาพพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน เพราะบางพื้นที่เป็นที่ดอน ไม่มีน้ำขัง บางพื้นที่เป็นที่ลุ่ม มีน้ำแต่ไม่สูงมาก แต่บางพื้นที่ก็มีน้ำท่วมขังในฤดูฝนเป็นระยะเวลานาน และอีกเหตุผลที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การจัดการในเรื่องแรงงาน เนื่องจากการปลูกข้าวหลายสายพันธุ์ที่มีอายุการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ต่าง เวลา กัน ทำให้ชาวบ้านไม่มีความจำเป็นต้องเร่งเก็บผลผลิตในช่วงเวลาที่พร้อมๆ กัน ทำให้ไม่มีปัญหา ในเรื่องการจัดการแรงงาน

“ปลูกหลายพันธุ์ มันบ่ต้องเกี่ยวพร้อมกัน เดือนนี้เกี่ยวข้าวพันธุ์นี้ เสร็จแล้ว เดือนหน้าค่อยเกี่ยวอีกพันธุ์หนึ่ง ค่อยๆ เอ็ดไป บ่ได้ฟาว บ่ได้เร่งรีบ....บ่มีปัญหา เรื่องข้าวแก่เกี่ยวบ่ทัน ทุกวันนี้ ข้าวแก่หล่นไปหมดกว่าจะได้เกี่ยว เพราะบ่มี แรงงาน แรงงานหายาก ราคาแพง แต่ก่อน บ่ต้องจ้างไผ เอ็ดกันเองในครอบครัว ถ้าไม่ทันจริงๆ ก็ไปเล่ากัน บอกกันให้มาช่วยได้ ไม่ต้องจ้าง” (แม่ประมวล อินเมืองแก้ว,แม่อยู่ ชาแก้ว, แม่คำภา อินเมืองแก้ว,สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560

ส่วนที่พืชอื่นๆ ที่เป็นพวกพืชผัก เช่นข้าวโพด พักทอง แตง ถั่ว พริก เป็นต้น ชาวบ้านจะนิยมปลูกไว้บริโภคเองในครัวเรือนตามหัวไร่ปลายนา และยังพบว่าในอดีตนอกจาก ข้าวและพืชผักต่างๆ แล้วชาวบ้านมักนิยมปลูกฝ้ายและปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เพื่อทอผ้าไว้ใช้ใน ครัวเรือน

2.2.2 ผลิตเพื่อบริโภคและขายเป็นบางส่วน

ในยุคก่อนปี 2500 ชาวบ้านจะทำนาเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก การทำมาหากินและอาหารส่วนมากจะหาได้จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติโดยทั่วไป ทั้งทุ่งนา แม่น้ำ และในป่าถึงแม้ในระยะหลังกล่าวคือช่วงต้นทศวรรษ 2500 พบว่าจะมีพวคนายฮ้อยหรือพ่อค้าคน ญวนจากอำเภอบึงกาฬ เดินทางเข้ามาขายสินค้าเบ็ดเตล็ดและรับซื้อสินค้าเล็กๆ น้อยๆ จากหมู่บ้าน บ้าง แต่ก็เป็นนานๆ ครั้ง การซื้อขายด้วยเงินทองยังไม่เป็นที่นิยมหรือแพร่หลายนัก ดังที่พ่อประยูร วง เวียน เล่าให้ฟังว่า “มีพวคนคนญวนไทบึงกาฬ แวะมาหาซื้อของจากหมู่บ้านและเอาเสื้อผ้าขายบ้าง แต่ ก็ไม่ค่อยมีเงินซื้อหรอก” ขณะที่แม่ประมวล อินเมืองแก้ว ซึ่งเป็นลูกสาวของผู้ใหญ่บ้านนาสิงห์คนก่อน ซึ่งถือเป็นไทญ้อที่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมของหมู่บ้านเล่าให้ฟังว่าเงินทองไม่ค่อยมีกันหรอก อยากได้อะไร บางทีก็หาเอาสิ่งของแลกกัน

“แต่ก่อนมีที่ดินเยอะอยู่นะ ช่วงที่ไทรอพยพมาใหม่ๆ พ่อเป็นผู้ใหญ่บ้าน ไป เห็นแคน (เครื่องดนตรีอีสาน) หรือของอะไรสวยๆ แปลกๆ ก็ขอเอาที่ดิน ที่นาแลก กับเขานะ อย่างว่ละ แต่ก่อนที่มันมีเยอะ ไม่รู้ว่าจะป็นราคาเหมือนทุกวันนี้” (แม่ ประมวล อินเมืองแก้ว, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงประมาณปี 2508 จึงเริ่มมีชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์นำข้าวออกไป ขายยังนอกหมู่บ้าน ซึ่งพบว่าส่วนมากจะเป็นชาวนาที่อพยพมาจากจังหวัดอื่นในภาคอีสาน ซึ่งเป็นไป ได้ว่าชาวนากลุ่มเหล่านี้คุ้นเคยกับการทำนาและนำข้าวไปขายมาก่อน เช่นพ่อบุญชู แคนแก้วนิจที่ย้าย

มาจากจังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากนโยบายส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้ามาก่อนเนื่องจาก จังหวัดขอนแก่นเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ติดทางรถไฟและการคมนาคมก่อนจังหวัดอื่นๆ และในช่วงปี 2508-2509 ก็เริ่มมีการสร้างเส้นทางการคมนาคมที่เชื่อมจากบึงกาฬไปยังอำเภอพังโคนโดยใน ระยะแรกยังเป็นค่าทางดินลูกรังเท่านั้น และการนำข้าวไปขายก็เต็มไปด้วยความยากลำบาก เพราะ ต้องใช้เกวียนบรรทุกข้าวออกไปขายยังตลาดถึงอำเภอพังโคนและต่อมาได้ขยายมาที่อำเภอวนร นิवास แต่ก็ถือว่าอยู่ไกลจากหมู่บ้านนาสิงห์ค่อนข้างมาก ประมาณ 70-80 กิโลเมตร ดังที่พ่อบุญชู แดนแก้วนิจ ได้เล่าประสบการณ์การนำข้าวเปลือกจากการทำนาปีมาขายที่พังโคนให้ฟังว่า

“แต่ก่อนมีขายข้าวเหมือนกัน คือหลังจากแบ่งไว้กินแล้ว ที่เหลือก็จะบรรทุก ใส่เกวียนเอาไปขายที่ตลาดพังโคน ไปที่ก็ชวนกันไป 2-3 เกวียน กว่าถึงพัง โคน ได้ขายข้าวก็ใช้เวลาถึง 3 ค่ำนะ เอาข้าวไปที่ก็เอาไปครึ่งละประมาณ 50 หมื่น (หนึ่งหมื่นเท่ากับสิบสองกิโลกรัม เป็นวิธีนับหรือบอกปริมาณน้ำหนักข้าวของ ชาวบ้านในพื้นที่) ขายได้ราคาประมาณหมื่นละ 10 บาท” (พ่อบุญชู แดนแก้วนิจ, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

แต่ก็ไม่ใช่ว่าในสมัยนั้นจะมีชาวนาในหมู่บ้านเอาข้าวเปลือกไปขายอย่างพ่อ บุญชูมากนัก เพราะชาวนาส่วนมากถึงแม้จะมีที่ทำกินจากการจับจองพื้นที่ป่าได้จำนวนหลายไร่ แต่ ส่วนมากก็จะปลูกข้าวไร่ไว้พอกินเท่านั้น มีเพียงชาวนาที่มีที่นาจำนวนมากในพื้นที่ลุ่มที่สามารถทำนา ดำได้เท่านั้นถึงจะได้ผลผลิตเยอะและสามารถนำข้าวเปลือกไปขายที่อำเภอพังโคนซึ่งอยู่ไกลจาก บึงกาฬเกือบ 80 กิโลเมตรดังกล่าว ส่วนสาเหตุที่อำเภอพังโคนและอำเภอวนรนิवास ซึ่งเป็นอำเภอที่ อยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร มีการค้าข้าวก่อนอำเภอบึงกาฬนั้น น่าจะเกิดจากความพร้อมในด้านการ คมนาคมมากกว่า เพราะอำเภอพังโคนเป็นรอยต่อระหว่างจังหวัดสกลนคร อุตรธานีและจังหวัด หนองคาย ซึ่งมีถนนเชื่อมโยงระหว่างอุดรกับสกลนครมาก่อนแล้ว ทำให้ชาวนาในหลายๆ อำเภอของ จังหวัดหนองคายซึ่งเป็นเขตรอยต่อกับจังหวัดสกลนคร มักนิยมเอาข้าวไปขายที่นั่น ทั้งนี้ เป็นเพราะ ถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 ที่เชื่อมโยงระหว่างตัวจังหวัดหนองคายกับอำเภอบึงกาฬและ ยาวไปตามลำน้ำโขงจนถึงจังหวัดนครพนมนั้น เพิ่งจะเริ่มมีการสร้างขึ้นในปี 2510 ตามนโยบาย เร่งด่วนของรัฐบาล (แผนการทางบึงกาฬ, 2559) ดังนั้น โรงสีและตลาดการค้าข้าวรวมถึงสินค้า อุดมโภคบริโภคจึงเกิดที่อำเภอพังโคนก่อนและชาวนาในพื้นที่บึงกาฬและลุ่มน้ำสงครามบางส่วนจึงมัก นิยมใช้เส้นทางบึงกาฬ-พังโคน ในการติดต่อทางการค้าเป็นหลัก

2.3 การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางกายภาพจากบ้านป่าภูสิงห์ไปสู่บ้านนาสิงห์

2.3.1 การอพยพของประชากรกับการลดลงของพื้นที่ป่า

ถึงแม้ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่จะมีการจับจองและบุกเบิกที่ป่าแห่งใหม่ๆ เพื่อทำกินอยู่ตลอดก็ตาม แต่ก็เชื่อว่าการลดลงของพื้นที่ป่าน่าจะเป็นไปอย่างเชื่องช้า เนื่องเพราะการบุกเบิกป่าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า การ“เจาะป่า”ในยุคดังกล่าวทำได้อย่างยากลำบากเพราะไม่มีเครื่องมือสมัยใหม่เช่นเลื่อยยนต์หรือรถไถในการบุกเบิก ทำได้เพียงใช้มีดพร้าและเลื่อยมือเพื่อตัดไม้เปิดพื้นที่เล็กๆ เพื่อปลูกข้าวไร่ปีละเล็กละน้อยเท่านั้น ดังที่พ่อคำผ่าน โตทรายมูล ได้เล่าวิธีบุกป่าหรือเจาะป่าในสมัยนั้นให้ฟังว่า

“ใช้มีดใช้พร้าตัดเครือเถาวัลย์ที่เกาะเกี่ยวตามต้นไม้ต่างๆ ในดงไว้ก่อน แล้วค่อยใช้มีดไปปัก (ตัดรอบๆ ต้น) ต้นที่ไม่ใหญ่เกินไป บักไปทีละต้น เป็นกลุ่มๆ ที่อยู่ใกล้กัน แล้วก็ดึงเครือไม้ที่เกาะเกี่ยวต้นไม้ไว้ไปทางเดียวกัน ต้นไม้จะล้มทับดังกันลงเป็นวงกว้างเลยนะ เราก็นึกว่ามันเยอะมากนะ แต่พอต้นไม้ล้มลงไปจริงๆ เดินสำรวจดูก็ได้ที่นิดเดียวก็ค่อยๆ ทำไปแบบนี้ละ ลำบากมาก...พอตัดไม้ล้มลงแล้ว ยังทำอะไรไม่ได้นะ ต้องรอจนกว่าไม้จะแห้งแล้วค่อยเอาไฟมาจุดมาเผา ก่อน ค่อยจะทำอะไรต่อไปได้” (พ่อคำผ่าน โตทรายมูล, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

ดังนั้น การขยายพื้นที่เพาะปลูกทางการเกษตรจึงน่าจะไม่ได้เพิ่มขึ้นรวดเร็วนักในแต่ละปี ประกอบการผลิตหรือการทำนาของชาวนาในสมัยนั้นก็เน้นแต่เพียงพอทำกินเท่านั้น “ไม่รู้จะเอาไปขายให้ใคร มีข้าวกินก็ดีใจแล้ว” (แม่อยู่ ชาแก้ว, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) คงเป็นเพราะการติดต่อค้าขายกับภายนอกก่อนปี 2505 มีน้อยมาก นานๆ ครั้งถึงจะมีเกวียนนายฮ้อยหรือพ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามาซื้อข้าวเปลือกและของอื่นๆ บ้างนิดๆ หน่อยๆ (พ่อบุญชู แก้วนิจ และ พ่อขุนโสภรมา, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560) ทั้งนี้คงเป็นเพราะปัญหาเส้นทางการคมนาคมที่ไม่สะดวกในยุคดังกล่าว เนื่องจากถนนทางเข้าหมู่บ้านที่แยกจากถนนเส้นบึงกาฬ – พังโคน (ทางหลวงหมายเลข 222) ตรงสี่แยกตัวอำเภอศรีวิไลในปัจจุบันยังไม่มี มีเพียงหมู่บ้านชมพูพุดซึ่งเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ริมถนนสายดังกล่าวห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตรซึ่งเป็นแค่ตำบลที่ขึ้นกับอำเภอบึงกาฬเท่านั้น

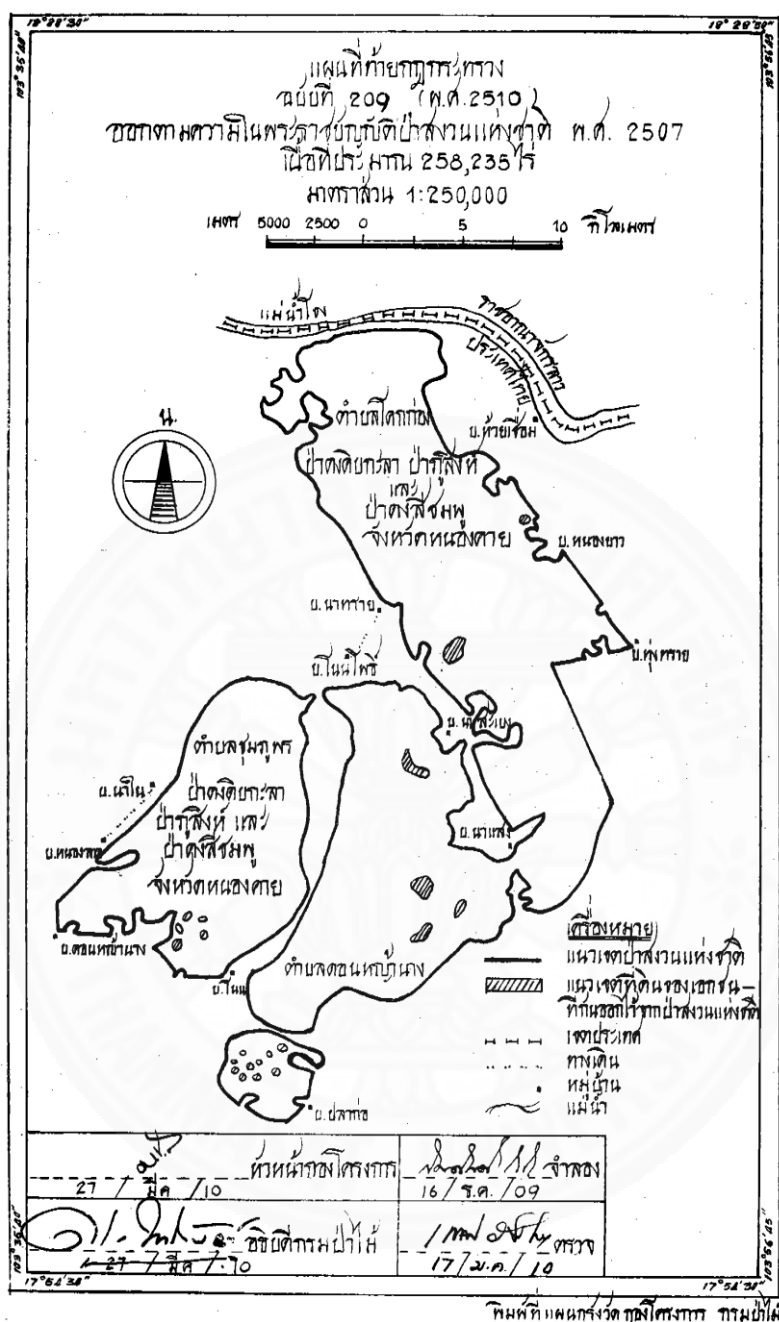
แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรที่อพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วดังกล่าว ภายหลังปี 2500 โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐมีการประกาศใช้แผนพัฒนา

เศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกในปี 2504 ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง และการก่อสร้างเขื่อนในภูมิภาคต่างๆ ประกอบกับการส่งเสริมให้เกษตรกรทำการปลูกพืชในเชิงพาณิชย์เพื่อการส่งออกชนิดต่างๆ จำนวนมาก เชื่อว่าเป็นสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่มีผลทำให้จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านนาสิงห์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากเดิมที่มีอยู่ประมาณ 30 หลังคาเรือน ในช่วงก่อนปี 2500 แต่เมื่อถึงปี 2505 หมู่บ้านนาสิงห์น่าจะมีครัวเรือนอยู่ประมาณ 100 หลังคาเรือน การเพิ่มขึ้นของจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านนาสิงห์ไม่ได้แตกต่างจากพื้นที่ชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่รอบป่าดงดิบกะลา ป่ากุสิงห์และป่าดงสีชมพู ที่ได้กลายเป็นพื้นที่รองรับคนที่อพยพจำนวนมาก ทำให้ที่ดินกลายเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้นตามไปด้วย เพราะภายหลังปี 2504-2505 เป็นต้นมา ปรากฏว่ามีการซื้อขายที่ดินเกิดขึ้นในชุมชนอย่างชัดเจน โดยคนที่มาอยู่ก่อนจะทำการจับจองที่ไว้เป็นจำนวนมากไว้ เพื่อจะขายต่อให้กับคนที่อพยพเข้ามาทีหลัง ซึ่งที่ดินจะมีสองลักษณะ คือที่ป่าที่ยังไม่ได้บุกเบิกจะขายในราคาถูก ส่วนที่ดินที่เจ้าของได้บุกเบิกทำกินมาก่อนแล้วจะมีราคาที่สูงขึ้นกว่ามาก ทำให้มีเกษตรกรหลายรายโดยเฉพาะผู้มาอาศัยอยู่เก่าใช้วิธีการบุกเบิกที่ป่าแห่งใหม่ๆ แล้วประกาศขายให้กับผู้มาใหม่ในราคาที่สูงขึ้น แล้วนำเงินที่ได้จากการขายไปซื้อที่ป่าแห่งใหม่เพื่อทำการบุกเบิกต่อไปเรื่อยๆ เพราะใช้เวลา 2-3 ปีก็จะทำการขายต่อให้กับคนที่ต้องการได้แล้ว ดังพ่อประยูรเล่าให้ฟัง ว่า

“แต่ก่อนที่เเยอะนะ แต่พ่อ (ของพ่อประยูร) ขายไปหมด ขายไปหลายแปลงแล้ว จำได้ว่า 3-4 แปลงแล้ว.....ขายแล้วก็เอาเงินไปซื้อที่แห่งใหม่และก็พากันเจาะป่า ถางป่าปลูกข้าว ทำไป 3-4 ปี ก็ขายอีก...ได้เงินคืนนะ บางแปลง ชื่อมา 3,000-4,000 บาทแต่พ่อเป็นทีนาแล้วขายต่อนี้ได้หลายหมื่นบาท” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

2.3.2 การขยายอำนาจรัฐบนกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินของชุมชน

ในอดีตการจับจองที่ดินหรือการซื้อขายที่ดินของชาวบ้านมักจะทำกันเองในหมู่บ้าน ไม่ได้เกี่ยวข้องกับรัฐเท่าไรนัก เนื่องจากรัฐเองก็ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องการบุกรุกและลดลงของพื้นที่ป่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุผลเพื่อเร่งการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในยุคดังกล่าว อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2500 พื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสิงห์และป่าดงสีชมพู ในเขตพื้นที่ตำบลโคกก่อ ตำบลชุมภูพรและตำบลดอนหญ้านาง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคายรวมจำนวนเนื้อที่ประมาณ 258,235 ไร่ ก็ถูกประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ในปี พ.ศ.2510

ภาพที่ 2.1 แผนที่ท้ายกฎกระทรวง ในการกำหนดพื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสุมและป่าดงสี
ชมพูให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ. จาก [http://forestinfo.forest.go.th/UploadFiles/
FNationalForest/0209_11_08_2510.pdf](http://forestinfo.forest.go.th/UploadFiles/FNationalForest/0209_11_08_2510.pdf), สืบค้นเมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2560.

ซึ่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาตินั้นเริ่มถูกประกาศใช้ครั้งแรกในปี 2507 โดยระบุเหตุผลในการประกาศให้พื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสิงห์และป่าดงสีชมพู เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติในปี 2510 ไว้ในหมายเหตุ ดังนี้ “เนื่องจากป่าแห่งนี้ มีไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้พะยอม ไม้กะบาก ไม้เหียง ไม้มะค่าแต่ ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้กะบกและไม้ชนิดอื่นซึ่งมีค่าจำนวนมากและมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วย สมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติเพื่อรักษาสภาพป่า ไม้ ของป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้” (สืบค้นจาก http://forestinfo.forest.go.th /UploadFiles/ FNational Fores/0209_11_08_2510.pdf, 16 มีนาคม 2560)

ถึงแม้จะมีการประกาศพื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสิงห์และป่าดงสีชมพูให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแล้วก็ตาม แต่ในแง่ของการบริหารจัดการป่าจากภาครัฐแล้ว คงเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก หรืออาจเป็นเพราะภาครัฐยังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับประเด็นการอนุรักษ์มากนัก เพราะจากข้อมูลในพื้นที่ชุมชนพบว่าชาวบ้านยังคงมีการอพยพและจับจองพื้นที่ป่าซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะกลุ่มคนไทคร้ว ที่อพยพมาอยู่ใหม่ ถึงแม้ผู้นำท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะแจ้งเรื่องการบุกรุกป่าว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย อาจถูกนายหรือเจ้าหน้าที่ทางราชการจับได้ ดังที่แม่ประมวล อินเมืองแก้ว ซึ่งเป็นลูกสาวผู้ใหญ่บ้านนาสิงห์ในช่วงปี 2509-2520 เล่าให้ฟังว่า

“คนไทบ้าน (หมายถึงกลุ่มคนไทญ้อ ซึ่งเป็นคนตั้งหมู่บ้านดั้งเดิม) จะไม่ค่อยกล้าไปจับจองที่เพื่อที่จะบุกเบิกป่าใหม่นะ เพราะจะกลัวกัน กลัวว่านายจะจับ ไม่เหมือนคนมาใหม่ (กลุ่มคนอพยพ) เขาจะไม่กลัวเลย จะพากันจับจองเอาที่คนละเยอะๆ คนพวกนี้จะได้ที่เยอะกว่าพวกคนไทบ้านอีกนะ เพราะว่าพ่อตอนนั้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน จะบอกญาติพี่น้องว่าอยู่ตลอดว่าอย่าไปเอานะ กลัวนายเขาจะว่า จะจับ...แต่ก็ไม่เคยเห็นมีใครมาจับใครสักคนนะ น่าจะชุกเฉยๆ” (แม่ประมวล อินเมืองแก้ว, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

จำนวนคนอพยพที่เพิ่มขึ้นพร้อมๆ กับการบุกรุกป่าเพื่อจับจองที่ทำการเกษตรดังกล่าวน่าจะเป็นเหตุผลสำคัญของการลดลงของพื้นที่ป่าในภาคอีสานและทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะข้อมูลการลดลงของพื้นที่ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น เมื่อเทียบกับพื้นที่ป่าในบริเวณภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมานั้น ปรากฏว่ามีอัตราการลดลงมากกว่าภาคอื่นๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการลดลงของพื้นที่ป่าในช่วงหลังปี 2516

ในส่วนของการบริหารจัดการป่าในภาคอีสานในยุคก่อน กรมป่าไม้ได้แบ่งเขตความรับผิดชอบดูแลพื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานออกเป็น 4 เขต คือ

1. ป่าไม้เขตอุดรธานี (รวมพื้นที่ป่าไม้ในเขตจังหวัดอุดรธานี จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย จังหวัดนครพนม จังหวัดสกลนครและจังหวัดมุกดาหาร)
2. ป่าไม้เขตขอนแก่น (รวมพื้นที่ป่าไม้ในเขตจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด)
3. ป่าไม้เขตนครราชสีมา (รวมป่าไม้ในเขตจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดชัยภูมิ และจังหวัดบุรีรัมย์)
4. ป่าไม้เขตอุบลราชธานี (รวมพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์)

น่าสนใจว่าจากงานศึกษาเรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑิต อ่อนดำ (2535, น.172-177) ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพื้นที่ป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี 2504 ซึ่งเป็นปีที่รัฐได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เป็นปีแรกนั้น พบว่าภาคอีสานมีพื้นที่ป่าทั้งหมดประมาณ 44.3 ล้านไร่ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 42 ของพื้นที่ทั้งหมดในภาคนี้และพบว่าพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่ในพื้นที่ป่าไม้เขตอุดรธานี ซึ่งรวมเอาพื้นที่ป่าในเขตจังหวัดอุดรธานี เลย หนองคาย นครพนม สกลนคร มุกดาหาร เข้าไว้ด้วย ปรากฏว่าป่าไม้ในเขตนี้มีพื้นที่ป่ามากที่สุด ในภาคอีสาน กล่าวคือมีพื้นที่ป่าเหลือร้อยละ 35 และจากการนำเสนอข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศพบว่าในช่วงระหว่างปี 2504-2531 พื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานมีการลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยช่วงเวลาที่พื้นที่ป่าลดลงมากคือช่วงที่รัฐบาลได้เปิดให้มีการสัมปทานป่าไม้ในปี 2516 เป็นต้นมา โดยเฉพาะช่วงเวลาระหว่างปี 2519-2521 ถือเป็นช่วงเวลาที่พื้นที่ป่าไม้ได้ลดจำนวนลงมากที่สุดถึงปีละประมาณ 3.2 ล้านไร่โดยเฉลี่ย อย่างไรก็ตามหลังปี 2521 เป็นต้นมาถึงปี 2531 การสูญเสียพื้นที่ป่าก็มีอัตราลดลง

ตารางที่ 2.2

พื้นที่ป่าและพื้นที่ป่าเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดของภาค แยกตามป่าไม้เขตในภาคอีสานในปี 2504 และปี 2531

ป่าไม้เขต	พื้นที่ป่าปี 2504		พื้นที่ป่า ปี 2531	
	พื้นที่ป่า	เปรียบเทียบกับพื้นที่	พื้นที่ป่า	เปรียบเทียบกับพื้นที่
	ปี 2504	ทั้งหมดของภาค	ปี 2531	ทั้งหมดของภาค
	(1,000 ไร่)	ร้อยละ	(1,000 ไร่)	ร้อยละ
อุดรธานี*	15,462	35	6,247	42
ขอนแก่น**	6,300	14	1,158	8
นครราชสีมา***	14,422	33	3,958	27
อุบลราชธานี****	8,131	18	3,445	23
รวมทั้งภาค	44,315	100	14,808	100

หมายเหตุ. จาก 1. สถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทยในช่วง 21 ปี (ตั้งแต่ พ.ศ.2504- 2525), โดย กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้ (กันยายน 2526) และ 2. เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยในปี 2531 ข้อมูล จากดาวเทียม Landsat, โดย กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้ (มกราคม 2532) อ้างถึงใน ประยงค์ เนตยารักษ์ และบัณฑิต อ่อนดำ (2535, น.176).

* ป่าไม้เขตอุดรธานีครอบคลุมพื้นที่จังหวัดอุดรธานี เลย หนองคาย นครพนม มุกดาหารและสกลนคร มีพื้นที่ทั้งหมด 33,628 พันไร่ และพื้นที่ป่าไม้เขตอุดรธานีในปี 2504 ไม่รวมจังหวัดเลย เนื่องจากไม่มีข้อมูล

** ป่าไม้เขตขอนแก่น ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ด มีพื้นที่ทั้งหมด 19,640 พันไร่

*** ป่าไม้เขตนครราชสีมาครอบคลุมพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์ มีพื้นที่ทั้งหมด 27,246 พันไร่

**** ป่าไม้เขตอุบลราชธานี ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ศรีสะเกษและสุรินทร์ มีพื้นที่ทั้งหมด 25,020 พันไร่

ขณะที่พื้นที่ป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ลดลงอย่างต่อเนื่อง ดังตาราง 2.3

ตารางที่ 2.3

พื้นที่ป่าไม้ และพื้นที่ป่าที่ลดลงของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี 2504 - 2531*

พ.ศ.	พื้นที่ป่าไม้ (1,000 ไร่)	พื้นที่ป่าลดลง เฉลี่ยต่อปี (1,000 ไร่)	อัตราการลดลงของ พื้นที่ป่าเฉลี่ยต่อปี (ร้อยละ)	พื้นที่ป่าเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมด (ร้อยละ)
2504	44,315	-	-	42.0
2516	31,681	1,143	2.9	30.0
2519	25,934	2,572	9.9	24.5
2521	19,513	3,211	17.5	18.5
2528	15,987	504	2.6	15.2
2531	14,808	393	2.5	14.0

หมายเหตุ. จาก 1. สถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทยในช่วง 21 ปี (ตั้งแต่ พ.ศ.2504- 2525), โดย กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้ (กันยายน 2526) และ 2. เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยในปี 2531 ข้อมูลจากดาวเทียม Landsat, โดย กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้ (มกราคม 2532) อ้างถึงใน ประยงค์ เนตยารักษ์ และบัณฑิต อ่อนดำ (2535, น.175).

* 1. พื้นที่ป่าไม้ ในปี 2404 ไม่รวมพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดเลยและในปี 2516 ไม่รวมพื้นที่ในจังหวัดเลยและยโสธร เนื่องจากไม่มีข้อมูล

2. พื้นที่ป่าไม้เปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดในปี 2504 ไม่รวมพื้นที่ในจังหวัดเลยและในปี 2516 ไม่รวมจังหวัดเลยและยโสธร

3. พื้นที่ป่าลดลงเฉลี่ยต่อปีและอัตราการลดลงของพื้นที่ป่าเฉลี่ยต่อปี ในระหว่างปี 2504-2516 และระหว่างปี 2516-2519 ไม่รวมพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดเลย อุบลราชธานีและยโสธร พื้นที่ทั้งหมดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เท่ากับ 105.5 ล้านไร่ (168,854.43 ตารางกิโลเมตร)

บทที่ 3

ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในยุคการผลิตเพื่อการค้าก่อนยางพารา (2510-2530)

สังคมชาวนาในแต่ละภูมิภาคถูกผลักดันให้เข้าสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ขณะที่ภาคอีสานพบว่าชาวนาในกลุ่มน้ำชีมีการผลิตในเชิงพาณิชย์ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 แล้วโดยเริ่มต้นจากการผลิตข้าวเพื่อการค้าก่อนเมื่อมีการสร้างทางรถไฟจากโคราชมายังขอนแก่นในปี 2476 ขณะที่ลุ่มแม่น้ำมูลก็มีพบว่าการผลิตเพื่อการค้าในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันเมื่อมีการสร้างทางรถไฟจากโคราชมาถึงอุบลราชธานีในปีก่อนหน้านี้เล็กน้อยคือในปี 2473 ขณะที่พืชเชิงพาณิชย์ชนิดอื่นนอกจากข้าวพบว่าชาวนาเริ่มปลูกปอเพื่อการค้าตั้งแต่ปี 2480 โดยเริ่มจากชาวนาในกลุ่มน้ำชี ขณะที่ลุ่มแม่น้ำสงครามหรือจังหวัดต่างๆ ในแถบอีสานเหนือพบว่าเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าค่อนข้างช้ากว่าลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูลมาก (วิญญู จารัสพันธุ์, 2536, น.6-8) ที่เป็นเช่นนั้นน่าจะมาจากสาเหตุหลักคือการขาดเส้นทางการคมนาคมโดยเฉพาะเส้นทางรถไฟเพื่อใช้ขนส่งสินค้าการเกษตร ดังนั้น จึงทำให้ชาวนาจากจังหวัดต่างๆ ในแถบอีสานเหนือรวมถึงจังหวัดบึงกาฬ เข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ช้ามาก กล่าวคือพบว่าชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์เริ่มมีการนำข้าวจากการผลิตออกไปขายเมื่อปี 2506 และจากนั้นอีกไม่กี่ปีคือประมาณต้นทศวรรษ 2510 จึงเริ่มนำปอเข้ามาปลูกเพื่อการค้าก่อนมันสำปะหลังจะเข้ามาในอีกทศวรรษต่อมา

การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในเชิงพาณิชย์ดังกล่าวนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเกษตรของชาวนาในพื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสิงห์และป่าดงสีชมพูเป็นอย่างมาก ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านกายภาพและโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพหรือสภาพแวดล้อมนั้น ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในเขตอนุรักษ์พื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่ากุสิงห์และป่าดงสีชมพูซึ่งครอบคลุมพื้นที่จำนวนมากอันเนื่องมาจากการเข้าไปทำการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการค้าดังกล่าว จนต่อมารัฐบาลต้องได้ประกาศพื้นที่เหล่านี้ให้เป็นพื้นที่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร ดังนั้น การอพยพเข้ามาของชาวนาจากพื้นที่อื่นสู่หมู่บ้านนาสิงห์ในช่วงก่อนปี 2510 จึงไม่น่าจะใช้สาเหตุหลักที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลง แต่น่าจะเป็นเพียงสาเหตุเบื้องต้นที่ทำให้เกษตรกรเข้าไปจับจองพื้นที่ในการครอบครองเพื่อทำการเกษตรเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น เพราะวิธีการผลิตของชาวนายังเป็นแต่เพียงการปลูกข้าวไร่และทำนาดำโดยยังต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติจากป่าเพื่อการยังชีพ ดังนั้น

การบุกจับจองพื้นที่ป่าจึงเป็นแต่เพียงทำขึ้นเพื่ออ้างการครอบครองสิทธิ์ในพื้นที่ทำกินเท่านั้น ถึงแม้ในระยะต่อไปจะมีการครอบครองเพื่อจะขายที่ให้กับชาวนาคนอื่น ๆ ที่อพยพมาทีหลังด้วยก็ตาม แต่การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่การลดลงของพื้นที่ป่า แต่อย่างไรก็ตามการเข้ามาของพืชพาณิชย์ก็ไม่ใช่สาเหตุเพียงประการเดียวที่ทำให้พื้นที่ป่าและสภาพแวดล้อมของชุมชนเปลี่ยนไป เพราะจากการศึกษาพบว่ายังมีปัจจัยอื่นๆ ร่วมด้วย โดยเฉพาะปัญหาด้านความมั่นคงคือภัยจากคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านซึ่งทำให้อำนาจรัฐได้ขยายตัวมายังหมู่บ้านอย่างรวดเร็วอย่างไม่เคยมีมาก่อน

3.1 การเข้ามาของพืชพาณิชย์

พืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์นำเข้ามาปลูกในพื้นที่นั้น เกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุทั้งจากการส่งเสริมของภาครัฐหรือหน่วยงานราชการในพื้นที่โดยตรงหรืออาจได้รับอิทธิพลจากการแพร่ขยายเข้ามาจากชุมชนชาวนาจากพื้นที่อื่นๆ รวมถึงจากพ่อค้าคนกลาง ซึ่งนับจากต้นทศวรรษ 2510 แล้วพบว่าพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์หลายตัวที่ชาวนาได้นำมาปลูกเพื่อการค้าตั้งแต่ปอ มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน ยูคาลิปตัส มะม่วงหิมพานต์ ฝรั่ง และยางพารา เป็นต้น แต่ในงานชิ้นนี้ ผู้ศึกษาพบว่าพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์จริงๆ นั้นมีเพียงแค่ 3 ชนิดคือ ปอ มันสำปะหลัง และยางพารา ส่วนพืชชนิดอื่นๆ นั้นพบว่ามีเกษตรกรบางคนได้ทดลองนำมาปลูกบ้าง แต่ก็มีจำนวนน้อยมากและก็เลิกปลูกในระยะเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้นในบทนี้ จะนำเสนองานเฉพาะปอ และมันสำปะหลังเท่านั้น ส่วนยางพาราจะนำไปกล่าวในบทถัดไป

3.1.1 ยุคบุกป่าปลูกปอ (ทศวรรษ 2510)

พืชเชิงพาณิชย์ที่เขามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชาวนาอีสานในยุคแรกๆ นั้นน่าจะเป็นปอ โดยเริ่มมาจากพื้นที่ในเขตภาคกลางก่อน ขณะที่ในภาคอีสานพบว่าชาวนาเริ่มปลูกปอตั้งแต่ปี 2480 แล้ว แต่จากข้อมูลการสำรวจในปี 2500 พบว่ามีพื้นที่ปลูกปอทั่วประเทศประมาณเพียงแค่ 7.8 หมื่นไร่ แต่ก็น่าสนใจว่าพื้นที่ส่วนมากในการปลูกปอจะอยู่ในภาคอีสานคือมีถึงประมาณ 7.6 หมื่นไร่ (กัลยา ทีปวิรัช, 2515 อ้างถึงใน ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑร

อ่อนดำ, 2535, น. 186) ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าพื้นที่ส่วนมากในเขตภาคอีสาน เป็นพื้นที่ไร่ซึ่งเกิดจากการบุกเบิกป่าเก่า ที่ไม่เหมาะกับการทำนามากนัก ประกอบกับปอเป็นพืชที่ทนแล้งได้ดี เนื่องจากพื้นที่การเกษตรในภาคอีสานส่วนมากมักจะมีปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร และจากข้อมูลของกัลยา ทีปรัช ชุตติงกล่าว (อ้างถึงใน ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑร อ่อนดำ, 2535, น. 186) พบว่าเมื่อถึงปีการผลิต 2504/2505 ปรากฏว่าพื้นที่ปลูกปอในภาคอีสานได้ขยายเพิ่มเป็น 1.13 ล้านไร่ และได้เพิ่มสูงขึ้นเป็น 2.64 ล้านไร่ ในปีการผลิต 2516/2517 จึงนับว่าการเข้ามาของปอในภาคอีสานนับจากปี 2500 เป็นต้นมา ภายในระยะเวลาไม่ถึง 2 ทศวรรษได้นำไปสู่การบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้นเกือบ 3 ล้านไร่อย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา พบว่าพื้นที่ปลูกปอก็ได้ลดลงเหลือเพียง 8.3 แสนไร่ในปีการผลิต 2531/2532 โดยมีพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ กล่าวคือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง และอ้อย เข้ามาแทนที่ แต่พืชเศรษฐกิจต่างๆ เหล่านี้ก็สลับกันเพิ่มขึ้นและลดลงสลับกันไปในแต่ละช่วงเวลาดังตารางที่ 3.1

ตารางที่ 3.1

พื้นที่เพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในภาคอีสาน ปีการผลิต 2504/2505 – 2531/2532

(หน่วย : 1,000)

พ.ศ.	ข้าวนาปี	ข้าวโพด	สำปะหลัง	ปอ	อ้อย	รวมพื้นที่ ปลูกพืชไร่	รวม ทั้งหมด
2504/2505	15,408	329	32	1,132	229	1,722	17,130
2516/2517	22,139	1,536	816	2,642	91	5,085	27,224
2519/2520	23,735	2,587	2,117	1,009	314	6,027	29,764
2521/2522	27,821	2,048	4,584	1,962	289	8,883	36,704
2525/2526	26,607	3,132	4,539	1,375	647	9,675	36,282
2528/2529	29,831	3,260	5,532	1,407	489	10,688	40,519
2531/2532	29,187	3,092	5,926	833	616	10,467	39,654

หมายเหตุ. จาก สถิติการเกษตรของประเทศไทย (หลายฉบับ), โดย สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อ้างถึงใน ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑร อ่อนดำ (2535, น. 186)

จากตารางที่ 3.1 จะเห็นได้ว่าในปี 2504 ในภาคอีสานมีพื้นที่ปลูกปอถึง 1.13 ล้านไร่แล้ว แต่เข้าใจว่าพื้นที่ปลูกปอในระยะแรกคงจำกัดพื้นที่เพาะปลูกเฉพาะในจังหวัดที่มีการคมนาคมโดยเฉพาะกลุ่มจังหวัดที่มีเส้นทางรถไฟตัดผ่าน เพราะในพื้นที่ที่ศึกษาครั้งนี้คือหมู่บ้านนาสิงห์ ในเขตพื้นที่บึงกาฬในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ชาวนาสิงห์ตั้งแต่วันที่ 2497 เป็นต้นมาต่างให้ข้อมูลที่ตรงกันมาก่อนปี 2508 ชาวบ้านในหมู่บ้านปลูกแต่ข้าวไร่และข้าวนาปีเป็นพืชหลัก มีปลูกข้าวโพดและพืชอื่นๆ เช่น ถั่ว พักทอง บ้างแต่ก็เป็นเพียงปลูกไว้ตามหัวไร่ปลายนาเพื่อบริโภคเท่านั้น ไม่ใช้การปลูกในเชิงการค้า โดยคาดว่าปอน่าจะมีคนนำมาปลูกประมาณปี 2509 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามการรับพืชเชิงพาณิชย์ชนิดอื่นนอกจากข้าวมาปลูกของชาวนานั้น ก็เกิดขึ้นไม่พร้อมกันแล้วแต่ความพร้อมและความสะดวกของชาวนาแต่ละคน ดังที่พ่อประยูรได้เล่าให้ฟังว่า “ประมาณปี 2509-2510 นี้ละ ได้ทำข้าวไร่และได้ลองใส่ปอดด้วยเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นก็ทำปออยู่นานนะ 9-10 ปีถึงได้เลิกเพราะดินจืด” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

“แต่ก่อนมาอยู่ใหม่ๆ ปี 2512 ทำแต่นาสัก (นาสัก หมายถึงการปลูกข้าวไร่ โดยวิธีใช้ปลายไม้ สักหรือเสียบลงในดินก่อนแล้วจึงหยอดเมล็ดข้าวไร่ลงไป เนื่องจากยังไม่สามารถใช้ควายไถดินเพื่อเตรียมดินก่อนปลูกได้เพราะเป็นที่ป่าเก่า ยังมีตอไม้ และต้นไม้ใหญ่ยังเหลืออยู่ค่อนข้างมาก ชาวนานิยมเรียกว่าทำนาสัก บ้าง นาหยอดบ้าง ทำข้าวไร่บ้าง) ถางป่าใส่ข้าวไร่กัน พอปี 2513 จึงได้ลองปลูกปอเป็นครั้งแรก” (พ่อสาร ไชยยศ, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

ขณะที่พ่อถวิล ได้ย้อนความทรงจำครั้งแรกที่ตัดสินใจปลูกพืชเชิงพาณิชย์ให้ฟังว่า “แต่งงานมีลูกคนแรกนะ จึงได้ปลูกปอ เพราะจำได้ว่าตอนนั้นได้อุ้มลูกเล็กๆ ไปหยอดเมล็ดพันธุ์ปอดด้วย ประมาณปี 2513-2514” (พ่อถวิล เอื้อทรัพย์ไพบูลย์, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560) จะเห็นได้ว่าการตัดสินใจปลูกพืชเชิงพาณิชย์ของชาวนาบ้านนาสิงห์นั้น เกษตรกรแต่ละครัวเรือนก็ไม่ได้ปลูกพร้อมกันขึ้นอยู่กับความพร้อมของพื้นที่และรอดูตัวอย่างจากเพื่อนบ้านก่อน เช่นพ่อบุญชู แดนแก้วนิจ ที่รอดูเพื่อนบ้านครอบครัวอื่นๆ ปลูกปอไปก่อน จนดูว่าขายได้ราคาจริง จึงตัดสินใจปลูก “ปลูกปอ ปี 2515 ไปเอาพันธุ์ปอมาจากญาติที่อยู่ขอนแก่น ทดลองปลูกครั้งแรก 3 ไร่” (พ่อบุญชู แดนแก้วนิจ, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) ขณะที่พ่อคำผ่าน ไตรรายมูล ได้ทบทวนความทรงจำเกี่ยวกับการตัดสินใจปลูกพืชเชิงพาณิชย์ครั้งแรกว่า “ปลูกปอปี 2516 จำได้เพราะปีนั้นไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านพอตี ปลูกประมาณ 10 ไร่ ที่ 10 ไร่ก็ไม่ใช้ของตัวเองนะ ต้องไปขอลงป่าที่ของเพื่อนบ้านเพื่อปลูกปอ มีพ่อคำมาเข้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน” (พ่อคำผ่าน ไตรรายมูล, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

การที่ปอมาถึงภาคอีสานตั้งแต่ก่อนปี 2500 แต่คงจำกัดพื้นที่การเพาะปลูกไม่มากนัก น่าจะขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นความไม่รู้หรือความไม่คุ้นเคยกับพืชชนิดใหม่ ความไม่มั่นใจในเรื่องราคาหรือการตลาด โดยเฉพาะปัญหาด้านการคมนาคมที่ไม่สะดวกและเข้าถึงยาก เนื่องจากหมู่บ้านนาสิงห์ถือเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้พื้นที่ชายแดนริมแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ห่างไกลจากรัฐและตัวเมืองมาก ดังนั้นกว่าปอจะเข้ามาในหมู่บ้าน ก็เป็นต้นปี 2510 หรืออาจก่อนนั้นเล็กน้อย ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นช่วงที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์อีกสองเหตุการณ์ นั่นคือ การที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้ขยายอิทธิพลเข้ามายังพื้นที่รอบป่าภูสิงห์และพื้นที่อื่นๆ ในเขตอำเภอบึงกาฬ และการเกิดขึ้นของถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 จากจังหวัดหนองคายมาบึงกาฬและเชื่อมไปถึงจังหวัดนครพนมซึ่งถนนเส้นดังกล่าวถือเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ ที่ยาวตามแม่น้ำโขง เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กันและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในพื้นที่ในเวลาต่อมา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการเข้ามาของพืชพาดินชื้นคือปอเกิดขึ้นพร้อมกับนโยบายด้านความมั่นคงในพื้นที่ โดยเฉพาะการขยายโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล พร้อมกับนโยบายการเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าทำให้เกษตรกรได้ขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์จำนวนมาก ดังนั้นจากปรากฏการณ์ในพื้นที่ดังกล่าวก็สอดคล้องกับข้อมูลในตารางที่ 3.1 (ข้างบน) ที่สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าปอเข้าสู่ปีการเพาะปลูก 2516/2517 พื้นที่การเพาะปลูกปอในภาคอีสานได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 1.13 ล้านไร่ไปเป็น 2.64 ล้านไร่ และยังช่วยสะท้อนให้เห็นได้อีกว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรจากการอพยพเข้ามาในหมู่บ้านนาสิงห์เพื่อจับจองที่ดินในพื้นที่ป่าในช่วงทศวรรษ 2500 นั้น ยังไม่ใช่สาเหตุที่ทำให้ป่าไม้ลดลงมากนัก ทั้งนี้ เป็นเพราะในช่วงเวลาดังกล่าวการผลิตของชาวบ้านยังคงเน้นการทำนาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน วิถีชีวิตชาวบ้านยังคงพึ่งพิงอาศัยป่าและทุ่งนาในการดำรงชีพ ตลาดและการค้ายังไม่มีอิทธิพลต่อชุมชนมากนัก ส่วนอำนาจรัฐนั้น นอกจากกำนันและผู้ใหญ่บ้านแล้วสถาบันอื่นๆ ของทางราชการยังจำกัดตัวอยู่เฉพาะในเขตเมืองเท่านั้น

3.1.1.1 ปอกับการว่าจ้างแรงงานในหมู่บ้าน

การเข้ามาของปอในหมู่บ้านนาสิงห์เริ่มต้นประมาณปี 2510 โดยชาวบ้านจะปลูกปอบนที่ไร่ซึ่งบุกเบิกหรือถากถางป่าใหม่ๆ โดยจะเริ่มปลูกปอประมาณเดือนพฤษภาคมหรือมิถุนายนด้วยการหว่านเมล็ดพันธุ์แล้วรอให้ปอเจริญเติบโตจนแก่เต็มที่แล้วจึงไปเก็บผลผลิตคือการตัดปอประมาณเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน ซึ่งขั้นตอนการปลูกปอจนเก็บผลผลิตและขายได้นั้นประกอบด้วยขั้นตอนค่อนข้างเยาะ กล่าวคือ เมื่อปอพร้อมเก็บผลผลิตแล้ว ชาวบ้านจะทำการ

ตัดปอโดยใช้มีดดันไปที่ละต้นทีละกอ จนหมดทั้งแปลง เมื่อตัดปอเสร็จ ก็ทำการรวบรวมปอแต่ละลำเข้าเป็นมัดโดยใช้เชือกหรือเปลือกปอสดมัดวางเรียงไว้เป็นมัดๆ ต่อจากนั้นก็ทำการขนปอที่มัดเสร็จแล้วเอาไปแช่น้ำตามแม่น้ำ ลำคลองต่างๆ ใช้เวลาแช่ปอน้อยหนึ่งสัปดาห์ เมื่อปอที่แช่น้ำจนเริ่มเปื่อยแล้ว ก็ทำการลอกเปลือกปอที่หุ้มลำปอออกทีละลำ เปลือกปอหรือเนือปอที่ลอกเสร็จแล้วก็จะนำไปแช่น้ำต่ออีก 3-4 วัน จากนั้นจึงนำไปตากแดดให้แห้ง ขั้นตอนสุดท้ายคือการนำเนือปอที่แห้งดีแล้วมามัดรวมกันเป็นม้วนหรือก้อนขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่าการ “ขึ้นโค่น” โค่นหนึ่งๆ จะมีน้ำหนักประมาณตั้งแต่ 80 กิโลกรัมถึง 100 กิโลกรัม หรือถ้ามัดใหญ่อาจมีน้ำหนักถึง 150 กิโลกรัม

จะเห็นได้ว่ากว่าปอจะได้ขายนั้นประกอบด้วยหลายขั้นตอนมาก ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมากตามไปด้วย โดยเฉพาะขั้นตอนการลอกปอนั้น เป็นขั้นตอนที่ลำบากและใช้เวลานานมากที่สุด ทำให้ชาวบ้านส่วนมากจะว่าจ้างแรงงานในขั้นตอนนี้เพราะเมื่อครวัเรื้อนของเกษตรกรจำนวนมากในหมู่บ้านต่างหันมาปลูกปอมากขึ้น และโดยมากก็จะทำการปลูกและเก็บผลผลิตในเวลาพร้อมๆ กัน โดยเฉพาะเมื่อถึงเวลาเก็บผลผลิต จึงมีความจำเป็นและต้องการแรงงานจึงเกิดขึ้น นำมาสู่การว่าจ้างแรงงานอย่าเป็นกิจจะลักษณะของหมู่บ้าน ซึ่งจะแตกต่างเป็นอย่างมากจากที่แต่ก่อนชาวบ้านจะปลูกข้าวเป็นพืชหลักเพียงอย่างเดียว และจากการศึกษาการทำนาของชาวนาในบ้านนาสิงห์ในอดีตพบว่า ชาวนาจะนิยมปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านหลากหลายพันธุ์ ซึ่งพบว่ามีประมาณ 11 สายพันธุ์ แต่ละพันธุ์จะมีอายุการเจริญเติบโตและการเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน ดังนั้น เมื่อผลผลิตข้าวแต่ละสายพันธุ์ออกไม่พร้อมกัน ชาวนาแต่ละครวัเรื้อนก็จะค่อยๆ ทำการเกี่ยวเก็บผลผลิตโดยไม่เร่งรีบมากนัก จึงไม่มีความจำเป็นต้องจ้างแรงงานในการเกี่ยวข้าว ถึงแม้ว่าจะมีบ้างในบางครั้งที่มีความจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากครวัเรื้อนอื่นมาช่วย ก็จะเป็นในลักษณะขอแรงกันมากกว่า

สำหรับการจ้างแรงงานเพื่อช่วยงานในการกระบวนการปลูกปอจนเก็บผลผลิตนั้น ในช่วงทศวรรษ 2510 พบว่ามีทั้งการจ้างแบบรายวันและการว่าจ้างตามผลผลิตที่สามารถทำได้ ซึ่งค่าจ้างรายวันจะจ้างกันวันละ 5-6 บาท ถ้าจ้างตามกิจกรรมต่างๆ จะแตกต่างกันออกไปดังนี้

- ค่าจ้างลอกปอ จ้างมัดละ 50 สตางค์
- ค่าจ้างขึ้นโค่น (โค่นหนึ่งจะใช้ปอประมาณ 4-5 มัด) โค่นๆ ละ 1 บาท

โดยปกติแล้ว ถ้าพื้นที่ปลูกปอประมาณ 4-5 ไร่ จะได้ผลผลิตปอรอบละประมาณ 3-4 โค่นๆ ละประมาณ 120 กก. ราคาขายในช่วงเวลาดังกล่าวพบว่ามีตั้งแต่ราคา 3-6 บาท ซึ่งราคาในแต่ละรอบปีจะแตกต่างกันไป “ช่วงแรกๆ ที่ปลูกก็ราคาดีอยู่นะ ลงปอไป 20 กว่าไร่ก็ได้เงิน

หลายพัน ได้เงินเกือบหมื่นละ ปีต่อไปก็พากันปลูกใหญ่เลย” (พ่อถวิล เอื้อทรัพย์ไพบูลย์, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

“ปลูกประมาณ 10 ไร่ ขายได้เงินประมาณ 4,000-5,000 บาท ยังได้เอาเงินไปซื้อที่เป็นของตัวเองเลย จำนวน 20 ไร่ เป็นที่ป่าหญ้าคา ราคา 4,000 บาทแล้วก็ซื้อควายอีก 1 ตัวไว้ทำนา” (พ่อคำผ่าน โตทรายมูล, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

แต่ราคาปอ ก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดโลก ที่มีการขึ้นลงตลอดตามปริมาณผลผลิตและความต้องการวัตถุดิบ อีกทั้งค่าจ้างแรงงานก็นับเป็นต้นทุนที่เพิ่มเข้ามาในการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ดังนั้น ในช่วงท้ายๆ ทศวรรษดังกล่าว ราคาปอก็เริ่มตกลงเรื่อยๆ ประกอบกับผลผลิตต่อไร่ของปอเริ่มลดลงเช่นกัน เนื่องมาจากคุณภาพดินที่ลดต่ำลง จนในที่สุดชาวบ้านก็เริ่มเลิกปลูกปอในช่วงปลายทศวรรษ 2510 นั้นเอง ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลการเลิกปลูกปอไม่ต่างกันมากนัก “ราคาเริ่มตก ราคาไม่ดีเหมือนปลูกตอนแรกๆ” (พ่อคำผ่าน โตทรายมูล, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560) “ปลูกอยู่หลายปีนะ 8 ปี 9 ปี ดินมันเสื่อม พ่อคำที่มาซื้อก็น้อยลง ราคาก็ไม่ค่อยดี” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560) “ปลูกปอหลังเพื่อนประมาณปี 2516 ปลูกอยู่ 2-3 ปี ราคาไม่ดี มันลำบากก็เริ่มเข้ามาเลยเลิกปลูกปอ มาปลูกมันแทน” (พ่อถวิล เอื้อทรัพย์ไพบูลย์, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

3.1.2 ยุคมันสำปะหลัง (ขายปอได้เงินพัน ขายมันได้เงินหมื่น : ทศวรรษ 2520)

การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจแต่ละชนิดในแต่ละช่วงเวลาได้นำเอาความหวังและความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ มาสู่ชาวนาเสมอ ซึ่งมักพบว่าชาวนาเองก็พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและกระบวนการผลิตใหม่ๆ อยู่เสมอเช่นกัน นั่นเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าสังคมชาวนาไม่ใช่สังคมที่จำกัดตัวเองอยู่เฉพาะวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมแบบเดิมๆ ดังที่ Edward C. Banfield เรียกว่า “วัฒนธรรมของความยากจน” ถึงแม้ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้ง ชาวนาจะไม่สามารถสลัดความยากจนให้หลุดไปได้ ซ้ำร้ายในบางครั้งกลับนำครวัรเรือนและสังคมชาวนาเข้าสู่ปัญหาหนี้สินและในบางครั้งก็จำเป็นต้องได้ขายที่ดินเป็นบางส่วนเพื่อพียงครอบครัวไว้ ซึ่งต่างจากวิธีการผลิตแบบเก่าที่ชาวนาทำการผลิตเพื่อการยังชีพโดยใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก จึงยังไม่มีปัญหาหนี้สินมากนัก

หลังจากผ่านประสบการณ์การปลูกพืชพาณิชย์คือปอในช่วงปี 2510-2519¹ ซึ่งปอนับเป็นพืชพาณิชย์ชนิดแรก ที่ได้นำพาชาวบ้านนาสิงห์ให้รู้จักการค้าและกลไกการตลาดจากเดิมที่ชาวนาจะทำการปลูกข้าวเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก และเมื่อชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ได้เรียนรู้ว่าปอไม่สามารถที่จะสร้างความมั่นคงให้แก่ชาวนาได้ สิ่งที่ชาวนาทำคือมองหาพืชตัวใหม่ๆ ที่รัฐบาลได้นำเข้ามาและส่งเสริมให้ประชาชนได้ปลูก โดยมีความหวังว่าพืชตัวใหม่จะสร้างอนาคตที่ดีกว่าเดิม “ได้ยินเขาคุยกันว่า ปลูกมันสำปะหลังได้ราคาดี ได้ไร่ละ 10,000 บาท” พ่อบุญชู แดนแก้ว จึงได้เล่าถึงสาเหตุการเลิกปลูกปอ และแรงจูงใจในการหันมาปลูกมันสำปะหลังแทนในช่วงต้นทศวรรษ 2520 การตัดสินใจปลูกมันสำปะหลังของชาวบ้านในชุมชนนาสิงห์ก็คล้ายกับการปลูกปอ คือชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะตัดสินใจเลือกปลูกมันสำปะหลังในช่วงเวลาที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละครัวเรือน อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่ากลุ่มชาวนาที่ตัดสินใจยอมรับเอาพันธุ์พืชชนิดใหม่ๆ หรือเทคนิควิธีการเพาะปลูกใหม่ๆ มาใช้ในชุมชนนั้นไม่ว่าจะเป็น ปอ มันสำปะหลัง หรือยางพารา มักจะเป็นครัวเรือนเกษตรกรชาว “ไทครัว” มากกว่า “ไทบ้าน” ข้อนี้ อาจอธิบายได้ว่ากลุ่มชาวนาที่เผชิญปัญหาอันเนื่องมาจากความยากจนจากสาเหตุต่างๆ จำต้องอพยพไปหางานหรือแหล่งที่อยู่อาศัยใหม่นั้น ไม่ใช่เป็นชาวนาที่ยากจนเพราะความขี้เกียจหรือเป็นคนที่ไม่ค่อยมีความรู้ความสามารถกว่าคนอื่นฯ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ความยากจนไม่ใช่ปัญหาที่เกิดจากปัจเจกบุคคล แต่บางครั้งเกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่า กลุ่มคนเหล่านี้ ต่างก็ดิ้นรนแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าเช่นเดียวกับกลุ่มบุคคลอื่นๆ ในสังคม ดังนั้น การเดินทางและประสบการณ์จากแหล่งต่างๆ น่าจะมีส่วนช่วยให้ชาวนาเหล่านี้สามารถปรับตัวและยอมรับสิ่งใหม่ๆ ได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งประสบการณ์การเดินทาง และการเรียนรู้จากแหล่งต่างๆ ของชาวนา จะเห็นได้ชัดเจนขึ้นในยุคต่อมาเมื่อสังคมชาวนาของหมู่บ้านนาสิงห์ได้ปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ภายใต้การผลิตยางพารา

¹ กำหนดช่วงเวลาอย่างกว้างๆ เพื่อง่ายต่อการศึกษา เพราะในความเป็นจริงแล้วหลังปี 2519 อาจยังมีครัวเรือนชาวนาบางรายในหมู่บ้านที่ยังปลูกปออยู่ แต่เชื่อว่าจำนวนชาวนาที่ยังปลูกปอและพื้นที่ปลูกปอในหมู่บ้านน่าจะเหลือน้อยมาก เช่นเดียวกับการเข้ามาของมันสำปะหลังที่กำหนดช่วงเวลาในทศวรรษที่ 2520 เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวชาวนาส่วนมากได้ปลูกเริ่มมันเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นไปได้ว่าก่อนปี 2520 ก็อาจจะมีชาวนาบางส่วนที่ได้ปลูกมันสำปะหลังมาก่อนหน้านี้แล้วเช่นกัน

มันสำปะหลังเข้ามาครั้งแรกๆ ในหมู่บ้านนาสิงห์ ประมาณปี 2517 ซึ่งคาดว่าในช่วงปีดังกล่าว น่าจะมีครัวเรือนที่ปลูกมันสำปะหลังไม่มากเท่าไรนัก ซึ่งพันธุ์มันสำปะหลังนั้น มักจะได้อาจมาจากพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อผลผลิตไปในช่วงก่อนหน้านี้ เพราะการติดต่อค้าขายกับโลกภายนอกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาผ่านพืชพาณิชย์คือปอ นั้น ได้ทำให้ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่หลากหลายมากขึ้นผ่านพ่อค้าคนกลางนั่นเอง ดังที่พ่อปู่ดิษฐ์ ได้เล่าให้ฟังว่า “มีพวกนายฮ้อย (พ่อค้าเร่หรือพ่อค้าคนกลาง) เอาพันธุ์ปอ พันธุ์นั้นมาขายให้ชาวบ้าน ถ้าบ่มีเงินก็ให้ติดไว้ก่อน มีคนในหมู่บ้านนาสิงห์นี้ละพามา เป็นนายหน้า” การเข้ามาของมันสำปะหลัง นับว่าได้สร้างความตื่นตัวในหมู่ชาวบ้านนาสิงห์พอสมควร เนื่องจากเพราะราคาปอในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มตกต่ำ ประกอบกับราคามันสำปะหลังเมื่อเทียบผลผลิตกับปอแล้วก็ถือว่าดีกว่ามาก โดยเฉพาะขั้นตอนการปลูกมันจนถึงการเก็บผลผลิตนั้น สะดวกสบายกว่าปลูกปอ ทำให้เกษตรกรที่ยังมีพื้นที่ป่าที่ครอบครองไว้ที่ยังไม่ได้บุกเบิกต่างทำการบุกเบิกแผ้วทางป่ากันจนโล่งเตียน จนมีวลีที่พูดกันติดปากโดยทั่วไปว่า “มันมาป่าแตก” เนื่องจากในช่วงเวลานั้น มีเครื่องจักรกลทางการเกษตรคือรถไถนาแบบเดินตามเข้ามาในหมู่บ้านแล้ว

“พอมันสำปะหลังเข้ามา ก็ตัดสินใจปลูกเลยในปี 2517 ปลูกหมดทั้ง 20 ไร่ เป็นที่ป่าหญ้าคาที่เพิ่งซื้อใหม่เมื่อปีก่อนจากเงินที่ขายปอได้นั้นแหละ ปลูกตอนแรกๆ ไม่ได้ใส่ปุ๋ยนะ ดินมันดีอยู่แล้ว เป็นดินป่าเดิม ได้ไร่ละ 4-5 ตันเป็นอย่างน้อย ราคาประมาณ กิโลกรัมละ 30-40 สตางค์ ได้เงินสองหมื่นกว่าบาทอยู่นะ” (พ่อค้าผ่านโตทรายมูล, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

“มาปลูกมันนี่ละ ได้จับเงินหมื่น แต่ก่อนขายข้าว ขายปอก็ได้ครั้งละไม่กี่พันบาทนะ” (พ่อปู่ดิษฐ์ สายสอน, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

การเข้ามาของมันสำปะหลังในช่วงเวลาดังกล่าว ได้มาพร้อมกับเทคโนโลยีใหม่ๆ ทางเกษตรหลายๆ อย่าง ซึ่งชาวบ้านไม่เคยใช้มาก่อน ไม่ว่าจะเป็นการว่าจ้างรถไถเพื่อปรับพื้นที่เตรียมดินก่อนเพาะปลูก การเข้ามาของน้ำยาฆ่าเชื้อรา ที่ต้องใช้แช่ท่อนพันธุ์มันสำปะหลังก่อนที่จะปลูก โดยเฉพาะการเข้ามาของปุ๋ยเคมี เนื่องจากสภาพดินที่ชาวบ้านใช้เพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวในรอบเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมาจากเดิมเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง ทำให้ผลผลิตการเกษตรของชาวบ้านสูงตามไปด้วยแต่เมื่อชาวบ้านปลูกพืชเชิงเดี่ยวบนที่ดินแปลงเดิมซ้ำๆ กันทุกปี ทำให้ดินเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านได้จับจองไว้ก็ถูกถางและขยายทำเป็นพื้นที่การเกษตรเกือบหมดแล้ว เนื่องจากในช่วงต้นทศวรรษ เครื่องจักรทางการเกษตรโดยเฉพาะรถไถเริ่มถูกนำมาใช้แล้ว สิ่งเหล่านี้ นับเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้นในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ โดยชาวบ้านจะให้ข้อมูล

ที่ใกล้เคียงกันว่า ปลูกลำไยในช่วงปีแรกก็ยังไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมี แต่พอผ่านไปไม่กี่ปี ปุ๋ยเคมีก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในหมู่บ้าน ผ่านการส่งเสริมจากภาครัฐบ้าง จากพ่อค้าร้านขายปุ๋ยในเมืองบ้าง จากพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อผลผลิตบ้างที่มักจะมาพร้อมกับพันธุ์พืชและปุ๋ยเคมีสูตรต่างๆ ที่เป็นที่ยอมรับ เนื่องจากในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ความพร้อมด้านถนนหนทางและรถยนต์ในการขนส่งในหมู่บ้านก็เริ่มมีขึ้น แต่รถยนต์ของชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์คงจำกัดอยู่เฉพาะไม่กี่ครวเรือน “ทั้งหมู่บ้านมีรถไม่กี่คันหรอก แต่มีรถวิ่งเข้าออกหมู่บ้านตลอด เป็นรถบรรทุกของเถ้าแก่บ้าง ไปว่าจ้างเขาบ้าง วิ่งบรรทุกมันเข้าออกหมู่บ้านไปขาย” (พ่อไสว ช่วยศรี, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

สถานการณ์ราคามันสำปะหลังก็เป็นเช่นเดียวกับพืชเชิงเดี่ยวอื่นๆ เมื่อมีคนหันมาปลูกมาก ผลผลิตก็มากขึ้นตามไปด้วย ทำให้ราคาเริ่มตกต่ำลง แต่ชาวบ้านก็ไม่มีทางเลือกมากนัก ได้แต่หวังว่าราคาในปีการผลิตถัดไปจะดีขึ้นกว่าเดิม “ถ้าปลูกมัน แล้วจะให้ไปปลูกหยังละ อย่างน้อยก็รู้ว่ามีคนขายได้และมีที่ขาย มีคนซื้อแน่นอน” (พ่อสงค์ ค่อมศิริ, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560) ราคามันที่เริ่มตกลงอย่างต่อเนื่องขณะที่ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนเริ่มสูงขึ้น เนื่องจากต้นทุนการผลิตทางด้านการเกษตรและค่าครองชีพที่สูงขึ้นเรื่อยๆ อันเนื่องมาจากวิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนไป อย่างไรก็ตามถึงแม้ชาวบ้านนาสิงห์จะหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวตั้งแต่ต้นปี 2508 เป็นต้นมา แต่การทำนาปลูกข้าวก็ยังคงเป็นอาชีพหลักอยู่เช่นเดิม เพียงแต่วิธีการทำนาจะเริ่มเปลี่ยนไป จากที่แต่ก่อนจะนิยมปลูกข้าวไร่กันมาก แต่เมื่อภายหลังจากที่ชาวบ้านได้รับเอาพืชพาณิชย์มาปลูก การผลิตของชาวบ้านก็ได้ถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่มากขึ้น โดยชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับการทำนามากขึ้น โดยเฉพาะการทำนาดำ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเหตุผลในเรื่องความเหมาะสมของพื้นที่เนื่องจากในระยะแรก สภาพที่ดินส่วนมากจะเป็นที่ได้จากการบุกเบิกป่าดังกล่าว จึงยังไม่เหมาะกับการทำนาดำกับทั้งผลผลิตในระยะแรกก็เพียงพอต่อความต้องการของครัวเรือน เพราะเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพ แต่ต่อมาเมื่อหมู่บ้านเชื่อมโยงกับโลกภายนอกผ่านการขยายตัวของอำนาจรัฐและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจให้ทันสมัย ทำให้วิถีชีวิตและวิธีการผลิตเริ่มเปลี่ยนไป เงินได้กลายมาเป็นปัจจัยสำคัญในการแลกเปลี่ยน ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีทางการเกษตรและพันธุ์พืชใหม่ๆ เริ่มเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวจากแต่ก่อนเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นบ้านเปลี่ยนมาเป็นพันธุ์ข้าวเจ้าที่รัฐเข้ามาส่งเสริมคือพันธุ์ กข. ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นและเป้าหมายการผลิตก็ได้เปลี่ยนไปจากการทำเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพืชพาณิชย์คือปอและมันสำปะหลังนั้น เป็นพืชไร่ที่ปลูกในที่ดอนและช่วงเวลาการผลิต โดยเฉพาะการเพาะปลูกกับการเก็บเกี่ยวผลผลิตก็จะไม่ตรงกันกับการ

ปลูกข้าว กล่าวคือกล่าวชาวบ้านจะปลูกปอในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคมโดยใช้วิธีการหว่านเมล็ดพันธุ์ซึ่งไม่ยุ่งยากนัก แล้วจะไปเก็บเกี่ยวผลิตประมาณเดือนพฤศจิกายน ขณะที่การเพาะปลูกข้าวจะเริ่มในช่วงต้นฤดูฝนประมาณพฤษภาคมถึงมิถุนายนแล้วจะไปเกี่ยวเกี่ยวประมาณตุลาคมถึงพฤศจิกายน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะตัดปอดิตต่อกันไป เนื่องจากปอสามารถเลือกระยะเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ เพราะไม่เสียหายเหมือนข้าวที่ต้องเร่งเก็บผลผลิตให้ทันเวลาก่อนข้าวจะร่วง ขณะที่การปลูกมันสำปะหลัง ก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านมักจะเลือกปลูกมันสำปะหลังหลังจากเสร็จสิ้นจากฤดูการทำนาแล้ว ประมาณเดือนมีนาคมและไปเก็บผลผลิตคือชุดมันขายในช่วงเดือนธันวาคมถึงมกราคม จึงกล่าวได้ว่านับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาถึงปี 2530 เศรษฐกิจของชาวบ้านในพื้นที่ได้ถูกผนวกเข้ากับเศรษฐกิจการค้าอย่างเป็นทางการ

ผลกระทบที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากการพัฒนาในยุคดังกล่าวคือความเจริญก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจในช่วงเริ่มต้น แต่พอเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2520 ความเติบโตทางเศรษฐกิจก็เริ่มลดลง เนื่องจากราคามันสำปะหลังที่ผันผวนและตกต่ำอย่างมาก ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินที่สะสมขึ้นทุกปี ชาวบ้านเริ่มทยอยเลิกปลูกมันสำปะหลัง เพราะไม่คุ้มกับค่าแรงและการลงทุน เหลือไว้เพียงการทำนา เมื่อดำนาเสร็จและหลังจากช่วงเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะอพยพไปหางานทำยังพื้นที่ต่างๆ ดังนั้น ในช่วงดังกล่าวจึงเป็นการเริ่มต้นของการอพยพของเกษตรกรบ้านนาสิงห์อีกครั้ง แต่ครั้งนี้ เขาไม่มีผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์แห่งใหม่ให้อพยพเพื่อไปบุกป่าถางพงอีกแล้ว แต่เป็นการอพยพเข้าสู่ป่าคอนกรีตในเมืองใหญ่ เพื่อไปเป็นแรงงานตามโรงงานและกรรมกรก่อสร้าง การเดินทางเพื่อตามหาความฝันและความมั่นคงของชีวิตของครอบครัวชาวนาจึงได้เริ่มต้นอีกครั้ง

“ช่วงก่อนที่ย่างจะเข้ามา ตอนนั้นก็ปลูกมัน แต่มันไม่เป็นราคาหรอก ปลูกทิ้งๆ ขว้างๆนั่นละ ไม่รู้จะทำอะไร หนีไปทำงานกรุงเทพกัน บ้านนาสิงห์ไปกันเยอะ ในหมู่บ้านมีรถหลักอยู่คันหนึ่ง คนคนเข้าไปทำงานในกรุงเทพกันนะ ตอนนั้น ไทบ้านนาสิงห์ไปหาทำงานอยู่ 3 ที่คือ กลุ่มหนึ่งเข้ากรุงเทพ หารับจ้างเป็นกรรมกร เป็นแรงงานตามที่ต่างๆ อีกกลุ่มหนึ่งหนีไปทำงานภาคใต้ รับจ้างถางป่า ตัดยาง กรีดยาง อยู่ภาคใต้เยอะ ภาคตะวันออกก็มี แฉวตราด แฉวระยอง กับอีกกลุ่มหนึ่งไปทำงานต่างประเทศ” (พ่อสาร ไชยยศ, พ่อสุวรรณ อรศรี, พ่อเจริญ รอดทรง, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

3.1.3 ปัญหาภัยคอมมิวนิสต์ กับการเข้ามาของอำนาจรัฐในชุมชน

ในช่วงทศวรรษ 2510 นอกจากการเข้ามาของพีชพาณิชย์ดังกล่าวแล้ว ยังนั้นมีเหตุการณ์ที่สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทั้งทางด้านกายภาพ รวมถึงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม นั่นคือปัญหาความมั่นคงอันเนื่องมาจากภัยคอมมิวนิสต์ ปัญหาความมั่นคงดังกล่าว ได้กลายเป็นปัญหาที่รัฐให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ซึ่งได้นำไปสู่การทุ่มเททรัพยากรด้านต่างๆ เพื่อใช้ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมทั้งทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคง โดยเฉพาะการขยายตัวของอำนาจรัฐลงไปในพื้นที่ชนบท ผ่านหน่วยงานราชการต่างๆ จำนวนมาก ที่เห็นได้ชัดเจนคือการที่อำเภอพรเจริญและอำเภอศรีวิไลซึ่งอยู่ใกล้ป่าภูสิงห์และดงสีชมพูได้ถูกจัดตั้งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

3.1.3.1 การเข้ามาของคอมมิวนิสต์บนป่าภูสิงห์

ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์หรือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้เริ่มจัดตั้งกองกำลังและฐานที่มั่นในการเคลื่อนไหวในภาคอีสานและได้ขยายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทยในเวลาต่อมา โดยมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ หมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านอื่นๆ ที่ตั้งอยู่โดยรอบภูสิงห์จึงกลายเป็นหมู่บ้านที่ถูกจับตามองจากภาครัฐ เนื่องจากบนภูเขาหินทรายที่ชาวบ้านเรียกว่าภูสิงห์นั้นได้กลายเป็นฐานที่มั่นแห่งหนึ่งของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยด้วยเช่นกัน สำหรับพื้นที่ดำเนินงานของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น ไพโรจน์ กาญจนพันธ์ (2518, น.37) ได้ชี้ให้เห็นว่า “จะเน้นไปที่หมู่บ้านชนบทที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง โดยสายหนึ่งจะยึดแนวเทือกเขาภูพานจากจังหวัดอุบลราชธานี มาถึงจังหวัดนครพนม กาฬสินธุ์ สกลนคร รวมถึงจังหวัดอุดรธานี ไปถึงจังหวัดเลย” แต่ในความเป็นจริงยังมีพื้นที่ดำเนินงานของพรรคคอมมิวนิสต์ที่ขยายไปถึงจังหวัดหนองคายด้วย ซึ่งอำเภอบังกาฬ จังหวัดหนองคายก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหว เนื่องจากเป็นพื้นที่ๆ อยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐดังกล่าว ประกอบกับมีป่าที่เป็นเส้นทางเชื่อมโยงจากภูพานมาสู่ภูสิงห์ได้ไม่ยากนัก โดยเฉพาะการที่ภูสิงห์เป็นภูเขาที่ทอดตัวยาวไปจนจดแม่น้ำโขงตรงตำบลโคกก่อในปัจจุบันนั้น ภูสิงห์จึงได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในเชิงยุทธศาสตร์ในการติดต่อกับพรรคคอมมิวนิสต์ที่ประเทศลาว ประเทศเวียดนามรวมถึงประเทศจีน และยังเป็นเส้นทางลำเลียงหรือขนอาวุธจากประเทศลาวและจีนเข้ามาที่ฝั่งไทย (พ่อสาร ไชยยศ และ พ่อหนูพันธ์ จันทรวงศ์ เกษตรกรชาวบ้านนาสิงห์อดีตสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยบนฐานที่มั่นภูสิงห์, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

กรณีการปรากฏตัวของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในเขตพื้นที่ภูสิงห์ในอำเภอบึงกาฬในอดีตนั้น ชาวบ้านรุ่นเก่าให้ข้อมูลใกล้เคียงกันว่าเริ่มมีขึ้นประมาณปี 2508-2509

“ประมาณปี 2508 หรือ 2509 นี่ละ เพราะตอนแรกๆ คนก็ยังไม่ค่อยรู้จักนะ เพราะเขาอยู่กันแบบเจียบๆ...คนที่เขานำผู้ประสานงานก็คนในหมู่บ้าน นาสิงห์นี่ละคือพ่อตู่ พ่อตู่ดำ เพ็นย้ายมาจากบ้านโคกพุดชา จังหวัดสกลนคร มาอยู่นาสิงห์ตั้งแต่ปี 2501-2502 แต่ก่อนเคยอยู่ เคยเป็นลูกน้องของเตียง ศิริขันธ์” (พระครูสถิตบุญโสภณ, เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง ผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่บ้าน นาสิงห์ก่อนปี 2500, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

สอดคล้องกับคำบอกเล่าของพ่อหนูพันธ์ จันทรวงศ์ (สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560) ที่บอกว่าน่าจะประมาณปี 2509 เพราะก่อนหน้านี้ก็ไม่ค่อยรู้จักหรือสนใจเท่าไรนัก พ่อหนูพันธ์ จันทรวงศ์หรือชื่อที่รู้จักกันในกลุ่มของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยคือ ส.บุญทันหรือสหายบุญทัน เป็นชาวนาอีกคนหนึ่งในบ้านนาสิงห์ที่ได้หนีเข้าไปพร้อมกับพวกคอมมิวนิสต์ในปี 2509 ถึงปี 2512 ส่วนเหตุผลที่ตัดสินใจเข้าไปพร้อมกับพรรคคอมมิวนิสต์บนภูสิงห์ในปี 2509 นั้นพ่อหนูพันธ์ เล่าว่า เนื่องมาจากถูกกดดันจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงและรู้สึกที่ไม่ปลอดภัยในชีวิต ทั้งๆ ที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นพ่อหนูพันธ์บอกว่าไม่เคยสนใจเรื่องทหารป่าหรือคอมมิวนิสต์มาก่อนเลย จนมีวันหนึ่งได้ถูกเจ้าหน้าที่จับตัวไปซ้อมและนำไปขังไว้ที่อำเภอบึงกาฬหนึ่งวันเนื่องจากถูกสงสัยว่าเป็นสายให้กับคอมมิวนิสต์เพราะไม่ได้พกบัตรประชาชนติดตัว โดยพ่อหนูพันธ์ได้เล่าเหตุการณ์ในวันนั้นให้ฟังว่า

“วันนั้น พาญาติๆ ไปลงปลา (จับปลา) ที่สระในนาของชาวบ้านนาทราย โดยตกลงซื้อกันในราคา 400 บาท เพื่อจะเอาปลามาทำบุญอุทิศหาแม่เฒ่า (แม่ยาย) ที่ตายไป เอาเกรียนไปกับญาติๆ 4-5 คน แต่พอตอนกลับพวกคนอื่นเอาปลาขึ้นเกรียนแล้วกลับมาก่อน ส่วนพ่อเดินกลับมาที่หลังพร้อมกับน้องชายของเมีย มาถึงกลางทาง ก็เจอทหารแล้วหาว่าเป็นสายคอมมิวนิสต์ ถูกจับตัวไปทั้งๆ เสื้อผ้าเปื้อนโคลนตม” (พ่อหนูพันธ์ จันทรวงศ์, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

วันรุ่งขึ้นทางญาติรู้ข่าวจึงได้นำบัตรประชาชนไปให้ เจ้าหน้าที่จึงยอมปล่อยตัวออกมา แต่ก่อนที่จะปล่อยให้กลับบ้าน เจ้าหน้าที่ได้มาบอกเป็นการส่วนตัวกับพ่อหนูพันธ์ว่าคืนนี้ต้องกลับมารายงานตัวที่เนินป่าใกล้กับที่ตั้งของอำเภอสรีวิไลในปัจจุบัน ซึ่งตอนนั้นยังไม่มีอำเภอเป็น

เพียงที่ตั้งของกองกำลังของทหารที่เข้ามาเฝ้าระวังและทำการปราบปรามคอมมิวนิสต์เท่านั้น โดยทหารกำชับว่าให้มาเพียงคนเดียว ห้ามบอกใครหรือพาใครมาด้วย จากเหตุการณ์ในครั้งนั้น ทำให้พ่อหนูพันธุ์รู้สึกท้อใจว่าชีวิตไม่ปลอดภัย เมื่อกลับมาถึงบ้าน เย็นวันนั้น จึงตัดสินใจหนีเข้าป่าโดยไม่ได้ออกใครเลย แม้กระทั่งเมียซึ่งมีลูกน้อยในวัยไม่กี่เดือน

การเข้ามาของคอมมิวนิสต์ที่ภูสิงห์ในช่วงปี 2508-2509 นั้นน่าจะเกิดจากการที่รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ดำเนินมาตรการกวาดล้างและปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง จนทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ที่แต่เดิมเน้นการเผยแพร่แนวคิดและทำการโฆษณาชวนเชื่อกับกลุ่มชาวบ้านได้หันมาต่อสู้ด้วยอาวุธในปี 2504 โดยการจัดตั้งกองกำลังติดอาวุธในเขตป่าในภาคอีสาน จนเกิดการปะทะกับกองกำลังของรัฐบาลเป็นครั้งแรกที่อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนมในปี 2508 หลังจากนั้นพรรคคอมมิวนิสต์จึงมีการจัดตั้งกองกำลังในเขตป่าในพื้นที่อื่นๆ ในภาคอีสาน (ไพโรจน์ กาญจนพันธุ์, 2518, น.21-23) ดังที่พ่อสาร ไชยยศ (สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560) ชาวบ้านนาสิงห์ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ที่ภูสิงห์ทบทวนความทรงจำในอดีตให้ฟังว่า “ช่วงแรกๆ คอมมิวนิสต์ พยายามจะไม่ปะทะกับทหาร จะหลบหลีกตลอด โดยจะเปลี่ยนที่นอนบนภูสิงห์จุดละ 3 คืนต้องเปลี่ยนจุดนอนไปเรื่อยๆ” การเข้ามาของคอมมิวนิสต์ในพื้นที่รอบป่าดงดิบกะลา ป่าภูสิงห์และป่าดงสีชมพูในเขตพื้นที่อำเภอบึงกาฬในครั้งนั้น ทำให้พื้นที่บริเวณโดยรอบดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ที่ได้รับความสนใจจากภาครัฐอันเนื่องมาจากเป็นปัญหาความมั่นคงในระดับชาติ ซึ่งได้สร้างความหวาดระแวงให้กับประชาชนในพื้นที่เป็นอย่างมาก ความหวาดระแวงที่เกิดขึ้นในยุคดังกล่าวนั้น เป็นความหวาดระแวงที่เกิดขึ้นกับทุกฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐ ฝ่ายชาวบ้านและฝ่ายผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ หรือ ผกค. เนื่องจากกลุ่มหรือขบวนการของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์นั้นเป็นขบวนการแบบกองโจร ที่แอบตัวแฝงเร้นอยู่ในป่าซึ่งยากมากที่เจ้าหน้าที่จะทราบความเคลื่อนไหวและเข้าปราบปรามได้ โดยเฉพาะมวลชนในหมู่บ้านที่มีใจฝักใฝ่ในแนวทางการต่อสู้ของพรรคคอมมิวนิสต์นั้น จะคอยรายงานความเคลื่อนไหวหรือเป็นสายให้กับ ผกค. อยู่เสมอ แต่โดยส่วนมากแล้วในหมู่บ้านนาสิงห์จะมีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ติดต่อหรือเข้าร่วมกับ ผกค.

“มีไม่เยอะหรอก ส่วนมากชาวบ้านเขากลัว พอได้ยินว่าทหารป่า (คอมมิวนิสต์) มา จะพากันปิดประตูหน้าต่างบ้าน หลบกัน คนในบ้านนาสิงห์ที่ติดต่อกับพวกคนป่าหรือทหารป่ามีไม่เกิน 10 คนนะ” (พ่อสาร ไชยยศ, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

ซึ่งอันที่จริง ผกก.เองก็มีความหวาดระแวงชาวบ้านอยู่เหมือนกัน เพราะกลัวชาวบ้านจะแจ้งข่าวหรือรายงานความเคลื่อนไหวให้กับทางราชการ ดังนั้น ผกก.จะติดต่อเฉพาะกับชาวบ้านที่มีที่นาติดกับเขตป่าภูสิงห์เท่านั้น

“ส่วนมาก เขาจะลงมาพูดคุย มาขอข่าวเฉพาะกับชาวบ้านที่ไปทำนา ทำไร่ อยู่ตามตีนภู ไม่ใช่เขาจะมาคุยกับทุกคนนะ อย่าพื่อนี้ เขาก็เคยมาคุยมาขอข่าวนะ เพราะมีไร่นาอยู่ตีนภู แต่เขาก็ดูเหมือนกันว่าไว้ใจได้ไหม” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

ต่อมาในช่วงหลัง เมื่อมีคนในหมู่บ้านนาสิงห์เข้าร่วมคือออกไปอยู่ป่ากับพรรคคอมมิวนิสต์หลายคนมากขึ้น บางครั้ง ทางพรรคคอมมิวนิสต์ก็ลงจากป่าก็ออกมานัดประชุมชาวบ้านให้ไปฟังแนวคิดหรือการปลุกระดมมวลชนให้เข้าร่วมกับทางพรรค ดังที่พ่อประยูรเล่าให้ฟังว่า

“มีครั้งหนึ่ง เขาส่งคนลงมาแจ้งข่าวก่อน ว่าวันนี้จะมีประชุมที่ศาลาวัดให้ชาวบ้านหรือคนที่สนใจไปฟังพร้อมกัน เขามาตอนกลางคืนนะ คนที่กลัวก็ไม่กล้าไป คนที่ไม่กลัวก็ไป เราก็ไม่กลัวหรืออยากรู้ว่าเขาจะพูดอะไรบ้างก็ไปฟัง” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

“อ้าวขึ้นฝ้า หลาขึ้นคว้น พวกเจ้าจะมาอยู่เฉยไม่ได้ ยุคนี้อ สมัยนี้ รัฐบาลขายชาติเสียแล้ว พวกเขาต้องมาเข้าร่วมต่อต้านฮ่วมกัน” พ่อसार ไชยยศ ซึ่งในอดีตเคยเข้าร่วมกับ ผกก.บนภูสิงห์ ยกตัวอย่างของการชักชวนหรือปลุกระดมมวลชนให้เข้าร่วมการต่อสู้กับพรรคให้ฟัง

ขณะที่ทางการก็หวาดระแวงประชาชน เนื่องจากไม่รู้ว่ามีใครเข้าร่วมหรือเป็นสายให้กับทาง ผกก.บ้าง ดังนั้น มาตรการหนึ่งที่ทางรัฐใช้จึงมักเป็นการข่มขู่ชาวบ้านให้หวาดกลัว หรือถ้าสงสัยใครในหมู่บ้าน ก็มักจะใช้วิธีการจับตัวไปเพื่อซักถาม ข่มขู่ ด้วยวิธีการต่างๆ ดังนั้น ชาวบ้านในพื้นที่จึงหวาดระแวงเจ้าหน้าที่รัฐไปด้วย เพราะถ้าไม่ให้ความร่วมมือก็มักจะถูกตั้งข้อหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ในสถานการณ์ดังกล่าว ความหวาดระแวงจึงเกิดกับทุกฝ่าย พร้อมๆกับนโยบายการปราบปรามคอมมิวนิสต์ซึ่งกินระยะเป็นเวลายาวนานหลายปี นอกจากใช้วิธีการทางทหารแล้วรัฐยังได้ใช้นโยบายด้านการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญให้เกิดในพื้นที่โดยเฉพาะการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานเช่นการก่อสร้างถนนทางหลวงหมายเลข 222 จากพังโคนมาถึงบึงกาฬ รวมถึงการจัดตั้งอำเภอพรเจริญและอำเภอศรีวิไลขึ้นในยุคดังกล่าว ทำให้เกิดหน่วยงานทางราชการต่างๆ ในพื้นที่ตามมามากมาย เช่น หมวดยการทางศรีวิไล โรงเรียน และสถานีตำรวจภูธร สถานีอนามัย และ

หน่วยงานราชการอื่นๆ อีกจำนวนมาก เช่นเดียวกับอำเภอพรเจริญ ซึ่งแต่เดิมก่อนปี 2500 เป็นเพียงหมู่บ้านเล็กๆ ชื่อหมู่บ้านสามแยก ขึ้นกับตำบลศรีชมภู อำเภอบึงกาฬ ต่อมาเมื่อมีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นในช่วงต้นปี 2500 ประกอบกับเป็นที่มียกกำลังติดอาวุธของพวกผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เข้ามาในพื้นที่ กระทรวงมหาดไทยจึงจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอพรเจริญเมื่อปี 2519 และได้ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอพรเจริญ ในปี 2524 (สืบค้นจาก <http://www.amphoe.com/menu.php?mid=1&am=737&pv=68>, วันที่ 15 มีนาคม 2560)

การเข้ามาของคอมมิวนิสต์ในพื้นที่อำเภอบึงกาฬ ตั้งแต่ปี 2508 ไปจนถึงปีช่วงปี 2523 นั้น ได้นำมาสู่นโยบายเพื่อสร้างความมั่นคงและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ในพื้นที่พร้อมๆ กับการเข้ามาของการส่งเสริมการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ จึงนับเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งปัจจัยหนึ่งที่น่ามาสู่การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของหมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านอื่นๆ ในช่วงเวลาดังกล่าว

3.1.3.2 การเข้ามาและขยายตัวของอำนาจรัฐสู่พื้นที่หมู่บ้าน

ก่อนหน้าปี 2508-2509 หมู่บ้านนาสิงห์ถือเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐค่อนข้างมาก ว่าโดยทางภูมิศาสตร์แล้ว บ้านนาสิงห์อยู่ห่างจากตัวอำเภอบึงกาฬ 30 กิโลเมตร อำเภอศรีวิไลยังไม่มี บริเวณที่ตั้งของตัวอำเภอในปัจจุบันเป็นเพียงเนินป่า ที่ยังไม่มีชุมชนมาตั้งอยู่อาศัย “ปี 2509 ตอนย้ายมาจากขอนแก่น บริเวณที่เป็นสี่แยกไฟแดงในตัวศรีวิไลทุกวันนี้ มีบ้านอยู่หลังเดียวนะ เป็นบ้านของตาทองแดง แกขายปิ้งไก่”(พ่อคำผ่าน โตทรายมูล, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560) และถนนหนทางก็ยังไม่สะดวกนัก ถึงแม้จะมีถนนจากศรีวิไล ไปบึงกาฬแล้วในช่วงเวลานั้น แต่ก็ยังเป็นเพียงทางดินลูกรัง ส่วนมากจะเป็นรถบรรทุกไม่วิ่งไปมา นานๆจะมีรถโดยสารวิ่งผ่านสักครั้ง การเดินทางของชาวบ้านเข้าไปติดต่อธุระทางราชการที่อำเภอบึงกาฬในสมัยนั้นเกือบไม่มี ยกเว้นกรณีชาวบ้านที่เป็นผู้ขายจะต้องเดินทางไปคัดเลือกทหารเท่านั้น (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) ส่วนการที่ราชการหรือเจ้าหน้าที่รัฐจะเข้ามาในหมู่บ้านนั้นก็น้อยมาก โดยชาวบ้านจะติดต่อกับกำนันและผู้ใหญ่บ้านแทน ซึ่งบทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านนั้น ถึงจะมีตำแหน่งเป็นคนของราชการส่วนภูมิภาคก็จริง แต่เนื่องจากเป็นคนของชาวบ้านคือชาวบ้านเลือกมาเองด้วย ดังนั้น จึงค่อนข้างจะเข้าใจวิถีชีวิตชาวบ้านด้วยตนเองอยู่มากพอสมควร ดังจะเห็นได้จากบทบาทของผู้ใหญ่บ้านนาสิงห์คนก่อนคือพ่อเผย อินทร์เมืองแก้ว ในยุคที่มีคนอพยพเข้ามาในหมู่บ้าน ภายหลังจากที่รัฐได้ประกาศให้พื้นที่ป่ารอบภูสิงห์เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติแล้วนั้น เมื่อชาวบ้านได้ทำการจับจองพื้นที่เพื่อบุกเบิกป่าทำการเกษตร ก็ทำแต่เพียงห้ามหรือตักเตือนญาติๆ ของตัวเองเท่านั้นไม่ให้ไปบุกป่าจับจอง

เอาที่มากเกินไป แต่ส่วนชาวบ้านคนอื่นๆ แล้วโดยเฉพาะพวกที่อพยพมาอยู่ใหม่ ดูเหมือนจะปล่อยไปตามสถานการณ์คือไม่มีการห้ามปรามหรือแจ้งให้ทางราชการดำเนินการใดๆ

แต่ภายหลังเมื่อคอมมิวนิสต์เข้ามา มีผลทำให้หมู่บ้านรอบๆ ป่ากลายเป็นพื้นที่ที่รัฐต้องขยายอำนาจจากส่วนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายความมั่นคง หรือด้านการพัฒนา เพื่อแย่งชิงมวลชนและปราบปรามคอมมิวนิสต์ ดังนั้น หลังปี 2509 เป็นต้นมา หน่วยงานราชการ โดยเฉพาะฝ่ายความมั่นคงจึงเข้าถึงชาวบ้าน เช่น การจัดตั้งทหาร อส.หรือกองอาสารักษาดินแดนขึ้นในแต่ละหมู่บ้านเพื่อเฝ้าระวังและป้องกันเหตุร้ายต่างๆ รวมถึงการดำเนินด้านการพัฒนาหมู่บ้าน โดยเฉพาะการตัดถนนจากอำเภอศรีวิไลเข้ามายังหมู่บ้านนาสิงห์และปรับพื้นที่ต่างๆ โดยรอบหมู่บ้าน ดังที่พ่อปู่ดิษฐ์ สายสอน ได้เล่าให้ฟังว่า

“ประมาณปี 2509-2510 เป็นต้นมา หลังจากคอมมิวนิสต์ถูกสังหารเริ่มเป็นที่รู้จัก ทางเราก็ได้เข้ามาพัฒนาหมู่บ้าน เอรารถแทรกเตอร์เข้ามาตัดถนนทางเข้าหมู่บ้าน ตัดผ่านหมู่บ้าน ตัดป่า บางทีก็ตัดที่นาของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านก็ไม่กล้าขัดขวางนะ เพราะกลัวจะโดนข้อหาคอมมิวนิสต์ ตอนนั้นทางการได้ตั้งให้พ่อปู่ละเป็นหัวหน้าคุ้ม หัวหน้าพาพัฒนา” (พ่อปู่ดิษฐ์ สายสอน, สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2560)

จึงเป็นไปได้ว่าการติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับรัฐโดยเฉพาะในเรื่องความมั่นคงและการพัฒนาได้เริ่มขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว และเชื่อว่าน่าจะเป็นที่มาของการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในหมู่บ้านด้วยเพราะจากข้อมูลในเรื่องของการเข้ามาของพืชพาณิชย์ในหมู่บ้านนาสิงห์ครั้งแรกนั้น ก็พบว่าเกษตรกรเริ่มปลูกปอในปี 2509 -2510 นั้นเอง ประกอบกับปัจจัยที่สำคัญคือการก่อสร้างถนนเส้นสายหลักที่เชื่อมโยงถึงกันไม่ว่าจะเป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 จากตัวจังหวัดหนองคายมาถึงบึงกาฬและไปถึงจังหวัดนครพนม และถนนทางหลวงแผ่นดินอีกเส้นหนึ่งคือถนนหมายเลข 222 จากอำเภอพังโคน จังหวัดสกลนครผ่านอำเภอศรีวิไลมาถึงอำเภอบึงกาฬ จึงนับว่าหมู่บ้านได้ถูกเปิดเชื่อมโยงกับโลกภายนอกมากขึ้นโดยเฉพาะอำนาจรัฐและการผลิตในเชิงพาณิชย์ที่ผลักดันให้หมู่บ้านเข้าสู่กลไกของเศรษฐกิจในระบบตลาด จนมาสู่การเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชพาณิชย์อีกครั้งในทศวรรษ 2520 จากปอมาเป็นมันสำปะหลัง และมีข้อน่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่าถึงแม้ว่าในช่วงนั้น จะมีการประกาศให้พื้นที่ป่าดงดิบกะลา ป่าภูสิงห์และป่าดงสีชมพูในเขตอำเภอบึงกาฬให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติในปี 2510 แล้วก็ตาม แต่ก็พบว่าพื้นที่ป่ายังถูกบุกเบิกเพื่อการทำเกษตรของชาวบ้านทั้งที่อยู่เก่าและผู้อพยพมาอยู่ใหม่อย่างต่อเนื่อง โดยปราศจากความเข้มงวด

หรือดำเนินมาตรการใดๆ จากเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งเชื่อว่าเหตุผลหนึ่งน่าจะมาจากปัญหาเรื่องความมั่นคง หรือการที่พรรคคอมมิวนิสต์เข้ามาจัดตั้งกองกำลังและฐานที่มั่นในเขตป่าเพื่อขยายอิทธิพลไปยัง หมู่บ้านทั้งอยู่บริเวณโดยรอบป่าที่อยู่ห่างไกลนั่นเอง ดังนั้น การบุกเบิกป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกินของ เกษตรกรจึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ช่วยให้รัฐน่าจะได้ประโยชน์ในการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่ง ประจวบกับการเข้ามาของพืชพาณิชย์คือปอในช่วงเวลานั้นพอดี ทำให้มีการบุกเบิกป่าอย่างกว้างขวาง ซึ่งมีผลทำให้ป่าไม้ในพื้นที่ภาคอีสานลดลงอย่างรวดเร็ว

3.2 หมู่บ้านนาสิ่งหลังยุคคอมมิวนิสต์และความล้มเหลวจากพืชพาณิชย์

การจากไปของคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการที่รัฐเริ่มลดความสนใจในภาคชนบท ลง วิถีชีวิตชาวนาที่ถูกผนวกเข้ากับการผลิตเชิงการค้า มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ป่าไม้รอบๆ ชุมชน ถูกบุกเบิกทำไร่ปอและไร่มันสำปะหลังอย่างกว้างขวาง เกษตรกรยุคใหม่รู้จักใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร เพื่อช่วยในการเพิ่มผลการผลิต ข้าวและมันสำปะหลังยังคงเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวนาปลูกอยู่เช่นเดิม

“ช่วงนั้นก็ปลูกข้าว กับ ปลูกมัน นีละ แต่มันสำปะหลังก็ไม่ค่อยคุ้มหรอก ดีหน่อยปลูก ข้าวยังได้กิน มีเหลือก็ขายบ้าง แต่ค่าปุ๋ยนี่สิ หนักเรื่องปุ๋ยนะ ไม้ใส่ก็ไม่ได้....คนก็เริ่มลงไป ทำงานทำที่กรุงเทพฯ กัน” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

เมื่อการทำการเกษตรมีต้นทุนที่สูงขึ้น ขณะที่ราคาของพืชผลทางการเกษตรกลับเป็น ตรงกันข้าม ชาวนาเริ่มหมดหวังและหาทางออกใหม่ๆ ด้วยการไปเป็นแรงงานรับจ้างหรือเป็นกรรมกร ก่อสร้างในเมืองใหญ่ โดยเริ่มแรกจะไปในลักษณะของแรงงานชั่วคราวเมื่อหลังจากปลูกข้าว หรือ เกี่ยวข้าวเสร็จเท่านั้น แต่ภายหลังชาวนาบางส่วนเริ่มเปลี่ยนเป็นไปหาทำงานคราวละหลายๆปี

3.2.1 การอพยพของชาวนาเพื่อไปเป็นแรงงานรับจ้าง

สามทศวรรษแรก นับแต่รัฐได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี 2504 เป็นต้นมา ภาคอีสาน ได้ถูกให้ความสำคัญจากรัฐในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ต้องได้รับการเปลี่ยนแปลง ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น ทั้งนี้ เนื่องมาจากหลายเหตุผลประกอบกัน โดยเฉพาะเหตุผลทาง การเมืองและความมั่นคง เพื่อป้องกันและปราบปรามกลุ่มที่คิดต่างจากรัฐ ซึ่งรัฐได้ใช้หลายวิธีการ ทั้ง

ทางการต่อสู้ด้วยกำลังทหารและวิธีการทางด้านการพัฒนา ดังนั้น มาตรการการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและยกฐานะให้ราษฎรอยู่ดีกินดีจึงเกิดขึ้นด้วยการส่งเสริมให้เกิดอาชีพใหม่ ๆ ในช่วง 2 ทศวรรษแรก (สุวิทย์ ชีรสาควัต และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2541, น.20) ไม่ว่าจะเป็นการตัดถนนสายต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างจังหวัดในภาคอีสาน การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการค้า เช่น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง อ้อยและข้าวโพด เป็นต้น การขยายตัวของหน่วยงานภาครัฐจากส่วนกลางลงไปยังพื้นที่ส่วนภูมิภาคในด้านต่างๆ อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของรัฐในภาคอีสานดังกล่าวดูเหมือนจะเป็นไปเพื่อเสริมสร้างกระบวนการสร้างชาติและการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ทรงชัย ทองปาน, 2556, น.83) โดยเฉพาะนโยบายที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวก่อให้เกิดการอพยพและการเคลื่อนย้ายของเกษตรกรเพื่อขยายพื้นที่ทำกินโดยการบุกเบิกป่าเป็นจำนวนมาก เพื่อขยายผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งวิญญู จารัสพันธ์ (2536, น.9-13) มองว่ามาจากสาเหตุสำคัญ 3 ประการคือ 1) การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของจำนวนประชากร ประกอบกับรัฐบาลได้ขยายบริการทางการแพทย์อย่างทั่วถึงมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งโรงพยาบาล สถานีอนามัย การปลูกฝี ป้องกันฝีดาษ และการปราบมาลาเรียเป็นต้นภายหลังจากมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ทำให้มีอัตราการตายน้อยลง 2) การเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพ (Subsistence) มาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ (Commercialization) และ 3) การขยายโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อต่อต้านภัยจากคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกัน ก็เป็นการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ไปในตัว เพราะทำให้การขนส่งผลผลิตทางการเกษตรเป็นไปด้วยความสะดวกและรวดเร็ว อีกทั้งยังทำให้การอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรทำได้ง่ายขึ้น

ผลจากนโยบายการพัฒนาภายใต้การส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตเพื่อการค้าดังกล่าวเมื่อระยะผ่านไปประมาณไปประมาณ 3 ทศวรรษ กลับพบว่ากระบวนการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ภายใต้กลไกของระบบทุนนิยมเป็นตัวเร่งให้ชาวบ้านเข้าสู่ภาวะหนี้สิน อันเนื่องมาจากกระบวนการผลิตที่ต้องใช้เทคโนโลยีต่างๆ เข้ามาช่วยแรงงานคนเพื่อประหยัดเวลาและเพิ่มผลผลิตไม่ว่าจะเป็นรถไถ ปู๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ซึ่งเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องกู้หนี้ยืมสินจากแหล่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าคนกลาง นายทุน เฒ่าแก่และธนาครเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ชาวนาบางส่วนโดยเฉพาะชาวนาที่มีฐานะปานกลางและยากจนไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่กระบวนการผลิตดังกล่าวได้ทำให้เกิดภาวะหนี้สินที่พอกพูนเนื่องจากราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอนประกอบกับขาดแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร นำไปสู่ปัญหาการอพยพเข้าเมืองเพื่อไปขายแรงงานยังที่ต่างๆ จำนวนมาก (สุวิทย์ ชีรสาควัต และคณะ, 2535; วิญญู จารัสพันธ์, 2536; สุวิทย์ ชีรสาควัต และคณะ, 2533; เดโช ไชยทัพ

, 2539) ขณะที่ชาวนาหรือเกษตรกรบางส่วนได้พยายามปรับตัวโดยการสร้างความหลากหลายมากขึ้น กล่าวคือนอกจากการทำเกษตรในไร่นาตัวเองเพียงอย่างเดียวแล้วต้องทำงานอย่างอื่นควบคู่ไปด้วยเช่นการทำงานรับจ้างทั้งในและนอกรักรเกษตร ปรากฏการณ์การอพยพของชาวนาโดยเฉพาะชาวนาจากภาคอีสานในยุคดังกล่าว เป็นเรื่องปกติที่เห็นได้ทั่วไป ซึ่งถูกมองว่าเป็นความล้มเหลวของระบบทุนนิยมที่เข้าไปทำลายความเป็นชุมชนหรือวิถีชีวิตภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพของชาวนาในอดีต โดยมองว่าชาวนาเป็นเหยื่อของการพัฒนาที่ถูกนำเข้ามาโดยรัฐ มีผลทำให้ชุมชนชาวนาแตกสลาย บางครั้งชาวนาเองก็นอกจากจะถูกมองว่าเป็นเหยื่อจากการพัฒนาแล้วยังถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ทะเยอทะยานด้วยความโลภ หวังรวย ที่เป็นเช่นนี้ เพราะภาพของชาวนาภายใต้บรรยากาศและวัฒนธรรมการปลูกข้าวอยู่กับท้องทุ่งแบบพอเพียง ได้ถูกทำให้เป็นภาพของชาวนาในอุดมคติ (ชลิตา บัณขุวงศ์, 2559) ดังนั้น ชาวนาที่ทิ้งนาอพยพเข้าสู่เมืองพร้อมกับวัฒนธรรมและภาษาถิ่นจึงเป็นสิ่งแปลกปลอมของผู้คนในสังคมเมือง

ขณะที่ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคดังกล่าว ในแง่การอพยพของแรงงานแล้วก็ได้ไม่ได้แตกต่างจากชาวนาในภาคอีสานและพื้นที่อื่นๆ มากนัก ที่ต่างก็อพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในกรุงเทพฯ จำนวนมาก ถึงแม้จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับสถานการณ์โดยรวมแล้วภาพของชาวนาและหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคดังกล่าวจะไม่ได้เลวร้ายอย่างที่ปรากฏในงานที่ศึกษาในพื้นที่ต่างๆ มากนัก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปัญหาหนี้สิน หรือการที่ชาวนาได้ขายที่หรือสูญเสียที่ดินทำกินให้กับพ่อค้าหรือนายทุน เพราะจากข้อมูลในพื้นที่ผู้วิจัยไม่พบชาวนาที่สูญเสียที่ดินทำกินในชุมชนอันเนื่องมาจากปัญหาหนี้สินในยุคของการผลิตเชิงพาณิชย์ในช่วงเวลาดังกล่าวแต่อย่างใด ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์กำนันและผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนนาสิงห์ในปัจจุบันที่บอกว่าเกษตรกรที่เป็นลูกบ้านในทุกครัวเรือนต่างมีที่ทำกินกันทุกครัวเรือน แต่อาจมากหรือน้อยต่างกันไป (ยกเว้นการสูญเสียที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรในยุคการปลูกยางพาราในปัจจุบัน ที่พบว่ามีจำนวน 2 ครัวเรือน) การอพยพในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านส่วนมากจะให้เหตุผลในการอพยพที่ใกล้เคียงกัน เช่น เพราะหาเงินได้สะดวกกว่าอยู่บ้าน หรือไม่ก็มักบอกว่า อยู่บ้านก็ไม่รู้จะทำอะไร เพราะไม่มีงานให้ทำ ทำนาแค่ปีละครั้ง ไปทำงานทำช่างนอกดีกว่า ขณะที่บางคนกลับมีเหตุผลที่ต่างออกไปในการหนีไปทำงานที่อื่น เช่น พ่อสาร ไชยยศ อดีตสหยาที่เคยเข้าไปร่วมกับพวกคอมมิวนิสต์บนภูสิงห์ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ แค่ 3 เดือน ให้เหตุผลว่า “เปื้อ พวกเจ้าหน้าที่ พวกทางการเมืองมันมากวนใจ คอมมิวนิสต์จับไปแล้วก็จริง แต่ก็ยังหวาดระแวงกันอยู่ เดียวคนนั้น เดียวคนนี้ เข้ามาถามมาหาข้อมูล เลยเปื้อ หนีไปทำงานภาคใต้ซะเลย” (พ่อสาร ไชยยศ, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

3.2.1.1 เรื่องเล่าเกี่ยวกับการอพยพของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์

3 ทศวรรษที่ผ่านมานับแต่ปี 2500 ที่ชาวนาจากพื้นที่ต่างๆ ในภาคอีสานได้อพยพเคลื่อนย้ายครัวเรือนเพื่อหนีความแห้งแล้งและที่ดินอันจำกัดมาบุกป่าเพื่อแสวงหาที่ดินแห่งใหม่ที่อุดมสมบูรณ์เพื่อสร้างถิ่นฐานและการทำงานหากินในหมู่บ้านนาสิงห์ ดูเหมือนช่วงแรกของการสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นมาใหม่ในช่วงต้นปี 2500 หมู่บ้านนาสิงห์จะเต็มไปด้วยความคึกคัก มีชีวิตชีวาและเต็มไปด้วยความหวัง เพราะผืนป่าอันกว้างใหญ่และแหล่งน้ำอันอุดมสมบูรณ์มีให้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีวิตของทุกครัวเรือน ดังวลีที่ว่า “เอาหัวปลาเห็ดก้อนเส้า เอาข้าวเก่าไปใส่สวนมอน” ที่ก้องอยู่ในหูของแม่อยู่ ชาแก้ว แม่เฒ่าวัย 83 ปีจากจังหวัดอุบลราชธานีที่ได้ยินได้ฟังเพื่อนบ้านที่เคยย้ายมาอยู่บ้านนาสิงห์เล่าให้ฟัง ทำให้แม่เฒ่าอยากมาเห็น “บ้านนาสิงห์” จึงตัดสินใจย้ายมาพร้อมกับครอบครัวและญาติๆ ในช่วงก่อนปี 2500 เล็กน้อย แต่เมื่อเวลาผ่านไปไม่ถึง 30 ปี พื้นดินและป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ได้สูญหายและลดลงอย่างรวดเร็วภายใต้นโยบายการส่งเสริมการผลิตพืชเชิงพาณิชย์พร้อมกับนโยบายด้านความมั่นคงเพื่อต่อสู้กับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ของประเทศไทย ไม่มีใครในหมู่บ้านนาสิงห์จะคิดว่าพวกเขาต้องเดินทางอพยพกันอีกครั้ง เพียงแต่การเดินทางครั้งนี้ พวกเขาไม่ได้ใช้เกวียนเป็นพาหนะเดินทาง รวมถึงไม่ได้ใช้มีดหรือจอบเสียมบุกเบิกป่าแห่งใหม่เหมือนเช่นในอดีต แต่พวกเขาต้องอพยพเข้าสู่ป่าคอนกรีต เพื่อเป็นกรรมกรรับจ้างในเมืองและโรงงานโดยมีถนนลาดยางอย่างดี เพื่อเข้าไปแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าอีกรอบหนึ่ง

ในช่วงประมาณปี 2526-2535 ชาวนาหมู่บ้านนาสิงห์ได้อพยพไปทำงานทำยังต่างถิ่นจำนวนมาก โดยแบ่งกลุ่มคนที่อพยพได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ กลุ่มหนึ่งจะอพยพเข้าไปทำงานทำที่กรุงเทพฯ โดยส่วนมากกลุ่มคนที่เข้าไปทำงานที่กรุงเทพฯ จะเป็นกลุ่มวัยรุ่นและวัยทำงาน ซึ่งส่วนมากจะไปเป็นกรรมกรก่อสร้างและทำงานโรงงาน กลุ่มที่สอง จะไปทำงานที่ต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศสิงคโปร์ กับประเทศซาอุดีอาระเบีย กลุ่มที่ไปทำงานต่างประเทศต้องใช้ค่าใช้จ่ายเยอะมากในการเดินทาง แต่ก็มีหลายคนในหมู่บ้านที่ยอมเสียเงินโดยลงทุนขายข้าวทั้งหมดหรือยอมขายที่บางส่วนเพื่อเป็นทุนในการไปขายแรงงานยังต่างประเทศ (พ่อไสว ช่วยศรี, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560; แม่สมหวัง ไกรรัตน์, สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2560) ส่วนกลุ่มสุดท้าย คือกลุ่มที่ไปทำงานรับจ้างถางป่า ตัดหญ้าและทำสวนยางที่ภาคใต้ ซึ่งในช่วงแรก มักเป็นกลุ่มคนที่มีอายุเลยวัยกลางคนหรือมีอายุมากหน่อย เพราะไม่อยากเข้าไปทำงานทำยังเมืองใหญ่ เพราะรู้สึกไม่คุ้นเคย สู้ทำงานรับจ้างในภาคเกษตรไม่ได้ คนกลุ่มนี้ในเวลาต่อมาได้นำเอาประสบการณ์และความรู้จากการการทำงานสวนยางที่ภาคใต้มา

ใช้และเผยแพร่ให้กับครอบครัวและเพื่อนบ้านที่หันมาปลูกยางพาราที่บ้านนาสิงห์จนประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี พร้อมๆ กับการเข้ามาส่งเสริมของภาครัฐในเวลาต่อมา

การอพยพหรือการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวนาจากหมู่บ้านในภาคอีสานเพื่อไปทำงานยังพื้นที่ต่างๆ ทั้งภายในและต่างประเทศ นับเป็นการเปิดประสบการณ์ด้านต่างๆ ของชาวนาให้ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เกือบทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมถึงค่านิยมและวิถีการบริโภคแบบสังคมเมืองติดตัวกลับมาด้วย ขณะที่ความนิยมไปทำงานยังต่างถิ่นของชาวบ้านมีหลากหลายกลุ่มนั้นเป็นที่น่าสนใจว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไปทำงานรับจ้างตามสวนยางที่ภาคใต้ กลับเป็นกลุ่มถึงมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคต่อมาเป็นอย่างมาก เพราะกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มีเงินเก็บจนสามารถนำเงินจากการไปทำงานมาสร้างบ้านใหม่และซื้อที่ดิน ที่ไร่เพิ่มได้บ้าง จึงเป็นที่สนใจของชาวบ้านทุกๆ ไป ซึ่งต่างจากกลุ่มที่ไปทำงานรับจ้างเป็นกรรมกรในกรุงเทพฯ

“พวกไปภาคใต้พวกนี้มีเงินก้อน มีเงินเก็บกลับมาอะ ดูลิ พวกแถวบ้านหน้าโรงเรียน พวกนี้ไปทำสวนยางที่ภาคใต้ทั้งนั้นนะ มีเงินกลับมาสร้างบ้านใหม่กัน แต่ก่อนเค้าเรียกกันว่าบ้านพวกสวนยางๆ มีแต่บ้านหลังใหม่ๆ ใหญ่ๆ ส่วนพวกไปทำงานกรุงเทพไม่ได้อะไรกลับมาหรอก” (กำนันตำบลนาสิงห์ และ ภรรยา, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560)

ซึ่งก็สอดคล้องกับคำบอกเล่าของครูเศรษฐา สิมมาโคตร ครูโรงเรียนบ้านนาสิงห์ ซึ่งเป็นลูกของครูเคน อดีตครูใหญ่โรงเรียนวัดศรีบุญเรืองในยุคแรกๆ ของหมู่บ้านนาสิงห์

“ในยุคนั้น คนบ้านนาสิงห์นี้ ออกไปทำงานรับจ้างกันเยอะมากจริงๆ และไปไม่ค่อยเหมือนหมู่บ้านอื่นๆ นะ หมู่บ้านอื่น เขาจะไปทำงานหาเงินช่วงหน้าแล้งไปทีละเดือนสองเดือน แต่คนบ้านนาสิงห์นี้ไปกันสองสามปี ถึงกลับมา พอกลับมาเค้าเอาเงินมาสร้างบ้านใหม่ ต่อเติมบ้านใหม่ แต่ส่วนมากเท่าที่สังเกต พวกที่มีเงินกลับมาสร้างบ้านใหม่นี้ จะเป็นพวกที่ไปทำงานกรีดยางที่ภาคใต้” (ครูเศรษฐา สิมมาโคตร, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2560)

ทำให้ในช่วงหลังจึงมีคนเดินทางไปทำงานตามสวนยางที่ภาคใต้เป็นจำนวนมาก หนึ่งในนั้นคือครอบครัวของพ่อวรจักร ชันธแพทย์ ซึ่งได้เล่าบรรยากาศการออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นของชาวบ้านนาสิงห์ยุคนั้นให้ฟังว่า

“ชาวบ้านนาสิงห์ยุคนั้น (ประมาณช่วงปี 2526-2535) ต่างคนต่างออกจากบ้านไปหางานทำ ส่วนมากก็จะไปหางานทำที่กรุงเทพฯ แต่พวกที่ไปทำงานตามสวนยางที่ภาคใต้ก็เยอะนะ น่าจะพอๆ กัน ตอนแรกผมกับแฟนก็ไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ ให้ตาบ้ายเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานน้อยสองคนอยู่บ้านนี้ละ ผมได้ทำงานเป็นลูกจ้างการรถไฟแห่งประเทศไทย ส่วนแฟนทำงานโรงงาน แต่ช่วงหลังมีคนมาชวนไปทำงานที่ภาคใต้ เขาบอกว่าเงินดี ก็เลยตัดสินใจออกจากกรุงเทพฯ ไปทำงานในสวนยางที่ภาคใต้กับแฟน” (พ่อวรจักร ชันธแพทย์, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

และยังได้เล่าบรรยากาศรวมถึงประสบการณ์การทำงานที่ภาคใต้ให้ฟังว่า

“คนนาสิงห์อยู่ตามสวนยางภาคใต้เยอะ ไม่เหงาหรอก อยู่那儿ก็ได้เงินดีอยู่นะผมสองคนผิวเมียก็ได้เดือนละสามหมื่นกว่าบาท แบ่งเงินส่งมาให้ตาบ้ายที่เลี้ยงหลายอยู่บ้านเดือนละ หมื่นห้า...อยู่สวนยางก็ทำทุกอย่าง กรีดยาง ทำยางแผ่น การเพาะกล้ายาง การติดต้ายาง ทำเป็นหมด อยู่ที่นั่น 5 ปี ก็มีเงินเก็บอยู่ เพราะไม่รู้จะเป็นใช้เงินที่ไหน อยู่แต่ในสวน ไม่เหมือนไปทำงานที่กรุงเทพฯ ” (พ่อวรจักร ชันธแพทย์, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

3.2.2 การอพยพ แรงปรารถนาและจิตใต้สำนึกของชาวนา

แม้ชาวนาบ้านนาสิงห์จะตระหนักดีว่าชุมชนของตนในยุคปัจจุบันไม่ใช่ชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผืนป่า สายน้ำและทรัพยากรต่างๆ ดังเช่นเรื่องเล่าในอดีตของหมู่บ้าน ในยุคปัจจุบันพวกเขาจึงไม่สามารถจะพาครอบครัวอพยพเคลื่อนย้ายไปหาชุมชนที่อุดมสมบูรณ์แห่งใหม่ได้อีกแล้ว แต่แรงปรารถนาและจิตใต้สำนึกในการต่อสู้เพื่อชีวิตและครอบครัวที่มั่นคงนั้น ยังถูกขับเคลื่อนอยู่ภายในของครอบครัวชาวนาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ดังนั้น การอพยพออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในถิ่นต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศนั้น จึงได้กลายเป็นทางเลือกหรือกลยุทธ์หนึ่งของครอบครัวชาวนาที่แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้และการปรับตัวภายใต้สถานการณ์ต่างๆ ที่มากระทบสังคมชาวนาจึงไม่ได้เป็นสังคมที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่พวกเขามีการปรับตัวเพื่อรองรับหรือโต้กลับสถานการณ์ต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงแรงปรารถนาและจิตสำนึกเพื่อรื้อข้ามพื้นที่เขตแดนต่างๆ (deterritorialization) เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีกว่า เช่น การอพยพก้าวข้ามเขตแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ ก้าวข้ามอาณาบริเวณทางเศรษฐกิจสังคมและข้ามเขตแดนท้องถิ่น ดังที่พัฒนา

กิตติอาษา ได้กล่าวสรุปถึงอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวนาอีสาน ว่า “การเดินทางเพื่อแสวงโชค ทำมาหากินและยกระดับคุณภาพชีวิตเป็นหัวใจสำคัญในอัตลักษณ์ทางสังคมของคนอีสานที่สืบทอดต่อกันมาช้านาน” (2557, น.81-82)

การมองหรือการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาอีสานในยุคปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับปัจจัยทั้งสองส่วน กล่าวคือปัจจัยในเชิงโครงสร้างไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองโดยเฉพาะอำนาจรัฐในฐานะเป็นผู้ชี้นำกลไกต่างๆ แต่ขณะเดียวกันเราคงต้องมองชาวนาในฐานะปัจเจกผู้กระทำการ (Agency) ที่เข้าไปต่อรอง ต่อต้านและมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงอำนาจกับรัฐอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ดังนั้น การอพยพของชาวนาจึงเป็นทั้งผลลัพธ์ที่เกิดจากการพัฒนาในยุคดังกล่าว ขณะเดียวกันก็เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้โลกกว้างของชาวนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมซึ่งมีความแตกต่างกัน เพราะจากการพูดคุยกับครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในปัจจุบัน ผู้ศึกษาพบว่าผู้นำครัวเรือนส่วนมากมักจะเคยอพยพไปเป็นแรงงานในกรุงเทพฯ มาก่อนในสมัยที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวหรือวัยแรงงาน อย่างไรก็ตาม ชาวนาจากภาคอีสานก็ไม่ใช่ว่าแรงงานผู้อพยพเพียงกลุ่มเดียว แต่ลักษณะแรงงานอพยพจากชาวนาอีสานก็มีลักษณะที่แตกต่างจากแรงงานกลุ่มอื่นๆ หลายประการดังที่ชาร์ล เอฟ คายส์ (2552, น.101-103) ได้กล่าวถึงลักษณะของชาวนาจากภาคอีสานว่า อพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ แบบ “ชั่วคราว” คือมักจะมาเป็นแรงงานอพยพตามฤดูกาล ซึ่งจะเข้ามาระหว่างช่วงเก็บเกี่ยวข้าวแล้วจนถึงช่วงก่อนการปลูกข้าวรอบใหม่ในปีถัดไป หรือ บางกลุ่ม ก็อพยพเข้ามาทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ ประมาณ 2-3 ปีก่อนจะกลับไปตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านอย่างถาวร นอกจากนั้นยังพบว่าผู้อพยพส่วนใหญ่อยู่ในวัยหนุ่มสาวและงานส่วนมากที่ทำจะเป็นประเภทแรงงานไร้ฝีมือ เช่น คนถือเบรคสามล้อรับจ้าง กรรมกรก่อสร้าง กรรมกรโรงสีข้าวหรือทำงานในโรงงาน ในงานชิ้นดังกล่าว คายส์ ยังได้วิเคราะห์ให้เห็นว่าการอพยพมาเป็นแรงงานในเมืองหลวงของชาวนานั้นได้ถูกทำให้รับรู้ถึงความแตกต่างทางด้านชนชั้นชาติพันธุ์ รวมถึงสำนึกในเรื่องวัฒนธรรมและปัญหาร่วมที่คนภาคอีสานประสบอยู่ร่วมกัน ดังที่ ชาร์ล เอฟ คายส์ (2552, น.102) บรรยายไว้ว่า “ผู้อพยพจากภาคอีสานพบว่า พวกเขาถูกคนไทยในเมืองหลวงมองว่าด้อยกว่า ไม่เพียงเพราะว่าถูกจ้างทำงานในอาชีพที่ใช้แรงงานมีค่าตอบแทนน้อย พวกเขายังพบว่าคนที่เมืองหลวงคิดว่า พวกเขาเป็นกลุ่มคนบ้านนอกจากต่างจังหวัดที่มีการศึกษาน้อย ยังไม่ค่อยพัฒนาและด้อยในทางวัฒนธรรม”

ดังนั้น การอพยพของแรงงานชาวนาอีสานเพื่อเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ต่างๆ ในช่วงยุคเวลาดังกล่าวนั้นจึงนับเป็นการเรียนรู้ทางสังคมที่สำคัญที่มีผลต่อการหล่อหลอม

จิตสำนึกทางสังคมและการเมืองในยุคต่อมา โดยเฉพาะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าอย่างชัดเจนเมื่อรัฐมีนโยบายส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่ภาคอีสาน ทำให้สังคมชาวนาในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะการแตกตัวทางชนชั้นและความสัมพันธ์ทางสังคม

3.2.3 ข้อถกเถียงว่าด้วยการเปลี่ยนของสังคมชาวนา

การเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรในภาคชนบทโดยเฉพาะการที่เกษตรกรหรือชาวนา เลิกทำการผลิตบนที่ดินเพราะมองว่าไม่คุ้มค่าแล้วหันเข้ามาสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองและภาคอุตสาหกรรม ได้นำมาสู่ข้อเสนอลักษณะเป็นข้อถกเถียงว่าสังคมชาวนาที่ทำการผลิตภาคการเกษตรบนที่ดินในฐานะเกษตรกรรายย่อยนั้น กำลังถูกกลืนและกำลังสูญหายไป เพราะเกษตรกรหรือชาวนาได้หันมาสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองและปรับตัวเข้าสู่อาชีพอื่นๆ นอกภาคการเกษตรเพิ่มขึ้นทุกขณะ (Rigg, and Sakunee, 2001) ข้อเสนอดังกล่าวนับว่ามีเหตุผลและสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาที่เน้นไปที่ภาคอุตสาหกรรมและบริการอยู่มาก ขณะเดียวกันก็เป็นการสะท้อนให้เห็นได้อย่างหนึ่งว่าชาวนาไม่ใช่กลุ่มคนที่ถูกกักขังไว้ภายในวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม ที่ถูกผลิตซ้ำให้ชาวนาตกอยู่ในวังวนของความยากจนอย่างหยุดนิ่งดังที่แบนด์ฟิลด์ (Banfield, 1985) ได้เสนอไว้ในงานเรื่อง “The Moral Basic of a Backward Society” หรือภายใต้วัฒนธรรมและวิถีการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งมักถูกสถาปนาให้เป็นวัฒนธรรมหลักหรือรากของความเป็นชาวนาในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตดังที่ปรากฏในงานของสก๊อต (Scott, 1977)

แต่เนื่องจากสังคมชาวนาหรือคนในสังคมชนบทที่ทำการผลิตในภาคการเกษตรนั้นมีความหลากหลาย และแตกต่างกันทั้งในเรื่องของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และความพร้อมในด้านต่างๆ ของชาวนาเอง ดังนั้น การตัดสินใจในการทำผลิตของชาวนาในภาคการเกษตรหรือเคลื่อนย้ายออกนอกภาคการเกษตรนั้น ผู้ศึกษาพบว่าไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะเป็นเส้นตรงที่จะเหมารวมได้ว่าชาวนากำลังก้าวขาออกจากไร่นา (depeasantization) แบบเดียวกันหมด ดังกรณีตัวอย่างพื้นที่ชุมชนชาวนาบ้านนาสิงห์ในงานชิ้นนี้ ซึ่งดูเหมือนสถานการณ์ในช่วงแรกที่ชุมชนชาวนาได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายใต้การพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและการผลิตพืชเชิงพาณิชย์เพื่อการค้าของภาคการเกษตรของรัฐในยุคสงครามเย็น ทำให้ชาวนาต้องอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากหมู่บ้านเข้าสู่แรงงานในภาคอุตสาหกรรมจำนวนมากและชาวนาบางส่วนก็เริ่มปรับตัวเข้าสู่อาชีพนอกภาคการเกษตร แต่พบว่าแรงงานบางส่วนได้ไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรในพื้นที่จังหวัด

ภาคใต้ เมื่อถึงเวลาระยะหนึ่ง แรงงานกลุ่มนี้ได้กลับมายังท้องถิ่นพร้อมกับพืชเชิงพาณิชย์ตัวใหม่ ซึ่งต่อมาเมื่อรัฐได้เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนพืชดังกล่าวในฐานะเป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ก็ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมชาวบ้านนาสิงห์ในระยะต่อมา พร้อมๆ กับการย้อนกลับคืนถิ่นของแรงงานกลุ่มต่างๆ เข้าสู่ภาคการเกษตรอีกครั้ง

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ จึงไม่ได้มีลักษณะของการเลิกเป็นชาวนาหรือเลิกทำการเกษตรเพื่อเปลี่ยนเข้าสู่อาชีพอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมหรืออาชีพอื่นๆ นอกภาคการเกษตร แต่กลับมีลักษณะเป็นตรงกันข้ามกล่าวคือ ชาวนาที่อพยพไปเป็นแรงงานยังที่ต่างๆ ได้กลับเข้าสู่ภาคการเกษตรอีกครั้ง พร้อมกับเป้าหมายและวิธีการผลิตที่เปลี่ยนไป จากเดิมที่ชาวนาจะทำการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นเป้าหมายหลัก โดยจะผลิตเพื่อขายเป็นเป้าหมายรอง โดยมีพืชที่สำคัญคือข้าวและพืชเชิงพาณิชย์อื่นๆ เป็นพืชรองลงมา แต่ในปัจจุบัน ครัวเรือนชาวนาส่วนมากได้หันมาให้ความสำคัญกับพืชเชิงพาณิชย์คือ ยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของครัวเรือน ส่วนข้าวนั้นถึงแม้ชาวนาส่วนมากจะยังคงปลูกอยู่ก็ตาม แต่เป้าหมายและความสำคัญก็ได้ลดลงไปเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากรูปแบบหรือวิธีการเพาะปลูกข้าวที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจะเน้นทำนาคำ เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากเพื่อเอาไว้บริโภคและเอาไว้อขาย แต่วิธีการทำนาแบบดังกล่าวก็ต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนานและแรงงานในการการเพาะปลูกจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันชาวนาได้ลดความสำคัญกับการทำนาลงโดยหันมาทำนาหวานแทน เนื่องจากต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับผลผลิตในสวนยางพาราแทน ซึ่งให้ผลผลิตและราคาที่ดีกว่าและสม่ำเสมอกว่าข้าวเป็นอย่างมาก เพราะผลผลิตจากยางพารานั้นขายได้ทุกวัน แต่โดยส่วนมากชาวบ้านมักจะนิยมรวมกลุ่มกันขายเป็นรายเดือนมากกว่า โดยจะขายเดือนละ 2 ครั้ง หรือขายทุก 15 วันนั่นเอง

บทที่ 4

ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมชาวนา ภายหลังจากการเข้ามาของยางพารา (2530-2560)

4.1 การเข้ามาของยางพาราในภาคอีสานและบึงกาฬ

การเข้ามาของยางพาราในภาคอีสาน อาจแตกต่างจากการเข้ามาของพืชพาณิชย์ชนิดอื่นๆ พอสมควร ไม่ว่าจะเป็น ปอ อ้อย มันสำปะหลัง หรือข้าวโพด เพราะพืชพาณิชย์เหล่านี้ สามารถปลูกได้ในพื้นที่ทั่วๆ ไปเนื่องจากเป็นพืชที่ใช้น้ำน้อยและทนแล้งได้ดี ดังนั้น พืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐในช่วง 2-3 ทศวรรษแรกจึงแพร่ขยายอย่างรวดเร็วในทุกจังหวัดของภาคอีสาน แต่ยางพาราเป็นพืชที่แตกต่างจากพืชพาณิชย์ที่ผ่านมา ถึงแม้ยางพาราจะเข้ามาในไทยตั้งแต่ประมาณ ค.ศ.1899-1901 แล้วก็ตาม (ทรงชัย ทองปาน, 2557, น.55) แต่ก็จำกัดพื้นที่ปลูกอยู่เฉพาะในบริเวณจังหวัดภาคใต้และขยายมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือในเวลาต่อมาเป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่ๆ เหมาะสมในการปลูกยางพารานั้นต้องเป็นพื้นที่ที่มีความชื้นสัมพัทธ์สูง และมีปริมาณฝนตลอดปีค่อนข้างมาก ดังนั้น การเข้ามาของยางพาราในภาคอีสานจึงเป็นเรื่องที่สร้างความแปลกใจให้กับคนทั่วไปอยู่ไม่น้อย เพราะในความเข้าใจของคนทั่วไปนั้น “อีสาน” คือสัญลักษณ์ของความแห้งแล้งทุรกันดาร ดังนั้น การที่พืชชนิดนี้เข้ามาได้เข้ามาในภาคอีสานและมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของ “ชาวนาอีสาน” ในระยะต่อมานั้นจึงมีความน่าสนใจอยู่ไม่น้อย ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการเข้ามาของยางพาราในภาคอีสานจะพบว่า มีเรื่องเล่าของชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ อยู่มากมายว่ายางพาราถูกนำเข้ามาในอีสานครั้งแรกในจังหวัดใด ในปีไหน และใครเป็นคนนำเข้ามา เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับสวนยางแห่งแรกในตำบลโนนสำเริง อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งคาดว่าชาวบ้านนำมาปลูกครั้งแรกตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2500 แต่ต่อมาก็ถูกโค่นเปลี่ยนมาทำไร่ข้าวโพดจนเหลือต้นยางเพียง 20 ต้น หรือต้นยางขนาดใหญ่ 1 ต้นที่พบบริเวณทางหลวงถนนสายร้อยเอ็ดมหาสารคาม ที่คาดว่าปลูกมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 จนมาถึงต้นยางพื้นเมืองที่อำเภอบางบาล จังหวัดหนองคาย (ปัจจุบันขึ้นกับจังหวัดบึงกาฬ) ที่ถูกสถาปนาให้เป็นยางต้นแรกของพื้นที่จังหวัดบึงกาฬที่คาดไว้ถูกปลูกไว้โดยพระรุดงค์ประมาณปี พ.ศ.2518-พ.ศ.2519 จำนวน 1 ต้น (ทรงชัย ทองปาน, 2557, น. 99) ความเป็นมาของต้นยางเหล่านี้ เป็นแต่เพียงเรื่องเล่าที่ถูกทำให้เป็น

ตำนานเพื่อให้เห็นความสำคัญของยางพาราที่ได้กลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในปัจจุบันเมื่อ ยางพาราได้ลงหลักปักฐานในภาคอีสานในช่วงทศวรรษ 2530 แล้วเท่านั้น แต่ยางพาราที่ถูกส่งเสริม ให้เกษตรกรปลูกในฐานะเป็นพืชเศรษฐกิจอย่างแท้จริงนั้นถูกริเริ่มและนำเข้ามาโดยรัฐในภายหลัง

การเข้ามาของยางพาราในภาคอีสานในช่วงแรกนั้น จากการศึกษาพบว่าเป็นการ นำเข้ามาทดลองปลูกโดยกรมวิชาการเกษตร ซึ่งได้ทดลองปลูกยางในพื้นที่ประมาณ 10 ไร่ ในนิคม เปงจาน อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ตั้งแต่ปี 2521 โดยทดลองปลูกยาง 5 สายพันธุ์ ได้แก่ GT1, RRIM600, PB5/51, PB28/59 และ Tjir 1 ปลูกด้วยวัสดุติดตาในแปลง และต้นตอตา ซึ่งผล จากการปลูกพบว่าได้ผลดี ภาครัฐจึงได้เริ่มจัดตั้งสถานีทดลองยางขึ้นและพัฒนาเป็นศูนย์วิจัยยาง หนองคาย ในปี 2539 (สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9500000006159>, วันที่ 11 เมษายน 2560)

การเข้ามาของยางพาราในปี 2521 ริเริ่มโดยหน่วยงานจากภาครัฐก็จริง แต่เป็นเพียง การทดลองเพื่อศึกษาว่าจะสามารถปลูกและให้ผลผลิตในภาคอีสานได้จริงหรือไม่ จนเข้าสู่ปี 2530 รัฐ จึงได้มีนโยบายในการส่งเสริมการปลูกยางพาราให้กับเกษตรกรในภาคอีสาน โดยหน่วยงานที่ รับผิดชอบในครั้งแรกคือกรมส่งเสริมการเกษตร ผ่านโครงการอีสานเขียว อย่างไรก็ตามโครงการ ดังกล่าว น่าจะยังคงจำกัดตัวอยู่เฉพาะในเขตพื้นที่นิคมสร้างตนเอง ซึ่งในภาคอีสานมีอยู่ 3 แห่ง คือ นิคมสร้างตนเองโพนพิสัย จ.หนองคาย นิคมสร้างตนเองเชียงพิน จ.อุดรธานีและนิคมสร้างตนเอง อำเภอมุกดาหาร จ.นครพนม เพื่อช่วยต่อการส่งเสริมในระยะแรก (นายธิตวุฒิ จอดนอก, ผอ.กยท. จังหวัดบึงกาฬ,สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2560)

การส่งเสริมปลูกยางพารารั้งแรกโดยหน่วยงานของรัฐคือกรมส่งเสริมการเกษตรผ่าน โครงการอีสานเขียวในช่วงปี 2530 นั้น ยังไม่ได้รับความสนใจของเกษตรกรทั่วไปมากนัก เพราะเป็น พืชชนิดใหม่ที่ถูกตั้งคำถามว่า “จะปลูกได้จริงหรือไม่” “ปลูกแล้วจะมีน้ำยางหรือไม่” หรือ “ปลูกแล้ว จะเอาไปขายให้ใคร” ประกอบกับการปลูกยางพาราต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนานมาก กล่าวคือเมื่อปลูก แล้วต้องใช้ระยะเวลา 6-7 ปี จึงจะสามารถกรีดยางได้ ทำให้ชาวนาอีสานซึ่งคุ้นเคยกับการปลูกพืช พาณิश्यระยะสั้น ไม่มีความสนใจในการปลูกยางพารามากนัก ถึงแม้ว่าในระยะแรกรัฐจะสร้าง แรงจูงใจให้เกษตรกรโดยการสนับสนุนงบประมาณในการปลูกแบบให้เปล่าเป็นจำนวนเงินไร่ละ 2,730 บาท แต่ยางพาราก็ยังไม่เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมจากชาวนา เห็นได้จากหมู่บ้านนาสิงห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษาในงานชิ้นนี้ ถึงแม้จะเป็นหมู่บ้านแห่งแรกๆ แห่งหนึ่งที่ได้ปลูกยางพาราก่อน หมู่บ้านแห่งอื่นและถือกันว่าเป็นหมู่บ้านที่ประสบผลสำเร็จและเป็นตัวอย่างให้แก่ชุมชนอื่นๆ ในการ

หันมาปลูกยางพาราในช่วงปลายทศวรรษ 2530 แต่ปรากฏว่าในช่วงปี 2530 ยังไม่มีหน่วยงานใดเข้าไปส่งเสริมหรือให้ความรู้เกี่ยวกับการปลูกยางแก่ชาวนาในหมู่บ้านเลย แต่สิ่งที่น่าสนใจกลับพบว่าได้มีชาวนาเพียงไม่กี่รายในหมู่บ้านที่ได้ตัดสินใจนำกล้ายางพารามาปลูกเองเป็นแปลงแรกตั้งแต่ปี 2529 และพบว่าชาวนาที่นำยางพารามาปลูกในหมู่บ้านเป็นคนแรกนั้นก็ไม่ได้เกิดจากการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่จากภาครัฐในพื้นที่แต่อย่างใด แต่เกิดจากประสบการณ์และความสนใจส่วนตัวที่ได้ไปทำงานที่ภาคใต้ ซึ่งยางพาราแปลงดังกล่าวในเวลาต่อมาได้สร้างแรงจูงใจและเป็นตัวอย่างให้กับครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านได้ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการกับภาครัฐในช่วงเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก

4.1.1 ความสำคัญของยางพาราในฐานะพืชเศรษฐกิจอุตสาหกรรมใหม่

ถึงแม้ในช่วงแรกที่รัฐพยายามส่งเสริมให้เกษตรกรในภาคอีสานปลูกยางพาราอาจจะมาจากหลายเหตุผลก็ตาม ไม่ว่าจะเป็น “พืชเศรษฐกิจที่จะสร้างรายได้และความมั่นคง” หรือ “พืชเศรษฐกิจที่จะช่วยสร้างระบบนิเวศหรือเพิ่มป่าพื้นที่สีเขียว” ผ่านโครงการของภาครัฐหลากหลายโครงการ ไม่ว่าจะเป็นโครงการเร่งรัดการปลูกยางพาราเพื่อกระจายรายได้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการอีสานเขียว โครงการส่งเสริมปลูกยางพาราแก่ผู้ที่ไม่มียางมาก่อน จนมาถึงโครงการปลูกยางพาราในที่แห่งใหม่ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2540-พ.ศ.2544) และระยะที่ 3 (พ.ศ.2553-พ.ศ.2555) โครงการนำร่องการปลูกยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและโครงการดำเนินการปลูกยางพาราเพื่อยกระดับรายได้และความมั่นคงให้แก่เกษตรกรในแหล่งปลูกยาง (ทรงชัย ทองปาน, 2557, น.112) แต่ดูเหมือนว่าในระยะแรกที่รัฐมีนโยบายส่งเสริมในช่วงต้นปี 2530-2540 นั้นยางพาราจะได้รับการตอบสนองจากเกษตรกรในภาคอีสานค่อนข้างน้อยมาก เนื่องจากความไม่มั่นใจในพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ทั้งในเรื่องของพื้นที่ สภาพอากาศ องค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตยางพารา โดยเฉพาะเรื่องของตลาดและราคา

แต่อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากปี 2540 เมื่อยางพาราของชาวนากลุ่มแรกๆ ในพื้นที่เริ่มให้ผลผลิตและสามารถขายได้ในราคาที่น่าพึงพอใจ ก็เริ่มมีชาวนาได้ให้ความสนใจและเข้าร่วมโครงการกับรัฐมากขึ้น จนในปัจจุบัน ภาคอีสานได้กลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราแห่งใหม่ที่สำคัญของประเทศรองลงมาจากภาคใต้ และจากข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2558) แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยถือว่าเป็นผู้ผลิตและผู้ส่งออกยางธรรมชาติอันดับหนึ่งของโลก รองลงมาคืออินโดนีเซียและมาเลเซีย และจากสถานการณ์ที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

ถือว่าไทยยังคงเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของยางพารา โดยประเทศไทยมีเนื้อที่ปลูกยางพารา ในปี 2556 ทั้งสิ้นประมาณ 22.2 ล้านไร่ ซึ่งผลผลิตส่วนใหญ่อยู่ที่ภาคใต้ โดยมีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 13.9 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 62.8 ของประเทศ ขณะที่ในปัจจุบันมีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกยางพาราไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ปลูกยางพารารวมถึง 4.4 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 19.8 ซึ่งเป็นอันดับ 2 ของประเทศ รองลงมาได้แก่ ภาคกลาง และภาคเหนือ มีพื้นที่ 2.6 (ร้อยละ 11.8) และ 1.2 ล้านไร่ (ร้อยละ 5.5) ดังข้อมูลแสดงพื้นที่เพาะปลูกและพื้นที่กรีดยางได้ของประเทศไทย ในตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1

พื้นที่เพาะปลูก และพื้นที่กรีดยางได้ ของประเทศไทย ในช่วงปี 2554-2556

จังหวัด	พื้นที่เพาะปลูก (ล้านไร่)			พื้นที่กรีดยางได้ (ล้านไร่)		
	2554	2555	2556	2554	2555	2556
รวมทั้งประเทศ	18.5	21.9	22.2	12.8 1	13.8	15.1
ภาคใต้	11.9	14.0	13.9	9.7	9.9	10.1
% ต่อประเทศ	64.5	63.9	62.8	75.9	71.7	67.0
ภาคอีสาน	3.5	4.2	4.4	1.4	2.0	2.7
% ต่อประเทศ	18.8	19.0	19.8	11.2	14.8	17.7
ภาคกลาง	2.2	2.6	2.6	1.5	1.5	1.8
% ต่อประเทศ	12.0	11.9	11.8	11.4	10.9	11.6
ภาคเหนือ	0.9	1.1	1.2	0.2	0.4	0.6
% ต่อประเทศ	4.7	5.2	5.5	1.5	2.6	3.7

หมายเหตุ. จาก สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558.

การที่ภาคอีสานมีการปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นจำนวนมากมาอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงการการผลิตและรายได้ในภูมิภาค เพราะผลผลิตจากยางพาราถือว่าเป็นรายได้ใหม่ที่สำคัญให้กับเกษตรกร และจากข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดังกล่าว ยังพบว่าในภาคอีสาน ยางพารามีพื้นที่เพาะปลูกมากเป็นอันดับ 2 รองจากการปลูกข้าวเจ้าวนปี ทั้งนี้จะมาจากการได้รับแรงจูงใจจากผลตอบแทนต่อไร่ที่สูงกว่าพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ ทำให้เกษตรกรหันมาปลูกยางพาราแทน ซึ่งในอดีต ข้าวเจ้าวนปี มันสำปะหลัง และอ้อย ถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคอีสาน แต่ในปัจจุบันนับว่ายางพาราได้เข้ามาเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในการสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรของภาคนี้

ขณะที่พื้นที่การเพาะปลูกยางพาราก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาโดยตลอด โดยเฉพาะในปี 2555 ซึ่งอยู่ในช่วงที่ราคายางพาราได้พุ่งสูงขึ้นเป็นอย่างมาก ปรากฏว่าพื้นที่ปลูกยางพารามีการขยายตัวสูงมากขึ้นถึงร้อยละ 20.0 โดยมีเนื้อที่เพาะปลูก 4.2 ล้านไร่ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 19.0 ของประเทศ พอถึงปี 2556 ภาคอีสานมีเนื้อที่ปลูกยางพาราเพิ่มเป็น 4.4 ล้านไร่ เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 5.4 คิดเป็นร้อยละ 19.8 ของประเทศ (สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2558) และเมื่อพิจารณากลุ่มจังหวัดต่างๆ เฉพาะในภาคอีสาน โดยแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม คือ กลุ่มอีสานตอนบน 1 กลุ่มอีสานตอนบน 2 กลุ่มอีสานตอนกลาง กลุ่มอีสานตอนล่าง 1 กลุ่มอีสานตอนล่าง 2 ก็พบว่าพื้นที่ปลูกยางพาราส่วนใหญ่จะอยู่ในกลุ่มภาคอีสานตอนบน 1 ซึ่งมีพื้นที่ปลูกรวมกัน 4.40 ล้านไร่ โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัด บึงกาฬ และเลย คิดเป็นถึงร้อยละ 37.9 และ 28.8 ของกลุ่ม

ตารางที่ 4.2

เนื้อที่ยืนต้นยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (หน่วย : ล้านไร่)

ภาค/กลุ่มจังหวัด	2551	2552	2553	2554	2555	2556
อีสานตอนบน 1	2.80	2.98	3.18	3.48	4.17	4.40
อุดรธานี	0.30	0.32	0.32	0.33	0.31	0.33
หนองบัวลำภู	0.09	0.10	0.11	0.11	0.10	0.10
หนองคาย	0.64	0.65	0.74	0.21	0.22	0.23
เลย	0.38	0.43	0.46	0.48	0.54	0.56
บึงกาฬ	-	-	-	0.63	0.72	0.73
อีสานตอนบน 2	0.42	0.46	0.50	0.53	0.68	0.74
มุกดาหาร	0.11	0.13	0.13	0.14	0.14	0.15

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

เนื้อที่ยืนต้นยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาค/กลุ่มจังหวัด	2551	2552	2553	2554	2555	2556
สกลนคร	0.17	0.18	0.19	0.21	0.27	0.30
นครพนม	0.14	0.15	0.18	0.18	0.27	0.29
อีสานตอนกลาง	0.20	0.22	0.23	0.25	0.24	0.26
ขอนแก่น	0.04	0.04	0.05	0.05	0.06	0.07
มหาสารคาม	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01
ร้อยเอ็ด	0.02	0.03	0.03	0.03	0.05	0.06
กาฬสินธุ์	0.14	0.14	0.15	0.16	0.12	0.13
อีสานตอนล่าง 1	0.33	0.34	0.35	0.39	0.61	0.65
นครราชสีมา	0.03	0.03	0.03	0.04	0.06	0.06
ชัยภูมิ	0.03	0.03	0.04	0.04	0.12	0.13
บุรีรัมย์	0.18	0.19	0.19	0.21	0.26	0.27
สุรินทร์	0.09	0.09	0.09	0.10	0.18	0.19
อีสานตอนล่าง 2	0.44	0.47	0.48	0.56	0.76	0.79
อุบลราชธานี	0.17	0.18	0.19	0.20	0.36	0.37
อำนาจเจริญ	0.04	0.04	0.05	0.05	0.04	0.05
ศรีสะเกษ	0.18	0.19	0.18	0.23	0.27	0.27
ยโสธร	0.05	0.06	0.06	0.07	0.09	0.09
ภาคอีสาน	2.8	2.98	3.18	3.48	4.17	4.4
ประเทศ	16.72	17.25	17.98	18.46	21.96	22.18

หมายเหตุ. จาก สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558.

จึงอาจกล่าวได้ว่า ณ ปัจจุบัน ยางพาราได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคอีสานรองลงมาจากข้าวโดยเฉพาะในบริเวณจังหวัดภาคอีสานตอนบน และเมื่อพิจารณาเฉพาะในจังหวัดบึงกาฬพบว่ายางพาราได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักแทนข้าวนาปี ดังจะเห็นได้จากข้อมูลใน

ตารางที่ 4.3 ที่แสดงถึงพื้นที่การเกษตรสำหรับปลูกพืชไร่แต่ละชนิดในแต่ละอำเภอของจังหวัดบึงกาฬ ที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่ายางพาราเป็นพืชที่เกษตรกรในแต่ละอำเภอปลูกมากที่สุดคือในปี 2556 มีพื้นที่จำนวนปลูก 0.73 ล้านไร่ แต่จากการสำรวจในปี 2557 ปรากฏว่าพื้นที่ปลูกยางพาราได้เพิ่มขึ้นไปเป็น 775,994 ไร่แล้ว

ตารางที่ 4.3

แสดงเนื้อที่ปลูกพืชไร่ของจังหวัดบึงกาฬเป็นรายอำเภอ ปี 2557

อำเภอ	พื้นที่ การเกษตร (ไร่)	พื้นที่การเกษตรถือครอง					
		นาข้าว (ไร่)	พืชไร่ (ไร่)	ไม้ผล/ไม้ ยืนต้น (ไร่)	ยางพารา (ไร่)	พืชผัก (ไร่)	เกษตร ด้านอื่น (ไร่)
เมือง	366,369	158,823	3,390	11,713	210,890	3,330	7,497
พรเจริญ	122,224	43,784	2,647	6,852	65,437	21	8,661
โซ่พิสัย	281,883	130,346	6,829	34,249	109,798	65	19,894
เซกา	420,316	166,530	17,422	53,234	145,980	45	72,336
ปากคาด	124,817	43,150	991	5,304	71,560	908	6,973
บึงโขงหลง	124,791	44,361	9,527	7,706	70,571	2,907	5,393
ศรีวิไล	160,841	62,599	2,078	19,068	72,458	13	1,817
บุ่งคล้า	64,736	20,904	1,499	3,182	29,300	1,013	2,016
รวม	1,666,023	670,497	44,383	141,344	775,994	8,302	124,587

หมายเหตุ. จาก แผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี (พ.ศ.2557 – 2560) (ฉบับทบทวน), สำนักงานจังหวัดบึงกาฬ, มปป.

ขณะที่ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของภาคอีสานพบว่าในปี 2556 ยางพาราให้ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ อยู่ที่ 223 กิโลกรัมต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ในระดับจังหวัดแล้วจะพบว่า มี 3 จังหวัด ที่ให้ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่มากที่สุดและให้ผลผลิตมากกว่าค่าเฉลี่ยของภาค ได้แก่จังหวัดบึง

ภาพ รองลงมาได้แก่จังหวัดหนองคาย ทั้งนี้ เนื่องจากเป็นพื้นที่มีฝนตกชุก และสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ รองลงมาคือจังหวัดหนองคายและจังหวัดศรีสะเกษ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558) จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าการเข้ามาของยางพาราในภาคอีสาน โดยเฉพาะในจังหวัดบึงกาฬ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาในพื้นที่อย่างไรบ้าง เนื่องจากวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในรูปแบบเดิมก่อนที่ยางพาราจะเข้ามา ชาวนาส่วนมากในพื้นที่จะทำการปลูกข้าวเป็นหลัก ถึงแม้ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาจนถึงช่วงต้นทศวรรษ 2530 ชาวนาในพื้นที่จะมีการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นเพื่อการค้ำจุนเพิ่มเข้ามาด้วย เช่น ปอ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด เป็นต้น แต่เมื่อพืชเชิงเดี่ยวเหล่านี้มีปัญหาอันเนื่องมาจากราคาผลผลิตตกต่ำจนชาวนารู้สึกไม่คุ้มกับการลงทุน ก็ทำให้ชาวนาส่วนมากตัดสินใจเลิกทำการผลิตพืชดังกล่าว โดยหันไปปลูกพืชชนิดอื่นๆ แทนโดยการส่งเสริมจากภาครัฐ แต่ก็ยังคงเน้นการปลูกข้าวทั้งเพื่อการค้าและบริโภคภายในครัวเรือนอยู่เช่นเดิม

ดังนั้น การที่ชาวนาส่วนมากหันมาปลูกยางพารามากขึ้น จึงไม่ใช่เพียงการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อเสริมการปลูกข้าวเหมือนที่ผ่านมา มา แต่มีผลทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่มีลักษณะแตกต่างจากข้าวและพืชไร่อื่นๆ ที่ชาวนาในพื้นที่เคยปลูกมาทั้งในเรื่องของระยะเวลาการเพาะปลูก การดูแลรักษา การเก็บผลผลิตรวมถึงด้านการตลาดและราคา โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่และเวลาการทำงาน จากที่ชาวนาจะทำงานตามฤดูกาล โดยเฉพาะการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งจะใช้แรงงานและระยะเวลาในการทำงานอย่างเต็มที่เพียงไม่กี่เดือนในแต่ละปี ต่อเปลี่ยนมาทำงานในสวนยางพาราซึ่งต้องใช้แรงงานทุกวันตลอดทั้งปี และต้องเปลี่ยนช่วงเวลาการทำงานจากปกติทำงานในเวลาตอนกลางวัน เปลี่ยนมาเป็นการทำงานหรือกรีดยางในเวลาตอนกลางคืน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในระดับครอบครัวและความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน

นอกจากนี้การเปลี่ยนจากข้าวมาเป็นยางพารา ยังมีผลทำให้เกษตรกรได้เข้าสู่ระบบทุนและการแข่งขันในทางเศรษฐกิจมากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือการผลิตที่เปลี่ยนไป เพราะระบบเศรษฐกิจของยางพาราได้ก่อให้เกิดการค้าและอุตสาหกรรมขนาดต่างๆ ตามมาอีกมากมายทั้งในระดับชุมชนและระดับจังหวัด ทำให้เกษตรกรในฐานะผู้ผลิตต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอกชุมชนจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าหรือนายทุนในฐานะผู้รับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในพื้นที่ โรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวกับยางพาราขนาดใหญ่ในจังหวัดซึ่งมีถึง 8 โรงงาน

รวมทั้งหน่วยงานต่างๆ ภาครัฐทั้งในฐานะผู้ส่งเสริมโดยตรง เช่น สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางหรือ ปัจจุบันคือ การยางแห่งประเทศไทย รวมถึงธนาคารต่างๆ ในฐานะแหล่งเงินทุนที่สำคัญ ขณะที่ชาวบ้านเองก็มีการเรียนรู้การรวมกลุ่มบนฐานของผลประโยชน์ตัวเองผ่านกลุ่มชาวสวนยางในแต่ละหมู่บ้าน เพื่อทำหน้าที่ต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางโดยการเปิดช่องยื่นประมูลราคาซึ่งเกษตรกรนำผลผลิตมาขายเดือนละสองถึงสามครั้ง ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป โดยการเชื่อมโยงเข้ากับระบบเศรษฐกิจตลาดหรือระบบทุนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการผลิตและส่งออกยางพาราของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นยางแปรรูปขั้นต้นถึงร้อยละ 90 ส่วนที่ใช้ภายในประเทศ มีเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558) ดังนั้น จึงทำให้ราคายางพาราถูกกำหนดโดยผู้ซื้อจากต่างประเทศ เพราะถ้าเศรษฐกิจโลกมีปัญหาหรือตกต่ำก็จะส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ราคายางพาราภายในประเทศไปด้วย ดังนั้น ความไม่แน่นอนในด้านราคาของพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ของภาคอีสานคือยางพาราก็ไม่ได้แตกต่างไปจากข้าวหรือพืชเศรษฐกิจตัวอื่นๆ มากนักที่ราคาขึ้นอยู่กับปริมาณและความต้องการของตลาดโลกเป็นสำคัญ ทำให้ความเสี่ยงของเกษตรกรก็มียู่ตลอดเวลาเช่นกัน

4.2 เรื่องเล่าเกี่ยวกับการเข้ามาของยางพาราในหมู่บ้านนาสิงห์

เป็นที่รู้กันว่าการขยายพื้นที่เพาะปลูกยางพาราจากภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาสู่ภาคอีสานนั้น เกิดจากนโยบายของภาครัฐ โดยเริ่มต้นจากกรมวิชาการเกษตรที่ได้นำยางพารามาทดลองปลูกเพื่อการศึกษาในภาคอีสานตั้งแต่ปี 2521 โดยมีเหตุผลที่สำคัญคือการหา“พื้นที่ใหม่” เพื่อรองรับวิกฤตการณ์น้ำมันที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2516 ซึ่งวิกฤตการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการตื่นตัวและรวมตัวกันขององค์กรระหว่างประเทศต่างๆ เพื่อศึกษาแนวทางการใช้ยางธรรมชาติแทนยางสังเคราะห์ เนื่องจากความหวาดกลัวว่าทรัพยากรน้ำมันที่ใช้ในการผลิตยางสังเคราะห์จะหมดไป ประกอบกับความหวาดกลัวว่าจะเกิดโรคใบไหม้ในยางพาราในภาคใต้ของไทยเช่นเดียวกับที่เกิดโรคใบไหม้ในทวีปอเมริกาใต้ โดยพบว่าโรคดังกล่าวมักจะมีผลกระทบอย่างรุนแรงในพื้นที่ที่มีปริมาณน้ำฝนมาก ซึ่งภาคใต้ของไทยสภาพอากาศที่คล้ายคลึงกัน (เสริมลาภ วสุวัต, 2526; พงษ์เทพ ขจรไชยกูล, 2526 อ้างถึงใน ทรงชัย ทองปาน, 2557, น. 102) ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาสถาบันวิจัยยางจึงมีความพยายามที่จะขยายพื้นที่ปลูกยางไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ ไม่ว่าจะเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมถึงภาคอีสาน แต่โครงการ

ดังกล่าวในระยะแรกของสถาบันวิจัยยางก็เป็นเพียงการทดลองปลูกในพื้นที่จำกัดเพื่อการศึกษาความเป็นไปได้เท่านั้น จนเข้าสู่ปี 2530 รัฐจึงเริ่มมีนโยบายและโครงการต่างๆ ในการส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่ภาคอีสานผ่านกรมส่งเสริมการเกษตรและสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางหรือ สกย.แต่พื้นที่ในการดำเนินงานก็จำกัดอยู่เฉพาะเพียงไม่กี่จังหวัดและเป็นบางอำเภอเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่าในปี 2532 มีเพียง 6 จังหวัดในภาคอีสานเท่านั้นที่มีพื้นที่ปลูกยางพารา คือ จังหวัดหนองคาย อุดรธานี เลย บุรีรัมย์ ศรีสะเกษและสุรินทร์ ซึ่งรวมพื้นที่การเพาะปลูกทั้งหมดใน 6 จังหวัดปรากฏว่ามีพื้นที่ปลูกยางพาราเพียง 18,000 ไร่เท่านั้น (สุธี อินทรสกุล และคณะ, 2537) เพราะความไม่มั่นใจและความไม่คุ้นเคยกับพืชเศรษฐกิจดังกล่าว ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬและเจ้าหน้าที่จากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางที่บอกว่าในช่วงปี 2530 ยังไม่มีหน่วยใดจากภาครัฐเข้ามาส่งเสริมการปลูกยางพาราในหมู่บ้าน จนถึงปี 2532 กรมส่งเสริมการเกษตรจึงเข้ามาและต่อมาในปี 2534 สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจึงเข้ามารับผิดชอบในพื้นที่ (ฐิติวุฒิ จอดนอก, ผอ.การยางแห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2560)

แต่เป็นที่น่าสนใจว่า จากข้อมูลในพื้นที่ที่ผู้วิจัยพบว่ามีชาวบ้านในหมู่บ้านได้นำยางพาราจากภาคใต้เข้ามาปลูกในหมู่บ้านนาสิงห์ตั้งแต่ปี 2529 แล้ว ซึ่งเป็นการนำเข้ามาปลูกเองก่อนที่จะมีหน่วยงานจากภาครัฐเข้ามาส่งเสริมในหมู่บ้านถึง 4 ปี ดังนั้น การเข้ามาของยางพาราและการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักมาเป็นยางพาราของหมู่บ้านในระยะเวลาต่อมาจึงกลายเป็นเรื่องเล่าที่ชาวบ้านมักจะกล่าวถึงด้วยความภูมิใจว่าเริ่มต้นมาจากตัวชาวบ้านเอง ซึ่งแตกต่างจากพืชอื่นๆ หรือพื้นที่อื่นๆ ที่หน่วยงานจากภาครัฐมักจะเป็นผู้ขึ้นที่สำคัญ แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่อาจปฏิเสธบทบาทของภาครัฐในฐานะผู้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในระยะเวลาต่อมาได้ โดยเฉพาะบทบาทของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางในการทำงานที่ใกล้ชิดกับประชาชน ซึ่งแตกต่างจากการทำงานของหน่วยงานของภาครัฐในอดีตที่ผ่านมา

เรื่องเล่าของพ่อเผ่าสาร ไชยยศ : ฝึบปลูกยาง หรือ เกษตรกรหัวก้าวหน้า

พ่อสาร ไชยยศ พ่อเผ่าวัย 89 ปีในปัจจุบัน คือหนึ่งในครัวเรือนที่เคยอพยพพร้อมกับครอบครัวและเพื่อนบ้านจากจังหวัดสกลนครมาอยู่บ้านนาสิงห์ในอดีตเมื่อต้นทศวรรษ 2500 และเป็นหนึ่งในชื่อนาของบ้านนาสิงห์ผู้เคยเข้าป่าไปพร้อมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยบนภูสิงห์ ในช่วงปี 2515-2516 เมื่อครั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้เข้ามาจัดตั้งฐานปฏิบัติการมวลชนในพื้นที่บริเวณรอบป่าภูสิงห์ซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้าน และยังเป็นหนึ่งในชื่อนาผู้อพยพออกจากหมู่บ้าน

เพื่อไปเป็นแรงงานยังต่างถิ่นในช่วงปลายทศวรรษ 2520 อันเนื่องมาจากความล้มเหลวของการปลูกพืชพาณิชย์ทั้งปอและมันสำปะหลังเหมือนกับคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน และที่สำคัญ พ่อสาร ไชยยศ คือ ชาวนาคนแรกที่น่าเอายางพาราจากภาคใต้มาปลูกที่บ้านนาสิงห์เป็นแปลงแรกในปี 2529 ก่อนที่หน่วยงานของรัฐจะเข้ามาส่งเสริมการปลูกยางในหมู่บ้านในปี 2532 โดยกรมส่งเสริมการเกษตรผ่านโครงการอีสานเขียวและในปี 2534 ผ่านสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง หรือ สกย.

การนำยางพาราเข้ามาปลูกในหมู่บ้านนาสิงห์ในปี 2529 เป็นที่ถูกกล่าวถึงของคนในหมู่บ้าน ณ ช่วงเวลานั้นเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นพืชต่างถิ่นที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยและไม่คิดว่าจะปลูกได้ในภาคอีสาน ซึ่งที่จริงแล้ว จะบอกว่าชาวบ้านนาสิงห์ไม่รู้จักยางพารามาก่อนก็ไม่ถูกนัก เพราะข้อมูลจากการบอกเล่าในพื้นที่พบว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีชาวบ้านจากบ้านนาสิงห์จำนวนหนึ่งได้เคยรับจ้างเป็นแรงงานในสวนยางพาราในภาคใต้และภาคตะวันออกมาก่อนแล้ว

การอพยพหรือการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวนาจากหมู่บ้านในภาคอีสานเพื่อไปทำงานยังพื้นที่ต่างๆ ทั้งภายในและต่างประเทศ นับเป็นการเปิดประสบการณ์ด้านต่างๆ ของชาวนาให้ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เกือบทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมถึงค่านิยมและวิถีการบริโภคแบบสังคมเมืองติดตัวกลับมาด้วย ขณะที่ความนิยมไปทำงานยังต่างถิ่นของชาวบ้านมีหลากหลายกลุ่มนั้น เป็นที่น่าสนใจว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไปทำงานรับจ้างตามสวนยางที่ภาคใต้ กลับเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคต่อมาเป็นอย่างมาก เพราะกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มีเงินเก็บจนสามารถนำเงินจากการไปทำงานมาสร้างบ้านใหม่และซื้อที่ดิน ที่ไร่เพิ่มได้บ้าง จึงเป็นที่สนใจของชาวบ้านทั่วไป ซึ่งต่างจากกลุ่มที่ไปทำงานรับจ้างเป็นกรรมกรในกรุงเทพฯ

“พวกไปภาคใต้พวกนี้มีเงินก้อน มีเงินเก็บกลับมาเยอะ ดูลี พวกแถวบ้านหน้าโรงเรียนพวกนี้ไปทำสวนยางที่ภาคใต้ทั้งนั้นนะ มีเงินกลับมาสร้างบ้านใหม่กัน แต่ก่อนเค้าเรียกกันว่าบ้านพวกสวนยางๆ มีแต่บ้านหลังใหม่ๆ ใหญ่ๆ ส่วนพวกไปทำงานกรุงเทพไม่ได้อะไรกลับมาหรอก” (กำนันตำบลนาสิงห์ และ ภรรยา, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560)

ซึ่งก็สอดคล้องกับคำบอกเล่าของครูเศรษฐา สิมมาโคตร ครูโรงเรียนบ้านนาสิงห์ ซึ่งเป็นลูกของครูเคน อดีตครูใหญ่โรงเรียนวัดศรีบุญเรืองในยุคแรกๆ ของหมู่บ้านนาสิงห์

“ในยุคนั้น คนบ้านนาสิงห์นี่ ออกไปทำงานรับจ้างกันเยอะมากจริงๆ และไปไม่ค่อยเหมือนหมู่บ้านอื่นๆ นะ หมู่บ้านอื่น เขาจะไปทำงานหาเงินช่วงหน้าแล้งไปทีละเดือนสองเดือน แต่คนบ้านนาสิงห์นี่ไปกันสองสามปี ถึงกลับมา พอกลับมาก็เอาเงินมาสร้างบ้านใหม่

ต่อเติมบ้านใหม่ แต่ส่วนมากเท่าที่สังเกตพวกที่มีเงินกลับมาสร้างบ้านใหม่นี้ จะเป็นพวกที่ไปทำงานกรีดยางที่ภาคใต้” (ครูเศรษฐา สิมมาโคต, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

ทำให้ในช่วงหลังจึงมีคนเดินทางไปทำงานตามสวนยางที่ภาคใต้เป็นจำนวนมาก หนึ่งในนั้นคือครอบครัวของพ่อวรจักร ชันธแพทย์ ซึ่งได้เล่าบรรยากาศการออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นของชาวบ้านนาสิงห์ยุคนั้นให้ฟังว่า

“ชาวบ้านนาสิงห์ยุคนั้น (ประมาณช่วงปี 2526-2535) ต่างคนต่างออกจากบ้านไปหางานทำ ส่วนมากก็จะไปหางานทำที่กรุงเทพฯ แต่พวกที่ไปทำงานตามสวนยางที่ภาคใต้ก็เยอะนะ น่าจะพอๆ กัน ตอนแรกผมกับแฟนก็ไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ ให้ตาบยายเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานน้อยสองคนอยู่บ้านนี่ละ ผมได้ทำงานเป็นลูกจ้างการรถไฟแห่งประเทศไทย ส่วนแฟนทำงานโรงงาน แต่ช่วงหลังมีคนมาชวนไปทำงานที่ภาคใต้ เขาบอกว่าเงินดี ก็เลยตัดสินใจออกจากกรุงเทพฯ ไปทำงานในสวนยางที่ภาคใต้กับแฟน” (พ่อวรจักร ชันธแพทย์ และ ภรรยา, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

พ่อวรจักร ยังได้เล่าบรรยากาศและประสบการณ์การทำงานที่ภาคใต้ให้ฟังว่า

“อยู่นั่นก็ได้เงินดีอยู่นะ สองคนก็ได้เดือนละ สามหมื่นกว่าบาท แบ่งเงินส่งมาให้ตาบยายที่เลี้ยงหลานอยู่บ้านเดือนละ หมื่นห้า...อยู่สวนยางก็ทำทุกอย่าง กรีดยาง ทำยางแผ่น การเพาะกล้ายาง การตัดตายาง ทำเป็นหมด อยู่ที่นั่น 5 ปี ก็มีเงินเก็บอยู่นะ เพราะไม่รู้จะเป็นใช้เงินที่ไหน อยู่แต่ในสวน ไม่เหมือนไปทำงานที่กรุงเทพฯ” (พ่อวรจักร ชันธแพทย์ และ ภรรยา, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

แต่ถึงจะมีชาวบ้านจากบ้านนาสิงห์และหมู่บ้านอื่นๆ ในภาคอีสานไปทำงานรับจ้างตามสวนยางที่ภาคใต้กันมากแต่ก็ไม่มีใครคิดจะนำยางกลับมาปลูกที่หมู่บ้าน เพราะคิดกันว่าสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน ไม่แน่ใจว่าจะปลูกยางได้เหมือนภาคใต้หรือไม่ โดยเฉพาะเรื่องตลาดหรือโรงงานรับซื้อผลผลิต เนื่องจากเกษตรกรทุกคนล้วนเคยผ่านประสบการณ์จากการปลูกพืชพาณิชย์ในอดีตมาแล้ว ดังนั้น ทุกคนจึงไม่อยากจะเสี่ยง คิดแต่เพียงว่ามารับจ้างหาเงินส่งกลับบ้านดีที่สุด แต่กรณีของพ่อसार ไชยยศ กลับแตกต่างจากคนอื่นๆ ซึ่งพ่อसार ไชยยศ ได้เล่าประสบการณ์เมื่อครั้งนำยางพารามาปลูกที่หมู่บ้านเป็นคนแรกให้ฟังว่า

“ปี 28-29 ไปทำงานรับจ้างถางป่า ตัดหญ้า ทำสวนยางที่ภาคใต้ไปอยู่หลายที่นะ อำเภอฟุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก็เคยไป จังหวัดตรังก็ไป ไปทำงานอยู่ภาคใต้ได้ปีครึ่ง

ก็กลับขึ้นมาพร้อมวางแผนจะเอายางพารามาลองปลูก” (พ่อสาร ไชยยศ, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2560)

ประสบการณ์ของชายชานนาในวัย 58-59 ปี ณ ตอนนั้น ถ้าเป็นข้าราชการก็คงอยู่ในวัยเกษียณที่ต้องเตรียมตัวพักผ่อนเพื่อเลี้ยงหลานอยู่กับบ้าน แต่วิถีชีวิตของพ่อสารกลับไม่ใช่ การออกจากบ้านไปหางานทำยังต่างถิ่นถึงภาคใต้ในวัยใกล้ 60 ปีในครั้งนั้นได้กลายมาเป็นการเริ่มต้นของเรื่องเล่าว่าด้วยประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคต่อมาและจากที่เคยถูกมองว่า “**เป็นผีบ้าปลูกยาง**” ในช่วงแรก แต่เมื่อยางพาราได้นำมาซึ่งรายได้และชาวบ้านแห่ปลูกตามกันในระยะต่อมา พ่อสาร ไชยยศก็ถูกประทับตราให้รู้จักกันในชื่อใหม่ว่า “**พ่อจารย์สารยางพาราแห่งบ้านสิงห์**” หรือ “**เกษตรกรหัวก้าวหน้า**” (ฐิติวุฒิ จอดนอก, ผอ.การยางแห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2560) ที่ทุกคนต้องกล่าวถึงมาจนถึงปัจจุบัน แต่การตัดสินใจนำยางพาราจากภาคใต้ขึ้นมาปลูกในภาคอีสานในครั้งนั้นก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะต้องนับว่าเป็นเรื่องใหม่มากสำหรับชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ เพราะในช่วงปี 2529 นั้นองค์ความรู้เกี่ยวกับการปลูกยางพารา ตั้งแต่การเพาะปลูก การดูแลรักษา การเก็บผลผลิตไปจนถึงการขายหรือแหล่งรับซื้อ นับว่าเป็นเรื่องที่อยู่ไกลตัวมาก เพราะหน่วยงานจากภาครัฐเองก็ยังไม่มีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกยางพาราในหมู่บ้านใกล้เคียงเลย คงมีเฉพาะในแปลงทดลองของกรมวิชาการเกษตร และการทดลองปลูกของเกษตรกรบางรายในพื้นที่อำเภอปากคาดเท่านั้น จึงปรากฏว่าเมื่อพ่อจารย์สาร ไชยยศ ได้นำยางมาปลูกในปี 2529 นั้น จะเกิดปฏิกิริยาต่างๆ นานา ทั้งจากคนในครอบครัวและเพื่อนบ้าน ดังที่พ่อสุวรรณ อร์ศรี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 ซึ่งเป็นลูกเขยของพ่อสาร ไชยยศ ได้เล่าให้ฟังว่า “**ไม่เห็นด้วยนะ ไม่รู้จะปลูกไปทำไม แต่เราก็อำมหัศจรรย์ไม่ได้**” (พ่อสุวรรณ อร์ศรี และ ภรรยา, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2560)

ที่จริง ไม่ใช่เฉพาะคนในครอบครัวเท่านั้น ที่ตั้งคำถามกับพ่อสาร ชาวบ้านคนอื่นๆ เมื่อเห็นพ่อจารย์สารเอายางพารามาปลูกในไร่ ต่างพากันหัวเราะและพูดจาหยอกเย้าเชิงเสียดสีไปต่างๆ นานา ดังที่พ่อจารย์สาร ได้เล่าที่มาของการปลูกยางและคำพูดเสียดสีของชาวบ้านให้ฟังว่า

“กลับมาจากใต้ปี 2529 ตัดสินใจขายที่นาจำนวน 8 ไร่ ราคา 48,000 บาทแล้วไปซื้อที่ไร่ป่าห้วยาคาจำนวน 25 ไร่ ตอนนั้นซื้อราคา 8,000 บาท จ้างรถไถใหญ่ ตอนนั้นบ้านนาสิงห์ยังไม่มีใครมีรถไถนะ จ้างมาจากที่อื่น มาไถที่ทั้ง 25 ไร่ ราคา 6,000 บาท ที่นี้ก็จ้างรถสิบล้อไปเอาพันธุ์ยางที่จังหวัดตรังไปกับคุณตาพันธ์ (เคยไปทำงานสวนยางที่ภาคใต้ด้วยกัน) เอามาคนละ 2,000 ต้นเป็นยางตาเขียวนะ เอามาแล้วต้องชำไว้ก่อน ก็พาลูกสาวลูกเขย กรอกดินใส่ถุงซ้ากล้ายางเป็นพันๆ ต้นรอบๆ บ้าน เขาก็ไม่อยากทำ แต่ไม่มีใครกล้า

ชัด ใครมาเห็นก็มามุงดู **ว่าเป็นผีบ้า** จะเอาอย่างพารามาปลูก หาวาจะพาลูกพาหลานทุกซั ยากลำบากไปข้างหน้า ที่นี้พอเราปลูกแล้ว หน้ำคามันขึ้น ก็พาเมียไปขุดหน้ำคาออกจาก สวนยาง สวนยางเรานั้นก็ติดถนน คนผ่านไปผ่านมาก็เห็น เขาก็พูดให้ เว้าให้ เว้าไปทั่วทึบ (พูดไปต่างๆ นาๆ) บอกว่า **ตาสาร เอาอย่างมาปลูก จะได้ทันเห็นน้ำยางปละ กลัวจะตาย ก่อนได้เห็นน้ำยางนะ** บางคนก็บอก **ระวังนะ ปลูกยาง จะได้น้ำตาแทนน้ำยาง**”(พ่อสาร ไชยยศ, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2560)

“คนเขาก็ว่าผีบ้าปลูกยางบ้าง บางคนก็บอกปลูกยางมันไม่รอดหรอก ต้นยางโตมาสัก หน้อย ลมมาเดี๋ยวก็กหักโค่นหมด จะปลูกไปทำไม” (พ่อสุวรรณ อรศรี, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม, 2560)

แต่ก็ไม่ใช่ว่าชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์ทุกคนจะมองว่าพ่อสาร แปลกประหลาดที่เอา ยางพารามาปลูกในหมู่บ้านทางภาคอีสาน แต่ยังมีชาวบ้านคนอื่นๆ ที่เฝ้ามองและให้ความสนใจกับการ ปลูกยางของพ่อสาร โดยมาพูดคุย สอบถามข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับการปลูกยางและสุดท้ายคนกลุ่ม เหล่านี้ก็ได้ตัดสินใจปลูกยางตามพ่อสารด้วยเช่นกัน ซึ่งต่อมากลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้กลายมาเป็นตัวอย่าง หรือเกษตรกรต้นแบบให้กับชาวบ้านคนอื่นๆ ที่ทาง สกย.เรียกว่า “กลุ่มเกษตรกรหัวก้าวหน้า” ได้แก่ พ่อวิกุล วงเวียน พ่อวินัย อรศรี และพ่อบุญสิน โพนง จำนวนเพียงไม่กี่คนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ยางพาราของเกษตรกรกลุ่มแรกๆ ที่ปลูกตามพ่อสาร ไชยยศ ในช่วงปี 2529-2530 ที่ดูเหมือนจะสร้าง ความแปลกประหลาดใจให้กับชาวบ้านคนอื่นๆ นั้นเวลาผ่านไปไม่นานดูเหมือนทุกคนจะลืมเรื่อง ยางพาราไปแล้วหรืออาจจะแค่เก็บความสงสัยไว้ในใจและรอดูว่ายางจะสามารถปลูกได้จริงหรือไม่ เท่านั้น เพราะจำนวนครัวเรือนที่ปลูกยางจากปี 2529-2532 ก็ยังคงจำกัดอยู่แค่ 4 ครัวเรือนดังกล่าว ไม่มีใครได้ปลูกเพิ่มอีกเลย จนมาถึงปี 2533 เมื่อยางพาราของเกษตรกรครัวเรือนกลุ่มแรกๆ เริ่ม เติบโตขึ้นมาก และได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่สร้างความสนใจในยางพารายิ่งกว่าเดิมให้กับชาวบ้านนา สิงห์ ก็คือ การที่เจ้าหน้าที่สกย.ที่ดูแลการส่งเสริมการปลูกยางที่นิคมสร้างตนเองเปงจาน ที่อำเภอ โพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เมื่อรู้ข่าวว่ามีเกษตรกรทำสวนยาง ในพื้นที่โซนนี้จึงได้มาเยี่ยมสวน ยางพาราของพ่อสารและได้เสนอขอซื้อสวนยางของพ่อสาร ในราคา 80,000 จากเดิมที่พ่อสาร ได้ซื้อ ที่ว่างเปล่าแปลงนี้ซึ่งมีสภาพเป็นป่าหญ้าคาที่ไม่เหมาะกับการทำการเกษตรในราคา 8,000 เมื่อ 3 ปีที่ แล้ว ทำให้ข่าวการเสนอซื้อสวนยางของพ่อสารได้รับความสนใจจากชาวบ้านนาสิงห์มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ประกอบกับในปี 2534 ทาง สกย.จังหวัดหนองคาย ได้ส่งเจ้าหน้าที่ออกมาส่งเสริมการปลูกยางให้กับ ชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์ ปรากฏว่ายางพาราได้รับความสนใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก

“สกล.มีโครงการส่งเสริมตั้งแต่ปี 2530 แล้วนะ แต่ส่วนมากจะอยู่ในเขตอำเภอต่างๆ ในเขตจังหวัดหนองคายในปัจจุบัน เพราะกลุ่มจังหวัดบึงกาฬอยู่ไกลจากหนองคายมาก ปี 2534 จึงเข้าไปบ้านนาสิงห์ พอเข้าไปบ้านนาสิงห์นี้ พวกผมทำงานง่ายมาก เพราะได้รับ อาณิสสรจากพ่อสาร ไชยยศกับกลุ่มชาวบ้านรุ่นแรกๆ ที่ปลูกยางก่อนที่ สกล.จะเข้าไป” (นายฐิติวุฒิ จอดนอก, ผอ.การยางแห่งประเทศไทย จ.บึงกาฬ, สัมภาษณ์, 20 เมษายน, 2560)

4.3 การเข้ามาของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกล.)

ถึงแม้ สกล.หรือสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจะตั้งมาตั้งแต่ปี ปี 2503 แต่การดำเนินงานในช่วงแรกจะจำกัดอยู่เฉพาะในเขตปลูกยางหนาแน่นในภาคใต้และภาคตะวันออก เท่านั้น จนมาถึงปี 2533 สกล. จึงได้รับมอบหมายภารกิจเพิ่มเติม ด้วยการขยายการปลูกยางพันธุ์ดี ไปยังพื้นที่ใหม่ที่ไม่เคยมีสวนยางมาก่อน ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตาม โครงการสงเคราะห์ปลูกยางพาราแก่ผู้ซึ่งไม่มีสวนยางมาก่อน ตามมาตรา 21 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติ กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 และพ.ศ.2530 ซึ่งในช่วงแรกเป็นการสนับสนุนโครงการ อีสานเขียวของรัฐบาลในสมัยนั้น (ประวัติสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง , สืบค้นจาก <http://orraf-trang.tripod.com/html/history.html>, 5 มิถุนายน 2560)

ถึงแม้ สกล.จะได้ขยายพื้นที่ดำเนินงานมายังภาคอีสานตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 แล้วแต่ก็จำกัดพื้นที่อยู่เพียงไม่กี่จังหวัดเท่านั้น เพราะหลังจากยางพาราสวนแรกได้ปลูกโดยชาวบ้าน นาสิงห์ในปี 2529 ผ่านไปถึง 5-6 ปีหน่วยงานจากภาครัฐคือสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวน ยางจึงได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกยางพาราในหมู่บ้านนาสิงห์ ถึงแม้ว่าก่อนหน้านี้รัฐจะมีนโยบาย ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยางพาราภายใต้การรับผิดชอบโดยกรมส่งเสริมการเกษตรภายใต้โครงการอีสาน เขียวมาตั้งแต่ปี 2530 แล้วก็ตาม แต่ยางพาราก็ไม่เป็นที่รู้จักและได้รับความสนใจจากเกษตรกรมากนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะโครงการดังกล่าวเน้นการปลูกต้นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า ซึ่งส่วนมากจะเป็นไม้ยืนต้น เช่น ไม้สัก ไม้ประดู่ แต่ก็มีต้นยางอยู่ในนั้นด้วย โดยให้เกษตรกรสามารถเลือกได้ แต่ที่พิเศษคือกรณี ถ้าเกษตรกรเลือกปลูกยาง รัฐจะสนับสนุนเงินฟรีแบบให้เปล่าจำนวนไร่ละ 2,730 บาท (นายฐิติวุฒิ จอดนอก, ผู้อำนวยการการยางแห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2560)

น่าสนใจว่าแนวทางการสนับสนุนการปลูกยางพาราโดยอุดหนุนงบประมาณแบบให้เปล่าไร้ละ 2,730 บาท นั้นน่าจะมีเกษตรกรสมัครเข้าร่วมโครงการจำนวนมากพอสมควร แต่เพราะหวังเงินสนับสนุนแบบให้เปล่าจากโครงการนั่นเอง เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวเกษตรกรยังขาดข้อมูลและความมั่นใจเกี่ยวกับการปลูกยางพาราในฐานะเป็นพืชเศรษฐกิจอยู่มาก ดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ในพื้นที่อีกหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลชัยพร อำเภอเมืองบึงกาฬ ซึ่งหมู่บ้านดังกล่าวได้เข้าร่วมโครงการปลูกยางพาราในช่วงต้นปี 2530 ซึ่งเมื่อเจ้าหน้าที่ได้เฝ้าดูการปลูกยางพาราไปสักระยะหนึ่ง ชาวบ้านก็ไม่ได้สนใจที่จะนำไปปลูกแต่อย่างใด หรือบางทีเอาไปก็ปลูกแบบทิ้งๆ ขว้างๆ (สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านแห่งหนึ่งในเขตตำบลชัยพร) จากปัญหาและประสบการณ์ดังกล่าว ดังนั้น เมื่อ สกย. ได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกยางในปี 2534 จึงได้เข้มงวดและมีเงื่อนไขในการอุดหนุนเงินแบบให้เปล่าเพิ่มขึ้น เพื่อให้การส่งเสริมประสบผลสำเร็จอย่างแท้จริง และเมื่อเจ้าหน้าที่จาก สกย. เข้ามาให้ความรู้และส่งเสริมการปลูกยางในหมู่บ้านนาสิงห์ในปี 2543 จึงได้รับความสนใจจากชาวบ้านอย่างรวดเร็ว ถึงจะมีปัญหาและอุปสรรคอยู่บ้าง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่นๆ แล้วถือว่าดีเกินคาด เพราะมีจำนวนชาวบ้านมาเข้าร่วมโครงการจำนวนมาก แต่ที่เป็นเช่นนั้น น่าจะเนื่องมาจากตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมจากกรณีพ่อสาร ไชยยศที่ได้ปลูกมาก่อนจนยางเจริญงอกงาม ประกอบกับมีเกษตรกรที่ได้เดินทางไปทำงานรับจ้างกรีดยางที่ภาคใต้และภาคตะวันออกมาก่อนแล้ว คนกลุ่มนี้จะรู้จักยางพาราและรู้จักและคุ้นเคยกับหน่วยงานที่ส่งเสริมการปลูกยางคือ สกย. เป็นอย่างดี ดังนั้น เมื่อมี สกย. เข้ามาส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่นาสิงห์ คนกลุ่มนี้ จะบอกต่อให้ญาติๆ ที่อยู่ทางบ้านเข้าร่วมโครงการ ดังที่ลูกเขยพ่อเจริญ รอดทรง ได้บอกว่า “ตอนปี 34 รู้ข่าวจากพ่อตาวามีเจ้าหน้าที่จากสกย. เข้ามาแจ้งให้คนที่อยากปลูกยางไปลงชื่อเข้าร่วมโครงการ เลยบอกพ่อไปว่าให้เข้าร่วมโครงการเลย ไม่ต้องกลัว เขาให้ทุนฟรีจริงๆ ทั้งกล้ายาง และอะไรอีกหลายๆ อย่าง ไม่ต้องกลัว” (พ่อวรจักร ชันธแพทย์, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

แต่อย่างไรก็ตาม จากการเข้ามาดำเนินโครงการของ สกย. ในระยะแรก ไม่ใช่ว่าเกษตรกรส่วนมากของบ้านนาสิงห์จะเข้าร่วมในทันที เพราะหลายคนยังสงสัยและตั้งข้อสังเกตว่าจะปลูกยางได้จริงหรือ ปลูกแล้วจะกรีดยางได้น้ำยางจริงหรือไม่และใครจะมารับซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวสื่อที่เกิดขึ้นในหมู่ชาวบ้าน

“เราก็ไม่แน่ใจนะ ตอนนั้น ก็มีคนลือกันว่า สกย. ให้เงินเราฟรีๆ นี่ พอเราปลูกไปแล้ว ถ้าเราจะตัดต้นยางในที่เรานี้ ไม่ได้นะ ต้องขออนุญาตก่อน บางคนก็ว่าพอเราปลูกแล้ว เขา

จะมายึดเอาที่เราคืนนะ” (กำนันตำบลนาสิงห์ และ ภรรยา, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560)

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ตอกย้ำสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านนาสิงห์ในการหันมาปลูกยางแทนการปลูกพืชชนิดอื่นๆ นั้นไม่ใช่คำมั่นสัญญาจากหน่วยงานรัฐ แต่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงของพ่อสาร ไชยยศ เมื่อถึงปี 2536 ที่ยางพ่อสารได้เปิดกรีดและทำเป็นยางแผ่น ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ได้ขายผลผลิตจากยางที่เฝ้ารอมานาน โดยมีสายตาชาวบ้านต่างจับจ้องรอดูอยู่ว่าจะเป็นเช่นไร

“พอจะกรีดยาง จะทำเป็นยางแผ่น ก็เหมารถหกล้อไปซื้อพวกอุปกรณ์ต่างๆ ที่จะกรีดที่จะทำยางแผ่น ไปซื้อจากอำเภอแก่ง จังหวัดระยองนะ...ได้ยางแผ่น 80 แผ่นก็ทยอยตากเก็บไว้เรื่อยๆ ที่นี้จะขายที่ไหนละ ไม่รู้จะขายให้ใครนะ ชาวบ้านก็มาแล้วนะ ภาวแล้วมันจะขายไม่ได้ พวกเราจ้องจะซื้อเราอยู่นะ ตัดสินใจปั่นจักรยานออกจากบ้านนาสิงห์ไปอำเภอศรีวิไล 6 กิโลเมตรเพราะไม่มีรถ โบการถจากศรีวิไลไปบึงกาฬแล้วต่อไปเป่งจาน อำเภอรัตนวาปี ไปพบกับหัวหน้าอีรยุทธ์ที่เป่งจานบอกผมจะขายยาง หัวหน้าอีรยุทธ์บอกพวกรุ่นนี้เดียวเข้าไปซื้อ ขายครั้งแรก ได้กิโลกรัมละ 32 บาทได้เงิน 32,000 บาท” (พ่อสาร ไชยยศ, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

เงินจำนวน 32,000 บาทสำหรับการกรีดยางในเดือนแรกสร้างความแตกตื่นให้กับพ่อสารและชาวบ้านนาสิงห์ไม่ใช่น้อย เพราะเงินจำนวนนี้สำหรับชาวบ้านในยุคนั้น ต้องปลูกพอ หรือปลูกมันสำปะหลังตลอดทั้งปีถึงจะได้เงินขนาดนี้ สิ่งนี้จึงสร้างความมั่นใจและเกิดกระแสแห่ปลูกยางภายในหมู่บ้านอย่างไม่เคยมีมาก่อน

ปรากฏการณ์ราคาขายและจำนวนเงินที่สูงดังกล่าวได้สร้างความสำคัญและความหมายให้กับพืชชนิดใหม่ในฐานะความหวังใหม่ของชาวบ้าน ที่นอกจากการปลูกข้าวในที่นาเท่านั้น พร้อมๆ กับการหายไปของมันเป็นสำปะหลังในพื้นที่อย่างสิ้นเชิง ลานมันที่ตั้งอยู่เรียงรายตามถนนสายต่างๆ ที่ผ่านหมู่บ้านกลายเป็นลานร้างที่หญ้าขึ้นปกคลุม พื้นที่ไร่นาอดีตที่เคยใช้ปลูกมันสำปะหลังซึ่งเกษตรกรบางส่วนเคยปล่อยทิ้งร้างเพราะไม่คุ้มกับต้นทุนถูกกลับมาให้มีความสำคัญอีกครั้งโดยการปลูกพืชตัวใหม่คือยางพารา ภายในไม่กี่ปีเกษตรกรบ้านนาสิงห์ได้หันมาปลูกยางพารากันทั้งชุมชน

4.4 การกลับมาของแรงงานรับจ้างในต่างถิ่นสู่แรงงานในสวนยางของครัวเรือนและชุมชน

เมื่อยางพาราถูกนำเข้ามาปลูกในหมู่บ้านโดยชาวนากลุ่มแรกๆ ที่ไปทำงานรับจ้างในสวนยางที่ภาคใต้เมื่อปี 2529 เป็นต้นมา โดยมีครัวเรือนชาวนาที่ตัดสินใจปลูกปลูกยางในช่วงเวลาดังกล่าวเพียงไม่กี่ครัวเรือน จนเมื่อเจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานจากภาครัฐคือ สกย.เข้ามาส่งเสริมอย่างจริงจังในปี 2534 จึงเริ่มมีครัวเรือนชาวนาบางทยอยตัดสินใจเข้าร่วมโครงการ แต่ก็ยังไม่มากนัก เนื่องจากชาวนาส่วนมากยังไม่มีความมั่นใจทั้งในตัวพืชคือยางพาราและตัวหน่วยงานจากภาครัฐคือ สกย. เนื่องจากยังไม่เป็นที่รู้จักและคุ้นเคยของชาวนาอีสานมากนัก ประกอบกับความหวาดระแวงของชาวนาในการเข้าร่วมกับโครงการส่งเสริมด้านการเกษตรของภาครัฐในยุคที่ผ่านๆ มาไม่ว่าจะเป็นพ่อ มั่นสำปะหลัง อ้อย ยุคลิปลัดส ไม่ตงและมะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น ที่รัฐนำมาส่งเสริมให้ชาวนาปลูก แต่พืชเหล่านี้ก็ไม่สามารถที่จะสร้างผลผลิตและมีตลาดรองรับได้อย่างแท้จริง ทำให้ชาวนาต้องประสบกับภาวะขาดทุนและเลิกการผลิตไปในเวลาไม่นาน แต่เมื่อยางพาราของครัวเรือนชาวนากลุ่มแรกที่ลงทุนปลูกเองเริ่มให้ผลผลิตประมาณปี 2537-2538 ทำให้ชาวบ้านเริ่มเกิดความมั่นใจประกอบกับนโยบายและการส่งเสริมจากภาครัฐที่ทำอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการที่รัฐสนับสนุนกล้าพันธุ์ยาง ค่าไถที่ ค่าปุ๋ย และค่าตัดหญ้าเป็นต้นให้แก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ทำให้ในระยะต่อมาเมื่อเข้าสู่ปี 2540 ปรากฏว่าครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ที่มีที่ไร่นาได้เริ่มทยอยปลูกยางพารามากขึ้นเรื่อยๆ โดยในระยะแรกชาวนาส่วนมากจะตัดสินใจแบ่งพื้นที่ไร่นาสำหรับปลูกยางพาราบนพื้นที่ไม่มากนัก ประมาณ 7-10 ไร่ ทั้งนี้ เนื่องจากยางพาราต้องใช้ระยะเวลาที่นานมากประมาณ 7 ปี ถึงจะสามารถเก็บผลผลิตขายได้อีกทั้งในระยะแรกราคายางพาราก็ยังไม่ได้สูงมากนัก แต่เมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2540 ที่ราคายางพาราเริ่มถีบตัวสูงขึ้น ทำให้ครัวเรือนชาวนาส่วนมากได้ตัดสินใจทำการขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ขณะครัวเรือนชาวนาบางส่วนที่ปลูกก่อนและได้ขายผลผลิตก่อน ต่างพากันซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ปี 2545 เป็นต้นมา ปรากฏว่าชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ ต่างได้ปลูกยางพาราเกือบทุกครัวเรือน จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้านพบว่า มีชาวบ้านประมาณ 15-20 หลังคาเรือนเท่านั้น ที่ไม่ได้ปลูกยางพารา จากจำนวนครัวเรือนในชุมชนบ้านนาสิงห์ที่มีทั้งหมดจำนวน 1,128 ครัวเรือน ซึ่งคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ครัวเรือนที่ไม่ได้ปลูกยางไม่ถึง 2 เปอร์เซ็นต์ แต่อย่างไรก็ตามจำนวนครัวเรือนที่ปลูกยางพาราก็มีจำนวนพื้นที่เพาะปลูกไม่เท่ากัน ซึ่งมีจำนวนที่ดินตั้งแต่ 2 ไร่ขึ้นไปจนถึง 100 กว่าไร่ ถึงอย่างนั้น ก็อาจกล่าวได้ว่าชาวนาทุกครัวเรือนใน

หมู่บ้านนาสิงห์แล้วถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจสวนยางอย่างแยกไม่ออกทุกครัวเรือน เพราะคนที่ไม่มียี่ดดินปลูกยางพาราหรือมีที่ดินน้อย ชาวนาเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างประจำในสวนยางของชาวนาที่มีที่ดินมากภายในหมู่บ้านนั่นเอง ดังนั้น การที่ชาวบ้านบ้านนาสิงห์ได้เปลี่ยนจากพืชเศรษฐกิจคือข้าวและพืชไร่ที่มีอายุสั้นอื่นๆ มาเป็นยางพารา ได้เริ่มทำให้วิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนไป ความต้องการแรงงานในครัวเรือนเริ่มสูงขึ้นเนื่องจากต้องใช้แรงงานทำงานในสวนยางเกือบทุกวัน เป็นระยะเวลาที่ยาวนานขึ้นและหนักมากขึ้น ซึ่งต่างจากการเพาะปลูกข้าว เพราะจะใช้แรงงานหนักเฉพาะในช่วงการเพาะปลูกไม่กี่เดือนแล้วจะไปใช้แรงงานหนักอีกครั้งในช่วงเวลาเกี่ยวข้าวเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ต่างจากการปลูกปอและมันสำปะหลังซึ่งโดยปกติชาวบ้านจะนิยมปลูกปอหรือมันสำปะหลังในช่วงฤดูแล้งก่อนเข้าต้นฤดูฝน โดยหลังจากปลูกปอหรือมันสำปะหลังเสร็จแล้วก็จะตามด้วยการเพาะปลูกข้าวในเวลาไล่เลี่ยกัน ดังนั้น ในช่วงเวลาหลังจากการปลูกข้าวเสร็จและเกี่ยวข้าวเสร็จ จึงเป็นช่วงที่ชาวนาจะมีเวลาว่างตามฤดูกาลที่ค่อนข้างยาวนานพอสมควร ซึ่งส่วนมากชาวนาจะใช้ช่วงเวลาดังกล่าวอพยพเข้าสู่เมืองใหญ่เพื่อไปเป็นแรงงานรับจ้างประเภทต่างๆ

แต่เมื่อหลังจากยางพาราเริ่มให้ผลผลิต ชาวนาจะใช้เวลาส่วนมากในแต่ละวันหมดไปกับการทำงานในสวนยาง ซึ่งโดยปกติแล้วความสามารถของชาวนาแต่ละคนในการจัดการสวนยางพาราหรือความสามารถในการกรีดยางนั้นจะอยู่ที่ประมาณ 5-7 ไร่ต่อคนหรือถ้าคิดเป็นจำนวนตันก็ประมาณ 400-450 ตัน ต่อคนต่อวัน (สถาบันวิจัยยาง กรมวิชาการเกษตร, ม.ป.ป.) ดังนั้น ถ้าในครอบครัวหนึ่งมีแรงงาน 2-3 คนจะสามารถจัดการสวนยางได้ประมาณ 15-20 ไร่ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ชาวนาที่หันมาปลูกยางพาราในภาคอีสานนั้นจะใช้แรงงานครัวเรือนที่เข้มข้นกว่านั้นมาก โดยพบว่าบางครอบครัวที่มีแรงงาน 2-3 คน ต้องจัดการสวนยางของตัวเองที่มีขนาด 20-40 ไร่ก็มี ทั้งนี้มาจากเหตุผลหลายประการด้วยกัน คือ

1) การขาดแคลนแรงงานที่มีทักษะในการกรีดยาง เนื่องจากการกรีดยางนั้นจำเป็นต้องใช้แรงงานที่มีทักษะพอสมควร เพราะถ้าไม่มีความรู้หรือทักษะที่เพียงพอจะทำให้หน้ายางเสียหรือตายได้ ดังนั้น ถึงแม้ในภาคอีสานจะมีแรงงานการเกษตรที่ว่างงานจำนวนมากก็จริง แต่เนื่องจากแรงงานส่วนมากไม่คุ้นเคยหรือมีประสบการณ์กับการกรีดยางมาก่อน จึงทำให้เกษตรกรที่เป็นเจ้าของสวนยางส่วนมากต้องใช้แรงงานในครัวเรือนตัวเองโดยในระยะแรกสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางหรือสยก. จะเข้ามาช่วยในการฝึกอบรมการกรีดยางให้กับเกษตรกรตามหมู่บ้านต่างๆ หลังจากนั้นชาวบ้านจะเรียนรู้หรือถ่ายทอดกันเองภายในครอบครัวและหมู่บ้าน

2) เหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากการจ้างแรงงานกรีดยางต้องใช้ต้นทุนที่สูงพอสมควร ถึงแม้ตามปกติแล้วชาวบ้านหรือเจ้าของสวนจะไม่นิยมจ้างแรงงานกรีดยางแบบรายวันที่ต้องจ่ายเป็นเงินสดในแต่ละวัน แต่จะนิยมจ้างแบบเหมาสวนโดยแบ่งส่วนแบ่งกันเมื่อขายผลผลิตได้ในแต่ละรอบแทน ซึ่งรูปแบบการจ้างก็มีหลายรูปแบบ เช่น การแบ่งส่วนแบ่งระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน ในส่วนแบ่ง 60:40 หรือ 50:50 ก็มี ขึ้นอยู่กับการตกลงกันในการจัดการสวน ดังนั้น เมื่อเทียบค่าจ้างแล้วจะเห็นว่าเจ้าของสวนต้องแบ่งส่วนแบ่งจากการขายผลผลิตให้กับแรงงานรับจ้างกรีดยางเป็นเงินจำนวนมากพอๆ กับรายได้ที่ตัวเองได้รับ ทำให้เกษตรกรที่เป็นเจ้าของสวนบางส่วนมากที่ลงทุน ลงแรงไปกับสวนยางมาไม่น้อยกว่า 6-7 ปีนับตั้งแต่เริ่มปลูกยาง ในระยะของการเปิดกรีดยางยางจึงเลือกที่จะใช้แรงงานภายในครอบครัวตัวเองอย่างหนัก แทนการจ้างแรงงานภายนอก ยกเว้นครัวเรือนที่มีทุนและมีที่สวนยางจำนวนมากที่เกินกำลังของสมาชิกในครัวเรือนจริงๆ จึงจะจ้างแรงงานเพิ่ม

3) ความไม่แน่นอนในด้านราคา เนื่องจากในระยะแรกในช่วงต้นปี 2540 ราคายางพารายังไม่สูงนัก ประกอบกับเกษตรกรที่หันมาปลูกยางพาราเองก็ยังไม่มีการประกอบการในการคาดการณ์ผลผลิต และสถานการณ์ด้านราคาหรือการตลาดมากนัก เกษตรกรที่เป็นเจ้าของสวนยางส่วนมากจึงมักไม่กล้าเสี่ยงที่จะจ้างแรงงานกรีดยางประจำในสวนของตัวเอง เนื่องจากกลัวความไม่คุ้มค่าในด้านรายได้หรือค่าใช้จ่ายในด้านแรงงาน

จากเหตุผลดังที่กล่าวมา ทำให้ความต้องการในด้านแรงงานที่เป็นสมาชิกของครัวเรือนในการกรีดยางจึงมีสูงขึ้น ดังนั้น เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมาจึงทำให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกของครัวเรือนที่เคยอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ต่างๆ ได้หวนกลับเข้ามาสู่การเป็นแรงงานของครัวเรือนในทำการผลิตในภาคการเกษตรอีกครั้ง

อย่างไรก็ตามลักษณะการผลิตของแรงงานในสวนยางพาราของเกษตรกรในภาคอีสานในช่วงระยะแรกกับในปัจจุบันก็มีความแตกต่างกัน โดยอาจเป็นไปได้เป็นสองช่วงเวลา คือ

ช่วงระยะแรก ประมาณปี 2537- 2545 ในช่วงดังกล่าว ชาวบ้านจะนิยมผลิตยางแผ่นเพื่อขายมากกว่าการทำยางก้อนถ้วยเหมือนในปัจจุบัน ซึ่งการทำยางแผ่นนั้นจะมีขั้นตอนที่ยุงยากกว่าการทำยางก้อนถ้วยมาก อีกทั้งยังต้องใช้แรงงาน ระยะเวลาและต้นทุนที่สูงกว่าการทำยางก้อนถ้วยอีกด้วย โดยเหตุผลที่สำคัญในการทำยางแผ่นในระยะแรกก็เนื่องมาจากตลาดและความต้องการในขณะนั้นเป็นไปตามความนิยมของเกษตรกรชาวสวนยางพาราในภาคใต้ที่เน้นการผลิตยางแผ่นเพื่อ

ขายให้กับพ่อค้าหรือโรงงาน เนื่องจากราคาผลผลิตที่ดีกว่าและยังสามารถเก็บผลผลิตคือยางแผ่นไว้ได้ยาวนานกว่าการขายน้ำยางสดหรือเศษยาง อีกทั้งตลาดหรือแหล่งรับซื้อผลผลิตก็อยู่ที่ภาคตะวันออกและภาคใต้ เนื่องจากในภาคอีสานยังไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมยางพาราเข้ามาตั้งในพื้นที่เลย ทำให้เกษตรกรต้องผลิตยางแผ่นเพื่อเก็บสะสมไว้ทีละมากๆ ก่อนที่จะนำออกไปขาย ส่วนวิธีการและขั้นตอนการทำงานของเกษตรกรในการกรีดยางและการแปรรูปน้ำยางให้เป็นยางแผ่นนั้น เกษตรกรจะเริ่มต้นจากกรีดยางในช่วงตอนดึกคือประมาณห้าทุ่มเป็นต้นไปเนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่อากาศเย็น น้ำยางจะออกดี โดยจะใช้เวลากกรีดยางไปจนถึงเช้า ขึ้นอยู่กับจำนวนต้นยางและจำนวนแรงงานที่แต่ละครัวเรือนมี หลังจากนั้นเกษตรกรจะกลับบ้านไปพักผ่อน ทานข้าว ก่อนจะกลับมาเก็บน้ำยางเพื่อนำไปทำเป็นยางแผ่นทันที เพราะถ้าช้าจะทำให้ น้ำยางเกิดการบูดได้ ซึ่งชาวบ้านต้องใช้ระยะเวลาในช่วงกลางวันเกือบทั้งวันในการทำยางแผ่น โดยขั้นตอนการทำยางแผ่นจะมีดังนี้คือ ก่อนจะพักผ่อนและเตรียมตัวในการกรีดยางในตอนดึกต่อไป กิจกรรมประจำวันของเกษตรกรจะหมุนเวียนอยู่เช่นนี้ไปทุกวันตลอดทั้งเดือน ดังนั้น เกษตรกรที่มีสวนยางพาราที่เปิดกรี๊ดได้แล้ว จึงจำเป็นต้องใช้แรงงานทางการเกษตรในแต่ละวันเกือบตลอดทั้งปี โดยจะใช้แรงงานในสวนยางพาราอย่างตั้งแต่การกรีดยาง การเก็บน้ำยาง การทำยางแผ่น รวมไปถึงกิจกรรมอื่นๆ ในการดูแลและจัดการสวนยาง เช่นการตัดหญ้า การตัดแต่งกิ่งต้นยางและการใส่ปุ๋ยเป็นต้น

ช่วงระยะที่สอง กล่าวคือ หลังปี 2545-ปัจจุบัน ลักษณะการผลิตและการใช้แรงงานของเกษตรกรในสวนยางจะเปลี่ยนไป โดย เกษตรกรส่วนมากจะเลิกทำยางแผ่นแล้วหันมาทำยางก้อนถ้วยเพื่อขายแทน เนื่องจากกระแสความต้องการรับซื้อยางพาราที่เปลี่ยนไป โดยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีโรงงานอุตสาหกรรมยางพาราเริ่มเข้ามาตั้งกิจการในเขตจังหวัดบึงกาฬหลายโรงงานเนื่องจากปริมาณผลผลิตยางพาราในเขตจังหวัดบึงกาฬเริ่มมากขึ้น เพราะเกษตรกรหันมาปลูกยางพารากันมากขึ้น ทำให้เกษตรกรส่วนมากเริ่มหันมาผลิตยางก้อนถ้วยแทนยางแผ่น เนื่องจากมีความสะดวกสบายกว่ากว่าการทำยางแผ่นมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการใช้แรงงาน เพราะการทำยางก้อนถ้วยไม่ต้องใช้แรงงานมากในขั้นตอนการแปรรูปจากน้ำยางสดให้เป็นยางแผ่น การลดต้นทุนในการผลิตโดยเฉพาะวัสดุอุปกรณ์หรือเครื่องจักรในการทำยางแผ่นซึ่งมีต้นทุนที่สูงพอสมควร รวมถึงการลดระยะเวลาการทำงานในการทำยางแผ่นลดได้เป็นอย่างมากในแต่ละวัน ส่วนขั้นตอนและวิธีการทำยางก้อนนั้น นั้น มีวิธีการดังนี้คือ

การทำยางก้อนถ้วย เป็นการแปรรูปน้ำยางเพื่อนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตยางแท่งซึ่งยางก้อนที่ผลิตไม่ได้คุณภาพเพราะมีสิ่งสกปรกปนอยู่มาก จะทำให้ต้นทุนการผลิตยางแท่งสูงตามไป

ด้วย เนื่องจากต้องเสียเวลาและพลังงานในการกำจัดสิ่งสกปรกที่ติดมากับก้อนยาง ยางก้อนที่ได้มาตรฐานต้องมีลักษณะเป็นรูปถ้วย สะอาด ไม่มีสิ่งปะปน ไม่มีกลิ่น สีสวย การผลิตยางก้อนถ้วย เป็นวิธีการที่ง่าย สะดวก ประหยัดค่าใช้จ่ายในการผลิต ใช้เวลาและแรงงานน้อย ต้นทุนการผลิตต่ำ การผลิตยางก้อนถ้วยต้องให้สอดคล้องกับ ระบบกรีตที่ชาวสวนใช้ ปริมาณน้ำอย่างต่อเนื่องในแต่ละครั้งกรีตเปอร์เซ็นต์เนื้อมยางแห้งของน้ำยางที่กรีตได้ (สมดุลย์ พวงเกา,วิธีการผลิตยางก้อนถ้วย, สืบค้นจาก http://pnpanbest.com/pnp_book/pnp_book06.html, 5 พฤษภาคม 2560) การผลิตยางก้อนนั้นมีหลายรูปแบบในการทำให้น้ำยางจับตัว ส่วนวิธีการที่เกษตรกรในภาคอีสานนิยมมากที่สุดคือการหยอดน้ำกรดลงในถ้วยน้ำยางหลังจากน้ำยางหยุดไหล เพื่อให้ถ้วยน้ำยางจับตัว เกษตรกรจะทำเช่นนี้ไปเรื่อยจำนวนหลายวัน จนกว่าจะได้ยางก้อนเต็มถ้วยจึงแกะก้อนยางออกครึ่งหนึ่งรวบรวมไว้เพื่อนำไปขายในแต่ละรอบ

ดังนั้น การหมุนกลับของแรงงานที่เคยไปรับจ้างในเมืองเข้าสู่ภาคการเกษตรของครัวเรือนและรับจ้างเป็นแรงงานในสวนยางของหมู่บ้าน จึงเกิดขึ้นไม่พร้อมกัน ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาของการเปิดกรีตของแต่ละครอบครัว ดังที่ครอบครัวของพ่อวรจักร ชันธแพทย์ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกลับมาทำการเกษตรบนที่ดินของครอบครัวหลังจากที่ต้องไปทำงานต่างถิ่นทั้งกรุงเทพฯและภาคใต้เป็นระยะเวลาถึง 6 ปี ว่า

“ตอนที่ สกย.เข้ามาส่งเสริมปลูกยางพาราที่บ้านนาสิงห์ ก็ทำงานอยู่ภาคใต้ฝากลูกไว้กับตายายที่บ้านนี้ละ ดิหน้อย สกย.เข้ามาส่งเสริมให้เงินสนับสนุนหมดทุกอย่าง ก็ให้ตากับยายดูแล จนยางได้เปิดกรีตจึงกลับขึ้นมาบ้านพร้อมกับภรรยา” (พ่อวรจักร ชันธแพทย์ และภรรยา, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

และเมื่อยางพาราของเกษตรกรในหมู่บ้านที่ทยอยปลูกมาเรื่อยๆ ตามช่วงเวลาที่ สกย.เข้ามาส่งเสริมตั้งแต่ปี 2534 เป็นต้นมาและบางส่วนที่ได้ตัดสินใจลงทุนปลูกเอง เริ่มให้ผลผลิตหรือเริ่มเปิดกรีตเป็นจำนวนมากเมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2550 ความต้องการแรงงานของครัวเรือนเกษตรกรในหมู่บ้านนาสิงห์ก็ได้เพิ่มขึ้นอย่างสูงเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะครัวเรือนที่ปลูกยางจำนวนมากกว่า 15 ไร่ ซึ่งพบว่าในหมู่บ้านมีจำนวนมากถึง 371 ราย ซึ่งถ้าคิดเป็นเปอร์เซ็นต์น่าจะมีประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ของเกษตรกรที่ปลูกยางพาราในหมู่บ้าน (สำนักงานเกษตรอำเภอศรีวิไล, 2559, การยางแห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ, 2560) และยิ่งถ้าพิจารณาลงในรายละเอียดแล้ว จะพบว่าจำนวนประชากรที่ถือครองที่ดินที่ใช้ปลูกยางพารามากกว่า 15 ไร่ นั้น ยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่มีที่ดินตั้งแต่ 16-30 ไร่ มีจำนวน 287 ราย (ครัวเรือน) ส่วนอีกกลุ่มนั้นคือเกษตรกรที่มีที่ดินตั้งแต่ 31-

100 ไร่ นั้นมีจำนวน 84 ราย (ครัวเรือน) ซึ่งครัวเรือนเหล่านี้มีความต้องการแรงงานในสวนยางเป็นจำนวนมาก เนื่องจากแรงงานที่เป็นสมาชิกของครัวเรือนนั้นมักจะมีไม่เพียงพอแต่ปริมาณงานหรือปริมาณสวนยางที่ต้องกรีดยางในแต่ละวัน ดังนั้น การอพยพกลับของแรงงานของหมู่บ้านที่เคยไปทำงานรับจ้างอยู่ที่อื่น จึงเริ่มทยอยกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรเพื่อใช้แรงงานในที่ดินของตนเองและรับจ้างในสวนยางของเพื่อนบ้านอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เพราะค่าตอบแทนจากการรับจ้างกรีดยางนั้นค่อนข้างสูงมากเมื่อเทียบกับการไปเป็นแรงงานรับจ้างเป็นกรรมกรหรือตามโรงงานในเมืองใหญ่

อย่างไรก็ตาม มีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับจำนวนเกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกยางพารามากกว่า 15 ไร่ของทั้งสองกลุ่มดังกล่าว ดังนี้ คือ จำนวนเกษตรกรที่มีที่ดินปลูกยางมากกว่า 15 ไร่จำนวน 371 รายนั้น ในความเป็นจริงแล้วบางรายอาจเป็นเกษตรกรที่เป็นสมาชิกในครัวเรือนเดียวกันก็ได้ แต่แยกกันถือครองที่ดิน ที่เป็นเช่นนั้น เนื่องเพราะชาวบ้านต้องการได้รับทุนอุดหนุนทุนในการปลูกยางจาก สกย. เนื่องเพราะในช่วงแรก สกย.จะให้เงินอุดหนุนแก่เกษตรกรคนละไม่เกิน 15 ไร่เท่านั้น ทำให้แต่ละครัวเรือนที่มีที่ดินเกิน 15 ไร่จึงได้ทำการแบ่งที่ดินเพื่อกระจายการครอบครองให้กับสมาชิกในครัวเรือน โดยจะแบ่งให้สมาชิกในครัวเรือน เช่นสามี ภรรยา และลูก เป็นต้น กระจายกันถือครองที่ดิน เพื่อใช้เข้าร่วมโครงการกับ สกย.ได้ตามเงื่อนไข ทำให้ตัวเลขเกษตรกรจำนวน 371 ราย จึงไม่ใช่จำนวนครัวเรือนที่แท้จริงนัก ซึ่งนั่นหมายความว่าครัวเรือนบางครอบครัวเมื่อรวมสมาชิกที่แบ่งกันถือครองที่ดินเข้าด้วยกันแล้วจึงอาจมีพื้นที่ใช้ปลูกยางจริงที่สูงกว่านั้นมาก ดังนั้น จึงทำให้ครัวเรือนที่มีลักษณะการถือครองที่แบบดังกล่าว ยังต้องการแรงงานประจำเพื่อมาช่วยงานในสวนยางพาราของครอบครัวมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย และกลุ่มครัวเรือนเหล่านี้ในเวลาต่อมาก็ได้กลายเป็นเจ้าแก่สวนยางหรือผู้ประกอบการสวนยางในชุมชนและบางรายก็ได้ผันตัวเองเข้าสู่ธุรกิจอื่นๆ ทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตรได้อีกด้วย ซึ่งมีผลต่อการแตกตัวภายในของสังคมชนาอย่างชัดเจนซึ่งในประเด็นนี้จะได้นำไปกล่าวไว้ในหัวข้อที่ว่าด้วยการแตกตัวทางชนชั้นภายในของสังคมชนา ข้างหน้าต่อไป อย่างไรก็ตามสวนยางพาราที่ปลูกใหม่หลังปี 2552 เป็นต้นมา จะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านลงทุนปลูกเพิ่มหรือใช้ทุนตัวเองในการปลูก เนื่องจากโครงการส่งเสริมการปลูกยางพาราของภาครัฐมีปัญหาอันเนื่องมาจากการทุจริตกลายางในปีดังกล่าว จึงทำให้รัฐต้องระงับโครงการส่งเสริมการปลูกยาง ดังนั้น กลุ่มที่ใช้ทุนตัวเองในการปลูกนี้จะไม่กังวลเรื่องข้อจำกัดในเรื่องจำนวนพื้นที่ที่ปลูกยางเหมือนในอดีต

4.5 ผลกระทบและการปรับตัวของชาวนาจากการเข้ามาของยางพารา

การเข้ามาของยางพาราได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในพื้นที่ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบและการปรับตัวของสังคมชาวนาในลักษณะที่สำคัญ 3 ลักษณะ คือ 1) การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ 2) การปรับเปลี่ยนกิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนา 3) การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนารวมถึงความสัมพันธ์กับคนภายนอก

4.5.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ

จากข้อมูลของสำนักงานจังหวัดบึงกาฬในปี 2557 พบว่าจังหวัดบึงกาฬมีพื้นที่ทั้งหมด 2,691,098 ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมจำนวน 1,666,023 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 53 ของพื้นที่ทั้งหมด ในส่วนของพื้นที่เกษตรกรรมนั้นพบว่าเป็นพื้นที่ปลูกยางพารามากที่สุด จำนวน 775,994 ไร่ รองลงมาคือพื้นที่ปลูกข้าว จำนวน 670,497 ไร่ ส่วนพื้นที่ปลูกพืชไร่มีประมาณ 44,383 ไร่ โดยพืชไร่ที่นิยมปลูกคือมันสำปะหลัง นอกนั้นเป็นพืชอื่นๆ เช่นไม้ผล ไม้ยืนต้น เป็นต้น จำนวน 149,646 ไร่ ส่วนพืชผักชนิดอื่นๆ เกษตรกรจะปลูกแซมตามแปลงยางพาราที่ยังไม่ได้เปิดกรีด ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรได้ในระหว่างช่วงรอการเปิดกรีด การเข้ามาของยางพาราจึงนับเป็นการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางการเกษตรแบบเดิมที่ในอดีตชาวนาจะทำการปลูกข้าวเป็นหลัก โดยรายได้หรือเศรษฐกิจหลักของชาวนาจะอิงอยู่บนฐานการผลิตข้าวเป็นสำคัญ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำการเกษตรดังกล่าว จะเห็นได้ชัดเจนการจำแนกชนิดพืชและพื้นที่การเพาะปลูกของเกษตรกรในแต่ละอำเภอ ดังตารางที่ 4.3 ที่เคยนำเสนอแล้ว

ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าโครงสร้างเศรษฐกิจที่สำคัญของประชากรในจังหวัดบึงกาฬนั้นมาจากภาคการเกษตรโดยเฉพาะจากพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือยางพารา ซึ่งจากข้อมูลของสำนักงานจังหวัดบึงกาฬ (2557) พบว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดบึงกาฬ ในช่วงปี พ.ศ. 2555 มีมูลค่าสูง 30,043 ล้านบาท ส่วนผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัว เท่ากับ 83,803 บาท/คน/ปี สาขาการผลิตที่สำคัญ ได้แก่ สาขาเกษตรกรรม การล่าสัตว์และการป่าไม้ รองลงมาคือสาขาอุตสาหกรรม ส่วนสินค้าเกษตรที่สำคัญของจังหวัด ได้แก่ ยางพาราและข้าว ซึ่งสามารถจำแนกโครงสร้างเศรษฐกิจตามสาขาต่างๆ ที่มีมูลค่าสูงที่สุดได้ดังนี้ คือ

1. สาขาเกษตรกรรม การล่าสัตว์และการป่าไม้	ร้อยละ 37.00
2. สาขาอุตสาหกรรม	ร้อยละ 24.90
3. สาขาก่อสร้าง	ร้อยละ 7.10
4. สาขาบริการด้านอสังหาริมทรัพย์	ร้อยละ 6.80
5. สาขาการศึกษา	ร้อยละ 5.80
6. อื่น ๆ	ร้อยละ 18.40

เป็นที่น่าสนใจว่าสาขาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่สร้างผลผลิตหรือมูลค่าหลักนั้นล้วนมาจากยางพารา เพราะอุตสาหกรรมที่มีมูลค่าการลงทุนมากที่สุดในปี 2557 พบว่ามาจากอุตสาหกรรมเกษตรเช่นกัน โดยเฉพาะอุตสาหกรรมทำผลิตภัณฑ์ยาง ซึ่งประกอบด้วยการผลิตยางแท่ง STR 20 การผลิตยางเครป เป็นหลัก รองลงมาได้แก่ ผลิตน้ำยางเข้มข้น ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนโรงงานทั้งสิ้น 8 โรงงาน มีเงินลงทุน 2,526.790 ล้านบาท นำไปสู่การจ้างแรงงานภายในจังหวัดจำนวน 1,247 คน เนื่องจากอุตสาหกรรมยางพารามีขั้นตอนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการแปรรูปผลผลิตหลายขั้นตอนจึงก่อให้เกิดธุรกิจที่เกี่ยวข้องอย่างหลากหลายเช่นกัน โดยเฉพาะการที่เกษตรกรในแต่ละชุมชนที่หันมาปลูกยางพาราได้ปรับตัวเข้าสู่กิจกรรมการผลิตภายใต้อุตสาหกรรมยางพารา ซึ่งสามารถแบ่งกิจกรรมต่างๆ ได้ดังนี้ คือ

(1) ธุรกิจขายกล้าพันธุ์ยาง ในช่วงแรกของการเข้ามาของยางในพื้นที่ปึงกาฬและภาคอีสานนั้นเกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐ โดยภาครัฐจะแจกกล้าพันธุ์ยางพร้อมปุ๋ยฟรีให้กับเกษตรกร แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปเมื่อโครงการส่งเสริมของภาครัฐได้หยุดลงอันเนื่องมาจากปัญหาทุจริตกล้าพันธุ์ยาง พร้อมๆ กับที่ราคายางที่เริ่มสูงขึ้น ทำให้เกิดความต้องการกล้าพันธุ์ยางจำนวนมาก จึงก่อให้เกิดธุรกิจขายกล้าพันธุ์ยางทั้งรายเล็กและรายใหญ่ทั้งในระดับชุมชนและตามอำเภอต่างๆ อย่างรวดเร็ว ซึ่งโดยส่วนมากธุรกิจขายกล้าพันธุ์ยางในระดับท้องถิ่นนั้นมักจะเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีประสบการณ์จากการไปทำงานที่สวนยางในภาคใต้หรือภาคตะวันออกมาก่อน ทำให้มีความรู้และประสบการณ์ในการผลิตกล้าพันธุ์ยางเพื่อจำหน่ายให้กับเกษตรกรทั่วไป

(2) ธุรกิจขายอุปกรณ์การเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี มีดกรีดยาง ถ้วยสำหรับรองน้ำยาง น้ำกรดสำหรับหยอดน้ำยางและอื่นๆ อีกจำนวนมาก เนื่องจากเกษตรกรส่วนมากเกือบทุกครัวเรือนล้วนได้หันมาปลูกยางพารา จึงก่อให้เกิดความต้องการอุปกรณ์ต่างๆ เหล่านี้ซึ่งก่อให้เกิด

ร้านค้าใหม่ๆ ขึ้นเป็นอย่างมากกระจายอยู่ตามอำเภอ ตำบลและหมู่บ้านต่างๆ อย่างไม่เคยมีมาก่อน ทั้งในลักษณะของร้านค้าเก่าและร้านค้าเกิดใหม่ และยังก่อให้เกิดกิจกรรมการผลิตอุปกรณ์เกี่ยวกับยางพาราขึ้นภายในชุมชน เช่น การผลิตถ้วยและลวดสำหรับรัดต้นยางเพื่อรองรับน้ำยางเวลากรีด ทั้งในลักษณะธุรกิจครัวเรือนและการรวมกลุ่มภายในชุมชน เพื่อส่งขายต่อไปให้กับร้านค้าขายอุปกรณ์การเกษตร เนื่องจากเป็นสินค้าที่เกษตรกรต้องใช้เป็นประจำในแต่ละวัน และจากการศึกษาร้านค้าที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนบ้านนาสิงห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการวิจัยพบว่า ในช่วงปี 2547 เป็นต้นมา พบว่าในหมู่บ้านมีร้านค้าขายของชำที่เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนถึง 27 ร้านค้าจากเดิมที่มีอยู่ไม่ถึง 10 ร้านค้า อย่างไรก็ตามร้านค้าของของชำเหล่านี้อาจไม่ได้ขายอุปกรณ์การเกษตรครบทุกชนิดที่ต้องใช้ในการทำสวนยาง แต่การเกิดขึ้นของร้านค้าเหล่านี้ ก็แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการที่ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพการเกษตรภายในชุมชนสามารถขยายทุนและอาชีพเข้าสู่อาชีพใหม่ๆ นอกภาคการเกษตรเพิ่มขึ้น

(3) ธุรกิจซื้อขายยาง เนื่องจากความต้องการทางการตลาดของผลผลิตยางพาราในภาคอีสานโดยเฉพาะในจังหวัดบึงกาฬนั้นจะเน้นไปที่ยางก้อนถ้วย โดยมีโรงงานแปรรูปผลผลิตยางพาราเบื้องต้นในพื้นที่ถึง 8 โรงงาน ซึ่งโรงงานเหล่านี้เป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรหลักที่สำคัญของจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีตลาดซื้อขายยางพาราในระดับท้องถิ่นเกิดขึ้นอีกจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งประเภทได้ดังนี้ คือ

ตลาดรับซื้อผลผลิตในรูปของสหกรณ์การเกษตร ภายใต้การดูแลของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง สหกรณ์การเกษตรประเภทนี้บางแห่งอาจทำหน้าที่แค่รวบรวมผลผลิตจากยางพาราทั้งในรูปยางแผ่นและยางก้อนถ้วยเท่านั้น สหกรณ์บางแห่งอาจทำหน้าที่ที่หลากหลายกว่านั้น เช่น นอกจากจะทำหน้าที่รวบรวมยางพาราของเกษตรกรภายในชุมชนแล้ว ยังรับซื้อผลผลิตเพื่อไปขายต่อไปให้กับโรงงานอีกด้วย ซึ่งสหกรณ์บางแห่งเช่นสหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ นอกจากจะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตให้กับเกษตรกรแล้ว ยังทำธุรกิจรับซื้อผลผลิตจากกลุ่มต่างๆ ทั้งในชุมชนตัวเองและชุมชนอื่นๆ อีกด้วย แต่โดยส่วนมากแล้วสหกรณ์มักจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการรวบรวมผลผลิตของสมาชิกและเกษตรกรในชุมชนเท่านั้น โดยมีคณะกรรมการหรือเจ้าหน้าที่สหกรณ์เป็นคนจัดการ จัดเตรียมลานรวบรวมยางพาราทั้งยางแผ่น และยางก้อนถ้วย โดยจะนัดรวบรวมยางประมาณทุก 10-15 วันแล้วแต่สหกรณ์ ซึ่งคณะกรรมการสหกรณ์จะประกาศหรือติดต่อไปยังพ่อค้าผู้รับซื้อยางพาราในแต่ละรอบ เพื่อให้มายื่นซองเสนอราคาประมูล โดยคณะกรรมการจะเปิดซองประมูลต่อหน้าพ่อค้าหรือตัวแทนรวมถึงสมาชิกสหกรณ์ที่นำผลผลิตมาขาย

ในวันนั้น ถ้าหากพ่อค้าคนใดให้ราคาที่สูงกว่าก็จะได้เป็นผู้ซื้อขายพาราจากสหกรณ์ในรอบนั้นๆ ตลาดประมูลซื้อขายผลผลิตด้วยวิธีนี้จะช่วยให้เกษตรกรได้ราคาที่สูงกว่าตลาดหรือวิธีการอื่นๆ ยิ่งถ้าหากลานประมูลใดที่มีผลผลิตจำนวนมากก็จะทำให้ได้ราคาที่สูงตามไปด้วย เนื่องจากมีอำนาจต่อรองสูงกว่า

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าตลาดประมูลซื้อขายพาราในช่วงหลังปี 2557 เป็นต้นมาเริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการประมูลแบบใหม่ โดยไม่ได้ให้พ่อค้ามายื่นซองประมูลเช่นเดิม แต่คณะกรรมการสหกรณ์หรือลานยางจะใช้วิธีการโทรศัพท์ไปยังพ่อค้าแต่ละราย เพื่อสอบถามราคาที่พ่อค้าจะสามารถซื้อได้ เมื่อคณะกรรมการได้ตัวเลขหรือรู้ราคาที่พ่อค้าแต่ละรายเสนอมาแล้ว ก็จะเลือกพ่อค้าที่เสนอราคาที่สูงกว่าคนอื่นโดยแจ้งกลับทางโทรศัพท์เพื่อนัดหมายวันเวลารับซื้อผลผลิตจากกลุ่ม ส่วนเหตุผลที่ทางสหกรณ์หรือกลุ่มต่างๆ ปรับเปลี่ยนรูปแบบการประมูลนั้นเนื่องมาจากสถานการณ์ราคายางที่ตกต่ำลงมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้พ่อค้าผู้รับซื้อผลผลิตที่จะเข้าร่วมประมูลในแต่ละครั้งลดน้อยลง เพราะมีต้นทุนในการเดินทางเข้าร่วมประมูลในแต่ละพื้นที่ค่อนข้างสูง พ่อค้าส่วนมากจึงมักจะถือโอกาสตกลงราคาเพื่อรับซื้อผลผลิตกับกลุ่มที่คุ้นเคยแทนการเดินทางเข้าร่วมวิธีประมูลแบบเดิม จึงทำให้คณะกรรมการลานยางในแต่ละชุมชนต่างปรับเปลี่ยนหาวิธีการที่เหมาะสมทั้งกับพ่อค้าและเกษตรกรไปด้วย แต่อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าตลาดการซื้อขายพาราภายในแต่ละหมู่บ้านนั้นมีความคึกคักเป็นอย่างมาก เฉพาะในหมู่บ้านนาสิงห์ที่ผู้วิจัยศึกษานั้นมีกลุ่มลานยางทั้งที่จดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตรและกลุ่มลานยางในชุมชนธรรมดา รวม 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมียอดขายผลผลิตรวมกันในแต่ละรอบประมาณ 250-300 ตัน ซึ่งในหนึ่งเดือนจะขายผลผลิตประมาณ 2 ครั้ง ซึ่งราคายางพาราจะขึ้นลงตลอดเวลา แต่ในช่วงเวลาที่ผู้ศึกษาลงพื้นที่ราคาจะอยู่ประมาณกิโลกรัมละ 29 -35 บาท ซึ่งถือว่าค่อนข้างต่ำ เมื่อเทียบกับช่วง 3-5 ปีที่ผ่านมา แต่เมื่อคำนวณรายได้ที่เป็นเงินสดที่เกิดจากการขายยางของเกษตรกรในหมู่บ้านในแต่ละครั้งแล้วพบว่าสูงถึงครั้งละ 7-10 ล้านบาท และถ้าคำนวณในแต่ละรอบเดือนแล้วจะพบว่าชุมชนแห่งนี้สามารถผลิตยางก้อนถ้วยขายได้ถึงเดือนละประมาณ 500-600 ตันรวมเป็นเงินหรือรายได้ในชุมชนเดือนละ เกือบยี่สิบล้านบาท ซึ่งต่างจากการทำนา ทำไร่นาดีต่ออย่างเทียบกันไม่ได้

ลานยางชุมชนหรือตลาดประมูลลานรับซื้อยางของชุมชน ซึ่งลานเหล่านี้มักจะไม่ได้จดทะเบียนในรูปของสหกรณ์ ซึ่งลานยางประเภทนี้จะพบอยู่ทั่วไปในแต่ละชุมชน บางชุมชนอาจมีกลุ่มลานยางมากกว่า 1 กลุ่ม ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความพอใจของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ แต่บทบาทหน้าที่ของกลุ่มลานยางก็ไม่ได้แตกต่างกันนักคือจำกัดอยู่เฉพาะเป็นแหล่งรวบรวม

ผลผลิตของเกษตรกรในชุมชนเพื่อให้พ่อค้าเข้ามาประมูลรับซื้อผลผลิต และวิธีการประมูลก็ไม่แตกต่างจากสหกรณ์คือใช้วิธีการยื่นซองประมูลและการเสนอราคาทางโทรศัพท์ อาจมีบ้างที่บางกลุ่มที่มีสมาชิกหรือผลผลิตไม่มากนัก ทางคณะกรรมการของกลุ่มก็อาจใช้การเจรจาต่อรองราคากับพ่อค้าแทนการประมูล ส่วนขั้นตอนของการรวบรวมผลผลิตนั้น ทางสหกรณ์หรือคณะกรรมการลานยางจะกำหนดและแจ้งวันเวลาที่ขายผลผลิตในแต่ละรอบให้สมาชิกทราบ ดังนั้น ก่อนวันที่พ่อค้าจะเข้ามารับซื้อผลผลิตหนึ่งวัน จะถือเป็นวันรวบรวมยางเพื่อพักยางให้ยางแห้งหรือมีความชื้นน้อยลงลงชาวบ้านจึงมักจะนิยมเรียกยางที่ขายผ่านลานประมูลอีกแบบหนึ่งว่า “ยางพัก” ซึ่งหมายถึงยางที่ถูกพักค้างคืนก่อนจะซังกิโหลขายซึ่งจะตรงกันข้ามกับ “ยางสด” ที่มีลานยางของเอกชนจะเป็นผู้รับซื้อโดยราคาของยางพักหรือยางประมูลจะมีราคาที่สูงกว่ายางสด ประมาณกิโลกรัมละ 2-3 บาท ดังนั้น ในวันดังกล่าว เกษตรกรทุกคนจะรวบรวมผลผลิตออกจากสวนยางของตนเองใส่รถบรรทุกชนิดต่างๆ มายังลานยางของสหกรณ์หรือลานยางชุมชน โดยจะมีเจ้าหน้าที่หรือคณะกรรมการคอยบันทึกข้อมูลชื่อเกษตรกร พร้อมออกบัตรคิวตามลำดับที่มาให้กับเกษตรกรแต่ละคน เพื่อเรียงลำดับให้รู้ว่าผลผลิตของใครจะได้ซังกิโหลขายก่อนหลังในวันพรุ่งนี้ เนื่องจากบางลานจะมีสมาชิกจำนวนมาก อาจต้องใช้เวลาในกระบวนการซื้อขายกันตลอดทั้งวันตั้งแต่เช้าจนถึงเวลาค่ำจึงจะแล้วเสร็จ ซึ่งจะเสียเวลามากในขั้นตอนการซังผลผลิตและขั้นตอนการลำเลียงผลผลิตขึ้นรถบรรทุกให้กับพ่อค้า เพราะเมื่อเสร็จขั้นตอนดังกล่าวคือรู้ปริมาณผลผลิตทั้งหมดแล้วพ่อค้าจึงจะนำเงินมาจ่าย ซึ่งบางครั้งทางพ่อค้าอาจเป็นผู้จ่ายเงินเองให้กับเกษตรกรแต่ละรายหลังจากการซังน้ำหนักเสร็จตามลำดับคิว หรือบางครั้งอาจรอให้มีการซังน้ำหนักผลผลิตทั้งหมดเสร็จก่อนแล้วจึงจ่ายเงินเป็นก้อนใหญ่ให้กับคณะกรรมการลานยางไปจ่ายให้กับเกษตรกรอีกที

ลานยางเอกชนหรือร้านรับซื้อยางของเอกชน ซึ่งลานยางหรือร้านรับซื้อยางประเภทนี้จะรับซื้อยางสดหรือถ้าพูดให้ถูกคือจะรับซื้อทั้งยางสดและยางพักค้างคืน แต่จะซื้อในราคายางสดเท่านั้น เนื่องจากยางสดจะมีปริมาณน้ำและความชื้นที่สูงกว่ายางที่พักค้างคืน จึงทำให้พ่อค้ารับซื้อในราคาที่ต่ำกว่ายางพักหรือลานยางที่เป็นของสหกรณ์หรือของชุมชนกิโลกรัมละประมาณ 2-3 บาท แต่ข้อดีของลานยางประเภทนี้ที่ดึงดูดให้เกษตรกรนำยางไปขายคือ สามารถรับซื้อผลผลิตได้ทุกวัน ซึ่งต่างจากลานยางของชุมชนที่จะกำหนดรวบรวมผลผลิตเพื่อประมูลขายเดือนละ 2-3 รอบเท่านั้น โดยเฉพาะความสะดวกสบายเนื่องจากไม่ต้องรอคิวหรือใช้เวลาในการขายที่นานเหมือนกับลานประมูลที่ต้องใช้เวลาตั้งแต่นำผลผลิตไปรวมพักค้างคืนที่ลานยางก่อนจะประมูลขายและได้รับเงินต้องใช้เวลารอถึงสองวัน ดังนั้น ร้านหรือลานรับซื้อยางของเอกชนจึงพบเห็นได้ทั่วไปตามถนนสายหลัก

ต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของเกษตรกรในการซื้อขายผลผลิต เพราะเกษตรกรส่วนมากถึงแม้จะเป็นสมาชิกของกลุ่มลานยางประมูลในชุมชนก็จริง แต่เมื่อมีความต้องการใช้จ่ายเงิน ก็พบว่าเกษตรกรสามารถนำผลผลิตจากสวนมาขายได้ในทันที

โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในพื้นที่ โดยที่เกษตรกรจะนำผลผลิตไปขายยังโรงงานแปรรูปยางพาราโดยตรง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรรายใหญ่ ที่มีผลผลิตจำนวนมาก หรือบางครั้งอาจเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่อยู่ใกล้โรงงาน มีทั้งแบบรายย่อย และแบบรวมกลุ่มกัน ซึ่งก็จะได้ราคาที่สูงกว่าขายผ่านพ่อค้าคนกลาง แต่อย่างไรก็ตามการนำยางพารามาขายโรงงาน ก็จะมี ความยุ่งยากและความเข้มงวดกว่าการขายที่ลานในชุมชน ทั้งในเรื่องการขนส่งและกระบวนการคัดคุณภาพผลผลิตและขั้นตอนการซื้อขาย จึงทำให้เกษตรกรส่วนมากซึ่งเป็นเกษตรกรรายย่อยไม่ค่อยนำผลผลิตมาขายเองยังโรงงานมากนัก ส่วนมากโรงงานจะรับซื้อผลผลิตจากพ่อค้าคนกลางที่ไปรวบรวมซื้อผลผลิตจากเกษตรกรหรือจากลานยางในชุมชนมาอีกครั้งหนึ่งนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่รับซื้อวัตถุดิบและแปรรูปยางพาราในพื้นที่จำนวน 7-8 โรงงาน ได้ก่อให้เกิดการจ้างแรงงานในโรงงานเป็นจำนวนมาก ซึ่งในความเป็นจริงแล้วในช่วงที่ยางพารามีราคาสูง เกษตรกรในพื้นที่ส่วนมากที่มีพื้นที่ปลูกยางที่เปิดกรีดแล้ว มักจะไม่นิยมทำงานในโรงงาน เพราะต้องใช้แรงงานในครอบครัวหรือในสวนยางของตัวเอง ทำให้โรงงานมีการนำแรงงานมาจากพื้นที่อื่นเข้ามาทำงานในพื้นที่จำนวนมาก โดยเฉพาะในช่วงระยะหลังปรากฏว่ามีการนำแรงงานต่างด้าวจากประเทศกัมพูชาและแรงงานชาวพม่าเข้ามาทำงานในโรงงานแปรรูปยางพาราในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬจำนวนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน ขณะที่แรงงานในพื้นที่วัยหนุ่มสาวที่เคยไปทำงานที่อื่นก็ได้หวนกลับสู่แรงงานภาคการเกษตรของครัวเรือนอีกครั้ง

การเกิดขึ้นของธุรกิจเกี่ยวกับยางพาราตั้งแต่ต้นน้ำ และกลางน้ำดังกล่าวล้วนส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในพื้นที่ เนื่องจากก่อให้เกิดการผลิตและการบริโภคในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย โดยเฉพาะการช่วยตรึงแรงงานภาคการเกษตรให้อยู่กับพื้นที่ ทั้งนี้ เป็นเพราะในการผลิตยางพาราจำเป็นต้องใช้แรงงานในการกรีดยางตลอดทั้งปี ยกเว้นช่วงปิดกรีดหรือพักหน้ายางในช่วงฤดูแล้ง 2-3 เดือนเท่านั้น ซึ่งต่างจากในอดีตที่เกษตรกรส่วนมากมักจะเคลื่อนย้ายเข้าไปหางานทำในเมืองใหญ่เช่น กรุงเทพฯ หลังจากเสร็จฤดูการทำนาและบางส่วนก็ไปขายแรงงานยังต่างประเทศจำนวนมาก

4.5.2 การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนา

กิจกรรมการผลิตในสวนยางพารานั้น แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับการปลูกข้าว ทั้งในเรื่องเวลาการทำงาน การปลูก การดูแลรักษา การเก็บผลผลิต รวมทั้งการขาย ที่จริงแล้วพืชทุกอย่างล้วนมีความแตกต่างกันทั้งสิ้น แต่ความแตกต่างที่กำลังจะกล่าวถึงเป็นความแตกต่างที่ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมประเพณีรวมถึงพฤติกรรม การแสดงออกในความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านด้วยกันรวมถึงกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

4.5.2.1 วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ในสวนยาง เนื่องจากยางพารานั้นเป็นพืชที่มีอายุยาวนานทั้งในแง่การปลูกและการให้ผลผลิต กล่าวคือต้องใช้เวลา 5-7 ปี กว่าจะให้ผลผลิต แต่เมื่อให้ผลผลิตแล้วก็สามารถเก็บผลผลิตได้นานถึง 30 ปี กิจกรรมเกี่ยวกับยางพาราจึงเปลี่ยนจากการทำงานในฤดูกาล มาเป็นทำงานตลอดทั้งปี และเปลี่ยนเวลาทำงานจากตอนกลางวันมาเป็นทำงานคือกรีดยางในตอนกลางคืน เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่น้ำยางออกดีที่สุด โดยเกษตรกรจะเริ่มออกไปกรีดยางตั้งแต่เวลา 4-5 ทุ่มเป็นต้นไปจนถึงสว่าง ซึ่งเกษตรกรส่วนมากมักจะมีสวนยางที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชนออกไปหลายกิโลเมตร ทำให้เกษตรกรบางส่วนจำเป็นต้องสร้างบ้าน “หลังที่สอง” ไว้ในสวนยาง ทั้งนี้ ก็เพื่อความสะดวกในการเดินทาง การทำงานและการพักผ่อน เพราะกิจกรรมส่วนมากต้องอยู่กับสวนยางเกือบทั้งวัน กล่าวคือ เกษตรกรจะเริ่มกรีดยาง ในช่วงเวลาตั้งแต่ สี่ทุ่ม ไปจนถึง ตี 3 - 4 ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่หรือจำนวนต้นยางที่เปิดกรีดยางแล้วว่ามีจำนวนมากน้อยขนาดไหน และมีจำนวนแรงงานมากเพียงพอหรือไม่ เมื่อเกษตรกรกรีดยางจนเสร็จแล้วจะกลับบ้านพักผ่อนและเตรียมหุงหาอาหารเพื่อทานในตอนเช้า แต่โดยส่วนมากแล้วเกษตรกรมักจะไม่ค่อยมีเวลามากพอในการตระเตรียมอาหารเพื่อทำอาหารรับประทานเองเหมือนแต่ก่อน เกษตรกรจึงปรับตัวด้วยการซื้ออาหารสำเร็จรูปเพื่อทานในตอนเช้า ก่อให้เกิดร้านค้าขายอาหารสำเร็จรูปขึ้นในชุมชนเป็นจำนวนมากเพื่อรองรับกับความต้องการของคนในชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป หลังจากทานข้าวเสร็จชาวบ้านก็จะกลับเข้าสวนยางอีกครั้ง เพื่อหยอดน้ำกรดลงในถ้วยรองน้ำยางเพื่อให้ น้ำยางจับตัวเป็นก้อน เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่นิยมทำยางก้อนถ้วยขายมากกว่าจะขายน้ำยางสดหรือการทำยางแผ่น โดยจะใช้เวลาหยอดน้ำกรดไปจนถึงเที่ยง จากนั้น จึงจะหยุดพักทานอาหารเที่ยง ส่วนเวลาในช่วงบ่ายจะเป็นเวลาที่ชาวบ้านใช้นอนพักผ่อนเพื่อเก็บแรงไว้ทำงานตอนกลางคืนต่อไป แต่บางครอบครัวที่สมาชิกในครัวเรือนซึ่งอยู่วัยทำงานจำนวนน้อย และไม่สามารถจ้างแรงงานได้ เนื่องจากสวนยางมีไม่มากนัก ไม่คุ้มกับการจ้างแรงงาน เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวจะใช้วิธีใช้แรงงานในครัวเรือนอย่างเข้มข้นคือกรีดยางทั้งคืนจนสว่าง แล้วต้องรีบหยอดน้ำกรดต่อจนถึงเที่ยงหรือบ่ายจึงได้หยุดพักพอค่ำมาต้องเตรียมตัว

ทำงานต่อ ทำให้วิถีชีวิตส่วนตัว ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมกรรมการบริโภค การพักผ่อนหย่อนใจ หรือพฤติกรรมด้านสุขภาพเปลี่ยนไป รวมถึงความสัมพันธ์กับครอบครัวและชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากกิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปดังกล่าว จึงส่งผลกระทบทั้งต่อความสัมพันธ์ในครัวเรือนที่จะมีเวลาให้กับครอบครัวโดยเฉพาะลูกๆ ในวัยเรียนน้อยลงขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนก็เปลี่ยนไปจะสังเกตเห็นได้ชัดเจนจากการที่เวลาชุมชนมีงานบุญหรือประเพณีต่างๆ ในรอบปี จะมีชาวบ้านเข้าร่วมงานบุญประเพณีต่างๆ ลดน้อยลงจากอดีตเป็นอย่างมาก เนื่องจากเวลาส่วนมากจะหมดไปกับการทำงานในสวนยาง แต่ชาวบ้านจะปรับเปลี่ยนจากการเข้าร่วมงานมาเป็นการร่วมบริจาคหรือสทบทุนช่วยในงานต่างๆ แทน

4.5.2.2 วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ในกลุ่มลานยาง โดยปกติเกษตรกรจะกรีดยางระบบกรีดยางหนึ่งวัน พักสองวัน แล้วกลับมากรีดยางใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการพักหน้ายาง และจะทำการรวบรวมผลผลิตใส่รถไถนาเดินตามหรือรถยนต์ออกจากสวนนำไปรวบรวมยังลานยางของกลุ่มในชุมชนเพื่อรอพ่อค้าคนกลางหรือตัวแทนโรงงานมาประมูลซื้อผลผลิตเดือนละ 2-3 ครั้งแล้วแต่กลุ่มลานยาง โดยจะมีคณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่มเพื่อทำหน้าที่แทนสมาชิกในเรื่องต่างๆ ตั้งแต่จดทะเบียนสมาชิกกลุ่ม รวบรวมยางที่สมาชิกลำนำมายังลาน นอนเฝ้าลานยางก่อนขายหนึ่งคืน หน้าที่เกี่ยวกับรับของ-เปิดช่องประมูลยาง บางครั้งอาจรวมถึงการนำยางขึ้นรถบรรทุกให้กับพ่อค้าที่มาซื้อเพื่อส่งไปยังโรงงาน บางแห่งพบว่ามียกลุ่มลานยางภายในชุมชน 2-3 กลุ่ม และมีการแข่งขันกันเปรียบเทียบกันในด้านจำนวนสมาชิกและราคาขายที่ประมูลได้ในแต่ละรอบอย่างคึกคัก ดังนั้น วันรวบรวมผลผลิตจึงเป็นวันที่เกษตรกรจะออกจากสวนยางมาพบปะกันที่ลานยางของชุมชนคล้ายกับมีงานบุญของหมู่บ้าน เพียงแต่บุญดังกล่าวจะถูกจัดขึ้นทุกเดือนๆ ละ 2 ครั้งเป็นอย่างน้อย และเรื่องที่พูดคุยกันก็หนีไม่พ้นเรื่องเกี่ยวกับสถานการณ์ราคาขาย วิธีการดูแลและจัดการสวนยาง รวมถึงประเด็นที่เป็นข่าวสารต่างๆ ของบ้านเมือง “ลานยาง” ของชุมชนจึงกลายเป็น “พื้นที่สาธารณะ” แห่งใหม่ของหมู่บ้านแทนศาลาการเปรียญหรือศาลาประชาคม ที่ก่อให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ อย่างแท้จริง ผู้นำกลุ่มลานยาง จึงกลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่มีบทบาทหน้าที่ในทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านในฐานะผู้ที่ต้องประสานงานกับกลุ่มต่างๆ ทั้งกับรัฐ พ่อค้าคนกลาง แก้วแก่ขายปุ๋ยรวมถึงหวัคะแนนที่เป็นเครือข่ายทางการเมืองของนักการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ จึงอาจกล่าวได้ว่า “กลุ่มลานยาง” ซึ่งเป็นการรวมตัวของเกษตรกรที่ปลูกยางพาราในชุมชนได้กลายเป็น “เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่” ของชาวนาชาวไร่ ซึ่งเป็นเวทีการเรียนรู้ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของคนในชุมชนในปัจจุบัน

บทที่ 5

ความแตกต่างและความขัดแย้งภายในสังคมชานา

5.1 ความแตกต่างภายในของสังคมชานา

การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเกษตรจากการปลูกข้าวและพืชเชิงพาณิชย์ที่มีอายุสั้นเช่น ปอและมันสำปะหลังมาสู่การผลิตยางพาราซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจอุตสาหกรรมที่มีอายุยาว ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานในภาคการเกษตรตลอดทั้งปีนั้น ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมตามมา โดยเฉพาะการที่ชานาที่ปรับตัวเข้าสู่การผลิตยางพาราได้อย่างรวดเร็วก่อนชานากลุ่มอื่นๆ จนสามารถสะสมทุนจากการผลิตเพื่อการค้าในรูปแบบต่างๆ ได้นั้น นำไปสู่ความแตกต่างด้านฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการแตกตัวของชนชั้นภายในของกลุ่มชานาด้วยกันของชุมชนบ้านนาสิงห์ ซึ่งถ้าดูความแตกต่างโดยภาพรวมของสังคมชานาในทางด้านกายภาพแล้ว ค่อนข้างจะสังเกตเห็นได้ยากมาก ไม่เหมือนกับหมู่บ้านชานาของภาคอีสานในพื้นที่อื่นๆ มากนัก เพราะตามปกติ สิ่งที่เราจะสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนที่บ่งบอกถึงความแตกต่างระหว่างสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดีเป็นอันดับแรกก็คือสภาพบ้านเรือนของแต่ละครอบครัว แต่เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านนาสิงห์ ผู้วิจัยกลับพบว่าไม่เป็นเช่นนั้น เพราะบ้านเรือนเกือบทั้งหมดเป็นบ้านที่สร้างขึ้นหรือปรับปรุงขึ้นใหม่ เป็นบ้านถืออิฐก่อปูนรูปทรงสมัยใหม่ ชั้นเดียวบ้าง สองชั้นบ้าง มีรั้วรอบขอบชิดเกือบทุกหลังคาเรือน ยกเว้นบ้างในบางกลุ่มที่เป็นเครือญาติที่อาจมีการแยกครัวเรือนออกมาปลูกบ้านใหม่ในที่ติดกัน ก็อาจไม่สร้างรั้วหรือกำแพงกัน แต่ก็พบได้น้อยมาก สภาพของบ้านเรือนชานาแบบเก่าที่เป็นบ้านไม้ได้ถูกล้าง มีคอกสัตว์เลี้ยง เช่น วัวควายเพื่อใช้ทำนาเหมือนที่เคยเห็นในอดีตนั้นได้หายไปหมดแล้วอย่างสิ้นเชิง แต่สิ่งที่มาแทนคอกเลี้ยงสัตว์หรือวัวควายที่ใช้งานในการเกษตรคือ โรงจอดรถที่สร้างไว้ข้างบ้านเกือบทุกหลังรวมถึงโรงเรือนสำหรับเก็บปุ๋ยเคมีจำนวนมาก ที่แต่ละครัวเรือนเตรียมไว้ใส่สวนยางของแต่ละครอบครัว จากการเดินสำรวจหมู่บ้านตลอดเวลาการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้ศึกษาพบว่าเกือบทุกหลังคาเรือนจะมีโรงจอดรถอยู่ข้างบ้านหรือในบริเวณบ้าน พร้อมกับรถยนต์ประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นรถเก๋งยี่ห้อต่างๆ ทั้งรุ่นเกา รุ่นใหม่ที่ใช้กันในเมือง รถปิคอัพ รถไถนาขนาดใหญ่ รวมทั้งรถไถนาแบบเดินตาม เมื่อดูภายนอกจึงดูเหมือนว่าหมู่บ้านแห่งนี้ได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจจากการเข้ามาของ

ยางพาราอย่างถ้วนทั่วทุกครัวเรือน จนไม่เห็นความแตกต่างระหว่างครัวเรือนมากนัก แต่ผู้วิจัยพบว่า ถึงแม้ว่าโดยภาพรวมแล้ว ครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์จะได้รับผลการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกันก็จริง แต่สิ่งที่แสดงถึงให้ถึงความเปลี่ยนแปลงในภายในได้อย่างชัดเจน คือจำนวนที่ดินที่เกษตรกรแต่ละครัวเรือนถือครองอยู่ ซึ่งจำนวนที่ดินที่เกษตรกรในแต่ละครัวเรือนถือครองนั้น มีผลต่อรายได้ สถานะทางสังคม รูปแบบการบริโภคตลอดจนถึงและรูปแบบการใช้แรงงานในภายในครัวเรือน และในระดับชุมชนด้วย

5.1.1 ความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินทางการเกษตร

สิ่งที่แสดงถึงความแตกต่างระหว่างเกษตรกรด้วยกันอย่างชัดเจน คือ จำนวนที่ดินที่เกษตรกรแต่ละครัวเรือนครอบครอง แต่การจะหาข้อมูลจำนวนพื้นที่ที่เกษตรกรแต่ละครัวเรือนในหมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านใกล้เคียงครอบครองจริงนั้นเป็นเรื่องที่ยากมาก เนื่องจากพื้นที่ส่วนมากที่เกษตรกรครอบครองเพื่อทำการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกยางพาราในเขตเหล่านั้นนั้น เป็นที่ดินในเขตสปก. ซึ่งตามปกติแล้วการออกเอกสารเพื่อแสดงสิทธิในการครอบครองที่ดินทำกินเพื่อเกษตรกรรมนั้น ทางรัฐจะออกให้เกษตรกรรายละไม่เกิน 50 ไร่ โดยจะยึดจำนวนที่ดินทำกินตามที่เกษตรกรแต่ละรายเคยครอบครองมาตั้งแต่ในอดีตเป็นหลัก ดังนั้น เกษตรกรที่ครอบครองที่ดินทำกินเกินจำนวน 50 ไร่ จึงมักจะถูกทำการแบ่งเป็นแปลงย่อยๆ ให้ญาติพี่น้องในครอบครัวถือครองกันหลายคน อีกทั้งในระยะต่อมาก็ปรากฏว่าชาวบ้านได้มีการซื้อขายที่ดินสปก. กันอยู่เสมอ ถึงแม้ตามกฎหมายแล้วที่ดินสปก. จะไม่สามารถซื้อขายได้ก็ตาม ทำให้รายชื่อผู้ครอบครองที่ดินกับเกษตรกรที่ครอบครองที่ดินจริงนั้นจึงไม่ตรงกัน โดยเฉพาะเมื่อยางพาราเข้ามาในพื้นที่และราคาอย่างเริ่มมีราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี 2549 เป็นต้นมา ได้ทำให้มีความต้องการที่ดินสูงขึ้นตามไปด้วย จึงพบว่าการซื้อขายที่ดินในพื้นที่บึงกาฬจำนวนมาก โดยเฉพาะการเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำการเกษตร ทั้งที่ดินเปล่าและที่สวนยางทั้งจากนายทุนต่างพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นนายทุนจากภาคใต้ นายทุนจากธุรกิจอื่นๆ รวมถึงกลุ่มข้าราชการที่อาศัยมีแหล่งเงินกู้จากภาครัฐมาซื้อที่สวนยาง แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีบ้านนาสิงห์นั้น กลับพบว่านายทุนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาซื้อที่ดินหมู่บ้านนั้นนับว่ามีน้อยมาก แต่ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจคือมีการซื้อขายที่ดินภายในชุมชนกันเองอย่างคึกคัก ขณะเดียวกันก็พบว่ามีเกษตรกรจากหมู่บ้านนาสิงห์เป็นจำนวนมากได้ออกไปหาซื้อที่ดินหมู่บ้านอื่นทั้งในเขตตำบลอื่น อำเภออื่นและจังหวัดอื่นที่อยู่ใกล้เคียงเป็นจำนวนมากเพื่อปลูกยางพารา ซึ่งส่วนมากเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวจะเป็นครัวเรือนของเกษตรกรกลุ่มที่ปลูกยางพารากลุ่มแรกๆ ในหมู่บ้านที่สามารถทำการสะสมทุนได้ก่อนคนอื่น ที่เป็นเช่นนั้น เนื่องมาจาก

หมู่บ้านนาสิงห์ถือเป็นหมู่บ้านแรกๆ ในจังหวัดบึงกาฬที่ได้นำยางพาราเข้ามาปลูกในพื้นที่ตั้งแต่ปี 2529 ก่อนที่รัฐจะมีนโยบายส่งเสริมการปลูกยางให้กับเกษตรกรในเขตพื้นที่ดังกล่าวถึง 4 ปี ทำให้เกษตรกรในหมู่บ้านนาสิงห์เกิดการตื่นตัวในการให้ความสำคัญกับยางพาราก่อนหมู่บ้านอื่นๆ อย่างชัดเจน

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มครัวเรือนเกษตรกรบ้านนาสิงห์ที่สามารถสะสมทุนจากการทำการผลิตยางพาราจนนำไปสู่การขยายที่ดินเพื่อการถือครองได้เป็นจำนวนมากนั้น จะพบในสองกลุ่มคือ

กลุ่มแรก จะได้แก่กลุ่มครัวเรือนที่ตัดสินใจปลูกยางเป็นกลุ่มแรกๆ นับแต่กลุ่มพ่อสาร ไชยยศ เป็นต้นมารวมถึงกลุ่มที่เข้าร่วมโครงการส่งเสริมการปลูกยางกับ สกย.ในระยะแรกในช่วงต้นปี 2534 ด้วย เพราะกลุ่มนี้ถือเป็นกลุ่มที่มีประสบการณ์ในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากพืชชนิดอื่นๆ มาสู่ยางพาราก่อนคนอื่นๆ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านรายได้และเศรษฐกิจของครัวเรือนมาอย่างยาวนานจนสามารถสะสมทุนได้ก่อนเพื่อน ดังนั้น เมื่อราคายางเริ่มสูงขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2540 ประกอบกับราคาที่ดินด้านการเกษตรก็ยังไม่ปรับตัวสูงขึ้นจนแพงเกินไปมากนักในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้สามารถซื้อที่ดินในพื้นที่หมู่บ้านตัวเองและหมู่บ้านใกล้เคียงเพิ่มได้ก่อนครัวเรือนอื่นๆ

กลุ่มที่สอง จะได้แก่กลุ่มครัวเรือนที่อาศัยอยู่บ้านนาสิงห์มาแต่ดั้งเดิมและกลุ่มผู้อพยพมาในยุคแรกๆ ซึ่งครัวเรือนเหล่านี้ส่วนมากมักจะมียี่สิบไร่ทำการเกษตรจำนวนมากกว่ากลุ่มไทครว้ที่อพยพเข้ามาในช่วงหลังปี 2510 กลุ่มที่สองนี้ ถึงแม้จะเข้าสู่การผลิตยางพาราเพื่อการค้าชากว่ากลุ่มแรกอยู่บ้าง แต่อาศัยที่มีที่ดินเยอะซึ่งเป็นผลมาจากครอบครัวยุคก่อนได้จับจองและบุกเบิกที่ดินไว้มาก จึงทำให้มีรายได้จากสวนยางที่รวดเร็วจนสามารถขยายที่ดินเพิ่มได้เช่นกัน

ความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินของชาวบ้านนาสิงห์ อาจมีมาตั้งแต่ช่วงต้นปี 2500 นับแต่มีการอพยพเข้ามาของไทครว้จำนวนมากก็จริง แต่ที่ดินของกลุ่มครัวเรือนดังกล่าวในช่วงทศวรรษนั้นก็ไม่ได้สร้างความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจเท่าไรนัก เพราะถึงแม้ชาวบ้านบางกลุ่มจะมีที่ดินจำนวนมาก แต่ชาวบ้านส่วนมากยังคงเน้นการทำการผลิตเฉพาะในพื้นที่จำกัดตามกำลังของแรงงานในครัวเรือนเพื่อเป้าหมายในการยังชีพเท่านั้น แต่ภายหลังปี 2510 เมื่อพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์คือปอและมันสำปะหลังเข้ามา เป้าหมายการผลิตของชาวบ้านได้เริ่มเปลี่ยนไป ครัวเรือนชาวบ้านที่มีที่ดินมากเริ่มสร้างความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจได้บ้าง เพราะผลผลิตทางการเกษตรที่มีมากกว่า

คนอื่นจนสามารถพัฒนาตัวเองไปเป็นเจ้าแกหรือพ่อค้าได้บ้าง โดยเริ่มต้นจากการเป็นนายหน้าให้กับพ่อค้าจากนอกหมู่บ้านและผันตัวเองไปเป็นพ่อค้าอย่างเต็มตัวในภายหลัง ซึ่งในกรณีนี้พบว่ามีคนในท้องถิ่นอย่างน้อยหนึ่งครัวเรือนที่ประสบผลสำเร็จจนย้ายออกไปตั้งกิจการร้านค้าในตัวอำเภอศรีวิไลได้ แต่ก็นับว่ามีน้อยมาก เพราะต่อมาเมื่อปอและมันสำปะหลังราคาตกอย่างต่อเนื่องก็พบว่าชาวนาส่วนมากต่างได้เลิกทำการผลิตหรือเลิกปลูกพืชดังกล่าวเพราะไม่คุ้มกับการทุน ยังเหลือเฉพาะการทำนาเป็นหลักเท่านั้น พร้อมกับการที่ชาวนาบางส่วนได้อพยพเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ เพื่อหารายได้มาค้าจุนครครอบครัว ส่วนที่ดินทำการเกษตรโดยเฉพาะที่ดินที่เคยปลูกพืชไร่นั้นพบว่า ส่วนมาได้ถูกปล่อยทิ้งไว้หรือมีการขายเป็นบางส่วน

ผู้วิจัยพบว่าความแตกต่างระหว่างจำนวนที่ดินที่เกษตรกรถือครองได้นำไปสู่การแตกตัวทางชนชั้นภายในของกลุ่มชาวนาอย่างแท้จริง เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2540 หลังจากที่ชาวนากลุ่มแรกๆ ได้เริ่มนำยางพารามาปลูกด้วยตัวเองและบางส่วนได้เข้าร่วมในโครงการของภาครัฐโดยการสนับสนุนของ สกย.ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ทำให้เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวมีรายได้ที่แน่นอนจากการกรีดยางและนำไปสู่การขยายที่ดินทางการเกษตร โดยระยะแรกจะเริ่มจากการซื้อที่ดินของเกษตรกรภายในหมู่บ้านเดียวกันก่อน ต่อมาเมื่อที่ดินในหมู่บ้านมีราคาแพงขึ้นมาก เนื่องจากเกษตรกรในแต่ละครัวเรือนต่างมีความต้องการที่ดินเพื่อปลูกยางพาราเช่นกัน เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวจึงได้ขยายออกไปซื้อที่ดินภายนอกหมู่บ้านทั้งในตำบลหรือต่างอำเภอรวมถึงต่างจังหวัดที่ใกล้เคียงมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้ในปัจจุบันมีความแตกต่างระหว่างระหว่างเกษตรกรในด้านจำนวนที่ดินเป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มชาวนาตามจำนวนที่ถือครองจริงออกได้เป็น 4 กลุ่มคือ

1. ชาวนาที่มีที่ดินมาก โดยมีที่ดินจำนวนตั้งแต่ 31 – 100 ไร่ ซึ่งพบว่าชาวนากลุ่มดังกล่าวในหมู่บ้านนาสิงห์มีประมาณ 84 ครัวเรือนซึ่งกลุ่มนี้จำเป็นต้องจ้างแรงงานเพื่อช่วยงานในสวนยาง อาจจ้างแรงงานตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนถึง 12 คนหรืออาจมากกว่านั้น ชาวนาในกลุ่มนี้นับว่าเป็นกลุ่มที่มีความแตกต่างทางเศรษฐกิจจากชาวนากลุ่มอื่นๆ พอสมควร เนื่องจากรายได้ในการขายผลผลิตจากยางพาราในแต่ละเดือนที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก อาจมีรายได้ตั้งแต่สามหมื่นหรือสี่หมื่นบาท ไปจนถึง หลายแสนบาท ในแต่ละเดือน นำไปสู่รูปแบบการบริโภคที่ต่างไปจากเดิม เช่น การสร้างบ้านหลังใหม่ พร้อมเฟอร์นิเจอร์และสิ่งอำนวยความสะดวกแบบสังคมเมือง การซื้อรถยนต์เพื่อใช้ในครอบครัว ซึ่งบางครอบครัวพบว่ามียอดหนี้ทั้งรถยนต์เก๋งและรถกระบะ 2-3 คัน และหลายครัวเรือนพบว่าได้สะสมทุนไปสู่การประกอบอาชีพอื่นเพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น ทำธุรกิจเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิตยางพาราของเกษตรกรทั้งในหมู่บ้านตัวเองและหมู่บ้านอื่นๆ เพื่อไปขายต่อให้กับโรงงาน

แปรรูปขนาดใหญ่ หรือการลงทุนทำกิจการหอพักในชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง รวมถึงการเปิดกิจการร้านค้าประเภทต่างๆ ในชุมชนเป็นจำนวนมาก

2. ชาวนาที่มีที่ดินปานกลาง มีจำนวนที่ดินประมาณ 16-30 ไร่ ซึ่งชาวนากลุ่มนี้มีอยู่ประมาณ 284 ครัวเรือน ชาวนาที่มีที่ดินปานกลางมักจะใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก แต่บางครั้งเรือนอาจมีการจ้างแรงงานจากภายนอกเข้ามาช่วยงานในสวนยางพาราบ้าง แต่พบว่ามีไม่มากนักเนื่องจากจำนวนที่ดินขนาดดังกล่าว แรงงานในครัวเรือนที่มีสมาชิกประมาณ 2-3 คนสามารถจะมีศักยภาพหรือกำลังเพียงพอในการดูแลและจัดการสวนยางของตัวเองได้ ยกเว้นครัวเรือนที่มีสมาชิกครัวเรือนในวัยแรงงานน้อยกว่า 3 คน

3. ชาวนาที่มีที่ดินน้อย มีจำนวนตั้งแต่ 2-15 ไร่ ซึ่งชาวนากลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุดในชุมชนคือประมาณ 664 ครัวเรือน ซึ่งพบว่าโดยส่วนมากแล้ว ครัวเรือนในกลุ่มนี้นอกจากจะทำงานในสวนยางของตัวเองแล้วยังให้สมาชิกในครอบครัวออกไปรับจ้างเป็นแรงงานกรีดยางในสวนยางของผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากในหมู่บ้านอีกด้วย เนื่องจากเพื่อต้องการรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น

4. ชาวนาไร้ที่ดิน ซึ่งเป็นกลุ่มครัวเรือนชาวนาที่มีจำนวนน้อยมากที่สุดในหมู่บ้านนาสิงห์ จากการพูดคุยและสัมภาษณ์เกษตรกรรวมทั้งผู้นำในคุ้มหรือหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนนาสิงห์พบว่าครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินมีเพียง 3 ครัวเรือนเท่านั้น และครัวเรือนเหล่านี้ในอดีตเคยมีที่ดินทำกินมาก่อนและเคยมีสวนยางพาราเช่นเดียวกัน แต่ในช่วงที่ยางมีราคาแพงได้ใช้จ่ายเงินไปกับกิจกรรมที่ก่อหนี้เป็นจำนวนมาก เช่น ซื้อรถยนต์มาใช้ ดัดการพนันในหมู่บ้าน ซึ่งผู้วิจัยพบว่าในหมู่บ้านมีการเปิดกลุ่มเล่นพนันกันอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงที่มีการขายยาง เนื่องจากจะมีรายได้มากพอสมควร และมักจะเล่นแบบมีการได้เสียจำนวนมาก ทำให้เกษตรกรบางคนในครัวเรือนดังกล่าวมีการก่อหนี้สะสมมาเรื่อยๆ และเมื่อยางราคาลด กลุ่มคนดังกล่าวหาทางออกไม่ได้จึงจำเป็นต้องขายที่ดินดังกล่าวไป ซึ่งพบว่า 2 ใน 3 ครัวเรือนขายที่ไปด้วยเหตุผลเรื่องหนี้จากการพนันมีเพียง 1 ครอบครัวที่ตัดสินใจขายที่ดินทำกินทั้งหมดเพราะอ้ำเหตุผลส่วนตัวเนื่องจากอยู่ตัวคนเดียว ไม่มีครอบครัว เพราะพ่อแม่ตายหมดแล้ว จึงตัดสินใจขายที่ดินทำกินดังกล่าว เพื่อนำเงินมาใช้จ่าย

ความแตกต่างของจำนวนที่ดินในการปลูกยางพาราที่เกษตรกรในแต่ละครัวเรือนถือครองนั้นจะมีผลอย่างมากต่อรายได้และความสามารถของครัวเรือนเกษตรกรในการสะสมทุนในระยะยาว และยังพบอีกว่าในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาที่ราคายางมีการผันผวนและราคายางได้ตกลงได้ส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินน้อยโดยเฉพาะกลุ่มที่มีที่ดินน้อยกว่า 15 ไร่เป็นอย่าง

มาก ทั้งนี้ เนื่องจากรายได้ประจำจากการขายยางที่ลดลง ขณะที่ภาระค่าใช้จ่ายของครอบครัวรวมถึงภาระหนี้สินในการส่งงวดรถจากการซื้อรถเงินผ่อนยังคงอยู่เช่นเดิม ประกอบกับพฤติกรรมการบริโภคของครัวเรือนบางส่วนในยุคที่ผ่านมาในช่วงที่ยางราคาดีได้นำเงินไปใช้จ่ายกับการก่อสร้างบ้าน และซื้อรถยนต์ เช่น ความนิยมการซื้อรถยนต์หลายคันให้กับสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งโดยส่วนมากมักจะซื้อในระบบเงินผ่อน รวมถึงบางส่วนมีการรวมกลุ่มเล่นการพนันเกิดขึ้นในหมู่บ้านซึ่งนับเป็นการสะสมหนี้ให้เกิดขึ้นในอนาคตโดยไม่รู้ตัว ทำให้ครัวเรือนมีปัญหาทางการเงินทันทีเมื่อราคายางตกต่ำลง ขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มที่มีที่ดินจำนวนมากถึงแม้จะได้รับผลกระทบเช่นกัน แต่ก็สามารถปรับตัวได้ง่ายกว่า เช่น การลดแรงงานรับจ้างในสวนยางลงแล้วให้สมาชิกในครัวเรือนกลับมากรีดยางเอง เป็นต้น

ตารางที่ 5.1

การแบ่งชนชั้นชาวนาออกเป็น 4 กลุ่มโดยดูจากจำนวนพื้นที่ปลูกยางที่ถือครองเป็นหลัก

กลุ่ม	จำนวนที่ดิน (ไร่)*	จำนวนครัวเรือน
ชาวนามีที่ดินจำนวนมาก ต้องจ้างแรงงานอย่างน้อย 2-3 ครัวเรือน	31-100 ไร่	84
ชาวนามีที่ดินปานกลาง ซึ่งมักใช้แรงงานในครัวเรือนตนเองและจ้างแรงงานบางส่วน	16-30	287
ชาวนามีที่ดินน้อย ใช้แรงงานในสวนตัวเองและออกไปรับจ้างในสวนของผู้ที่ที่ดินมาก	2-15	664
ชาวนาไม่มีที่ทำกิน	-	3

หมายเหตุ. จาก 1) การศึกษาภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและเกษตรกรในหมู่บ้านนาสิงห์ ในปี 2559-2560 2) ข้อมูลรายชื่อเกษตรกรผู้ปลูกยางพารา 2559 สำหรับตรวจสอบพื้นที่จริงของสำนักงานเกษตรอำเภอศรีวิไล 3) ระบบขึ้นทะเบียนเกษตรกรตามที่อยู่ของการยางแห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ ปี 2558-2560 4) ข้อมูลผู้เสียภาษีบำรุงท้องที่และภาษีโรงเรือนและที่ดินปี 2551-2556 ขององค์การบริหารส่วนตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ

* จำนวนที่ดินในตารางนี้หมายถึงเฉพาะจำนวนที่ดินสวนยางพาราเท่านั้น ไม่รวมพื้นที่อื่นๆเช่นที่นา ที่บ้าน เป็นต้นโดยผู้วิจัยสังเคราะห์ขึ้นจากข้อมูล 4 ส่วนดังกล่าว ทั้งนี้ เนื่องจากการที่จะทราบข้อมูล

จำนวนที่ดินที่เกษตรกรแต่ละคนถือครองอยู่จริงนั้นเป็นเรื่องยากมาก เนื่องจากครอบครัวที่มีทุนมากมักจะออกไปซื้อที่ดินทำสวนยางนอกพื้นที่ตำบลตัวเอง ถึงแม้ในระยะหลังรัฐจะมีนโยบายขึ้นทะเบียนเกษตรกรที่ปลูกยางพาราและพืชชนิดอื่นๆ ผ่าน สกย.และสำนักงานเกษตรก็จริง แต่การจะทราบที่ตั้งแปลงเกษตรของเกษตรกรที่ไปซื้อที่ดินนอกเขตตำบลหรืออำเภออื่น มักจะทำได้ยากและพบว่าส่วนมากเกษตรกรที่มีที่ดินนอกหมู่บ้านจำนวนมากมักไม่แจ้งหรือขึ้นทะเบียนพื้นที่ครบทุกแปลง ทั้งนี้อาจด้วยเหตุผลที่หลากหลายต่างกันไป

5.1.2 การเปลี่ยนจากขานารายย่อยไปสู่ผู้ประกอบการทางการเกษตร

5.1.2.1 จากขานาไปสู่เจ้าแ่สวนยาง

อาจกล่าวได้ว่าขานาบ้านนาสิงห์ในปัจจุบันถึงแม้จะยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมเช่นเดิมเหมือนในอดีตที่ผ่านมา แต่ลักษณะการผลิตและเป้าหมายการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วอย่างสิ้นเชิงจากอดีต ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ (1) ยุคก่อนปี 2510 ซึ่งขานาในหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคแรกๆ ก่อนปี 2510 มีลักษณะการผลิตเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพอย่างชัดเจน เนื่องจากการผลิตเพื่อการค้าและการขยายตัวของอำนาจรัฐและเส้นทางการคมนาคมยังไม่แพร่ขยายเข้ามาถึงชุมชนมากนัก (2) ยุคหลังปี 2510-2535 เป็นยุคที่การผลิตของขานาได้เริ่มปรับเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ผ่านการส่งเสริมการปลูกพืชในเชิงพาณิชย์ ซึ่งในช่วงท้ายของยุคนี้ สังคมขานาเริ่มประสบกับปัญหาภาวะหนี้สินอันเนื่องมาจากราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ เนื่องจากพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวที่รัฐส่งเสริมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมเกษตรข้ามชาติที่รัฐหรือเกษตรกรในพื้นที่ไม่สามารถควบคุมได้กลไกด้านราคาได้ มีผลทำให้เกษตรกรส่วนมากต้องปรับตัวด้วยการอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่และแรงงานไร้ฝีมือในภาคอุตสาหกรรม ทั้งในลักษณะของแรงงานชั่วคราวและแรงงานถาวรการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้ลักษณะของขานาในฐานะเกษตรกรรายย่อยผู้ทำการผลิตบนที่ดินขนาดเล็กของตัวเองเปลี่ยนไปเป็นขานาที่มีลักษณะกึ่งเกษตรกรกึ่งกรรมกร (3) ยุคสุดท้ายคือหลังปี 2535-ปัจจุบัน ลักษณะของขานาอีสานในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬได้เปลี่ยนไปอีกครั้งเมื่อภูมิทัศน์การเกษตรได้เปลี่ยนจากการทำนาข้าวเข้าสู่การผลิตยางพาราเพื่อการค้า สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่งคือพบว่าจำนวนขานาในหมู่บ้านนาสิงห์ที่เคยอพยพไปเป็นแรงงานหรือกรรมกรจากที่ต่างๆ ได้กลับเข้าสู่การเป็นแรงงานของครัวเรือนในภาคการเกษตรในการผลิตยางอีกครั้ง พร้อมๆ กับการเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นขานาในฐานะผู้ทำการผลิตเพื่อการยังชีพในยุคแรก และการเป็นขานาในลักษณะกึ่งเกษตรกรกึ่งกรรมกรในยุคที่

สอง มาเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตรในฐานะเจ้าของสวนยาง หรือผู้จัดการสวนยางในภูมิภาคนี้ ทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่

บทบาทของชาวนาในฐานะการเป็นผู้ประกอบการเกษตรในยุคปัจจุบันนั้นจะเห็นได้ชัดจากวัตถุประสงค์และวิธีการผลิตของชาวนาในแต่ละครัวเรือน ทั้งในการทำนา และการทำสวนยาง ในส่วนของการทำนาพบว่าเป้าหมายและวิธีการทำนาของชาวนาในปัจจุบันนั้น ได้เปลี่ยนไปจากในอดีตเป็นอย่างมาก เพราะแต่เดิมชาวนาในหมู่บ้านจะทำการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ซึ่งวิธีการทำนาจะเป็นการปลูกข้าวไร่ และข้าวนาดำขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่โดยใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก แต่พอเข้าสู่ยุคการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งมาพร้อมกับการขยายโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะการคมนาคม ชาวนาได้หันมาปลูกข้าวเพื่อการค้ามากขึ้น พร้อมกับได้เปลี่ยนจากข้าวเหนียวพันธุ์ท้องถิ่นมาเป็นข้าวเจ้าพันธุ์ใหม่ที่รัฐส่งเสริม และเน้นการทำนาแบบนาดำ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้ได้มากขึ้น พอมาถึงยุคปัจจุบันพบว่าเป้าหมายและวิธีการทำนาได้เปลี่ยนไปอีกครั้ง โดยที่ชาวนาไม่ได้ทำนาเพื่อการค้าเหมือนในยุคที่ผ่านมา แต่ชาวนาทำนาเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ซึ่งการที่ชาวนาได้เปลี่ยนเป้าหมายการผลิตเช่นนี้ มิใช่ว่าชาวนาได้หันกลับไปสู่เศรษฐกิจแบบยังชีพเหมือนเช่นในอดีต แต่ที่ชาวนาปรับเปลี่ยนเป้าหมายและวิธีการผลิตเช่นนี้เกิดจากการที่ชาวนาได้วิเคราะห์ความคุ้มค่าในการลงทุนภายใต้เป้าหมายการผลิตแบบทุนนิยมอย่างชัดเจนแล้ว ซึ่งเป็นลักษณะของผู้ประกอบการ เนื่องจากชาวนาได้วิเคราะห์ความคุ้มค่าระหว่างต้นทุนกับกำไรจากราคาข้าวในตลาดเรียบร้อยแล้ว จึงได้เปลี่ยนการใช้ทรัพยากร ทั้งในด้านแรงงาน ระยะเวลาการทำงาน รวมทั้งทุนทรัพย์มาใช้ในการผลิตยางพาราเพื่อการค้าแทนการผลิตข้าว ดังนั้น ลักษณะการผลิตข้าวของชาวนาบ้านนาสิงห์ในปัจจุบันจึงเปลี่ยนจากการทำนาดำที่ต้องใช้ทุน และแรงงานจำนวนมากมาทำนาหว่านแทน ซึ่งการทำนาหว่านจะใช้ต้นทุน และแรงงานรวมทั้งระยะเวลาในการทำนาน้อยกว่าการทำนาดำมาก โดยเกษตรกรจะเลือกใช้เทคโนโลยีหรือเครื่องมือทางการเกษตรบางอย่างมาใช้แทนแรงงานคนเมื่อคำนวณแล้วว่าให้ความคุ้มค่ากว่า เช่น เปลี่ยนจากการไถนาด้วยรถไถนาแบบเดินตามด้วยตัวเอง ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาหลายวันต่อพื้นที่นาหนึ่งแปลง มาเป็นการจ้างรถไถนาขนาดใหญ่ ซึ่งสามารถทำงานให้เสร็จได้ภายในวันเดียว รวมถึงการจ้างรถเกี่ยวข้าวแทนแรงงานคน เนื่องจากแรงงานหายากมากขึ้น ประกอบกับมีค่าจ้างที่แพงกว่าเดิมมาก แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบและวิธีการทำนาของชาวนาในปัจจุบันอาจจะมีเปลี่ยนแปลงได้ตลอดขึ้นอยู่กับสถานการณ์ด้านราคาของข้าวและราคาของยางพาราในแต่ละฤดูกาลว่าวิธีการแบบไหนจะให้ความคุ้มค่ามากที่สุด

5.1.2.2 การจ้างแรงงานและการเป็นแรงงานรับจ้าง

ลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่งของการแตกตัวทางชนชั้นภายในของสังคมชาวนาที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตรภายใต้ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่คือการจ้างแรงงานและการเป็นแรงงานรับจ้างของครัวเรือนเกษตรกร เนื่องจากในอดีตในยุคที่สังคมชาวนาทำการผลิตเพื่อการยังชีพนั้น ชาวนาไม่มีความจำเป็นต้องว่าจ้างแรงงานเพื่อช่วยงานในครอบครัว ถึงแม้ว่าจะมีความจำเป็นแรงงานเพิ่มอยู่บ้าง แต่ชาวนาก็มีกลไกทางสังคมในการแสวงหาความร่วมมือผ่านวัฒนธรรมการ “เอาแรง” หรือ “การลงแขก” แต่เมื่อสังคมชาวนาในหมู่บ้านเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าในยุคต่อมาหลังปี 2510 การว่างจ้างแรงงานด้วยค่าจ้างที่เป็นเงินในภาคการเกษตรจึงเริ่มเกิดขึ้นอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามก็จ้างแรงงานในยุคดังกล่าว สถานะทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้ถูกจ้างไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนักไม่เหมือนกับนายจ้างและลูกจ้างนอกภาคการเกษตร เนื่องจากทั้งผู้จ้างและผู้ถูกจ้างต่างก็เป็นชาวนาที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมไม่ต่างกันนัก การจ้างแรงงานจึงเป็นเพียงการกลายร่างของการเอาแรงหรือการลงแขกที่ต้องเพิ่มค่าจ้างหรือค่าตอบแทนลงไปเท่านั้น ดังนั้น เมื่อถึงฤดูการผลิตครัวเรือนชาวนาจึงต่างเปลี่ยนกันเป็นผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้างสลับกันไปมา แต่เมื่อสังคมชาวนาได้เปลี่ยนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการผลิตยางพาราในช่วงปลายทศวรรษ 2530 อีกทั้งแต่ละครัวเรือนได้เข้าสู่การผลิตยางพาราไม่พร้อมกัน ส่งผลให้เกิดความแตกต่างทางด้านรายได้หรือสถานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนมากขึ้นอย่างชัดเจน มีผลทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นของชาวนาในระยะเวลาต่อมา โดยเฉพาะความแตกต่างของจำนวนที่ดินที่ชาวนาแต่ละครัวเรือนถือครอง

ความแตกต่างของจำนวนที่ดินที่แต่ละครัวเรือนถือครองอันเนื่องมาจากความสามารถในการสะสมทุนจากการผลิตยางพาราดังกล่าวได้นำไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไปในภายในสังคมชาวนาด้วย ชาวนาที่สามารถสะสมทุนด้วยการขยายที่ดินเพิ่มหรือมีสวนยางพาราจำนวนมากได้ยกฐานะตัวเองขึ้นเป็นเจ้าแ่สวนยาง ซึ่งครัวเรือนเหล่านี้จะมีที่ดินจำนวนตั้งแต่ 30 ไร่ขึ้นไปจนถึงร้อยกว่าไร่ ซึ่งเกินกำลังกว่าที่ครัวเรือนจะสามารถทำได้ จำเป็นต้องจ้างแรงงานประจำเพื่อช่วยงานในสวนยาง ขณะเกษตรกรที่เป็นแรงงานรับจ้างก็ได้แก่เกษตรกรในชุมชนที่มีที่ดินหรือสวนยางจำนวนน้อย ทำให้สถานภาพของผู้ว่าจ้างกับผู้รับจ้างซึ่งเป็นเกษตรกรในชุมชนเดียวกันมีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้สังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์จะเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการผลิตยางพาราในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ซึ่งนำไปสู่การแตกตัวหรือเกิดความแตกต่างทางชนชั้นของชาวนา เป็นชาวนารวยหรือชาวนาที่มีที่ดินมาก ชาวนาที่มีที่ดินปานกลาง ชาวนาที่มีที่ดินน้อย และ

ชาวไร่ที่ดิน แต่ก็มีความน่าสนใจว่ากลุ่มชาวไร่ที่ดินทำกินหรือสูญเสียที่ดินทำกินซึ่งกลายเป็นแรงงานชนชั้นกรรมาชีพนั้นมีจำนวนน้อยมาก (พบเพียง 3 ครัวเรือน) เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งดูจะสอดคล้องกับงานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาของคนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นงานของศิริรักษ์ ศิวารมย์ และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2546, น.19-23) ที่เสนอว่าหลังยุคการผลิตเพื่อการค้าที่รัฐสนับสนุนให้ชาวนาปลูกข้าวเพื่อการส่งออก การทำให้ที่ดินกลายเป็นการค้า การสูญเสียที่ดิน การแตกตัวเป็นชนชั้นของชาวนา ได้มีความแตกต่างทางทรัพย์สินและความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่สถานะที่ชนชั้นชาวนาแตกออกเป็นสองชนชั้นคือชนชั้นเจ้าของที่ดินและคนงานไร่นาก็ยังไม่ได้เกิดขึ้น ขณะที่งานของอานันท์ก็พบว่ากระบวนการกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพได้เกิดขึ้นเพียงบางส่วนเท่านั้น เนื่องจากชาวนาส่วนใหญ่ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก แต่สิ่งที่ปัญหาคือการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว เนื่องจากนักวิชาการกลุ่มหรือสำนักวัฒนธรรมชุมชน มองว่า กระบวนการเปลี่ยนผ่านที่ยึดเยื้อระบบทุนนิยมและการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาดังกล่าวเป็นเพราะหมู่บ้านนั้นดำรงอยู่ค่อนข้างเป็นอิสระจากรัฐและทุน จึงทำให้สามารถสืบทอดสังคมที่มีความกลมกลืน ที่มีลักษณะเด่นในการเน้นความร่วมมือร่วมใจ ความเกื้อกูล และแบ่งปันไว้ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541, น. 245-255) ที่เป็นเช่นนั้น มณีมัย ทองอยู่ (2546, น.24) มองว่า เพราะเป้าหมายของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาคือการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองหรือการดำรงชีวิตอยู่ให้ได้ ซึ่งนั่นหมายความว่าถึงแม้จะยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมามีผลกระทบต่อเศรษฐกิจหมู่บ้านและชาวนาบ้าง แต่โครงสร้างสังคมชนบทหรือสังคมชาวนายังคงอยู่เช่นเดิมภายใต้การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง

แต่ในงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยมองว่าการที่สังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิ่งยังคงสามารถรักษาที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญไว้ได้ โดยไม่ได้กลายเป็นแรงงานไร่นาหรือกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพนั้น น่าจะเกิดจากการที่ชาวบ้านสามารถปรับตัวเข้ากับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจอุตสาหกรรมตัวใหม่ได้เร็วกว่าพื้นที่แห่งอื่นๆ อันเนื่องมาจากประสบการณ์ของครัวเรือนเกษตรกรที่เคยอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างทำสวนยางที่ภาคใต้มาก่อน มากกว่าเหตุผลหรือคำอธิบายที่ว่าหมู่บ้านหรือสังคมชาวนาดำรงอยู่ค่อนข้างเป็นอิสระจากรัฐและทุนหรือมองว่าเป้าหมายของชาวนาคือการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและการดำรงชีพเท่านั้น

ขณะที่รูปแบบการว่าจ้างแรงงานในภาคการเกษตรนั้นก็นับว่าได้เปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะรูปการจ้างหรือการจัดการผลประโยชน์ระหว่างเจ้าของสวนยางกับแรงงานในสวนยางพารานั้น พบว่ามีรูปแบบการว่าจ้างที่ใช้ในพื้นที่ 4 รูปแบบคือ (1) การแบ่งรายได้

ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 60 : 40 (2) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 50 : 50 (3) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 55 : 45 (4) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 40 : 60

การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 60 : 40 นั้น เป็นรูปแบบที่ใช้กันมากที่สุด โดยผลผลิตหรือรายได้ที่เกิดจากการขายยางในแต่ละรอบนั้น (หนึ่งเดือนจะขายสองถึงสามรอบ) จะแบ่งให้กับเจ้าของสวน 60 และแรงงาน 40 โดยรูปแบบนี้มักจะตกลงกันหรือรับรู้กันว่าเจ้าของสวนจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในเรื่องปุ๋ย ค่าน้ำกรดและค่าน้ำมันสำหรับเครื่องตัดหญ้าตลอดปี ส่วนแรงงานนั้น จะมีหน้าที่กรีดยางและรวบรวมผลผลิตเป็นหลัก นอกนั้นจะเป็นการใช้แรงงานในการจัดการสวนทั่วไป

การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 50 : 50 เป็นรูปแบบที่นิยมใช้รองลงมา ซึ่งรูปแบบนี้แรงงานจะต้องดูแลสวนทุกอย่าง ส่วนค่าใช้จ่ายสำหรับปุ๋ยจะออกกันคนละครึ่งระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงานที่รับจ้างดูแลสวน

การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 55 : 45 มีใช้บ้าง จากการสัมภาษณ์เกษตรกรในพื้นที่พบว่ารูปแบบดังกล่าวส่วนมากจะเป็นสวนยางที่เปิดใหม่ ยังให้ผลผลิตไม่มากนัก ขณะเดียวกันแรงงานก็ต้องใช้เวลาดูแลสวนยางพาราอย่างเต็มที่ แต่ทั้งนี้ รูปแบบและข้อตกลงที่ใช้กันระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงานก็ไม่ชัดเจน หรือตายตัว บางที ขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ ด้วย

การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 40 : 60 เป็นรูปแบบสุดท้ายที่พบน้อยที่สุดในกลุ่มเกษตรกร ซึ่งโดยส่วนมากมักจะเป็นเครือญาติกันซึ่งเจ้าของสวนไม่มีเวลาดูแล อาจจะเป็นข้าราชการอยู่ที่อื่นหรือเจ้าของสวนไปทำงานประจำอยู่งานจังหวัดหนึ่ง ซึ่งตามปกติแล้วรูปแบบดังกล่าวจะพบน้อยมาก

ในส่วนของการเป็นแรงงานรับจ้างนั้น เนื่องจากแรงงานที่รับจ้างในสวนยางของผู้ที่มีสวนยางมากนั้น ส่วนมากหรือเกือบทั้งหมดก็เป็นสมาชิกในครัวเรือนเกษตรกรในหมู่บ้านเดียวกันนั่นเอง ซึ่งครัวเรือนเกษตรกรเหล่านี้เกือบทั้งหมดนั้นมีที่ทำกินของตัวเอง ซึ่งพบว่าครัวเรือนที่มีสมาชิกออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางของผู้อื่นนั้น มักจะมีที่ดินประมาณ 20 ไร่ลงมา หรือบางครัวเรือนอาจมีสมาชิกในครัวเรือนมาก แต่มีที่ดินทำกินน้อย ก็อาจส่งสมาชิกออกไปรับจ้างในสวนยางคนอื่นจำนวนหลายคน ขณะเดียวกันก็จะแบ่งเวลาส่วนหนึ่งช่วยงานในสวนยางของ

ครัวเรือนตัวเองด้วย ดังนั้น แรงงานเหล่านี้ จึงมีความยืดหยุ่นสูง สังเกตได้จากในช่วงเวลาที่ราคายางตกอย่างต่อเนื่องนั้น ครัวเรือนเหล่านี้อาจส่งแรงงานของครัวเรือนออกไปรับจ้างข้างนอกเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นการหารายได้เพิ่มเข้าสู่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง หรือในช่วงที่ราคายางดีคือปรับตัวขึ้นสูง บางครัวเรือนอาจไม่ส่งสมาชิกออกไปทำงานข้างนอกก็ได้ แต่อย่างไรก็ตามแรงงานเหล่านี้ค่อนข้างจะมีอิสระในการที่จะเลือกที่จะเป็นแรงงานรับจ้างหรือไม่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับแรงจูงใจด้านค่าจ้างเป็นสำคัญ

5.1.3 การสะสมทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ ที่หลากหลาย

การเข้ามาของยางพร้อมๆ กับราคายางที่สูงขึ้น เนื่องจากความต้องการยางเพื่อใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมยางรถยนต์ในระดับโลกนั้น นับเป็นแรงจูงใจที่สำคัญที่ทำให้ชาวนาได้ปรับเปลี่ยนการผลิตทางการเกษตรจากข้าวและพืชชนิดอื่นๆ มาเป็นยางพาราจำนวนมาก ทำให้วิถีชีวิตและเศรษฐกิจของชาวนาผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างชัดเจน ประกอบกับในช่วงสองทศวรรษแรกที่เกษตรกรเริ่มหันมาปลูกยางพารากันมากขึ้นในช่วงปี 2537 เป็นต้นมานั้น อยู่ในช่วงที่สถานการณ์ด้านราคายางพาราได้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ครัวเรือนชาวนาหรือเกษตรกรสวนยางมีรายได้ที่แน่นอนจากการขายผลผลิตในแต่ละเดือน จนสามารถสะสมทุนในรูปแบบต่างๆ แต่น่าสนใจว่าสิ่งที่ชาวบ้านส่วนมากหรือเกือบทุกครัวเรือนทำเหมือนกัน เมื่อมีรายได้ที่แน่นอนจากการผลิตยาง คือจะใช้จ่ายเงินไปกับการสร้างปัจจัยพื้นฐานก่อน เช่นการสร้างบ้านใหม่ การซื้อรถยนต์ ซึ่งส่วนมากในระยะแรกจะเป็นรถปิคอัพ เนื่องจากสามารถใช้ขนหรือบรรทุกยางก้อนถ้วยไปจำหน่ายได้ด้วย การลงทุนทางการศึกษาให้กับบุตรหลาน ส่วนบางครัวเรือนที่มีรายได้หรือมีศักยภาพมากกว่านั้นมักจะนิยมซื้อที่ดินเพิ่ม ไม่ว่าจะเป็นการขยายที่ดินทำกินเพิ่ม การออมผ่านธนาคาร การลงทุนซื้ออุปกรณ์หรือเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ๆ การทำประกันชีวิตในรูปแบบต่างๆ ให้กับสมาชิกในครอบครัวและที่เห็นได้ชัดเจนอีกอย่างหนึ่งคือการสะสมทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ ที่มีความหลากหลายมากนอกจากการทำเกษตรอย่างเดียว ตัวอย่าง เช่น

5.1.3.1 ธุรกิจรับซื้อผลผลิตยางพารา

ครัวเรือนเกษตรกรจากเดิมที่ทำการผลิตยางพาราเพื่อขายให้กับพ่อค้าอย่างเดียว แต่ภายหลังเมื่อมีเงินเก็บหรือรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นแล้วได้ตัดสินใจลงทุนทำธุรกิจ เป็นพ่อค้ารับซื้อยางพาราจากเกษตรกรด้วยกันในลักษณะของพ่อค้าคนกลาง เพื่อนำผลผลิตไปขายต่อให้กับโรงงานยางพารานั้น ในหมู่บ้านนาสิงห์ มีครัวเรือนเกษตรกรที่ตัดสินใจทำธุรกิจดังกล่าวจำนวน 3 ครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านจะนิยมเรียกกันว่าลานยางเอกชน เป็นลานยางที่รับซื้อยางสดซึ่งโดยปกติจะมี

การซื้อขายผลผลิตใน 2 ลักษณะคือ (1) เปิดร้านหรือลานเพื่อรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรโดยตรง เกษตรกรที่ต้องการขายยาง จะต้องนำยางมาขายที่ร้านเองซึ่งจะมีการซื้อขายทุกวัน จะต่างจากลานยางของชุมชน ที่จะทำหน้าที่แค่รวบรวมผลผลิตของเกษตรกรเพื่อให้พ่อค้าคนกลางเข้ามาประมูลซื้อผลผลิตในรูปของยางพาคืนเดือนละ 2-3 รอบเท่านั้น (2) การออกไปประมูลซื้อยางพาราจากลานยางของชุมชนต่างๆ ในภายในตำบลหรืออำเภอใกล้เคียง ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินทุนว่ามีมากน้อยขนาดไหนในแต่ละรอบเดือน การซื้อขายในแต่ละครั้งของพ่อค้ารับซื้อยางเอกชนในหมู่บ้านนาสิงห์พบว่าจะอยู่ประมาณครั้งละ 5-10 ตันต่อครั้งต่อวัน ถ้าคิดเป็นจำนวนจะตกอยู่ครั้งละประมาณ สองแสนบาท จนถึงหนึ่งล้านบาท หรืออาจมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับเงินทุนและราคารายในแต่ละช่วงเวลา

(1) ตัวอย่างอาชีพธุรกิจรับซื้อยาง : ครอบครัววรจักร ชันธแพทย์

จากขานาสู่กรรมกร

พิวรจักรเป็นหนึ่งในชาวบ้านนาสิงห์ ที่เคยอพยพไปหางานทำที่กรุงเทพฯ กับภรรยาตั้งแต่ปี 2526 ก่อนหน้าที่จะออกไปหางานทำที่กรุงเทพฯ พิวรจักรอาศัยอยู่กับครอบครัวของพ่อตา-แม่ยายที่มีที่ดินทำกินประมาณ 24 ไร่ ซึ่งใช้ทำนาและปลูกมันสำปะหลังเช่นเดียวกับครอบครัวอื่นๆ แต่เนื่องจากราคามันสำปะหลังที่ตกต่ำและค่าครองชีพที่สูงขึ้นไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือนที่อยู่ด้วยกัน 6 คนคือพ่อตาแม่ยาย ภรรยาและลูกเล็กอีก 2 คน จึงตัดสินใจเดินทางเข้าไปหางานทำกับภรรยาที่กรุงเทพฯ อยู่ 2-3 ปีและหลังจากนั้นได้เดินทางไปรับจ้างทำงานในสวนยางที่ภาคใต้เป็นเวลาอีก 5 ปีก่อนจะกลับมายังบ้านนาสิงห์ในปี 2534

ประสบการณ์กับการกลับมาเป็นเกษตรกรสวนยาง

พิวรจักร ตัดสินใจกลับสู่หมู่บ้านนาสิงห์พร้อมเงินเก็บจากการทำงานในสวนยางที่ภาคใต้จำนวนหนึ่ง พร้อมด้วยประสบการณ์และความหวังใหม่ในการปลูกยาง เนื่องจากในช่วงเวลานั้น เริ่มมีชาวบ้านบางส่วนได้ทดลองปลูกยางที่บ้านนาสิงห์บ้างแล้วพร้อมกับการที่หน่วยงานของรัฐเริ่มเข้ามาส่งเสริมมากขึ้น พิวรจักรได้ตัดสินใจซื้อที่ดินของชาวบ้านนาสิงห์ด้วยกันหนึ่งแปลง จำนวน 20 ไร่ และได้เข้าร่วมโครงการส่งเสริมการปลูกยางของ สกย.ในปีดังกล่าวทันที เพราะประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับยางที่มีอยู่เป็นทุนเดิม โดย สกย.ได้ส่งเสริมให้ปลูกยางแบบ โดยให้เงินเปล่าแก่เกษตรกรคนละไม่เกิน 15 ไร่ เมื่อปลูกยางไปได้สักพักพิวรจักรได้หันมาติดตามยางเพื่อขายกล้าพันธุ์ยางให้กลับชาวบ้าน ที่บางส่วนไม่ได้เข้าร่วมโครงการกับ สกย.ในช่วงแรกและบางคนก็ปลูกซ่อมหรือเสริมกล้ายางที่ตายลงโดยราคากลายยางในช่วงนั้น พิวรจักรขายในราคาตันละ 15 บาท

แต่ทำได้ไม่ถึง 3 ปี เมื่อ สกย.ได้เข้ามาส่งเสริมอีกรอบในปี 2537 จึงได้หยุดติดตามขาย โดยได้หันมาดูแลสวนยางของตัวเองอย่างเต็มที่ พร้อมกับการทำนาในช่วงฤดูฝนเช่นเดิม และก่อนที่ยางจะพร้อมเปิดกรีต ทาง สกย.ได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาฝึกอบรมวิธีการกรีตยางและการทำยางแผ่นให้กับชาวบ้าน พี่ว๊จกรและคนอื่นๆ ที่เคยไปทำงานที่ภาคใต้ก็ได้ร่วมเป็นวิทยากรสอนชาวบ้านนาสิงห์ด้วย

จากเกษตรกรสู่เจ้าแกสวนยาง

ประมาณปี 2540 ก็เริ่มได้กรีตยาง ซึ่งพี่ว๊จกรบอกว่าช่วงที่กรีตยางรุ่นแรกๆ นั้นมีชาวบ้านนาสิงห์ประมาณแค่ 30% เท่านั้นที่ปลูกยางและได้ขายผลผลิตในรูปของยางแผ่น ซึ่งจะต้องนำยางแผ่นไปขายที่อำเภอเขากอยห่างจากหมู่บ้านไปอีกประมาณ 40-50 กิโลเมตร โดยราคายางแผ่นในช่วงเวลานั้นจะอยู่ที่กิโลกรัมละ 21-23 บาท โดยการทำยางแผ่นจะค่อยๆ รวบรวมยางแผ่นให้ได้ปริมาณมากๆ ก่อนแล้วจึงจะนำไปขายโดยเฉลี่ยก็ประมาณเดือนละครั้ง ขายได้ครั้งละประมาณ 20,000-30,000 แต่ราคายางก็จะมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาถ้าช่วงไหนราคาดีก็จะได้เดือนละ 40,000-50,000 บาท เมื่อมีเงินเก็บพี่ว๊จกรได้ตัดสินใจสร้างบ้านใหม่ และในปี 2540 นั้นเองได้ซื้อที่ดินเพิ่มอีก 20 ไร่เพื่อปลูกยาง โดยที่เหล่านี้เป็นที่ไร่ของชาวบ้านนาสิงห์ด้วยกัน จนถึงปี 2544 ที่ดินของเกษตรกรในหมู่บ้านนาสิงห์ก็ได้พุ่งสูงขึ้นเป็นอย่างมากและไม่มีใครอยากขายที่ดินนัก เนื่องจากทุกครัวเรือนต่างหันมาปลูกยางและคนที่มีเงินต่างหาซื้อที่ดินขยายเพื่อปลูกยางเช่นกัน ดังนั้นในปี 2544 และ 2545 พี่ว๊จกรจึงได้ตัดสินใจใช้เงินรายได้ที่สะสมจากการขายยางซื้อที่ดินของชาวบ้านที่ตั้งอยู่คนละตำบลเพิ่มอีก 40 ไร่เพื่อปลูกยางเช่นเดิม จากปี 2534 ซึ่งแต่เดิมมีที่ 24 ไร่ผ่านไป 10 ปีคือพอถึงปี 2545 ครอบครัวพี่ว๊จกรได้ซื้อที่เพิ่ม 4 ครั้ง เป็นจำนวนที่ดิน 80 ไร่ รวมกับที่เดิมของพ่อตา 24 ไร่ จึงมีทั้งหมด 104 ไร่ ซึ่งจากเกษตรกรธรรมดาภายในเวลาไม่กี่ปีได้กลายเป็นเจ้าแกสวนยาง ที่มีลูกน้อง (แรงงานรับจ้างกรีตยาง) มาช่วยดูแลสวนยางจำนวน 2-3 ครอบครัว (ประมาณ 6 คน) และในปี 2555 ยังได้ซื้อที่เพิ่มอีก 11 ไร่ แต่ต้องออกไปหาซื้อที่อยู่ไกลถึงในเขตอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร เนื่องจากที่ดินในภายในอำเภอศรีวิไลและใกล้เคียงมีราคาที่สูงมาก เพราะกระแสความนิยมในการปลูกยางพาราในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

จากเจ้าแกสวนยางสู่พ่อค้าคนกลาง

เมื่อได้ขยายที่ดินปลูกยางพาราเพิ่มได้จำนวนมาก โดยพี่ว๊จกรได้ผันตัวเองจากเกษตรกรทั่วไป มาเป็นผู้จัดสวนยางหรือผู้ประกอบการทางการเกษตร โดยมีคนงานทำงานประจำในสวนแล้ว พี่ว๊จกรได้ตัดสินใจนำเงินที่เกิดจากสวนยางมาลงทุนทำธุรกิจเป็นครั้งแรก

โดยการทำธุรกิจรับซื้อยางสดจากเกษตรกรส่งโรงงานยางพารา เพราะพี่วัชรจักรมองว่าเฉพาะในเขตตำบลนาสิงห์มีผลผลิตจากยางพาราในแต่ละรอบเดือนจำนวนมาก และเห็นว่าธุรกิจพ่อค้ารับซื้อยางส่งโรงงานนั้น สามารถทำได้ง่ายและสร้างรายได้เป็นอย่างดีถ้ามีทุนและความรู้เพียงพอ เนื่องจากลูกสาวของพี่วัชรจักรได้ไปทำงานเป็นเสมียนให้ร้านรับซื้อยางหรือพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านอยู่ก่อนแล้ว จึงมีความมั่นใจว่าน่าจะจะสามารถทำได้ พี่วัชรจักรจึงตัดสินใจเปิดร้านส่วนตัวทำธุรกิจรับซื้อยางสดและออกประมูลรับซื้อยางจากเกษตรกรกลุ่มต่างๆ โดยใช้ทุนจดทะเบียนในนามบริษัทจำนวนเงิน 1.5 ล้านบาท และใช้เงินในการลงทุนเพื่อดำเนินกิจการนี้อีก หกแสนบาท โดยได้ซื้อที่ภายนอกชุมชนอีก 1 งานเพื่อเป็นที่รวบรวมผลผลิต นอกจากนั้น ยังได้ซื้อรถหกล้อเพิ่มอีกถึง 2 คันพร้อมกับจ้างคนงานสำหรับขนยางก้อนถ้วยจำนวน 2 คน โดยธุรกิจนี้พี่วัชรจักรต้องได้เรียนรู้ใหม่ทั้งหมด เพราะตลอดชีวิตที่ผ่านมาเคยเป็นแต่ชาวนาและกรรมกรรับจ้างคนอื่นมาโดยตลอด ซึ่งคนที่กำลังสำคัญในการทำธุรกิจของครอบครัวให้พี่วัชรจักรในปัจจุบันคือลูกสาวในวัยเพียง 21 ปี โดยธุรกิจซื้อขายกับเกษตรกรและโรงงานแปรรูปในแต่ละครั้งนั้น ลูกสาวพี่วัชรจักรจะเป็นคนจัดการเองทั้งหมดโดยจะใช้ทุนครั้งละประมาณ 2 แสน ถึง หนึ่งล้านบาท

5.1.3.2 ธุรกิจโรงสีข้าวในหมู่บ้าน: ครอบครัวแม่ประภาพร ขามเดช

แม่ประภาพร ขามเดช เกิดที่บ้านนาสิงห์ในปี 2504 ในสมัยที่บ้านนาสิงห์ยังขึ้นกับตำบลชมพู ถือว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มเกษตรกรบ้านนาสิงห์ที่มีที่ดินน้อยกว่า 10 ไร่ โดยแบ่งเป็นที่นา 5 ไร่และที่ไร่หรือที่สวน อีก 5 ไร่ ในอดีตอาชีพหลักคือทำนาโดยจะทำนาค่าเพื่อไว้กินในครอบครัวเท่านั้น ถ้าเหลือจริงๆ ค่อยขายแต่ก็ไม่ได้เงินเยอะนัก เพราะมีที่น้อย ขายพอได้ซื้อเสื้อผ้าใหม่ไว้ใส่เท่านั้น นอกจากการทำนาแล้วแม่ประภาพรยังรับจ้างเลื่อยไม้เพื่อสร้างบ้านให้กับชาวบ้านนาสิงห์ด้วย โดยสมัยก่อนจะใช้เลื่อยมือ เพราะยังไม่มีเลื่อยยนต์เหมือนในปัจจุบัน นอกนั้น ก็เลี้ยงวัวควายเพื่อใช้ในการทำนาและทอผ้าไว้ใช้เองเป็นบางส่วน แม่ประภาพรแต่งงานตอนอายุ 20 ปี สมัยต่อมาเมื่อชาวบ้านพากันปลูกมันสำปะหลัง แม่ประภาพรได้เช่าที่ประมาณ 7 ไร่ ซึ่งที่แปลงดังกล่าวแต่ก่อนเคยเป็นที่ปลูกปอแต่ภายหลังชาวบ้านเลิกปลูกปอได้ปล่อยเป็นที่รกร้างจนป่าไม้ขึ้นเป็นป่าอึกรอบ โดยเช่าที่แปลงดังกล่าวปลูกมันสำปะหลังในราคา 3,000 บาท แต่ทำได้ไม่กี่ปีก็เลิก เพราะไม่คุ้มค่าเหนื่อยและการลงทุน ในปี 2530 ได้ตัดสินใจเข้าไปหางานทำในกรุงเทพฯ พร้อมเพื่อนบ้านคนอื่นๆ โดยทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้าง ขณะที่พ่อของแม่ประภาพรในช่วงก่อนหน้านั้นก็ลงไปรับจ้างถางป่าและทำสวนยางที่ภาคใต้เหมือนกัน ปี 2535 กลับมาอยู่บ้านนาสิงห์เหมือนเดิมและได้สมัครเข้าร่วมโครงการปลูกยางกับ สกย. ในพื้นที่ 5 ไร่ ปลูกได้ประมาณ 5 ปีก็เปิดกรีด ซึ่งปกติตามคำแนะนำของ

สยก.แล้วต้องรอให้ยางโตอายุ 6-7 ปีก่อนจึงควรกรีต แต่แม่ประเภทบอกว่ารอไม่ไหว เพราะไม่มีรายได้มาใช้ในครอบครัว นอกจากการรับจ้างทำนาในช่วงฤดูฝนเท่านั้น

ในปีที่กรีตยาง แม่ประเภทบอกว่า ราคายางแผ่นอยู่ที่กิโลกรัมละ 30 บาท มีรายได้ประมาณ 4,500-6,000 บาท ก็ไม่ได้มากมายนัก เนื่องจากมีที่ดินน้อย แต่แม่ประเภทบอกว่าพออยู่ได้ ดีกว่าการไปเป็นกรรมกรรับจ้างที่กรุงเทพฯ หรือทำนามาก เพราะเป็นรายได้ประจำที่แน่นอนทุกเดือน เนื่องจากอยู่กับบ้านก็พอหาอยู่หากินได้ ไม่เปลืองมากเหมือนตอนทำงานอยู่ในเมือง แต่ในช่วงหลังที่ราคายางพุ่งสูงขึ้นเรื่อยๆ จากราคากิโลกรัมละ 30 บาท ไปจนถึง 60 บาทและ 80 บาทนั้น ก็ทำให้สะดวกสบายมากขึ้นเพราะรายได้จากยางที่เพิ่มขึ้น แต่แม่ประเภทก็ยังรับจ้างชาวบ้านทำนาตลอดเช่นเดิม เพื่อเป็นรายได้เสริมโดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่มีการขึ้นค่าแรงขั้นต่ำเป็น 300 บาทต่อวัน ประกอบกับการจ้างแรงงานในหมู่บ้านนาสิ่งก็จ้างกันในราคาสูงมากประมาณ 300-450 บาทต่อวัน ทำให้แม่ประเภทและชาวบ้านที่มีที่ทำกินน้อยจึงใช้เวลาส่วนหนึ่งเพื่อไปรับจ้างทำนาเพื่อหารายได้เพิ่มอีกทาง

พอลถึงปี 2549 แม่ประเภทเริ่มมีเงินเก็บสะสมพอสมควรจึงคิดอยากจะ “หาอย่างอื่นทำ” นอกจากการทำสวนยางและรับจ้างทั่วไป ซึ่ง “อย่างอื่น” ที่แม่ประเภทกำลังมองหาอยู่นั้นก็คือ “ทำธุรกิจโรงสีข้าว” ในหมู่บ้าน โดยให้เหตุผลว่า คนอื่นเขามีสวนยางเยอะมีเงินเยอะ เขาก็พากันไปหาซื้อที่ดินปลูกยางเพิ่ม แต่เรามีไม่เยอะขนาดนั้น ที่ดินตอนนั้นก็เริ่มแพงมาก เลยตัดสินใจเอาเงินเก็บมาทำโรงสีขนาดเล็ก ไม่ได้ใหญ่โตนักพร้อมกับสร้างบ้านต่อกับโรงสี ซึ่งใช้เงินหมดไปประมาณ 230,000 บาท แม่ประเภทให้เหตุผลการเอาเงินลงทุนมาเปิดโรงสีข้าวว่า เนื่องจากเพราะพอลงทุนซื้อเครื่องสีข้าวและทำโรงเรือนเสร็จ เราก็สามารถเปิดกิจการได้เลย ไม่ต้องลงทุนอย่างอื่นอีก และไม่ต้องใช้แรงงานเยอะ เพราะเราไม่มีคนช่วย เนื่องจากตอนนั้นชุมชนนาสิ่งซึ่งเป็นชุมชนใหญ่หลายร้อยหลังคาเรือน แต่มีโรงสีแค่สองโรงและเมื่อเปิดโรงสีก็ได้ซื้อหมูมาเลี้ยง เพราะเมื่อชาวบ้านเอามาขาย เจ้าของโรงสีก็ได้รำข้าวและปลายข้าวเอาไว้เป็นอาหารเลี้ยงสัตว์ต่อ ต่อมาในปี 2554 แม่ประเภทก็ได้ตัดสินใจซื้อรถปิคอัพโดยซื้อเงินดาวน์ เพื่อที่จะเอารถปิคอัพมาใช้บรรทุกรำข้าวและปลายข้าวเพื่อวิ่งไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ ขณะที่นาของแม่ประเภทก็ยังทำนาอยู่ตลอดเช่นเดิม เพียงแต่ในช่วงหลังได้เปลี่ยนจากการทำนาดมาเป็นนาหว่าน โดยให้เหตุผลว่าสุขภาพไม่ดีเหมือนแต่ก่อน เพราะการทำนาดต้องลงทุนและลงแรงเยอะ จึงหันมาทำนาหว่าน เพราะสะดวกสบายกว่ากันจ้างแค่ตอนเกี่ยวโดยจะจ้างรถเกี่ยวแทนแรงงานคน เพราะค่าจ้างแรงงานคนแพงกว่าค่ารถเกี่ยวข้าว ถึงแม้จะ

ได้ผลผลิตน้อยกว่านาดำแต่ก็พอกินตลอดปี เพราะอยู่กันไม่เยอะ โดยจะเหลือข้าวไว้กินประมาณ 15 กระสอบ นอกนั้นก็ขาย

5.1.3.3 อาชีพผู้ประกอบการ“รถไถนารับจ้าง”

ในสมัยก่อน ชาวนาเกือบทุกครัวเรือนจะนิยมเลี้ยงสัตว์เลี้ยงคือวัวควาย เพื่อใช้งานในไร่นา แต่สมัยต่อมาประมาณต้นทศวรรษ 2530 ชาวนาเริ่มนำรถไถเดินตามมาใช้ในไร่นา แทนวัวควาย แต่การออกรถไถนาแบบเดินตามในสมัยก่อนก็ไม่ใช่ว่าจะง่ายนัก ดังที่พ่อไสว ช่วยศรี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 เล่าให้ฟังว่า ช่วงปี 2529-2530 ชาวบ้านส่วนมากยังนิยมใช้ควายไถนา เพราะทั้งหมู่บ้านมีรถไถนาแบบเดินตามไม่ถึง 10 คัน เกษตรกรที่จะซื้อรถไถนาแบบเดินตามในสมัยนั้นต้องไปกู้เงินกับ ธกส.เพื่อซื้อในระบบเงินผ่อนในระยะยาว ถึงจะได้ในราคาที่ถูกลงหรือสามารถจ่ายได้ ต่อมา รถไถนาแบบเดินตามจึงเป็นที่นิยมของเกือบทุกครัวเรือน แต่เมื่อเกษตรกรส่วนมากหันมาปลูกยางพารามากขึ้น ความต้องการด้านเทคโนโลยีและพฤติกรรมการทำงานทำไร่ก็เริ่มเปลี่ยนไป เพราะชาวบ้านใช้เวลากับการทำงานในสวนยางพาราเกือบทั้งวัน ประกอบกับรายได้จากยางพาราที่มีมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมองว่ารถไถนาแบบเดินตามทำงานได้ช้าและต้องใช้แรงและเวลามากเกินไป กว่าที่จะไถนาเสร็จแต่ละแปลง เนื่องจากชาวบ้านนาสิ่งถึงแม้จะหันมาปลูกยางพาราเพื่อการค้าเป็นหลัก แต่ก็ยังคงทำนาอยู่เช่นเดิมเกือบทุกครัวเรือน อาจมีบ้างบางครัวเรือนที่หันไปเน้นดูแลแต่สวนยาง โดยจะปล่อยที่นาให้ชาวบ้านคนอื่นที่มีทำกินน้อยเช่าโดยนิยมแบ่งข้าวเมื่อเก็บเกี่ยวแทนค่าเช่า

จากสถานการณ์ที่ค่าจ้างแรงงานภาคการเกษตรในหมู่บ้านนาสิ่งปรับราคาขึ้นสูงชันมากกว่าราคาค่าแรงขั้นต่ำที่รัฐบาลกำหนด สังเกตได้จากฤดูทำนา ที่ชาวบ้านส่วนมากจะจ้างแรงงานในไร่นาถึงวันละ 350-500 บาทแต่วัน ที่เป็นเช่นนั้นอาจเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญสองประการคือ (1) การที่ครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านได้เข้าสู่การผลิตพืชพาณิชย์ตัวใหม่คือยางพาราก่อนกว่าหมู่บ้านอื่นๆ และมีจำนวนครัวเรือนปลูกยางพารากันเกือบทุกครัวเรือนซึ่งเกษตรกรเหล่านี้จะให้ความสำคัญกับการทำงานในสวนยางมากกว่าการทำนา จึงทำให้เกิดความต้องการและแข่งขันกันด้านแรงงานอย่างสูงมาก (2) ประกอบกับราคายางในยุคนั้นปี 2555 ถือว่าอยู่ในช่วงราคาที่สูงเช่นกันจึงทำให้ชาวบ้านนาสิ่งมีความสามารถในการจ้างแรงงานและเกิดการแข่งขันแย่งแรงงานกันดังกล่าว จึงทำให้ค่าจ้างแรงงานในหมู่บ้านสูงตามไปด้วย แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลาดังกล่าว วิธีการทำนาของชาวบ้านนาสิ่งก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก กล่าวคือ ยังใช้วิธีการทำนาดำมาอย่างต่อเนื่อง นั่นหมายความว่าต้องจ้างแรงงานคนจำนวนมากและในการทำนา ตั้งแต่ขั้นตอนการถอนกล้ามาสู่ขั้นตอนการดำนา และขั้นตอนการเกี่ยว ถึงแม้ว่าขั้นตอนการเกี่ยวข้าว ช่วงหลังๆ จะมีการจ้างรถ

ไถเกี่ยวข้าวมาช่วยแทนแรงงานคนแล้วก็ตาม แต่ก็ต้องถือว่าวิธีการทำนาแบบนาดำต้องจ้างแรงงานคนและค่าใช้จ่ายที่สูงเป็นอย่างมาก เมื่อเทียบกับวิธีการทำนาหว่าน ซึ่งชาวบ้านเริ่มนำมาใช้ในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา ส่วนเหตุผลที่ชาวบ้านนาสิงห์ในช่วงก่อนปี 2557 ยังคงทำนาดำอยู่ ถึงแม้ว่าค่าจ้างแรงงานจะสูงมาก นั่นก็เป็นเพราะว่าในช่วงก่อนปี 2557 กล่าวคือ ปี 2554-2557 เป็นช่วงที่รัฐบาลในยุคนั้นได้ใช้นโยบายรับจำนำข้าวในการซื้อผลผลิตจากชาวนา ทำให้ชาวนาสามารถขายข้าวได้ในราคาที่สูง ข้อนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการตัดสินใจในการทำนาและเลือกวิธีการทำนาของชาวนาอีสานในหมู่บ้านนาสิงห์นั้น มีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นกว่าในอดีตมาก เพราะพวกเขาไม่ใช่ชาวนาผู้ทำการผลิตหรือปลูกข้าวเพื่อการยังชีพเหมือนเช่นชาวนาในอดีต หรือถูกอธิบายด้วยเหตุผลในเชิงศีลธรรมหรือประเพณีนิยมแบบง่าย ๆ ที่ว่าชาวนายัง (ต้อง) ทำนา เพราะเป็นวิถีชีวิตของชาวนา หรือข้าวคือวัฒนธรรมของชาวนาเท่านั้น แต่ชาวนาตัดสินใจทำการผลิตอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลในเชิงธุรกิจไม่ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ ทั้งนี้ เพราะเขาได้ประเมินความคุ้มค่าในการลงทุนอย่างเรียบร้อยแล้วว่าควรเสี่ยงหรือไม่ในการตัดสินใจทำนาในแต่ละปีและควรใช้วิธีใด

ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาลโดยคณะรัฐบาล คสช. และได้ยกเลิกนโยบายหรือโครงการรับจำนำราคาข้าวแล้ว ทำให้สถานการณ์ราคาข้าวได้ตกลงซึ่งเป็นไปตามกลไกของตลาด ด้วยสาเหตุดังกล่าวชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ จึงได้เปลี่ยนรูปแบบและวิธีการทำนาจากนาดำมาเป็นนาหว่าน จากแต่เดิมที่มีเป้าหมายปลูกข้าวเพื่อขายและบริโภค ก็เปลี่ยนมาเป็นการทำเพื่อเน้นบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เนื่องจากการทำนาหว่าน ไม่มีความจำเป็นต้องใช้ทุนและเวลาจำนวนมากในการทำจึงทำให้ลดค่าใช้จ่ายจากการจ้างแรงงานในขั้นตอนการถอนกล้าและการดำนาลงไปเป็นอย่างมาก เพราะวิธีการทำนาแบบหว่านใช้แรงงานเพียงเล็กน้อยและใช้ระยะเพียงไม่กี่วันเท่านั้น ถึงแม้ผลผลิตจะไม่ได้มากเหมือนนาดำก็ตาม เมื่อต้นทุนหลักในการทำนาที่เกิดจากการจ้างแรงงานในขั้นตอนถอนกล้าและดำนาหายไป เกษตรกรจึงได้ตัดสินใจลงทุนจ้างรถไถนาขนาดใหญ่ในขั้นตอนการไถเตรียมดินสำหรับการเพาะปลูกและจ้างรถเกี่ยวข้าวแทนการใช้แรงงานคนเหมือนในอดีต ซึ่งสามารถช่วยลดระยะเวลาการทำนาลงไปได้เป็นอย่างมาก เพื่อเอาเวลาดังกล่าวไปใช้ในสวนยาง

ตารางที่ 5.2

เปรียบเทียบต้นทุนการทำนาค่าและนาหว่านในatina 10 ไร่ในช่วงก่อนและหลังปี 2557

รายการ	นาค่า	นาหว่าน
ค่าไถ	-	2,500
ค่าถอนกล้า	6,000	-
ค่าดำนา	6,000-9,000	-
ค่าเกี่ยว	6,000-9,000	6,000-9,000

หมายเหตุ. ตารางนี้ไม่ได้คำนวณต้นทุนทั้งหมดในการทำนา คำนวณเฉพาะค่าใช้จ่ายหลักๆ ที่เกิดจากการจ้างแรงงานเท่านั้น เพราะค่าใช้จ่ายในการทำยังมีอีกหลายรายการ เช่น ค่าพันธุ์ข้าว ค่าตัดหญ้า ค่าปุ๋ย และค่ารถบรรทุกข้าวจากนา มาไว้ที่บ้าน เป็นต้น โดยเฉพาะค่าปุ๋ยนั้นถือเป็นต้นทุนที่สูงกว่าทุกรายการ ซึ่งชาวนามักใช้ทั้งในนาค่าและนาหว่านไม่ต่างกันมากนัก

การเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการทำนาแบบดังกล่าว ก่อให้เกิดความต้องการรถไถขนาดใหญ่เพื่อใช้งานในไร่นาในฤดูการเพาะปลูกข้าวจำนวนมาก ที่จริงแล้วครัวเรือนเกษตรกรบางครัวเรือนในหมู่บ้านนาสิงห์เริ่มลงทุนซื้อรถไถใหญ่มาใช้งานในไร่นาของตนเองและรับจ้างบ้างแล้วตั้งแต่ก่อนปี 2550 แต่ก็พบว่ามีน้อยมาก เนื่องจากในช่วงก่อนปี 2550 ประมาณการว่าทั้งหมู่บ้านมีรถไถใหญ่ใช้ไม่ถึง 10 คัน (พ่อไสว ช่วยศรี, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) เนื่องจากรถไถขนาดใหญ่ต้องใช้เงินทุนที่สูงมาก ประมาณห้าแสนถึงหนึ่งล้านบาท ทำให้เกษตรกรส่วนมากเลือกใช้วิธีการจ้างรถไถจากที่อื่นมาไถไร่นาแทน แต่ในช่วงหลังประมาณปี 2554 เป็นต้นมา ปรากฏว่ามีเกษตรกรในหมู่บ้านได้ลงทุนซื้อรถไถมาใช้งานจำนวนมาก เพราะเริ่มมีเงินเก็บจากการทำสวนยาง เช่น พ่อไกรยนต์ ราศี เกษตรกรที่ปลูกทั้งยางพาราและทำนา ได้ตัดสินใจซื้อรถไถสี่ล้อหรือรถไถใหญ่ ในช่วงปี 2554 เพื่อมาใช้ในไร่นาตัวเอง ด้วยเงินสด ด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการความสะดวกสบาย จากที่แต่ก่อนจะใช้รถไถนาเดินตามเหมือนคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งจะเหนื่อยและใช้เวลาในการไถนานมาก (พ่อไกรยนต์ ราศี, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2560) ขณะที่เกษตรกรคนอื่นๆ อีกจำนวนมากได้ลงทุนซื้อรถไถใหญ่มาเพื่อรับจ้างให้กับเกษตรกรภายในหมู่บ้านนาสิงห์ โดยเฉพาะช่วงปี 2557 เป็นต้นมา ซึ่งสัมพันธ์กับการที่ชาวนาในหมู่บ้านได้เปลี่ยนรูปแบบและวิธีการทำนาจากนาค่ามาเป็นนาหว่าน

ซึ่งทำให้ต้นทุนในการทำนาของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนลดลงเป็นอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านหันมาจ้างรถไถนาขนาดใหญ่แทนการไถนาเองด้วยรถไถนาแบบเดินตามและจ้างรถเกี่ยวข้าวแทนการจ้างแรงงานคน เพื่อลดเวลาในการทำนาดังกล่าว ทำให้ในปัจจุบันมีเกษตรกรในหมู่บ้านนาสิงห์ที่ลงทุนซื้อรถไถมารับจ้างไถไร่นาประมาณ 50 คัน จนเกิดเป็นธุรกิจใหม่คืออาชีพรับจ้างไถไร่นา

สำหรับค่าจ้างการไถนา นั้น กลุ่มผู้รับจ้างคือเกษตรกรที่มีรถไถจะมีวิธีคิดค่าจ้างอยู่สองรูปแบบคือ การคิดค่าจ้างไถเป็นไร่ ในราคาไร่ละ 250 บาท กับอีกรูปแบบหนึ่งคือการคิดค่าจ้างแบบเหมาทั้งแปลง จะขึ้นอยู่กับรถตกลงกันระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้รับจ้าง แต่เนื่องจากหมู่บ้านนาสิงห์เป็นหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ ถึงแม้ในหมู่บ้านจะมีผู้ตัดสินใจลงทุนซื้อรถไถมารับจ้างจำนวนมากถึง 50 คนดังกล่าว แต่ก็พบว่าเกษตรกรในหมู่บ้านจะนิยมว่าจ้างรถไถเพื่อไปไถไร่นาเป็นอย่างมาก จนต้องคิวจองรถไถนานักยาว เนื่องจากชาวบ้านมองว่าการจ้างรถไถถึงแม้จะมีค่าใช้จ่ายอยู่บ้าง แต่ก็คุ้มเนื่องจากความสะดวกสบายโดยเฉพาะการมีเวลาไปดูแลสวนยางมากขึ้น ดังที่พ่อสงวน ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มเกษตรกรที่ตัดสินใจซื้อรถไถใหญ่ออกมาเพื่อรับจ้างได้บอกว่า

“ซื้อรถไถใหญ่มาปี 2558 ตั้งใจซื้อมารับจ้างนี่ละ แต่ก่อนชาวบ้านส่วนมากก็ใช้รถไถแบบเดินตาม แต่ต่อมามีรถไถใหญ่จากที่อื่นมารับจ้าง คนก็เริ่มจ้างไถที่นาฉันนะ เพราะสะดวกสบายกว่ากันเยอะ แต่รถไถใหญ่ยังมีอยู่น้อยเลยตัดสินใจไปออกรถไถใหญ่มารับจ้าง” (พ่อสงวน ตรูวรรณ, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2560)

เช่นเดียวกับนายนิรันดร์ ภาแก้ว เกษตรกรวัย 38 ปี ที่ตัดสินใจซื้อรถไถใหญ่ออกมาเพื่อรับจ้างเป็นหลัก โดยมีประสบการณ์จากการที่เคยไปรับจ้างขับรถไถให้เจ้าของรถที่เป็นญาติกันมาก่อนแล้วพบว่า การขับรถไถรับจ้างสร้างรายได้เป็นอย่างดี จึงคิดว่าน่าจะยึดเป็นอาชีพหรือธุรกิจได้ เพราะเขาวิเคราะห์ว่าคนในหมู่บ้านนาสิงห์มีสวนยางกันทุกคน ไม่ค่อยมีใครอยากล่าบากทำนาเหมือนเมื่อก่อนแล้ว เพราะส่วนมากไปเน้นแต่สวนยาง เขาจึงตัดสินใจออกรถไถเพื่อมารับจ้างชาวนาในบ้านนาสิงห์ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ โดยออกรถไถหรือซื้อรถไถแบบเงินดาวน์ “ซื้อเงินสดไม่ไหวหรอก ดาวน์มา 70,000 บาท เลือกส่งงวดเป็นรายปีละ ปีละ 120,000 บาท” (นายนิรันดร์ ภาแก้ว สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2560)

ขณะที่พ่อสงวน ตรูวรรณ ได้ตัดสินใจซื้อรถไถเพื่อมารับจ้างแบบเงินดาวน์เช่นกัน โดยใช้เงินดาวน์ก้อนแรกจำนวน 97,000 บาทและส่งงวดเป็นราย 6 เดือนครั้ง ในจำนวน

เงินงวดละ 65,000 บาท ในช่วงหลังถึงแม้จะมีคนออกกรไถเพื่อมารับจ้างไถนามากขึ้น น่าจะมีอยู่ประมาณ 50 กว่าคัน

“น่าจะไมต่ำกว่า 50 คันนะ ไม่เคยได้นับสักที เอาเฉพาะที่หมู่บ้านผมนะ คือหมู่ 3 นี่ก็ 15 คันแล้ว รวมบ้านนาสิงห์ 5 หมู่นี้ ไมต่ำกว่า 50 คันหรอก”
(พ่อสงวน ตรูวรรณ, นายนิรันดร์ ภาแก้ว, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2560)

แต่ราคาการรับจ้างนั้น ก็ไม่ต่างกันคือจะรับในราคาเดียวกันหมดคือคิดในราคาไร่ละ 250 บาท อย่างไรก็ตามอาชีพขับรถไถมารับจ้าง ก็ไม่ใช่จะมีรายได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากช่วงที่มีงานจ้างมากที่สุดคือช่วงหน้าแล้งก่อนจะเข้าฤดูฝน ตั้งแต่เดือนมกราคมไปถึงเดือนพฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวนาต้องไถเตรียมดินก่อนฤดูการทำนาปีจะมาถึง ซึ่งถือเป็นช่วง “ทำเงิน” ของกลุ่มขับรถไถมารับจ้าง

“รับจ้างไถในราคาไร่ละ 250 บาท วันหนึ่งถ้าใครขยันๆ ออกแต่เช้าๆ กลับบ้านก็ค่าจนมืดก็ได้อยู่วันละ 4,000-5,000 บาท ส่วนมากจะไถที่นาที่ไร่ที่สวนยางไม่ได้หรอก เพราะสวนยางพาราของคนบ้านนาสิงห์ตันโตจนกรี๊ดได้หมดแล้ว ไม่ใช่ไรไถแล้วนะ” (นายนิรันดร์ ภาแก้ว, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2560)

รายได้จากการรับจ้างไถนาที่ค่อนข้างสูงในแต่ละวันจึงเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรบ้านนาสิงห์ตัดสินใจลงทุนซื้อรถไถนาเพื่อออกมารับจ้าง และเป็นไปได้ว่าในจะมีเกษตรกรรายอื่นๆ ในหมู่บ้านตัดสินใจออกกรไถตามมาอีก เพราะจำนวนความต้องการของชาวนาในการจ้างรถไถโดยเฉพาะช่วงเดือน มกราคมถึงเดือนพฤษภาคมนี้มีอยู่สูงมาก แสดงให้เห็นว่าชาวนาบ้านนาสิงห์ได้เปลี่ยนวิธีการทำนาแบบเดิม ซึ่งแต่เดิมเน้นการใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดินจนถึงเก็บผลผลิต มาเป็นการใช้แรงงานจากเทคโนโลยีทางการเกษตรแทน

5.1.3.4 อาชีพผู้ประกอบการอื่นๆ

การเข้ามาของยางพารา นับว่าได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมให้เกิดขึ้นกับสังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์อย่างแท้จริง เนื่องจากในช่วงก่อนหันมาปลูกยางอาชีพหลักที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านคือการเป็นเกษตรกรทำนาปลูกข้าว ผสมกับการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ บ้าง, การหันไปเป็นแรงงานรับจ้างยังกรุงเทพฯ, การไปขายแรงงานเป็นกรรมกรก่อสร้างที่ต่างประเทศ รวมถึงการไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรคือรับจ้างกรีดยางที่ภาคใต้

และภาคตะวันออก แต่เมื่อเวลาผ่านไปเมื่อยางพาราที่ปลูกเริ่มให้ผลผลิต รายได้หลักของชาวบ้านซึ่งเป็นรายได้ประจำเดือนที่ค่อนข้างแน่นอนมาจากยางพารา ทำให้ระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างของชานาเริ่มเปลี่ยนไปด้วย โดยเฉพาะเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพจากแต่เดิมเป็นเกษตรกรซึ่งทำนาเป็นหลัก ได้ขยายไปสู่การประกอบอาชีพใหม่ๆ ทั้งในและนอกชุมชนเป็นอย่างมาก จากเดิมที่แต่ก่อนในหมู่บ้านจะมีเพียงร้านค้าขายของชำไม่กี่ชนิดไม่ถึง 10 ร้าน แต่ภายหลังจากระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านได้เปลี่ยนไป ชานาหรือเกษตรกรในหมู่บ้านบางส่วนสามารถสะสมทุนและได้ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปสู่อาชีพอื่นๆ ทั้งในและนอกภาคการเกษตรจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นร้านค้าขายของเบ็ดเตล็ดที่เพิ่มขึ้นจำนวนมาก จากมีไม่ถึง 10 ร้าน ปัจจุบันเพิ่มสูงขึ้นถึง 27 ร้านในเวลาไม่กี่ปี

นอกจากนั้นยังเกิดร้านค้าชนิดแปลกๆ ใหม่ๆ ขึ้นในหมู่บ้านอีกจำนวนมาก เช่น (1) ร้านซ่อมรถยนต์ ซึ่งแต่เดิมในหมู่บ้านจะมีเพียงร้านซ่อมรถจักรยานยนต์เท่านั้น (2) ร้านขายอุปกรณ์ก่อสร้าง ในอดีตชาวบ้านต้องไปสั่งซื้ออุปกรณ์ก่อสร้างที่ในตัวอำเภอศรีวิไล หรืออำเภอเบ็ญที่เท่านั้น (3) คลินิก จากเดิมที่เวลาเจ็บป่วยชาวบ้านมักจะซื้อยาจากร้านหมอดีหรือร้านขายของชำ แต่ในปัจจุบันมีคลินิกสมัยใหม่มาเปิดให้บริการถึงในหมู่บ้าน (4) ปั้มน้ำมัน ไว้บริการสำหรับรถยนต์ที่เพิ่มขึ้นในหมู่บ้านอย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก (5) ร้านเสริมสวย ปกติร้านเสริมสวยมักจะตั้งอยู่ในเมืองหรือในตัวอำเภอมากกว่าจะพบเห็นในหมู่บ้านชานา (6) โรงน้ำแข็ง (7) ร้านขายเนื้อย่าง (8) ร้านขายเบเกอรี่ (9) ร้านเอกซเรย์ซื้อยางสด จะเห็นได้ว่าร้านหรือธุรกิจเหล่านี้ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชานาได้เป็นอย่างดี ว่าสังคมชานาในปัจจุบันมีความหลากหลายไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่เฉพาะในอาชีพเกษตรกรรมเท่านั้น

แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ชานาหรือเกษตรกรบางส่วนจะปรับตัวเข้าสู่อาชีพใหม่ๆ นอกภาคการเกษตรเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่จากการศึกษานั้นพบว่าครัวเรือนชานาหรือครัวเรือนเกษตรกรเหล่านี้ ก็ยังคงไม่ละทิ้งภาคการเกษตร กล่าวคือส่วนมากยังคงทำนาและทำสวนยางพาราอยู่เช่นเดิม แต่ก็พบว่าลักษณะการประกอบอาชีพการทำการเกษตรของหลายๆ ครัวเรือนได้เปลี่ยนไปจากเกษตรกรผู้ทำการผลิตเอง มาสู่การเป็นผู้ประกอบการมากยิ่งขึ้นคือไม่ได้ทำการผลิตเองแล้ว แต่ได้จ้างแรงงานทำงานในไร่นาและงานในสวนยางแทน ไม่ว่าจะเป็นการทำนาและการกรีดยาง

ตารางที่ 5.3

การเกิดขึ้นของอาชีพที่หลากหลายภายในหมู่บ้าน

ลำดับ	อาชีพ/ธุรกิจ	จำนวนร้าน
1	ร้านค้าของของเบ็ดเตล็ด	27
2	ร้านรับซื้อข้าวเปลือก	1
3	โรงสีข้าว	6
4	ร้านซ่อมรถยนต์/จักรยานยนต์	4
5	ร้านหล่อเสาและท่อระบายน้ำ	1
6	ร้านตัดผม	1
7	คลินิก	1
8	ร้านซ่อมทีวี/วิทยุ	1
9	ร้านเย็บผ้า	1
10	ปั้มน้ำมัน	1
11	ร้านขายวัสดุก่อสร้าง	1
12	ร้านเสริมสวย	1
13	ธุรกิจรับซื้องยางสด (ยางก้อนถ้วย)	3
14	โรงน้ำแข็ง	1
15	ร้านเนื้อย่าง	1
16	ร้านขายอาหารตามสั่ง	1
17	ร้านเบเกอรี่	1
18	รถไถนารับจ้าง	50

หมายเหตุ. จาก 1) ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามของผู้วิจัย 2) ข้อมูลจากรายชื่อผู้เสียภาษีป้ายและภาษีบำรุงท้องที่ ปี 2551-2556 ขององค์การบริหารส่วนตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ

5.2 ความหมายของ “ข้าว” และ “ชาวนา” ที่เปลี่ยนไป

ถึงแม้ชาวนาที่บ้านนาสิงห์จะเข้าสู่วิถีการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ภายใต้กลไกของทุนนิยมมาตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2510 แล้วผ่านการปลูกข้าว ปอและมันสำปะหลัง ซึ่งอาจรวมพืชชนิดอื่นอีกหลายชนิด เช่น อ้อยโรงงาน มะม่วงหิมพานต์และไผ่ตง เป็นต้น โดยการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ทางการเกษตร แต่อ้อยโรงงาน มะม่วงหิมพานต์และไผ่ตง ไม่ได้ได้รับความนิยมจากชาวนาบ้านมากนัก จึงไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีพืชเชิงพาณิชย์หลากหลายชนิดที่ได้รับการส่งเสริมและชาวนาได้นำมาปลูกเพื่อการค้า แต่ “ข้าว” ก็ยังคงเป็นพืชชนิดเดียวที่ชาวนาให้ความสำคัญและปลูกมาอย่างต่อเนื่องอยู่เช่นเดิมตลอด เพราะชาวนายังคงเน้นการปลูก “ข้าว” ไว้เพื่อบริโภคเป็นหลัก ในฐานะหลักประกันที่มั่นคงของครัวเรือนชาวนา อีกทั้งพืชที่รัฐส่งเสริมในช่วงหลังส่วนมากก็เป็นพืชสวนหรือพืชไร่ ที่เหมาะกับการปลูกในพื้นที่ดอน ไม่ใช่ที่ราบลุ่มเหมือนข้าว ดังนั้น วิธีการทำนาแบบ “นาดำ” จึงสะท้อนได้ดีถึงการให้ความสำคัญกับข้าวที่ถูกสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่ในอดีต อีกทั้งช่วงเวลาในการเพาะปลูกข้าวจนถึงเก็บผลผลิตกับพืชชนิดอื่น เช่น ปอและมันสำปะหลังก็ไม่ตรงกัน สามารถปลูกในช่วงฤดูแล้งคือหลังจากเก็บผลผลิตจากข้าวเสร็จแล้วได้ ทำให้ชาวนาสามารถจัดการเรื่อง “เวลา” และ “แรงงาน” ในปีการผลิตนั้นๆ ได้

ขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวส่วนมากของชาวนาจะเป็นพื้นที่ราบซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้าน เมื่อถึงฤดูฝนพื้นที่เหล่านี้จะกลายเป็นพื้นที่ลุ่มซึ่งเหมาะกับการเพาะปลูกข้าวนาดำที่ต้องอาศัยน้ำจำนวนมาก แต่ไม่เหมาะกับการปลูกยาง ถึงแม้จะมีชาวนาบางส่วนพยายามจะเปลี่ยนที่นาเหล่านี้ให้กลายเป็นสวนยางอยู่บ้าง แต่พบว่าต้องใช้ค่าจ้างที่สูงขึ้นมากในการจ้างรถแมคโครมายกร่องเพื่อถมดินให้สูงโดยการปลูกยางบนสันร่องดังกล่าว ซึ่งวิธีการเปลี่ยนที่นาให้เป็นสวนยางพาราจะได้รับความนิยมสูงมากในพื้นที่ของเกษตรกรในเขตอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ในช่วงที่ราคายางพุ่งสูงขึ้น แต่พบว่าชาวนาบ้านนาสิงห์ที่ตัดสินใจเปลี่ยนที่นาให้เป็นสวนยางพารานั้นมีจำนวนน้อยรายมาก

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาได้เริ่มเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และเริ่มเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้นตามจำนวนที่เพิ่มขึ้นของครอบครัวและพื้นที่ที่ปลูกยางพารา

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเพาะปลูกข้าวของชาวนาในอดีต “ข้าว” คือเป้าหมายของชีวิตและครอบครัว ข้าวคือผลผลิตที่หล่อเลี้ยงชีวิตและครอบครัวของชาวนา การทำนาจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชาวนาที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้วิถีการผลิตแบบยังชีพ ถึงแม้ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 ชาวนาจะเริ่มรับเอาพืชเชิงพาณิชย์ชนิดอื่นนอกจากข้าว คือปอและมันสำปะหลังมาปลูกแล้ว แต่ชาวนาก็ยังคงให้ความสำคัญกับข้าวและวิธีการปลูกข้าวมาอยู่ตลอด จะเห็นได้จากวิธีการทำนาของชาวนาบ้านในยุคนั้นกล่าวจะเป็นการทำนาแบบนาดำ ยกเว้นเฉพาะที่ป่าที่บุกเบิกใหม่เท่านั้นจึงจะปลูกข้าวไร่ เนื่องเพราะการไม่มีข้าวกินหรือการผลิตข้าวได้ไม่พอกินต่อปีนั้น คือความทุกข์ของครัวเรือนชาวนา แต่ปัจจุบันข้าวเป็นเพียงผลผลิตที่จะช่วยลดต้นทุนในการครองชีพของชาวนาเท่านั้น เพราะเป้าหมายการผลิตหรือรายได้หลักของชาวนานั้นมาจากยางพารา ซึ่งเกษตรกรสามารถขายผลผลิตได้ทั้งรายวัน รายสัปดาห์ เนื่องจากมีตลาดรองรับการซื้อขายทุกวัน ซึ่งต่างจากการปลูกข้าว ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาเป็นรายปี ดังนั้น ถึงแม้ชาวนาในบ้านนาสิงห์จะยังคงทำนาอยู่เช่นเดิม แต่การทำนาได้กลายเป็นเพียงแค่กิจกรรมทางการผลิตภายใต้การประกอบการทางการเกษตรหรือการประกอบการในกิจการอื่นๆ ที่ถูกคำนวณด้วยต้นทุนการผลิตแบบผู้ประกอบการสมัยใหม่ไปแล้ว เพราะชาวนาทำนาไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนเพื่อลดต้นทุนเท่านั้น แต่เมื่อเข้าสู่ปี 2554-2557 ในช่วงที่รัฐบาลมีโครงการรับจำนำข้าว ได้ทำให้ชาวนาหันมาเพาะปลูกข้าวกันมากยิ่งขึ้น พร้อมๆ กับให้ความสำคัญกับการผลิตข้าวในฐานะสินค้าที่ขายได้ราคา ถึงแม้ในช่วงเวลาดังกล่าวค่าแรงในการปลูกข้าวจะสูงเป็นอย่างมาก เนื่องจากปัจจัยสองประการคือ การขึ้นอัตราค่าแรงขั้นต่ำเป็น 300 บาทและความต้องการแรงงานของชาวสวนยางขณะที่ความสามารถในการจ่ายของครัวเรือนก็มีอย่างเพียงพอเพราะราคายางที่พุ่งขึ้นสูงนั่นเอง ราคาค่าแรงรายวันพุ่งสูงถึง 500 บาทเป็นหมู่บ้านที่รับรู้กันว่าการจ้างแรงงานในราคาที่สูงมาก ทำให้มีแรงงานจากหมู่บ้านอื่นๆ ต่างเข้าไปรับจ้างทำนาที่บ้านนาสิงห์ ดังที่แม่สมหวัง ไกรรัตน์ ชาวบ้านนาสิงห์ในวัย 65 ปีได้บอกเล่าให้ฟังว่า “ขนาดแม่ยังออกไปรับจ้างเลยนะ เขาจ้างกันแพงมาก รับจ้างดำนาสองวันก็หาเงินได้ หนึ่งพันบาทแล้ว เกิดมาก็เพิ่งเคยเจอ เงินมันหาง่ายจัง ไม่ต้องไปถึงกรุงเทพหรอก (แม่สมหวัง ไกรรัตน์, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

แต่มีปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเพาะปลูกข้าวของชาวนาบ้านนาสิงห์เปลี่ยนไป คือการที่ยางราคตกพร้อมกัน เห็นได้ชัดเจนจากการเปลี่ยนวิธีการทำนาจากทำนาดำมาเป็นนาหว่าน โดยการทำนาหว่านเกิดขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงที่ยางพาราของแต่ละครัวเรือนเริ่มให้ผลผลิตพร้อมกัน ที่จริงชาวนาไม่ได้ตัดสินใจปลูกยางพร้อมกันในครั้งเดียวและบาง

ครอบครัวก็ค่อยทยอยแบ่งพื้นที่ในการปลูก เพื่อรอผลผลิตและราคาก่อนว่ามีความมั่นคงและเป็นไปได้จริงขนาดนั้น ซึ่งเราสามารถแบ่งช่วงเวลาการปลูกยางพาราของชาวบ้านนาสิงห์ได้เป็น 3 ช่วงเวลาใหญ่ คือ

ช่วงที่ 1 ปี 2534-2542 ซึ่งเป็นช่วงที่ สกย.เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนให้กับเกษตรกร โดยให้เงินอุดหนุนจำนวนไร่ละ 2720 บาท เพื่อเป็นค่าพันธุ์กล้ายาง ค่าไถ ค่าตัดหญ้า ค่าปุ๋ย

ช่วงที่ 2 ปี 2547-2550 เป็นช่วงที่ สกย. เข้ามาส่งเสริมอีกครั้งผ่านโครงการยางล้านไร่

ช่วงที่ 3 หลังปี 2550 เป็นต้นมา เมื่อโครงการยางล้านไร่ ซึ่งเป็นโครงการทางการเมือง ประสบปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน ทำให้โครงการของรัฐหยุดชะงักไป แต่ในช่วงเวลาดังกล่าว ราคายางกำลังปรับตัวสูงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เกษตรกรตัดสินใจลงทุนปลูกยางพาราเพิ่มเองจำนวนมาก

เมื่อยางพาราของแต่ละครัวเรือนเริ่มให้ผลผลิตพร้อมกัน ทำให้ครัวเรือนจำเป็นต้องใช้แรงงานส่วนมากไปกับการทำสวนยาง เนื่องจากการกรีดยาง ซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่ชาวนาได้หันไปให้ความสนใจเกี่ยวยางพารา ที่สร้างรายได้เป็นรายวัน รายสัปดาห์และรายเดือน ที่แตกต่างจากข้าวที่ให้ผลผลิตเป็นรายปี เมื่อชาวนาต้องให้เวลากับสวนยางที่ต้องใช้เวลามากในแต่ละวัน ในระยะแรก ชาวนาจึงตัดสินใจจ้างแรงงานในการทำนาหว่าน แต่กลับพบว่าต้นทุนการทำงานได้เปลี่ยนไปเป็นอย่างมาก เพราะค่าแรงที่สูงอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ซึ่งเป็นผลมาจากนโยบายปรับค่าแรงขั้นต่ำเป็น 300 บาททั่วประเทศในปี 2546 ประกอบกับอยู่ในยุคที่ครัวเรือนเกษตรกรชาวนาได้หันมาปลูกยางจำนวนมากแล้ว ทำให้ไม่มีแรงงานอย่างเพียงพอเพื่อมาทำนา และเมื่อเกษตรกรมีความพร้อมในด้านการเงินจากรายได้ยางจึงสามารถที่จะจ้างแรงงานได้ ทำให้เกิดแย่งแรงงานกันตั้งแต่ถอนกล้า ดำนา จนถึงเกี่ยวข้าว จึงเกิดการแข่งขันในด้านราคาจาก 300 บาท สูงขึ้นไปถึง 500 บาท ทั้งๆที่ชาวนาไม่ได้ปลูกข้าวเพื่อขายเหมือนแต่เดิมแล้ว เพราะทำเพื่อกินเท่านั้น ยกเว้นในช่วงที่รัฐบาลยังลักษณะมีโครงการรับจำนำข้าว ทำให้ราคาข้าวขยับขึ้นไปสูงมาก มีผลทำให้ชาวนากลับมาให้ความสนใจที่จะลงทุนปลูกข้าวอีกครั้งโดยทำนาดำ โดยจะสังเกตได้จากพื้นที่ปลูกข้าวในช่วงปี 2554-2557 ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นอย่างมากจากช่วงก่อนหน้านี้และเมื่อราคาข้าวได้ตกลงเพราะรัฐได้ยกเลิกโครงการรับจำนำข้าวในปี 2558 ก็พบว่าชาวนาส่วนมากได้ลดพื้นที่ปลูกข้าวลงไปเป็นอย่างมาก

ตารางที่ 5.4

การใช้ที่ดินถือครองทางการเกษตรในการเพาะปลูกข้าว ระหว่าง พ.ศ. 2557-2559

เขตปกครอง	ปี พ.ศ.	พื้นที่เพาะปลูกข้าว (จำนวนไร่)
ตำบลนาสิงห์	2559	10,918
	2558	3,503
	2557	21,953

หมายเหตุ. จาก ที่ดินถือครองทางการเกษตรในการเพาะปลูกพืช ระหว่างปี 2557-2559, โดยสำนักงานเกษตรอำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ, 2560.

จากตารางดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในช่วงปี 2557 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่รัฐบาลในยุคดังกล่าวได้ดำเนินโครงการรับจำนำข้าว เพื่อรับข้าวเปลือกจากชาวนาในราคาที่สูง จะพบว่าจำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าวในเขตตำบลนาสิงห์มีสูงถึง 21,953 ไร่ต่อปี ต่อมาเมื่อไม่มีโครงการดังกล่าวพร้อมกับราคาข้าวที่ตกลงทำให้ชาวนาตัดสินใจลดพื้นที่ปลูกข้าวลดลงเหลือเพียง 3,503 ไร่เท่านั้น ถึงแม้ในปี 2559 ตัวเลขพื้นที่ปลูกข้าวในตำบลนาสิงห์จะสูงขึ้นเป็น 10,918 ไร่ แต่ก็ยังน้อยกว่าอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับในช่วงปี 2557 ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการที่ชาวนานั้นเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตรอย่างแท้จริง เพราะตัดสินใจทำการผลิตภายใต้การวิเคราะห์ความคุ้มค่าในการลงทุนภายใต้การผลิตแบบทุนนิยม ไม่ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

และนั่นก็เป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ได้เปลี่ยนวิธีการปลูกข้าวจากการทำนาดำมาเป็นนาหว่านในช่วงปี 2558 เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีครัวเรือนที่ยังคงทำนาดำอยู่บ้าง แต่มีไม่มากนัก เช่นครอบครัวของอาทิตย์ ยิ่งยืน ซึ่งคุณพ่อนอกจากจะทำสวนยางแล้ว ยังเป็นพ่อค้ารับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเพื่อนำไปขายยังโรงงานขนาดใหญ่ในจังหวัดแกวภาคอีสานอีกด้วย ดังนั้น การทำนาของครอบครัวอาทิตย์จึงเป็นการลงทุนหรือผลิตเพื่อการค้าอย่างชัดเจน จึงเลือกใช้วิธีการทำนาแบบนาดำในพื้นที่นาจำนวน 40 ไร่ โดยใช้วิธีว่าจ้างทั้งหมด กล่าวคือจ้างรถไถเพื่อไถนาเตรียมการเพาะปลูก จ้างแรงงานคนในการหว่านกล้า ถอนกล้าและดำนา ส่วนขั้นตอนการ

เกี่ยวข้าวได้ว่าจ้างรถเกี่ยวข้าวแทนแรงงานคน เพราะประหยัดกว่าและรวดเร็วกว่าเนื่องจากต้องเร่งเก็บผลผลิตให้เสร็จก่อนข้าวจะแก่จนร่วงไป ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นชาวนาที่มีที่นาจำนวนไม่มากนักถึงจะมีสวนยางเช่นกับครอบครัวอื่นๆ แต่เพื่อการผลิตข้าวให้เพียงพอกับสมาชิกในครัวเรือนจึงจำเป็นต้องเลือกวิธีการทำนาแบบนาดำซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตหรือปริมาณข้าวเยอะกว่าการทำนาแบบหว่าน อาจสูงถึง 40-50 เปอร์เซ็นต์ แต่มีข้อน่าสังเกตคือครัวเรือนที่มีที่นาจำนวนน้อยเหล่านี้ จะมีสมาชิกในครอบครัวมากกว่า 3 คน ซึ่งสามารถใช้แรงงานในการทำนาคู่กับดูแลสวนยางด้วยได้ ถึงจะมีการจ้างบ้าง แต่ก็ไม่ได้จ้างแรงงานเยอะมาก เช่น ครอบครัวของแม่อินทร์แปง วรจักร ซึ่งถือเป็นกลุ่ม “ไต่บ้าน” หรือ “ไต่อยู่” มาแต่ดั้งเดิมที่ยังคงอาศัยอยู่แบบครอบครัวใหญ่ จึงมีสมาชิกวัยแรงงานในครัวเรือนที่เพียงพอในการทำสวนยางและทำนาข้าวแบบนาดำได้ ขณะที่ครอบครัวของพ่อไสว ช่วยศรี ที่ทำนาคามาตลอด เพิ่งจะมีการเปลี่ยนวิธีการทำนาในปีที่ผ่านมาโดยได้ทดลองวิธีใหม่คือ “วิธีหยอด” แทนการดำนาและการหว่าน แต่วิธีการหยอดของพ่อไสว ไม่ใช้การหยอดแบบหยอดข้าวไร่เหมือนในอดีต เป็นการไ้รถไถนาเดินตามที่ติดตั้งเครื่องหยอดเมล็ดข้าวไว้ด้วย ซึ่งพ่อไสว ได้อธิบายถึงวิธีการทำนาหยอดให้ฟังว่า

“มันก็คล้ายๆ ทำนาหว่านนะ ปกตินาหว่านเราใช้คนหว่านเมล็ดข้าวเอาไว้ไหม สะดวกกว่าวิธีดำนา แต่วิธีหยอดแบบผมดีกว่าวิธีหว่านนะ เพราะคนหว่านนี้ บางทีข้าวไม่สม่ำเสมอนะ หางบ้าง ถีบ้าง แต่ถ้าใช้วิธีหยอดมีเครื่องหยอดติดตั้งไว้กับรถไถนาเดินตามนะ รถไถไปก็หยอดข้าวไปด้วย ข้าวเกิดเป็นแถว สวยงามดีนะ เวลาหว่านปุ๋ยหรือตัดหญ้าก็ง่าย แต่ก็ทำนาไว้พอกินตลอดปีเท่านั้นละ ไม่ค่อยได้ขายหรอก ราคาข้าวไม่ดี” (พ่อไสว ช่วยศรี, สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2560)

5.3 ความขัดแย้งภายในสังคมชาวนา

สภาวะความตึงเครียดและปัญหาความขัดแย้งในภายในของสังคมชาวนาในอดีตมักจะถูกกลืนหรือถูกมองข้าม เนื่องจากมักมองว่าสังคมชาวนาภายใต้วิถีการผลิตแบบยังชีพนั้นมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวหรือมีความแตกต่างกันทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านสังคมน้อยมาก ถึงแม้จะมีงานศึกษาเกี่ยวกับสังคมชาวนาในยุคต่อมาจะพบว่าบทบาทของรัฐและทุนนิยมได้เข้ามาในสังคมชนบทมากขึ้น และได้ก่อให้เกิดผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและ

สิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน แต่ปัญหาความขัดแย้งของสังคมชาวนานั้นมักจะถูกนำเสนอในภาพของคู่ขัดแย้งระหว่างชาวนากับรัฐไทยมาอย่างต่อเนื่องโดยตลอด เช่นงานศึกษาเกี่ยวกับกบฏชาวนาในอีสานในอดีต (วุฒิชัย มูลศิลป์ และ ธรรมนิตย์ วราภรณ์ บรรณาธิการ, 2535, น.(10)-(12)) ที่ถูกตีความและนำเสนออย่างหลากหลายว่าเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในเรื่องของอำนาจซึ่งเป็นผลมาจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสและการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค รวมถึงเป็นปัญหาอันเกิดขึ้นจากการขูดรีดทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการถูกบังคับให้เสียภาษีต่อทางการ และงานศึกษาสังคมชาวนาในช่วงหลังเช่นงานของชาร์ลส์ คายส์ (อ้างถึงใน รัตนา บุญมธยะ โตสกุล, 2550, น.109) ที่ได้เสนอภาพปัญหาและความขัดแย้งของสังคมชาวนาไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่า “เป็นเพียงความขัดแย้งทางด้านวัฒนธรรม อุดมการณ์ นโยบายการพัฒนาและด้านการบริหารราชการ รวมทั้งภาพการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทไปสู่ความทันสมัยที่ก่อให้เกิดวิกฤติทางสังคมและอุดมการณ์ความเชื่อที่แปรเปลี่ยนไป” มากกว่าจะพิจารณาในประเด็นด้านความขัดแย้งเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในสังคมชาวนา โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างชาวนาด้วยกันเอง รวมถึงการเกิดกลุ่มผู้นำทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลายมากขึ้น จนนำไปสู่ความขัดแย้งและการแย่งชิงผลประโยชน์ในระหว่างกลุ่มชาวนาด้วยกันเองอีกด้วย

ขณะที่งานศึกษาสังคมชาวนาในภาคอีสานของรัตนา โตสกุล เรื่อง Contested Concepts of Development in Rural Northeastern Thailand (1997 อ้างถึงใน รัตนา บุญมธยะ โตสกุล, 2550) กลับได้นำเสนอให้เห็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมของรัฐซึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมชาวนามีความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจอย่างชัดเจน โดยแบ่งชาวนาออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ชาวนารวย ปานกลางและยากจน และยังพบว่าชาวนาแต่ละกลุ่มมีการเอาเปรียบกันในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจผ่านการปล่อยเงินกู้ในการคิดอัตราดอกเบี้ยที่สูงเป็นต้น ซึ่งในงานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ ของผู้ศึกษาชั้นนี้ก็พบว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในหมู่บ้านนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ โดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษสุดท้ายนี้ ได้ก่อให้เกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งในภายในหมู่บ้านที่เพิ่มขึ้น ซึ่งปรากฏในร่องรอยความขัดแย้งในหลายประเด็นและหลายสถานการณ์ คือ

5.3.1 ความขัดแย้งในเรื่องที่ดิน

ที่จริงแล้วปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ อาจปรากฏ ร่องรอยความขัดแย้งมาแล้วตั้งแต่ในอดีต เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีชาวนาจากจังหวัดอื่นๆ ในภาค อีสานอพยพเข้ามาจับจองที่อยู่อาศัยและบุกเบิกที่ดินทำกินจำนวนมากมาตั้งแต่ในอดีตประมาณต้นปี 2500 แล้ว แต่เนื่องจากสภาพพื้นที่โดยรอบชุมชนเป็นผืนป่าขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในช่วง เวลาดังกล่าวจึงมักไม่มีปัญหาในเรื่องความขัดแย้งหรือการแย่งชิงที่ดินทำกินมากนัก แต่ในสมัยต่อมา เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ประกอบกับการเข้ามาของพืชพาณิชย์เพื่อการค้า ทำให้เกษตรกร เกิดความต้องการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มจำนวนมาก อีกทั้งอำนาจรัฐจากส่วนกลางและภูมิภาคก็เริ่ม ขยายเข้ามาถึงหมู่บ้านมากขึ้น โดยเฉพาะการประกาศให้พื้นที่ป่ารอบชุมชนเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ภาครัฐเริ่มให้ความสำคัญกับปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าของชาวบ้านมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้ ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน กลายเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐมากกว่าจะเป็นปัญหา ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และภายหลังภาครัฐก็ได้ประกาศให้พื้นที่ป่าบางส่วนของชาวบ้านได้บุกเบิก เพื่อที่อยู่อาศัยและทำกินให้เป็นพื้นที่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ที่ดิน ส.ป.ก. โดยไม่สามารถนำมาออกเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินได้ แต่เป็นที่ดินที่ทาง ภาครัฐยกให้แก่เกษตรกรเพื่อสำหรับใช้เป็นที่ดินในการทำมาหากินด้านการเกษตรของชาวบ้าน ใน การออกเอกสารสิทธินั้น ภาครัฐจะยึดตามจำนวนพื้นที่ที่เกษตรกรได้ครอบครองมาตั้งแต่แรกเป็นหลัก แต่จะออกให้ไม่เกินคนละ 25 ไร่ ส่วนครอบครัวนั้นมีสิทธิในการครอบครองที่ดินไม่เกิน 50 ไร่ ความ แตกต่างของจำนวนที่ดินในการถือครองของชาวบ้านจึงไม่ได้มีมากนัก แต่อาจมีจำนวนครัวเรือนของ ผู้นำหมู่บ้านและครัวเรือนของผู้ที่อาศัยมาอยู่แต่ดั้งเดิมอยู่บ้างที่มีการถือครองที่ดินจำนวนมากกว่า ครัวเรือนชาวบ้านทั่วไป เช่น ครอบครัวของครูเคน สิมมาโคตร รวมถึงครอบครัวของกำนันและ ผู้ใหญ่บ้านในยุคนั้น แต่ก็ไม่ได้นำไปสู่ปัญหาหรือความขัดแย้งทางสังคมเท่าไรนัก และในยุคที่พืช เศรษฐกิจเช่น ปอ และมันสำปะหลังเริ่มหมดความนิยมเนื่องจากไม่คุ้มกับต้นทุนในการผลิต เกษตรกร จำนวนมากก็เริ่มอพยพออกไปหางานทำยังกรุงเทพฯ ปลอยที่ดินทำกินที่เป็นที่ไร่ที่ดอน ซึ่งเคยปลูก ปอและมันสำปะหลังให้รกร้าง ทำให้ความต้องการและความตึงเครียดในเรื่องที่ดินลดลงไปมากเช่นกัน

แต่ภายหลังปี 2534 เป็นต้นมาที่ชาวบ้านบางส่วนเริ่มหันมาปลูกยางพาราตาม การส่งเสริมจากภาครัฐโดยเฉพาะช่วงหลังปี 2540 ที่เกษตรกรในหมู่บ้านเกือบทุกครัวเรือนที่มีที่ไร่ หรือที่ดอน เริ่มหันมาปลูกยางพารากันมากขึ้น เนื่องจากมองเห็นว่ายางพาราสามารถให้ผลผลิตและ รายได้ประจำที่แน่นอนมากกว่าข้าวหรือพืชชนิดอื่นๆ ทำให้เศรษฐกิจของหมู่บ้านปรับเข้าสู่เศรษฐกิจ

การเกษตรในภาคอุตสาหกรรมอย่างชัดเจน และนำมาซึ่งการแข่งขันกันสะสมทุนผ่านการขยายที่ดินทำกินของครัวเรือนที่มีศักยภาพและสามารถปรับตัวได้ก่อนกลุ่มอื่นๆ จนนำไปสู่การแตกต่างทางชนชั้นผ่านจำนวนที่ดินที่ถือครองและได้ขยายไปสู่อาชีพหรือธุรกิจอื่นๆ เพิ่มขึ้น ในยุคดังกล่าวที่ดินได้กลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่าและเกิดความต้องการขึ้นเป็นอย่างมากทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ถึงแม้ที่ดินทำกินส่วนมากในหมู่บ้านจะเป็นที่ดิน ส.ป.ก. ซึ่งไม่สามารถซื้อขายกันได้ก็จริง แต่ผู้ศึกษาพบว่าในความเป็นจริง ชาวบ้านมีการซื้อขายเปลี่ยนมือกันอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่อดีตมาแล้ว บางครั้งอาจทำได้ง่ายกว่าการซื้อขายที่ดินประเภทอื่นๆ ด้วยซ้ำเพราะชาวบ้านไม่ต้องเดินทางไปทำเรื่องซื้อขายและโอนที่ดินยังสำนักงานที่ดินอำเภอหรือจังหวัดให้ยุ่งยากตามระเบียบของสำนักงานที่ดิน เพียงแต่เกษตรกรผู้ซื้อและผู้ขายตกลงราคาและจ่ายเงินพร้อมกับยื่นเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. เท่านั้น ก็เป็นอันรับรู้กันและก็เป็นอันใช้ได้ แต่มีข้อน่าพิจารณาว่าการที่ชาวบ้านทำเช่นนั้นได้ในอดีต แสดงว่าชุมชนต้องยอมรับในกติกาดังกล่าวร่วมกันและมีความเชื่อมั่นในกันและกันพอสมควร จึงทำให้ไม่มีปัญหาการขัดแย้งและฟ้องร้องเพื่อเรียกเอาที่ดินคืนจากญาติๆ ของเจ้าของเดิม และอีกเหตุผลประการหนึ่ง อาจเป็นไปได้ว่าถ้าเกิดความขัดแย้งหรือการฟ้องร้องในคดีประเภทดังกล่าวขึ้น ถ้าตกลงกันไม่ได้ รัฐมักจะยึดเอาที่ดินผืนดังกล่าวคืนให้กับสำนักงานปฏิรูปที่เพื่อการเกษตรในจังหวัดนั้นๆ (ปฏิรูปที่ดินจังหวัดบึงกาฬ ,สัมภาษณ์, 23 มีนาคม, 2560) แต่ในปัจจุบันที่ที่ดินมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น หลังจากยางพาราเข้ามา กลับพบว่าในหมู่บ้านเริ่มมีปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดิน ส.ป.ก. จนเกิดการฟ้องร้องขึ้นมาเพื่อเรียกร้องเอาที่ดิน ส.ป.ก. คืน ซึ่งในปัจจุบันพบว่ามีการฟ้องดังกล่าวเกิดขึ้นหนึ่งคดีหรือหนึ่งราย (นายสุวรรณ อรศรี, ผู้ใหญ่บ้านนาสิงห์ ม. 7, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์, 2560) ถึงจะถือว่าไม่น้อยราย แต่ก็นับว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของหมู่บ้านซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนเลย

5.3.2 ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำ

เมื่อระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเปลี่ยนไปได้ส่งผลทำให้โครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะการเกิดกลุ่มผู้นำใหม่ๆ ในหมู่บ้านขึ้นอย่างหลากหลายและเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือเกิดกลุ่มผู้นำในกลุ่มลานยางหรือสหกรณ์ที่ดำเนินงานเกี่ยวกับธุรกิจซื้อขายยางพาราของหมู่บ้านขึ้นหลายกลุ่ม มีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กลุ่มขนาดเล็กๆ ที่มีสมาชิกไม่กี่สิบคนไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ที่มีสมาชิกเป็นพันคน เนื่องจากผู้นำกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เมื่อสามารถรวบรวมสมาชิกและจัดตั้งกลุ่มขึ้นได้แล้ว จะมีอำนาจและบทบาทหลักในการบริหารจัดการผลประโยชน์ให้กับเกษตรกรที่เป็นสมาชิกภายในกลุ่ม โดยเฉพาะบทบาทการเป็นผู้ประสานกับพ่อค้าคนกลางที่จะเข้ามาซื้อผลผลิตของกลุ่มผ่านการประมูลราคาในแต่ละรอบ ซึ่งอาจ

มองว่ากลุ่มผู้นำไม่น่าจะมีผลประโยชน์ใดๆ นอกจากกลุ่มพ่อค้าจะทำการฮั้วประมูลกันเอง เพื่อลดราคาซื้อผลผลิตจากกลุ่มของเกษตรกร แต่มีข้อสงสัยที่ว่าแต่เดิมนั้นกลุ่มลานยางจะทำการซื้อขายยางโดยวิธีการประมูลราคาผ่านการยื่นซองประมูลแล้วคณะกรรมการลานยางจะทำการเปิดซองต่อหน้าสมาชิกเพื่อคัดเลือกพ่อค้าที่ให้ราคาที่ดีที่สุดในการขายผลผลิตยางของทั้งกลุ่มให้กับพ่อค้าคนดังกล่าว แต่ภายหลังในปัจจุบันนั้นพบว่ากลุ่มลานยางเกือบทุกกลุ่มได้เปลี่ยนวิธีการประมูลใหม่จากการให้พ่อค้ายื่นซองภายในวันเวลาที่กำหนดมาเป็นการใช้วิธีการประมูลผ่านทางโทรศัพท์ ซึ่งที่จริงแล้วคือการให้พ่อค้าเสนอราคาที่จะซื้อผ่านทางโทรศัพท์ โดยกลุ่มลานยางต่างๆ ให้เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงวิธีการซื้อขายว่าเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับพ่อค้า เนื่องจากสถานการณ์ราคาขายที่เริ่มตกลงมาตั้งแต่ปี 2554 เพราะสิ่งที่เกษตรกรกลัวมากที่สุดคือกลัวว่าจะไม่มีพ่อค้ามารับซื้อผลผลิตในแต่ละรอบ ซึ่งนับเป็นความเปราะบางอย่างหนึ่งของเกษตรกรอุตสาหกรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีการประมูลดังกล่าวได้เอื้อประโยชน์ให้กับพ่อค้าคนกลางโดยตรง เนื่องจากสามารถเจรจาต่อรองทางโทรศัพท์กับผู้นำกลุ่มลานยางได้ไม่เหมือนการยื่นซองประมูล และได้ทำให้กลุ่มผู้นำลานยางมีอำนาจมากขึ้นในการที่จะเลือกขายผลผลิตของกลุ่มให้กับพ่อค้าคนใด ซึ่งการตัดสินใจในการที่จะเลือกขายให้กับใครในราคาเท่าไรนั้น อาจมาพร้อมกับผลประโยชน์จำนวนมากที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังการตัดสินใจที่ไม่ได้ถูกเปิดเผยให้กับสมาชิกของกลุ่มรับทราบเลย เพราะจากการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อสังเกตการซื้อขายยางพาราของกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ 3 กลุ่มนั้นพบว่าแต่ละกลุ่มสามารถรวบรวมผลผลิตขายให้พ่อค้าได้ถึงครั้งละประมาณ 50-150 ตันต่อกลุ่ม ซึ่งสมมติว่าถ้าขายในราคากิโลกรัมละ 30 บาท เมื่อรวมผลผลิตของแต่ละกลุ่มเข้าด้วยกันจะพบว่ามีมูลค่าสูงถึงครั้งละประมาณเกือบหนึ่งล้านบาท ดังนั้น ถ้าส่วนต่างของราคาที่กลุ่มผู้นำตกลงกับพ่อค้าและแจ้งราคาขายแก่สมาชิกต่างกันเพียงกิโลกรัมละไม่กี่สตางค์หรือไม่ก็บาท โดยเป็นที่รับรู้กันเฉพาะระหว่างพ่อค้ากับกลุ่มผู้นำนั้น จะสร้างรายได้หรือผลประโยชน์ให้กับกลุ่มผู้นำลานยางเป็นจำนวนมากโดยที่สมาชิกไม่รู้ตัว เพราะปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นกับกลุ่มลานยางในพื้นที่หมู่บ้านอื่นๆ บ้างแล้วจนนำไปสู่ความขัดแย้งภายในกลุ่มและมักปรากฏว่ามีการยุบกลุ่มเพื่อไปสร้างกลุ่มใหม่ โดยผู้นำใหม่อยู่เรื่อยๆ

แต่ในกรณีของหมู่บ้านนาสิงห์นั้น สิ่งที่ปรากฏเป็นความตึงเครียดในหมู่บ้านอย่างเห็นได้ชัดคือการที่กลุ่มผู้นำของสหกรณ์ลานยางแห่งหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีกับนักการเมืองในเวทีระดับชาติในพื้นที่ท่านหนึ่ง ได้ทำธุรกิจซื้อขายยางพาราให้กับนักการเมืองท่านนั้น โดยที่นักการเมืองคนดังกล่าวได้ใช้ความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ทางการเมืองในระบบอุปถัมภ์แบบเก่ามาใช้โดยสัญญาากับกลุ่มผู้นำสหกรณ์ว่าจะรับซื้อผลผลิตของกลุ่มสหกรณ์ในราคาที่สูงกว่าพ่อค้าคน

อื่น แต่ตัวเขาจะนำผลผลิตของเกษตรกรไปขายให้กับโรงงานก่อนถึงจะนำเงินมาจ่ายให้กับกลุ่มเกษตรกรภายหลัง ซึ่งสุดท้ายแล้ว นักการเมืองคนดังกล่าวเมื่อนำผลผลิตของชาวบ้านไปขายแล้วก็ไม่ได้นำเงินมาจ่ายให้กับกลุ่มสหกรณ์ จนเกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งขึ้นทั้งในระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับนักการเมืองคนดังกล่าวและระหว่างสมาชิกเกษตรกรกับคณะกรรมการหรือกลุ่มผู้นำสหกรณ์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมในหมู่บ้านที่เปลี่ยนไปได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งใหม่ๆ ที่ตามมา การเกิดผู้นำที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งผู้นำที่เป็นทางการได้แก่ผู้บริหารและนักการเมืองในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการคือไม่ได้สังกัดองค์กรทางราชการ เช่น กลุ่มลานยางต่างๆ ในชุมชนที่ทำหน้าที่บริหารจัดการผลประโยชน์กับเกษตรกรในชุมชน ก่อให้เกิดเครือข่ายทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่หลากหลายมากขึ้น พร้อมกับการแข่งขันบทบาทการนำทางสังคมและการเมือง รวมถึงการแย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในภายในเพิ่มขึ้นตามไปด้วย

ดังนั้น ความตึงเครียดและความขัดแย้งในสังคมชาวนาในปัจจุบัน ทั้งในเรื่องของที่ดินทำกินและการแย่งชิงบทบาทการเป็นผู้นำและการแย่งชิงผลประโยชน์ภายในกลุ่มจึงไม่ได้เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวนาเหมือนในอดีต หรือไม่ใช่เป็นเพียงความขัดแย้งในเชิงพฤติกรรมทางสังคมและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาและการบริหารราชการเท่านั้น แต่เป็นความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเศรษฐกิจ การเมืองและชนชั้นในภายในของสังคมชาวนาเอง

บทที่ 6

ระบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนา

6.1 การเปลี่ยนแปลงระบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์ทางสังคม

ระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงอุปถัมภ์นั้น ถูกมองว่าเป็นลักษณะเด่นของสังคมไทยโดยเฉพาะในสังคมชนบทมาโดยตลอด แต่แนวคิดหรือความหมายของการนำระบบอุปถัมภ์ไปใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมก็มีอย่างหลากหลาย เช่น ลูเซียน เอ็ม แสงส์ (อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539) มองว่าสังคมไทยมีโครงสร้างของความไม่เท่าเทียมกัน คนไทยแต่ละคนมองผู้อื่นในระเบียบสังคมตามฐานะตำแหน่งว่าเขาอยู่สูงหรือต่ำกว่าตน ความแตกต่างของฐานะทางสังคมเช่นนี้จึงก่อให้เกิดลำดับชั้นหรือสายบังคับบัญชาขึ้น ซึ่งแสงส์นั้นมองว่า โครงสร้างสังคมไทยตั้งแต่คนชั้นบนสุดถึงชั้นล่างสุดถูกเชื่อมโยงกันด้วยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยจะประกอบด้วยคนสองฝ่ายคือผู้ให้การอุปถัมภ์ กับ ผู้รับการอุปถัมภ์ ลักษณะความสัมพันธ์ทั้งสองฝ่ายจะเป็นแบบเอื้อประโยชน์ต่อกันบนความสัมพันธ์ที่ดี แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีฐานะและด้อยฐานะดังกล่าวนี้คือสิ่งที่เราเรียกว่า “ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์” โดยผู้ที่มีฐานะดีกว่าเกื้อกูลทรัพยากรของตัวเองเพื่อประโยชน์ของผู้รับอุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ก็จะตอบสนองโดยการรับใช้ช่วยเหลือการทำงานของผู้ให้การอุปถัมภ์ ซึ่งการมองความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวเป็นการมองในภาพรวม คล้ายกับความสัมพันธ์ในเชิงอุดมคติที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มองว่าลักษณะที่สำคัญของระบบอุปถัมภ์นั้นมี 2 ประการ คือ 1) มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ 2) การแลกเปลี่ยนนั้นจะต้องมีอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ด้วย เช่นความสัมพันธ์ระหว่างนายกับลูกน้องนั้น นายมีความรู้สึกว่าตัวเองมีภาระต้องดูแลลูกน้องตลอดชีวิต ลูกน้องก็ต้องมีความรู้สึกรับผิดชอบว่าต้องภักดีต่อนาย ไม่ใช่ภักดีเพียงเพื่อจะแลกกับทรัพยากรเท่านั้น ดังนั้น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในเชิงอุดมคติของสังคมไทยสมัยเก่า ที่ตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันและกันบนฐานของศีลธรรม ไม่ใช่แค่ความสัมพันธ์แบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของในระบบตลาดเท่านั้น (นิธิ, 2541, อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2542)

ขณะที่เจมส์ ซี สก็อต (James C. Scott) ได้นำแนวคิด ระบบอุปถัมภ์ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการแสดงออกทางการเมือง (political action) โดยเฉพาะใน

สังคมชานา ที่มองว่าประกอบด้วยความสัมพันธ์แบบเป็นคู่คือระหว่างคน 2 คน ในลักษณะที่บุคคลหนึ่งจะมีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ (ผู้อุปถัมภ์) ที่จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตนในการช่วยปกป้องคุ้มครองหรือให้ประโยชน์หรือทั้งสองอย่างกับบุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ผู้ซึ่งจะต้องตอบแทนโดยการให้การสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือ นั่นหมายความว่าระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีความไม่สมดุลของอำนาจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งในด้านของทรัพย์สิน อำนาจ และสถานภาพ

แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตว่าลักษณะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในทัศนะของนักวิชาการต่างๆ ที่กล่าวมานั้น ถูกนำมาใช้อธิบายสังคมชนบทไทยในอดีตที่ลักษณะทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมของชานากำลังปรับหรือเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ ทำให้เกิดความแตกต่างกันระหว่างสังคมชานาในฐานะผู้รับการอุปถัมภ์กับผู้นำทางเศรษฐกิจและการเมืองในฐานะผู้ให้การอุปถัมภ์ที่สำคัญของชานา ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าคนกลาง นักการเมืองท้องถิ่นและนักการเมืองระดับชาติในฐานะเครือข่ายความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ดังที่ อัมมาร สยามวาลา (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2542) ให้ข้อสังเกตไว้ว่าสังคมที่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มีบทบาทในการแลกเปลี่ยนนั้น มักจะเป็นสังคมที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเข้ามาแบบครึ่งๆ กลางๆ ยังไม่สมบูรณ์หรือเป็นสังคมที่รัฐอ่อนแอและสามารถผูกขาดการใช้ความรุนแรงได้บางส่วน ดังนั้น การที่ผู้รับอุปถัมภ์ต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์มักเกิดขึ้นจากการที่เขาถูกกีดกันออกจากระบบเศรษฐกิจตลาดหรือจากการคุ้มครองโดยรัฐ ทำให้เขาต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ให้เป็นนายหน้าของเขา

แต่เนื่องจากสังคมไทยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองมาอย่างต่อเนื่อง สังคมชนบทหรือสังคมชานาเองก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในระดับชาติเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการขยายตัวของรัฐในแต่ละยุคที่ผ่านมากได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชานาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่าความสัมพันธ์ทางสังคมของชานาอีสานในพื้นที่ศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงไปเช่นไรบ้าง จากการวิจัยพบว่าความสัมพันธ์ทางสังคมของชานาในพื้นที่ศึกษามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่นกัน ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 2 ยุคตามลักษณะภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชานาคือยุคก่อนการผลิตยางพาราและยุคหลังการผลิตยางพารา จากที่แต่เดิมสังคมชานาบ้านนาสิ่งจะมีวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นไปอย่างเรียบง่าย บนฐานการผลิตแบบยังชีพโดยการปลูกข้าวไร่และทำนาคำเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักและเริ่มปรับมาสู่ภูมิทัศน์ทางการเกษตรแบบพืชพาณิชย์ชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าว ปอ มันสำปะหลัง เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่การบุกเบิกและสูญเสียพื้นที่ป่าไปเป็น

จำนวนมากจนเมื่อเข้าสู่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาภูมิทัศน์ทางการเกษตรของชาวบ้านนาสิงห์ จึงได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนอีกครั้งเมื่อยางพาราเข้ามาในพื้นที่ กลายเป็นภูมิทัศน์การเกษตรแบบ แบบปายาง หรือ “สวนยางพารา” พืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนรูปแบบการผลิต วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะใหม่

6.1.1 วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมภายในครัวเรือนที่เปลี่ยนไป

การเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากที่เคยทำนาเป็นหลักและปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ชนิดอื่นๆ เสริมในฤดูแล้งเช่นปอ และมันสำปะหลังเป็นต้น ซึ่งเป็นพืชที่ไม่ต้องการน้ำมากนักเมื่อหมด ฤดูกาลทำนาได้กลายเป็นวิถีชีวิตและความเคยชินของเกษตรกรในพื้นที่มาหลายทศวรรษ แต่เมื่อยางพาราเข้ามาได้ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านนาสิงห์เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้ เนื่องจากรูปแบบ และวิธีการผลิตตั้งแต่ขั้นตอนการเพาะปลูก การดูแลรักษา การเก็บผลผลิตตลอดจนช่องทางและ วิธีการติดต่อทางการค้าเพื่อขายผลผลิตยางพารานั้นได้เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเวลาการทำงานจาก วิถีชีวิตชาวนาชาวไร่ที่ทำงานกลางวันมาสู่ชีวิตชาวสวนยางที่ทำงานตอนกลางคืน เนื่องจากช่วงเวลา ในการกรีดยางนั้นคือช่วงเวลาตอนกลางคืน โดยปกติชาวบ้านส่วนมากจะทำงานกรีดยางในช่วงเวลา ตั้งแต่ 4 ทุ่มเป็นต้นไปจนถึงเช้า ขึ้นอยู่กับจำนวนต้นยางพาราที่เปิดกรีดยางและจำนวนแรงงานใน ครัวเรือนว่ามีมากขนาดไหน แต่โดยทั่วไปแล้ว ชาวบ้านจะกะเวลาทำงานให้เสร็จแต่เช้าตรู่ เพื่อจะได้ กลับมากินข้าวและทำธุระเล็กน้อย ก่อนจะออกไปหยอดน้ำกรดตามถ้วยที่รองน้ำยางในแต่ละต้น เพื่อให้ น้ำยางจับตัวเป็นก้อนโดยสะสมไปทีละวัน ซึ่งการกรีดยางในแต่ละครั้งหรือแต่ละวันนั้นจะถูกนับว่า เป็น “หนึ่งมิด” กว่าจะได้ครบ เจ็ดหรือแปดมิด จึงจะนำยางก้อนถ้วยดังกล่าวออกมารวบรวมไปขาย ยกเว้นกรณียางต้นใหญ่ที่สมบูรณ์ให้น้ำยางดี เพียงห้าหรือหกมิด ยางก็อาจเต็มหรือล้นถ้วยได้ ซึ่งกว่า ที่เกษตรกรจะเดินหยอดน้ำกรดในแต่ละต้นเสร็จ ก็ใช้เวลาจนถึงเที่ยงหรือบ่าย จึงจะได้กลับไปพักผ่อน ทานข้าวเที่ยง ช่วงเวลาพักผ่อนของชาวบ้านนาสิงห์คือช่วงเวลากลางวันหรือหลังเที่ยงไปจนถึงช่วงเย็น ดังนั้น ช่วงเวลาดังกล่าวจะเป็นช่วงที่ค่อนข้างเงียบมากเมื่อเข้าไปในหมู่บ้าน พอเวลาเย็นเริ่มค่ำ ประมาณ 16.00-18.00 ชาวบ้านแต่ละคน แต่ละหลังคาเรือนจะนำมิดกรีดยางออกมาล้างมิดหรือที่ ชาวบ้านเรียกว่า “ฝนมิด” กันเกือบทุกครัวเรือนตามลานบ้านหรือหน้าบ้าน จนเป็นภาพที่เห็นอย่าง ชินตา พอทานข้าวเย็นเสร็จ ก็จะเตรียมตัวออกไปกรีดยางโดยมีการแต่งตัวที่ทะมัดทะแมงพร้อม อุปกรณ์ของชาวสวนยางอย่างครบครันไม่ว่าจะเสื้อแขนยาว กางเกงขายาว รองเท้าบูท หมวกหรือผ้า คลุมศีรษะ มีดกรีดยางพร้อมไฟฉายส่องสว่างที่ติดไว้บนหน้าผากเพื่อช่วยในการเดินทางและทำงาน

เวลากรีดยาง และบางคนก็จะมีอุปกรณ์เสริมพิเศษคือกล่องยางกันยางแบบจุดให้เกิดควันโดยจะผูกติดไว้กับเอว ใ้กล่องยางกันยางอยู่ด้านหลัง เนื่องจากในสวนยางจะเยอะมาก รองลงมาคืองู ซึ่งเป็นสัตว์ที่ชาวสวนมักเจออยู่เป็นประจำ

เนื่องจากเวลาการทำงานที่ต้องอยู่กับสวนเกือบตลอดทั้งวัน ทำให้ชีวิตทางสังคมหรือความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เนื่องจากในครัวเรือนนั้นส่วนมากจะเป็นครอบครัวเดี่ยวคือเมื่อลูกชายหรือลูกสาวแต่งงานแล้ว มักจะแยกครอบครัวออกมาสร้างบ้านใหม่ อาจจะอยู่ในบริเวณที่ดินเดิมกับบ้านพ่อแม่ กรณีเป็นลูกชายหรือลูกสาวคนเล็ก เพราะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ ส่วนลูกคนอื่นๆ มักจะออกไปอยู่กับสามีหรือภรรยาในหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านใกล้เคียง ส่วนครอบครัวที่อยู่แบบครอบครัวขยายหรือครอบครัวใหญ่เหมือนในอดีตนั้น มีอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก ซึ่งการที่ครัวเรือนในหมู่บ้านนาสิงห์ส่วนมากเป็นครอบครัวเดี่ยวแบบครอบครัวในสังคมเมืองนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากการส่งเสริมการปลูกยางพาราจากภาครัฐด้วย เพราะในระยะแรกคือช่วงปี 2534 ที่ สกย.เข้ามาส่งเสริมการปลูกยางพาราโดยสนับสนุนเงินทุนฟรีจำนวนไร่ละ 2,730 บาท ต่อเกษตรกรหนึ่งคนนั้น ได้จำกัดการส่งเสริมไว้ไม่เกินคนละ 15 ไร่ ได้ทำให้ชาวบ้านที่ครัวเรือนมีที่ดินเกิน 15 ไร่ มักจะทำการแบ่งมรดกที่ดิน การเกษตรให้กับลูกแต่ละคน ในการครอบครองเพื่อใช้ทำประโยชน์และขอรับการสนับสนุนการปลูกยางฟรีจาก สกย. หรือมิฉะนั้น เมื่อยางพาราที่ครอบครัวปลูกได้ผลผลิต คือมีรายได้ประจำที่แน่นอนได้สักระยะหนึ่งแล้ว ครัวเรือนส่วนมากมักทำการสะสมทุนด้วยการสร้างบ้านใหม่ ขยายหรือต่อเติมบ้าน หรือไม่ก็จะซื้อที่ดินเพิ่มและเมื่อมีที่ดินหลายแปลง หรือมีที่ดินแปลงใหญ่ หัวหน้าครอบครัวมักจะทำ การแบ่งที่ดินแต่ละแปลงให้กับลูกแต่ละคนไปสร้างครอบครัวหรือบริหารจัดการที่ดินเป็นของตัวเองไปเลย ซึ่งจะผิดหรือแตกต่างจากสมัยก่อนที่พ่อแม่หรือหัวหน้าครอบครัวมักจะไม่ค่อยแบ่งที่ดินมรดกให้กับลูกๆ แต่ละคนรวดเร็วนัก จนกว่าพ่อแม่จะแก่เฒ่าจึงมักจะทำการแบ่งที่ดิน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสมัยก่อนอยู่กันแบบเป็นครอบครัวขยายต่างมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานครอบครัวร่วมกันในการทำนาแต่ละปี แต่เมื่อภูมิทัศน์ทางการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป จากนาและพืชไร่ซึ่งมีวิธีการผลิตตามฤดูกาล อีกแบบหนึ่ง มาสู่สวนยางพาราที่ต้องใช้แรงงานประจำในแต่ละวัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่แตกต่าง อีกทั้งสวนยางแต่ละแปลงก็สามารถให้ผลผลิตที่สามารถเลี้ยงครอบครัวเดี่ยวแต่ละครอบครัวได้สบายขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของแต่ละครัวเรือน จึงทำให้ลักษณะครัวเรือนของชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์ส่วนมากกลายเป็นกลายเป็นครัวเรือนเดี่ยว ที่มีสมาชิกแค่พ่อแม่ และลูกดังกล่าวและเมื่อพ่อแม่ที่เป็น

แรงงานหลักของครอบครัวเดี่ยวใช้เวลาส่วนมากในสวนยางพารา จึงทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปด้วย

“ไม่มีเวลาเหมือนแต่ก่อนนะ แต่ก่อนนี่พอกินข้าวเย็นก็จะนั่งดูทีวี ดูละครกัน เพราะไม่ต้องรีบไปไหน เป็นเวลาพักผ่อน แต่พอมาทำสวนยาง ไม่มีเวลา.... กลับมาจากสวนยางแต่เช้า ก็แวะซื้อกับข้าว อาหารตามร้านค้าในหมู่บ้านมาให้ลูกรีบกิน รีบไปโรงเรียน บางทีก็ไม่ได้กินข้าวหรอก เอาเงินให้ไปกินที่โรงเรียน” (แม่ประภท ขามเดช, สัมภาษณ์, 20, มีนาคม 2560)

ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวหรือเพื่อนบ้านในภายในชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตโดยเฉพาะการเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นงานพัฒนางานบุญประเพณีหรือกิจกรรมรื่นเริงต่างๆ ได้ลดลงไปอย่างเห็นได้ชัดเจน เนื่องจากชาวบ้านในแต่ละครัวเรือนนั้นต้องให้ความสำคัญและใช้เวลาหมดไปกับการทำงานในสวนยางตลอดทั้งกลางวันและกลางคืนเอง ส่วนช่วงบ่าย ซึ่งว่างจากงานสวน ชาวบ้านส่วนมากก็มักจะเลือกเป็นเวลาพักผ่อนหลับนอนเพื่อตื่นเอาแรงไว้ทำงานต่อในตอนกลางวัน

“มันก็ไม่เหมือนเดิมหรอก อย่างแต่ก่อน (ที่จะมียางพารา) เวลาถึงงาน มีกิจกรรมอะไร ก็จะเรียกประชุมตอนเช้า จะมีคนมาประชุมเยอะ เป็นร้อยขึ้นนะ แต่ทุกวันนี้มาประชุมไม่เคยถึง 50 คน เวลาเรียกประชุมชาวบ้านก็เปลี่ยนไปนะ ต้องนัดประชุมช่วงเวลาบ่ายๆ ที่เขาวางจากสวนยางหรือไม่กี่ตอนเย็นๆ” (ผู้ใหญ่บ้านนาสิงห์หมู่ 3, สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2560)

การที่ชาวบ้านให้ความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านหรือส่วนรวมน้อยลงนั้น เนื่องมาจากเพราะวิถีชีวิตในแต่ละวันของชาวบ้านเปลี่ยนไปนั่นเอง แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้านไม่ได้ให้ความสำคัญกับงานหรือกิจกรรมเพื่อสาธารณะของชุมชน แต่ชาวบ้านได้ให้ความหมายใหม่ต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากที่ต้องไปประชุมหรือไปช่วยกิจกรรมของหมู่บ้านด้วยการใช้แรงงานเปลี่ยนเป็นขอบริจาคหรือช่วยเป็นตัวแทน เพื่อมอบให้กับผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการต่างๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ดังที่พ่อเจริญ รอดทรงเล่าให้ฟังว่า

“แต่ไม่ใช่ว่าเขาไม่สนใจงานของหมู่บ้านนะ อย่างเวลามีงานบุญของหมู่บ้านนี่ แต่ก่อนจะเก็บเงินหลังคาละ 40 บาท แต่พอมียางเข้ามา จะเรียไรกันออกเงิน

กันอย่างต่ำครอบครัวละ 500 บาทนะ และเวลาทำบุญ จะทำบุญกันเยอะนะ อย่างศาลาหลังนี้ ชาวบ้านออกเงินกันเองนะ ไม่ได้ไปเรียไรเงินหรือจัดผ้าป่ามาจากที่อื่นเลย คนละ 1,000 บาท บางคนเป็นหมื่นนะ สร้างแปบเดียวไม่ถึงปีเสร็จ” (พ่อเจริญ รอดทรง, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

6.1.2 ระบบอุปถัมภ์กับความสัมพันธ์ทางสังคมภายในหมู่บ้านกับนอกหมู่บ้าน

แนวคิดเรื่อง “ระบบอุปถัมภ์” ถูกนำมาใช้ศึกษาและอธิบายโครงสร้างสังคมไทยอย่างแพร่หลาย หลังจากแนวคิดของจอห์น เอฟ. เอ็มบรี (John F. Embree) ที่ได้เสนอว่าสังคมไทยมี “โครงสร้างหลวม” ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ทั้งจากนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทย การนำแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์มาใช้ศึกษาสังคมไทยจนเป็นที่รู้จักและยอมรับกันโดยทั่วไปนั้น เริ่มต้นจากลูเซียน เอ็ม แองส์ ที่มองว่าสังคมไทยมีโครงสร้างของความไม่เท่าเทียมกัน คนไทยจะมองผู้อื่นว่าเขาอยู่สูงหรือต่ำกว่าตนโดยดูจากฐานะทางสังคมหรือตำแหน่งที่มี ความแตกต่างของฐานะทางสังคมเช่นนี้ก่อให้เกิดลำดับชั้นหรือสายบังคับบัญชาขึ้น อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวก็ได้รับการโต้แย้งจากเจเรมี เคมพ์ (Jeremy H. Kenp) ว่าแนวคิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นั้นไม่สามารถนำมาใช้เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างสังคมไทยทั้งระบบได้ เพราะสังคมไทยประกอบด้วยพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมหลายลักษณะ ขณะที่ เจมส์ ซี สก็อต (James C. Scott) ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีความไม่สมดุลของอำนาจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งในด้านของทรัพย์สิน อำนาจและสถานภาพ

ลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ดังกล่าวถูกมองว่าเป็นลักษณะที่โดดเด่นของสังคมในชนบท ซึ่งไม่ได้ถูกมองเฉพาะในแง่ลบเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เนื่องจากสก็อตมองว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันที่พบเห็นได้อยู่เสมอ ยิ่งความสัมพันธ์สืบทอดยาวนาน จะยิ่งสร้างความไว้วางใจ ความรักใคร่และความจงรักภักดีให้เกิดขึ้น ดังนั้น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ จึงมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่น ครอบคลุมกิจกรรมอย่างหลากหลายในชีวิตประจำวัน ที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนเฉพาะบางส่วนและขาดความเป็นกันเอง แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ถูกนำมาใช้และถูกอธิบายในฐานะความสัมพันธ์ทางการเมืองโดยเฉพาะการเลือกตั้ง ระบบอุปถัมภ์ก็ถูกมองในแง่ลบในฐานะที่เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาประชาธิปไตย ดังที่เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2553, น.58) ได้วิพากษ์ว่าชาวไร่ชาวนาในชนบทนั้นใช้การลงคะแนนเสียงเป็นการเลือกที่จะเชื่อมโยงตนเองและชุมชนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์สายใด พุดง่าย ๆ ว่าการที่ชาวไร่ชาวนาจะสนับสนุนใครนั้นอยู่ที่บุญคุณที่ผู้สมัครมีต่อตนเองและ

ครอบครัว รวมถึงความคาดหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากผู้สมัครคนนั้นๆ ในอนาคตด้วย ดังนั้น การซื้อขายเสียง จึงไม่ใช่การแลกเปลี่ยนเงินตรากับคะแนนเสียงเหมือนกับการขายสินค้าทั่วไป แต่ การซื้อขายเสียงนั้นเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในระบบอุปถัมภ์ซึ่งสืบทอดมาจากสังคมเกษตรดั้งเดิม

ภาพของสังคมชาวไร่ชาวนาภายใต้สังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ ภายใต้สภาวะความเสี่ยงอันเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ โดยมีความเสี่ยงซึ่งมีความกังวลพื้นฐานอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัวไว้ได้ กลายเป็นหลักคิดในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ของสังคมรวมถึงการเข้าร่วมในขบวนการทางการเมือง แต่นั่นเป็นสภาพสังคมของชาวนาเมื่อสี่ถึงห้าทศวรรษที่ผ่านมา แต่ดูเหมือนว่าระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังเป็นหลักคิดที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์ของสังคมชาวนาในมิติต่างๆ ได้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง แต่จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าภายใต้ภูมิทัศน์ทางการเกษตรและวิธีการผลิตแบบใหม่ อย่างเช่นสังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในปัจจุบันที่ปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า ขณะเดียวกันก็ยังคงมีที่นาและทำนาไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมได้เปลี่ยนไปในหลายลักษณะ รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ด้วย กล่าวคือ

6.1.2.1 กลุ่มผู้อุปถัมภ์เก่าที่เปลี่ยนไป

ในอดีตภายใต้สังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ผู้อุปถัมภ์ ในชุมชนอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ผู้อุปถัมภ์ในชุมชน กับ ผู้อุปถัมภ์ภายนอกชุมชน สำหรับผู้อุปถัมภ์ในชุมชนนั้นถึงแม้ในระยะแรกกลุ่มผู้อุปถัมภ์จะไม่ปรากฏชัดเจนนัก เนื่องจากลักษณะสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ภายหลังปี 2510 เป็นต้นมาที่มีกลุ่มคนจากที่อื่นอพยพเข้ามาสู่หมู่บ้านจำนวนมากนั้น ก็ได้ทำให้เกิดความแตกต่างทางฐานะขึ้น โดยเฉพาะความแตกต่างทางด้านกรถือครองที่ดินทำกิน ซึ่งมักพบว่าเป็นกลุ่มหรือครัวเรือนดั้งเดิมของหมู่บ้าน โดยเฉพาะครัวเรือนผู้นำ คือกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและครู เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ มีลักษณะของความน่าเชื่อถือทั้งโดยจารีตและได้รับการยอมรับจากทางราชการ จึงพบว่าในช่วงที่มีกลุ่มผู้อพยพเข้ามาในชุมชนนั้น ได้กลายเป็นผู้มีบทบาทในการแบ่งที่ดินให้กับเกษตรกรลูกบ้านคนอื่นๆ ในฐานะผู้นำของชุมชนและตัวแทนจากภาครัฐ ถึงแม้ว่าในระยะแรกๆ บทบาทของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านจะทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ชี้ทิศทางในการกำหนดพื้นที่ป่าเพื่อครอบครองให้กับชาวบ้านเท่านั้น แต่จำนวนพื้นที่ป่าที่จะบุกเบิกครอบครองนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถและความพอใจของสมาชิกในแต่ละครัวเรือนมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากในระยะแรกพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก

แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไป จำนวนผู้อพยพได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ที่ดินเริ่มมีความสำคัญ โดยเฉพาะพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และสวยงามที่เหมาะสมแก่การทำการเกษตร ทำให้เกษตรกรต่างต้องการเพื่อจะครอบครอง จึงพบว่าเริ่มมีปัญหาก่อเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่นที่ดินที่จะสร้างโรงเรียนบ้านนาสิงห์ในปัจจุบัน เป็นพื้นที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านในช่วงแรก ซึ่งเป็นที่ที่มีชาวบ้านบางคนมีการจับจองไว้ก่อนแล้ว แต่ครูเคน ซึ่งเป็นครูใหญ่ อาศัยความเป็นผู้นำทางสังคมได้เลือกพื้นที่ดังกล่าว จึงทำให้เกิดความขัดแย้งและบาดหมางกันระหว่างชาวบ้านคนดังกล่าวกับครูเคนขึ้น และมักจะพบว่าผู้นำในยุคดังกล่าวต่างมีที่ดินในการครอบครองจำนวนมาก ดังเช่นกำนันบุตรดี กตสุริย์ และครูเคน สิมมาโคตร เป็นต้น ซึ่งถือเป็นผู้ที่มีบทบาททางสังคมในอดีต เฉพาะครูเคนนั้น ที่มีที่ดินในการครอบครองจำนวนหลายร้อยไร่ จนเกือบพันไร่ (ครูเศรษฐา สิมมาโคตร,สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560) และต่อมาครูเคนได้กลายเป็นผู้อุปถัมภ์ของชุมชน โดยเป็นผู้บริจาคที่ดินเพื่อสาธารณะจำนวนมาก ดังข้อมูลที่ปรากฏเอกสารอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) คุณพ่อเคน สิมมาโคตร (2556, น.6) เช่น การบริจาคที่สร้างวัดสอนเจริญราษฎร์ ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน หมู่บ้านอีกวัดหนึ่ง ซึ่งตั้งขึ้นใหม่หลังจากที่กลุ่มคนไทครวอพยพกันมามากขึ้น บริจาคที่สร้างศาลาประชาคมหมู่บ้านนาสิงห์บุรีหมู่ 7 บริจาคที่สร้างสระน้ำขนาดใหญ่ในหมู่บ้าน รวมถึงได้แบ่งที่เพื่อขยายถนนเชื่อมโยงไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง เป็นต้น นอกจากนั้นยังได้แบ่งที่ดินมอบให้ชาวบ้านคนอื่นๆ อีกจำนวนมากประมาณ 130 กว่าไร่ ขณะที่กำนันเอง ก็มีที่ดินในการครอบครองจำนวนมาก เช่นเดียวกันและบางครั้งยังถูกมองว่าใช้บทบาทของความเป็นผู้นำในการได้มาซึ่งที่ดินและทรัพย์สินอื่นๆ อีกด้วย เช่น ถูกรวิจารย์จากชาวบ้านว่าต้องการรับผู้อพยพเข้าสู่หมู่บ้านจำนวนมากเพื่อจะได้ขายที่ที่ตัวเองครอบครองไว้ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ผู้นำเหล่านี้ก็ถูกยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็นผู้นำที่มีความเสียสละและเป็นที่พึ่งของชุมชน ขณะที่เมื่อหมู่บ้านนาสิงห์ก้าวเข้าสู่ยุคความมั่นคงอันเนื่องมาจากปัญหาสงครามเย็นคือการเข้ามาของคอมมิวนิสต์ พร้อมๆ กับการเข้ามาของอำนาจรัฐและพิชิตพาณิชย์ในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่เต็มไปด้วยความหวาดระแวงทั้งจากอำนาจรัฐและอิทธิพลจากขบวนการคอมมิวนิสต์ ชาวบ้านต่างต้องปรับตัวโดยให้ความร่วมมือกับทั้งสองฝ่ายเพื่อความอยู่รอด ขณะที่ผู้นำที่เป็นทางการของหมู่บ้านในยุคดังกล่าว ต่างไม่กล้าแสดงตัวมากนักเนื่องจากกลัวความปลอดภัยจาก ผกค. ซึ่งมีฐานอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ความหวาดระแวงและความน่ากลัวดังกล่าวทำให้มีนายทุนจากภายนอกเข้าไปในพื้นที่หมู่บ้านนาสิงห์ในช่วงปี 2509-2522 น้อยมากถึงแม้ว่าชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์จะเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นแล้วก็ตาม โดยเฉพาะการรับพิชิตพาณิชย์เช่นปอ และมันสำปะหลัง จนเมื่อปัญหา

ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ได้หมดไปในปี 2523 นั่นเอง พ่อค้าและกลุ่มผู้สัมปทานไม้ จึงได้เข้ามาในหมู่บ้านจำนวนมากขึ้น ดังที่พ่อไสว ช่วยศรี ได้เล่าให้ฟังว่า

“หลังคอมมิวนิสต์สงบนั้นละ จำได้ว่ามีเจ้าหน้าที่มาตีตราไม้ ตอนนั้นยังเหลือไม้ยางต้นใหญ่ๆ จำนวนมากอยู่นะ กระจายอยู่ตามไร่ ตามนา เพราะชาวนาตัดลงไม่ไหว มันต้นใหญ่ มีข่าวว่าเขาจะมาสัมปทานไม้” (พ่อไสว ช่วยศรี, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

การเข้ามาของพ่อค้าคนกลางซึ่งจะกลายเป็นผู้อุปถัมภ์ในฐานะผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าผู้รับการอุปถัมภ์จากชาวบ้านตามแนวคิดระบบอุปถัมภ์นั้นเริ่มปรากฏชัดขึ้นเมื่อเข้าสู่ช่วงต้นทศวรรษ 2520 พร้อมกับการเข้ามาของมันสำปะหลังและปุยเคมี โดยมีการคมนาคมที่สะดวกเป็นตัวนำทาง โดยในระยะแรกพ่อค้าปุยนั้นจะอยู่ที่ตัวอำเภอบึงกาฬ แต่จากการเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์เกษตรกรในพื้นที่ผู้ศึกษาพบว่ากลุ่มพ่อค้าเหล่านี้จำกัดบทบาทตัวเองไว้เฉพาะการค้าเท่านั้น ไม่ได้นำไปสู่ผู้อุปถัมภ์แบบผู้มีอำนาจหรือผู้มีอิทธิพลในพื้นที่เท่าไรนักกล่าวคือจะให้สินเชื่อบุโดยให้เกษตรกรนำปุยมาใช้ก่อนแล้วเมื่อผลผลิตจึงจ่ายเป็นเงินคืนให้เท่านั้นและไม่พบว่ามีชาวนาที่หมู่บ้านนาสิงห์ที่เป็นหนี้สะสมจนนำไปสู่การสูญเสียที่ดินแก่นายทุนภายนอกหมู่บ้านแต่อย่างใด แต่ในระยะต่อมาระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบจารีตซึ่งเกิดจากความคุ้นเคยและความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันตามช่วงเวลาและฤดูกาลผลิตซึ่งมีอยู่ทั่วไปตามหมู่บ้านต่างๆ นั้น ได้ถูกเชื่อมโยงกับเครือข่ายทางการเมืองมากยิ่งขึ้น เพราะก่อนหน้านี้ชุมชนกับการเมืองยังดูเป็นสิ่งที่อยู่ห่างกันพอสมควร การเลือกตั้งแต่ละครั้งชาวบ้านก็ไม่ได้สนใจนักกว่าใครเป็นผู้ลงสมัคร เพราะไม่รู้จักหน้าค่าตา ดังที่พ่อเศรษฐา สิมมาโคตร เล่าให้ฟังว่า

“แต่ก่อน บรู๊จักดอก ว่า ส.ส. เป็นผู้จั่งได้ ผู้แทนเป็นไผ จะรู้จักจะเห็นหน้าก็ตอนมาหาเสียงก่อนวันเลือกตั้งเท่านั้นละ มาแจกยาหม่อง แจกนวดทาปากคนละกล่อง ชาวบ้านก็ดีใจหลาย แต่มีการแจกเงินแจกทองเหมือนสมัยทุกวันนี้ละ” (ครูเศรษฐา สิมมาโคตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

การเลือกตั้งในระยะแรกๆ จึงพบว่าผู้สมัครไม่ได้ใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และใช้เงินเพื่อแลกหรือซื้อคะแนนเสียงแต่อย่างใด เพียงแต่ใช้ผู้นำท้องถิ่นเช่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส และครูช่วยหาเสียงและแนะนำตนเองให้กับชาวบ้านเท่านั้น แต่ในระยะต่อมา

เมื่อระบบการเลือกตั้งและการแข่งขันทางการเมืองมีสูงขึ้น พรรคการเมืองหรือนักการเมืองจึงได้ใช้ผู้นำของชุมชนในอดีตนั่นเองเพื่อเชื่อมโยงกับการเมืองสมัยใหม่ให้เป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านกับผู้อุปถัมภ์ทางการเมืองขึ้น โดยเฉพาะการเข้ามาสู่การเมืองของนักธุรกิจ ในจังหวัดหนองคายจากตระกูลที่มีชื่อเสียงตระกูลหนึ่ง ที่ได้ใช้เครือข่ายทางการเมืองผ่านกลุ่มผู้มีอำนาจจากภาครัฐและเครือข่ายนักธุรกิจในพื้นที่มากมายขึ้น ซึ่งแน่นอนว่าได้รวมเอาผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู และพระมาไว้ในโครงสร้างความสัมพันธ์นี้ด้วย ซึ่งมีข้อดีคือนักการเมืองหรือผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นที่รู้จักและรับรู้จากประชาชนในพื้นที่ชนบทมากยิ่งขึ้นผ่านกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ เช่นงานบุญประเพณีประจำปีที่นักการเมืองจะต้องมาร่วมงานอยู่บ่อยครั้ง ไม่เหมือนในอดีตที่จะเจอหน้านักการเมืองเฉพาะช่วงก่อนการเลือกตั้งเท่านั้น

“พอถึงยุคคุณ...(นักการเมืองชื่อดังในตัวเมืองหนองคาย) โอ้ อันนี้เปลี่ยนไปหลาย เอาเงินมาช่วยทำบุญมาสร้างศาลาหลายหมื่นบาท มีงานบุญงานวัดก็มาช่วย ช่วยออกเงินจ้างหมอลำ แต่กะบ่ได้ออกหมดหอรอก ออกช่วยสมทบกับชาวบ้าน ชาวบ้านนิยมชมชอบมาก แต่ก่อนพ่อลงสมัคร ต่อมาให้ลูกชายลง ได้รับเลือกตั้งตลอด” (ครูเศรษฐา สิมมาโคตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

แต่ประมาณต้นทศวรรษ 2530 ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในท้องถิ่นได้ถูกสร้างให้เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในทางการเมืองอย่างชัดเจน โดยมีนักการเมืองระดับชาติเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์เมื่อมีนักการเมืองที่มีชื่อเสียงในระดับชาติท่านหนึ่ง ได้ย้ายภูมิลำเนาจากจังหวัดอื่นมาอยู่ในพื้นที่อำเภอบึงกาฬ ซึ่งเป็นอำเภอชายแดนที่อยู่ห่างไกลจากตัวจังหวัดหนองคายถึง 135 กิโลเมตร การมาของนักการเมืองชื่อดังระดับชาติคนดังกล่าว ได้เกิดขึ้นพร้อมกับเครือข่ายทางการเมืองในพื้นที่รูปแบบใหม่ ซึ่งชาวบ้านในยุคนี้ไม่เคยชินมากนัก เพราะผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น ไล่ไปจนถึงแกนนำหรือผู้นำในระดับอำเภอได้ถูกจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นระบบในฐานะของหัวคะแนนของนักการเมืองคนดังกล่าว และสิ่งที่น่าสนใจของเครือข่ายทางการเมืองในพื้นที่ที่พบคือ เครือข่ายดังกล่าวมีลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อสนองตอบต่อปัญหาและความต้องการของชาวบ้านในด้านต่างๆ อย่างรอบด้าน พูดให้ง่ายขึ้นเครือข่ายดังกล่าวเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อย่างชัดเจน มากกว่าจะเป็นเครือข่ายในเชิงอำนาจหรือการสร้างอิทธิพลในพื้นที่ผ่านหัวคะแนนแบบเจ้าพ่อหรือผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น ที่มักถูกพูดถึงในทางการเมืองแบบสมัยเก่า ดังนั้น จึงทำให้พบว่าชาวบ้านมักพูดถึงเครือข่ายทางการเมืองเหล่านี้ในทางบวกอยู่เสมอ

“พอคุณ...เข้ามา เปลี่ยนหน้ามือ เป็นหลังมือเลย มีการตั้งแกนนำ
ทุกอำเภอ มีตั้งกรรมการ มีเลขาของพรรคในแต่ละอำเภอ พวกกำนัน พวกผู้ใหญ่บ้าน ในแต่ละตำบล
ถูกดึงมาเป็นกรรมการมาเป็นที่ปรึกษาหมดทุกหมู่บ้าน” (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม
2560)

การสร้างเครือข่ายผ่านผู้นำท้องถิ่นในแต่ละหมู่บ้านมารวมไว้ที่
อำเภอโดยจะแต่งตั้งแกนนำในระดับอำเภอหนึ่งคนขึ้นมาดูแล ซึ่งโดยส่วนมากจะเป็นนักการเมือง
ท้องถิ่นในระดับจังหวัด คือ สจ.หรือสมาชิกสภาจังหวัดซึ่งเป็นคนของนักการเมืองระดับชาติในพื้นที่
จังหวัดนั้น เครือข่ายเหล่านี้ไม่ได้ตั้งขึ้นมาอย่างลอยๆ เพื่อจะไปชี้นำหรือกดดันชาวบ้านเพื่อหวังผล
เฉพาะในเวลาเลือกตั้งเท่านั้น แต่มีการทำงานอย่างเป็นระบบและมีอิสระอยู่ตลอดเวลาเพื่อเข้าถึงและ
ซื้อศรัทธาจากชาวบ้านผ่านความช่วยเหลือในด้านต่างๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น มีการสร้างโรงงานผลิต
น้ำดื่มขึ้นมาในอำเภอ เวลาชาวบ้านมีงานบุญ งานแต่ง สามารถเอารถมาขนเอาน้ำดื่มเหล่านี้ได้เลย ไม่
ต้องซื้อ นอกจากนี้ยังมีรถสำหรับบริการชาวบ้านในด้านต่างๆ เช่น ใครเจ็บ ใครป่วย ใครตาย
ต้องการความช่วยเหลือรถรับส่งก็สามารถไปแจ้งผู้ใหญ่บ้านๆ จะแจ้งไปที่แกนนำในระดับอำเภอ
เพื่อให้การช่วยเหลืออย่างรวดเร็ว และมีหลายครั้งในอดีตในยุคที่ชานาต่างอพยพไปเป็นแรงงานที่
กรุงเทพฯ เวลาที่ญาติหรือลูกหลานที่ทำงานรับจ้างที่กรุงเทพฯ ประสบอุบัติเหตุ เช่นโดนรถชนจน
เสียชีวิต ญาติทางบ้านไม่มีเงินไปปรับศพ ทางแกนนำเครือข่ายของนักการเมืองจะแสดงตัวเข้าช่วยเหลือ
โดยจัดหารถพาไปปรับศพถึงกรุงเทพฯ หรือกรณีฉุกเฉินต้องไปคลอดลูกที่โรงพยาบาลหนองคาย
แกนนำหรือหัวหน้าในระดับต่างๆ จะทำงานบริการชาวบ้านอย่างแข่งขัน ทำให้ความสัมพันธ์
ระหว่างชาวบ้านกับหัวหน้าและนักการเมืองดำเนินไปภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ต่างฝ่าย
ต่างได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

การที่ระบบหัวหน้าของนักการเมืองคนดังกล่าวทำงานภายใต้
ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างได้ผลโดยปราศจากการใช้อำนาจและอิทธิพลในเชิงข่มขู่ นั้น อาจมองได้
ทั้งเหตุผลในเรื่องของการแข่งขันทางการเมือง หรือระบบการเลือกตั้ง และอีกเหตุผลหนึ่งที่เป็นเหตุผล
สำคัญคือปัญหาของระบบเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน เพราะในช่วงที่นักการเมืองคนดังกล่าวได้
นำเอาระบบหัวหน้าแบบจัดตั้งมาใช้ในพื้นที่เลือกตั้งนั้น อยู่ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ซึ่งอยู่ในช่วงที่
หมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านอื่นๆ กำลังประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจและปัญหาหนี้สินอันเนื่องมาจาก
ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ขณะที่ต้นทุนในการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวกลับเพิ่มขึ้นสูงอันเนื่องมาจากการ
เข้ามาของเทคโนโลยีการเกษตรใหม่ๆ เช่น รถไถ ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี รวมถึงค่าจ้างแรงงานเป็นต้น

ทำให้ความเสี่ยงหรือสถานะอันไม่แน่นอนในอาชีพการเกษตรของชาวบ้านมีอยู่ค่อนข้างสูง ประกอบกับการบริการหรือการช่วยเหลือของภาครัฐอาจไม่ทั่วถึงหรือเป็นไปอย่างล่าช้า ดังนั้นการเข้ามาของเครือข่ายห้วคະແນในพื้นที่โดยมีผู้นำในแต่ละหมู่บ้านเป็นตัวช่วยในการประสานงานนั้น จึงสามารถทำได้อย่างทั่วถึงและเข้าถึงชาวบ้านอย่างง่ายดาย และเมื่อถึงเวลาเลือกตั้งจึงเป็นเรื่องที่ไม่ผิดคาดนัก ที่นักการเมืองคนที่ทำงานในพื้นที่กับชาวบ้านมาตลอดจะได้รับการเลือกตั้งมาอย่างต่อเนื่อง จนในระยะหลังเมื่อนักการเมืองคนดังกล่าวไม่ได้ลงรับสมัครในพื้นที่แต่ส่งให้ลูกน้องหรือคนในเครือข่ายลงก็ยังคงได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านอยู่เช่นเดิม จนคนในพื้นที่ต่างคิดกันว่านักการเมืองคนดังกล่าวคงยึดพื้นที่ในเขตเลือกตั้งนี้ไปได้อย่างถาวรแล้ว

แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2540 ระบบเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตทางการเกษตรจากที่เคยให้ความสำคัญกับข้าวและพืชไร่อื่นๆ เปลี่ยนมาเป็นยางพารา พร้อมกับกับการไหลกลับมาของหนุ่มสาวและแรงงานของหมู่บ้านจากการไปทำงานยังกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ เพื่อกลับมาเป็นแรงงานของครอบครัวในการทำการเกษตรอีกครั้ง ยางพาราได้นำมาซึ่งรายได้ให้กับครัวเรือนและชุมชนอย่างไม่เคยมีมาก่อน จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านกายภาพหรือสภาพแวดล้อมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น สภาพบ้านเรือนที่เปลี่ยนจากบ้านไม้ได้ถูกรื้อสูงมาเป็นบ้านปูนรูปทรงแปลกและแตกต่างกันไป รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่นรถยนต์ ทีวี ตู้เย็น เครื่องซักผ้า เป็นต้น ที่มีอย่างครบครัน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพ เพราะพบว่าครัวเรือนเกษตรกรส่วนหนึ่งได้ทำการสะสมทุนด้วยการซื้อที่ดินเพิ่มและบางส่วนได้สะสมทุนด้วยการลงทุนในการประกอบกิจการอื่นๆ นอกภาคการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นร้านค้าประเภทต่างๆ เช่นร้านซ่อมรถยนต์/รถซ่อมมอเตอร์ไซด์ ร้านขายอุปกรณ์ก่อสร้าง ร้านตัดผม ร้านเสริมสวย ร้านขายเบเกอรี่ ร้านรับซื้อยางสดหรือยางก้อนถ้วย ร้านขายอาหารตามสั่ง ร้านเย็บผ้า คลินิก ปั่นน้ำมัน หอพัก ฯลฯ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนไม่ต่างจากที่พบเห็นได้ในชุมชนเมืองทั่วไป

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้นำไปสู่การแตกตัวทางชนชั้นภายในของหมู่บ้าน ซึ่งแน่นอนว่ามีผลทำให้ความสัมพันธ์ของเกษตรกรภายในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยพบว่ากลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนมาก กล่าวคือมีที่ดินตั้งแต่ 31 – 100 ไร่ บางส่วนจะเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินเยอะมาแต่แรกและอีกส่วนหนึ่งได้แก่กลุ่มเกษตรกรที่ปลูกยางก่อนเพื่อนบ้าน ซึ่งถือเป็นกลุ่มเกษตรกรที่ทำการสะสมทุนได้รวดเร็วกลุ่มอื่นๆ มาก โดยจะสังเกตได้จากจำนวนที่ดินที่เพิ่มขึ้นมาในระยะหลังและสภาพบ้านเรือนที่หรูหรารวมถึงจำนวนรถยนต์รวมถึงยี่ห้อและรุ่นรถที่มี

ราคาแพงๆ ที่จอดอยู่ในโรงจอดรถข้างบ้าน กลุ่มคนเหล่านี้ถึงจะทำงานในภาคการเกษตรอยู่เช่นเดิม แต่ได้เปลี่ยนสถานะจากเกษตรกรธรรมดาไปเป็นเจ้าแ่งสวนยางไปเรียบร้อยแล้ว ซึ่งจะมีวิถีชีวิตและรูปแบบการบริโภคที่เปลี่ยนไปพอสมควร ขณะที่ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีที่ดิน 16-30 ไร่ ซึ่งถือเป็นกลุ่มครัวเรือนที่มีจำนวนมากเป็นอันดับสองในหมู่บ้าน ต่างก็ได้รับประโยชน์จากการผลิตยางพาราไม่ต่างกันมากนัก กลุ่มนี้จะทำการผลิตในที่ดินของตัวเองและอาจว่าจ้างแรงงานเป็นบางส่วนเพื่อมาช่วยงานในสวนยางพาราของตัวเองเพิ่ม เนื่องจากแรงงานของครัวเรือนมักจะทำไม่ไหว ถึงแม้กลุ่มนี้จะไม่สามารถขยายหรือซื้อที่เพิ่มได้จำนวนมาก แต่สภาพเศรษฐกิจครัวเรือนก็ไม่ได้แตกต่างไปจากกลุ่มแรกมากนัก กล่าวคือมีเงินสร้างและปรับปรุงบ้านใหม่พร้อมกับมีรถยนต์กันเกือบทุกหลังคาเรือน ขณะที่กลุ่มที่มีที่ดินน้อยประมาณ 2-15 ไร่ ซึ่งถือเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดในหมู่บ้าน กลุ่มนี้ถึงแม้บางครัวเรือนจะมีที่ดินไม่มากนัก แต่ในการผลิตยางพารานั้นโดยปกติครัวเรือนที่มีสมาชิกประมาณ 2-3 คนก็จะสามารถดูแลสวนยางได้ประมาณไม่เกิน 15-20 ไร่ แต่ในความเป็นจริงชาวบ้านมักจะใช้แรงงานในครัวเรือนอย่างเข้มงวดโดยจะออกไปรับจ้างกรีดยางตามสวนยางของคนอื่นที่มีสวนยางจำนวนมากในหมู่บ้านด้วย เพราะผลตอบแทนจากการรับจ้างก็ไม่ได้แตกต่างจากเจ้าของสวนมากนัก โดยอาจแบ่งกันระหว่างเจ้าของสวนกับผู้รับจ้างในสัดส่วน 55:45 หรือ 60:40 ขึ้นอยู่กับการตกลงกัน ดังนั้น จึงพบว่ากลุ่มคนที่มีสวนยางจำนวนไม่มาก แต่ก็มีรายได้ประจำจากการรับจ้างกรีดยางเป็นอย่างดี ทำให้สภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านนาสิงห์ได้หลุดจากฐานการผลิตข้าวและพืชไร่ เช่นปอและมันสำปะหลัง ซึ่งมีรายได้เป็นรายปีจำนวนไม่มากนักมาสู่เศรษฐกิจเชิงการค้าที่มีรายได้ประจำเป็นรายเดือนที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างชัดเจน

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนเปลี่ยนไป รวมถึงความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มอื่นๆ เช่น เจ้าหน้าที่ พ่อค้าคนกลางและเครือข่ายนักการเมืองในพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการเลือกตั้งในระดับหมู่บ้าน การเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นคือองค์การบริหารส่วนตำบล รวมถึงการเลือกตั้งทางการเมืองในระดับชาติ ซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา แต่ในงานวิจัยนี้ จะกล่าวถึงเฉพาะการเลือกตั้งในระดับหมู่บ้านและท้องถิ่นเท่านั้น เนื่องจากการเลือกตั้งการเมืองในระดับชาติมีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเลือกตั้งจำนวนมากจนเกินไป จนไม่สามารถที่จะใช้เพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนาสิงห์เพียงชุมชนเดียวมาวิเคราะห์หรือทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงสังคมในระดับใหญ่ได้

6.1.2.2 การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

(1) การเลือกตั้งผู้ใหญ่นาสิงห์หมู่ ก และหมู่ ข

ผู้ศึกษาเลือกเอาการเลือกตั้งที่เกิดขึ้นในหมู่ ก และหมู่ ข มานำเสนอเพื่อให้เห็นร่องรอยความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนาสิงห์ หลังจากการเข้ามาของยางพารา หมู่บ้านนาสิงห์นั้นประกอบด้วย 5 หมู่ แต่หมู่ตั้งมาเก่าแก่มากมาแต่ดั้งเดิมคือหมู่ ก หมู่ ข และหมู่ ค ซึ่งแน่นอนว่าทั้ง 3 หมู่มีผู้ใหญ่นาสิงห์มาแต่ดั้งเดิมก่อนหมู่บ้านจะเข้าสู่เศรษฐกิจแบบสวณมาก่อนแล้ว และพบว่าการเลือกตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านในอดีตตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา กำนันและผู้ใหญ่บ้านจะมีวาระดำรงตำแหน่งแค่ 5 ปี จนเมื่อถึงปี พ.ศ.2551 จึงได้มีการแก้ไขวาระเป็น 6 ปี ดังนั้น ในช่วงปี 2535 เป็นต้นมา ซึ่งอยู่ในช่วงที่นักการเมืองระดับชาติจากต่างถิ่นได้ย้ายมาลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นนักการเมืองในพื้นที่บึงกาฬแล้ว และเครือข่ายทางการเมืองได้เริ่มถูกจัดตั้งตามอำเภอต่างๆ ที่อยู่ในเขตเลือกตั้งแล้วเช่นกัน ดังนั้น ผู้นำท้องถิ่นเหล่านี้ จึงถูกผนวกเข้ากับโครงสร้างของห้วคณะในระดับพื้นที่เพื่อช่วยเป็นหูเป็นตาให้กับนักการเมืองในการติดต่อกับประชาชนในหลายรูปแบบ เช่น เชิญนักการเมืองมาร่วมงานประเพณีหรืองานพิธีต่างๆ ที่ทางวัดหรือหมู่บ้านจัดขึ้นหรือเป็นธุระในการรายงานความเคลื่อนไหวทางการเมืองต่างๆ ขึ้นไปให้นักการเมืองหรือนาย ได้รับทราบ รวมถึงประสานงานหรือช่วยเหลือชาวบ้านที่ประสบปัญหาต่างๆ ผ่านแกนนำในระดับอำเภอ ซึ่งงานเหล่านี้เป็นงานในหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านในฐานะคนของกระทรวงมหาดไทยอยู่แล้ว ขณะเดียวกันก็ยังเป็นงานที่มีลักษณะของการช่วยเหลือทางการเมืองอีกด้วย ดังนั้น ผู้ใหญ่บ้าน จึงมักยินดีในการที่จะเข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายทางการเมือง ซึ่งแน่นอนว่าเมื่อถึงเวลาการเลือกตั้ง ผู้ใหญ่บ้านคนดังกล่าวมักจะได้รับการดูแลและช่วยเหลือจากนักการเมืองเช่นกัน ขณะที่ชาวบ้านก็มักจะเลือกผู้ใหญ่บ้านคนเดิมเพราะอาศัยผลงานที่มีผ่านเครือข่ายการเมืองดังกล่าว จนเมื่อหมู่บ้านนาสิงห์เริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อเข้าสู่ช่วงปี 2540 เนื่องจากในช่วงปีดังกล่าว มีผู้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ก จำนวนหลายคน โดยมีผู้ใหญ่บ้านคนเก่าที่เป็นเครือข่ายหรือคนของนักการเมืองคนดังลงรับสมัครเช่นเดิม และหนึ่งในผู้ลงสมัครหน้าใหม่คือชายหนุ่มลูกชายของพ่อคุณ (นามสมมติ) ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้นำยางพาราเข้ามาปลูกในหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกๆ

การแข่งขันทางการเมืองในระดับหมู่บ้านในปีดังกล่าวได้กลายเป็นการแข่งขันที่สนุกสุดและเป็นที่น่าสนใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการแข่งขันกันระหว่างผู้นำในระบบเศรษฐกิจแบบเก่าภายใต้เครือข่ายของนักการเมืองระดับชาติในรูปแบบเดิมกับคู่แข่งหน้าใหม่ ซึ่งไม่มีประสบการณ์ทางการเมืองแต่เป็นตัวแทนของเกษตรกรยุคใหม่ที่สะสมทุนขึ้นมาภายใต้

เศรษฐกิจสวนยางโดยมีผู้นำเกษตรกรกลุ่มยางพารา ซึ่งเป็นผู้ได้รับความชื่นชมจากชุมชนในฐานะเกษตรกรผู้นำยางพาราในหมู่บ้านเป็นผู้ช่วยเหลือ คู่แข่งขันทั้งสายฝ้ายจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้นำและกลุ่มทุนยุคเก่ากับผู้นำและกลุ่มทุนยุคใหม่ในระดับท้องถิ่น ผลปรากฏว่าผู้ใหญ่วิชาญ (นามสมมติ) อาศัยเครือข่ายเกษตรกรยางพารา ซึ่งเป็นกลุ่มทุนยุคใหม่ชนะการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน โดยใช้เงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเลือกตั้งในวาระแรกไปเพียงประมาณ 30,000 บาท

และเมื่อวาระแรกหมดลง ผู้ใหญ่วิชาญ ได้ตัดสินใจลงสมัครรับเลือกตั้งอีกครั้งและก็ชนะเช่นเดิม แต่ในครั้งนี้เขาได้ใช้เงินไปในการเลือกตั้งมากกว่าเดิมคือเป็นจำนวนเงินถึงสองแสนบาท และการแข่งขันที่รุนแรงที่สุดคือครั้งที่ผ่านมากในช่วงปี 2551 ซึ่งเป็นปีที่เปลี่ยนวาระการดำรงตำแหน่งจากวาระละ 5 ปีไปเป็นวาระ 60 ปี ซึ่งครั้งนี้คู่แข่งที่ลงสมัครรับเลือกตั้งที่สำคัญยังเป็นกลุ่มคนที่เป็นลูกน้องของนักการเมืองชื่อดังในจังหวัดเช่นเดิม และผลการเลือกตั้งก็ปรากฏว่าผู้ใหญ่วิชาญก็ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนกลับมาอีกรอบ ซึ่งสร้างความแปลกใจให้กับคนทั่วไปเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำหรือเครือข่ายทางการเมืองของนักการเมืองชื่อดังในพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตามผู้ใหญ่วิชาญก็หมดเงินไปกับการเลือกตั้งในครั้งดังกล่าวนี เป็นจำนวนมากถึงสองเท่าจากคราวก่อนคือหมดเงินไปถึงสี่แสนบาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลและแนบเสียงจากชาวบ้าน ขณะที่คู่แข่งที่เป็นลูกน้องของนักการเมืองชื่อดัง เล่ากันในหมู่บ้านว่าได้ใช้เงินหมดไปมากกว่าผู้ใหญ่วิชาญถึงสองเท่าคือแปดแสนบาท ซึ่งจำนวนเงินที่ผู้สมัครแต่ละคนใช้ไปกับการเลือกตั้งดูเหมือนจะกลายเป็นเรื่องธรรมดาที่คุยกันในวงสนทนาได้โดยทั่วไป แต่ถ้าเมื่อเทียบกับอดีตแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่า การใช้เงินเป็นจำนวนมากในการเลือกตั้งผู้ใหญ่นั้นนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในทางสังคมของชาวบ้านนาสิ่งหมัก ถึงแม้ว่าการเลือกตั้งครั้งก่อนๆ จะมีการใช้จ่ายเงินบ้างก็จริง แต่ก็ใช้น้อยมาก ซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมีการเลี้ยงดูปู่เสื้อขาวบ้านและทีมงานหลังจากได้รับการเลือกตั้งเสร็จแล้วเท่านั้น แต่มาในช่วงปลายทศวรรษ 2530 ถึงต้นปี 2540 นี้เองที่เงินได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านที่ผู้สมัครต้องจ่ายเงินให้กับชาวบ้านอย่างทั่วถึงก่อนวันเลือกตั้งอย่างไม่เคยมีมาก่อน แต่เหตุการณ์ที่น่าสนใจในกรณีนี้ก็คือ เงินไม่ใช่ปัจจัยชี้ขาดของการเลือกตั้ง และที่น่าแปลกใจยิ่งไปกว่านั้นก็คืออำนาจและบารมีของเครือข่ายในระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองชื่อดังซึ่งทำงานอยู่ในพื้นที่มาอย่างยาวนานกลับไม่สามารถช่วยให้ผู้สมัครในสังกัดสามารถชนะการเลือกตั้งได้เหมือนในอดีต ซึ่งกรณีดังกล่าว กลุ่มผู้สนับสนุนผู้ใหญ่วิชาญ ได้ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะผู้ใหญ่วิชาญเป็นคนหนุ่ม ทำงานรวดเร็ว จึงเป็นที่ถูกใจชาวบ้าน ประกอบกับภรรยาของผู้ใหญ่วิชาญ ในหมู่บ้านนั้นมีเครือญาติอยู่มากพอสมควร แต่ประเด็นเรื่องลักษณะการทำงานเร็วและการมีเครือญาติมากนั้น ไม่น่าจะอธิบาย

ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้นัก เนื่องจากเมื่อคูเรือญาติของคู่แข่งในครั้งนั้นแล้วก็ไม่ได้มีความแตกต่างกันมาก เพราะคู่แข่งนั้นก็เป็นครอบครัวที่เก่าแก่ของหมู่บ้านที่มีเครือญาติมากเช่นกัน ส่วนบุคลิกลักษณะของผู้ใหญ่วิชานั้น ถึงจะเป็นคนหนุ่ม ทำงานเร็วก็จริงแต่ก็มีลักษณะของคนที่ยุ้ยโหว่ อด และอารมณ์ร้อนอยู่พอสมควร ถึงขนาดมีชาวบ้านหลายคนซึ่งเคยลงคะแนนให้ผู้ใหญ่วิชาในครั้งที่ผ่านมา บอกกับผู้วิจัยว่า ถ้าผู้ใหญ่วิชาลงเลือกตั้งอีกรอบ รับรองว่าจะไม่ได้รับเลือกตั้ง โดยเฉพาะตัวเขาจะไม่ลงคะแนนให้แน่นอน

ปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลและสามารถอธิบายผลการเลือกตั้งได้ดี น่าจะมาจากบทบาททางสังคมของผู้สนับสนุนผู้ใหญ่วิชาญ คือพ่อของผู้ใหญ่วิชาญเอง ที่เป็นหนึ่งในผู้นำเกษตรกรที่มีบทบาทสำคัญเศรษฐกิจยางพาราของหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านให้การยอมรับมากพอสมควร เพราะในระยะแรกนั้นบทบาทของครอบครัวผู้ใหญ่วิชาญถูกรับรู้ในฐานะผู้ต่อสู้และบุกเบิกในการเปิดตลาดซื้อขายผลผลิตยางพาราคนแรกๆ โดยได้เป็นผู้นำกลุ่มในหมู่บ้านเพื่อรวบรวมยางพาราเพื่อส่งต่อไปให้กับกลุ่มธุรกิจรับซื้อที่อำเภอเซกา ก่อนที่จะมีโรงงานอุตสาหกรรมรับซื้อผลผลิตยางพาราเข้ามาตั้งในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬถึง 5 แห่งเหมือนอย่างในปัจจุบัน พ่อของผู้ใหญ่วิชาญถึงแม้จะมีอายุมากแต่ก็ต้องถือว่าเป็นผู้นำการผลิตด้านการเกษตรเพื่อการพาณิชย์ยุคใหม่ของหมู่บ้านอย่างแท้จริง การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านจึงนับเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในหมู่บ้านนาสิงห์ได้เป็นอย่างดี

ขณะที่ผู้ใหญ่ทองคำ (นามสมมติ) ผู้ใหญ่บ้านนาสิงห์หมู่ ข นั้นก็มีความสัมพันธ์ในฐานะเครือญาติของพ่อคุณ (นามสมมติ) เช่นกัน ซึ่งผู้ใหญ่ทองคำเป็นคนที่ได้ช่วยงานสวนยางและงานกลุ่มของชาวสวนยางคู่กับพ่อคุณมาตั้งแต่แรกอยู่แล้ว ดังนั้น จึงไม่ใช่เป็นเรื่องที่แปลกใจนักที่ผู้ใหญ่ทองคำ ถึงแม้จะลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านครั้งแรกในปี 2551 ก็สามารถชนะการเลือกตั้งได้โดยใช้เงินไปน้อยมาก เมื่อเทียบกับการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านหมู่ ก โดยเฉพาะคู่แข่งของผู้ใหญ่ทองคำนั้น เคยเป็นถึงกำนันตำบลนาสิงห์ซึ่งก็เป็นเครือข่ายทางการเมืองในระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองชื่อดังเช่นกัน ดังนั้น การที่ผู้ใหญ่ทองคำ ซึ่งเป็นลูกเขยที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันกับพ่อคุณ ชนะการเลือกตั้งในหมู่บ้านได้ ยังสามารถอธิบายได้ดีด้วยความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางเศรษฐกิจยางพารา ซึ่งเป็นเศรษฐกิจยุคใหม่ของหมู่บ้านนาสิงห์แทนเครือข่ายความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์แบบเดิมของนักการเมืองที่เน้นให้ความช่วยเหลือแบบสังคมนิเคราะห์แก่ชาวบ้านเป็นรายบุคคลเช่น การบริการรถรับส่งไปโรงพยาบาลหรือช่วยงานศพหรือการบริจาคน้ำดื่ม เนื่องจากระบบเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านนาสิงห์ในทศวรรษปัจจุบันได้เปลี่ยนไปแล้วอย่างสิ้นเชิง ชาวบ้านไม่มีความ

จำเป็นในการพึ่งพาการช่วยเหลือจากนักการเมืองในรูปแบบเก่าๆ อีกต่อไปแล้ว เพราะทุกบ้านมีรถเก็บบทุกหลังคาเรือน และสามารถเข้าถึงบริการด้านสุขภาพจากภาครัฐได้อย่างง่ายดาย

ขณะที่การเลือกตั้งนักการเมืองในสนามใหญ่หรือการเลือกตั้ง ส.ส.ในช่วงเวลาก่อนมีการทำรัฐประหารโดยคสช. ก็ปรากฏว่าผู้สมัครซึ่งสังกัดในกลุ่มของนักการเมืองคนดังกล่าวก็ปรากฏว่าแพ้การเลือกตั้งให้กับผู้สมัครจากเพื่อไทยหรือพรรคไทยรักไทย ซึ่งเป็นเพียงแคผู้สมัครหน้าใหม่ที่ลาออกจากข้าราชการครูในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ซึ่งไม่เคยมีใครรู้จักมาก่อน กรณีดังกล่าวได้สร้างความแปลกใจให้กับคนในพื้นที่เป็นอย่างมากเช่นกัน เพราะไม่คิดว่าจะระบบหัวคะแนนที่ถูกวางไว้เป็นอย่างดีประกอบกับผลงานและประโยชน์ด้านต่างๆ ที่นักการเมืองท่านดังกล่าวได้สร้างไว้ให้กับคนในพื้นที่มาตั้งแต่อดีตจะไม่สามารถนำคณะของท่านให้ชนะการเลือกตั้งได้ จนนำมาซึ่งเสียงคัดค้านจากหัวคะแนนและผู้สนับสนุนต่างๆ ภายในท้องถิ่น อย่างที่พ่อเศรษฐา เล่าให้ฟังว่า

“พวกแกนนำ พวกหัวคะแนนก็เตือนร้อนสิ มาพูดให้ชาวบ้านว่าคนดีๆ อย่างนี้ทำไมไม่เลือก เวลาคนแก่ คนตายในหมู่บ้านเรา ก็เห็นมีแต่ท่าน...เอารถมาบริการไปเผาไปแห่ให้ แต่พอเลือกตั้ง ไม่รู้ชาวบ้านไปเลือกใครมา” (พ่อเศรษฐา สิมมาโคตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2560)

6.1.2.3 ผู้อุปถัมภ์วัดก็เปลี่ยนไป

บทบาทของนักการเมืองและเครือข่ายของนักการเมืองนั้นไม่ใช่จำกัดอยู่เฉพาะในประชาชนผู้มีสิทธิ์เลือกตั้งเท่านั้น แต่พวกเขารู้ดีว่าสถาบันทางศาสนาหรือวัดนั้นมีพลังอำนาจที่กุมศรัทธาของชาวบ้านได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะในสังคมชนบท ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกนักที่นักการเมืองและเครือข่ายจะกลายเป็นผู้อุปถัมภ์ให้กับวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะการรับเป็นเจ้าภาพรายใหญ่ในงานบุญประจำปีต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่นงานทอดกฐินที่มีกม็ช็ของนักการเมืองปรากฏเป็นเจ้าภาพอยู่เสมอๆ หรือการบริจาคสร้างโบสถ์ สร้างศาลาต่างๆ ในอดีตชาวบ้านหรือกรรมการวัดมักวิ่งเข้าหาผู้อุปถัมภ์จากแหล่งต่างๆ พร้อมๆ กับการจัดผ้าป่าเพื่อเรียกระดมทุนเพื่อให้การก่อสร้างสำเร็จลงได้อย่างรวดเร็ว เพราะลำพังเงินบริจาคจากชาวบ้านนั้น ไม่เพียงพอที่จะสร้างถาวรวัตถุเหล่านี้ได้อย่างง่ายดายนัก แต่ภายหลังจากยงพาราเข้ามาเศรษฐกิจของชาวบ้านก็เปลี่ยนไป ซึ่งนั่นทำให้พฤติกรรมการทำบุญของชาวบ้านก็เปลี่ยนไปด้วย ดังที่ท่านพระครูสุตติยปัญญา โสภณ เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรืองในหมู่บ้านนาสิงห์ได้บรรยายด้วยความภาคภูมิใจให้ผู้วิจัยฟังว่า

“....มันไม่เหมือนแต่ก่อนนะ ชาวบ้านมีเงินทำบุญกัน ทำกันทีละเยอะด้วย อย่างศาลาหลังใหม่ที่ต่อเติมจากหลังเก่านี้ หอระฆังนี้ รวมถึงเจดีย์นี้

ด้วย ชาวบ้านนาสิงห์ช่วยกันออกเงินสร้างกันเองนะ ไม่ได้ออกไปเรียไรรูป
เหมือนหมู่บ้านอื่นๆ เขาหрок แต่ละหลังสร้างเสร็จไม่เกินปี หมดเงินไป
หลายแสน หลายล้านบาท ชาวบ้านออกเงินเองทั้งนั้น คนละพันบ้าง คนละ
หมื่นบ้าง เขามีเงินจากทำสวนยางไง” (พระครูสถิตบุญโสภณ, สัมภาษณ์,
25 กุมภาพันธ์ 2560)

แต่ถึงแม้หลวงพ่จะสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นอย่างดี
ดี แต่ในฐานะที่ท่านเป็นผู้นำตามจารีตแบบเก่าที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนทางศาสนาและม
ความสัมพันธ์ที่ดีกับนักการเมืองในพื้นที่ที่พยายามแสดงตัวว่าเป็นผู้อุปถัมภ์วัดด้วยการบริจาคหรือ
ช่วยงานวัดมาอย่างต่อเนื่อง หลวงพ่ได้พูดถึงถึงเหตุการณ์การเลือกตั้งที่ผ่านมาให้ผู้วิจัยฟังว่า

“ไม่เข้าใจชาวบ้านเหมือนกัน จนบางทีก็รู้สึกอายแทนชาวบ้านนะ
เพราะท่าน...(เอ่ยชื่อนักการเมือง) ก็ทำดีมาตลอด มีการมึงงานก็มาช่วย
วัด มาช่วยหมู่บ้าน อย่างงานฉลองเจดีย์ที่วัดเราที่ผ่านมา ท่านก็ช่วย
ค่ามหรสพค่าจ้างหมอลำไปหลายหมื่นบาท แต่พอเลือกตั้งกลับไม่เลือก
ท่าน” (พระครูสถิตบุญโสภณ, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2560)

การที่หลวงพ่ซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นที่คุ้นชินกับความสัมพันธ์เชิง
อุปถัมภ์ในระบบเก่า ที่ให้คุณค่าและความสำคัญกับการช่วยเหลือดูแลต่างตอบแทนกันและกัน
ในฐานะเป็นหลักจริยธรรมอย่างหนึ่งของสังคมนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกนักที่ท่านจะมองว่าเป็นเรื่องน่า
ละอายใจ ที่ชาวบ้านในฐานะผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือหรือดูแลจากนักการเมืองในฐานะคู่สัมพันธ์ทาง
สังคมซึ่งก็ย่อมรู้ชัดอยู่แล้วว่าผู้ให้การอุปถัมภ์คาดหวังอะไรจากบาทบาทดังกล่าว แต่กลับไม่ได้ตอบ
แทนด้วยการเลือกผู้สมัครที่เป็นคนของนักการเมืองคนดังกล่าวเข้ามา แต่ในทัศนะของชาวบ้านนั้น
กลับมองต่างออกไปโดยพวกเขามองว่าในปัจจุบันพวกเขามีความสามารถในการอุปถัมภ์และดูแลวัดได้
ด้วยตัวของพวกเขาเอง ดังที่พ่อเจริญ รอดทรง ชาวบ้านผู้อุปถัมภ์วัดสิงหราชนิคมในหมู่ 7 ได้กล่าวกับ
ผู้วิจัยด้วยความภาคภูมิใจว่า

“วัดหมู่ 7 คือวัดสิงหราชนิคม ตั้งขึ้นใหม่นะ สร้างหลังวัดอื่นใน
หมู่บ้าน เพิ่งสร้างปี 2531 แต่ก่อนที่แถวนี้เป็นดินทราย เวลาแสงแดด
กระทบนี้ลายตาไปหมด ไม่มีใครอยากมาอยู่หрок คุ่มเลยเรียกกันว่า
“คุ่มทรายทอง” ดินปลูกอะไรก็ไม่ค่อยงาม วัดก็ยังไม่มีอะไร แต่พ่มา

ช่วงหลังนี้สี ชาวบ้านมีเงินมีทองช่วยกันสร้าง ออกเงินช่วยกันสร้าง
กันเองเฉพาะในหมู่ 7 คูสี ศาลาใหม่ หอระฆังใหม่ ชุมประตุนี้ก็เพิ่ง
สร้างเสร็จช่วยกันออกเงินกันคนละพัน คนละหมื่น สร้างกันเองนะ ไม่มี
ใครมาช่วย” (พ่อเจริญ รอดทรง, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560)

บทบาทและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในทางด้านศาสนาก็ดี ในทาง
การเมืองผ่านการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติก็ดี ล้วนเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึง
ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไป อันเป็นผลเนื่องมาจากรูปแบบและวิธีการผลิตทางการเกษตรที่
เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง ซึ่งได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านวิถีชีวิต กิจกรรมการผลิต อาชีพ
รายได้และรูปแบบการบริโภคใหม่ๆ จนทำให้ชาวนาได้หลุดพ้นไปจากฐานวัฒนธรรมและวิธีการผลิต
แบบยังชีพและเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตรภายใต้กลไกของระบบทุนนิยมอย่างชัดเจน
นั่นทำให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับผู้นำท้องถิ่น พ่อค้าและนักการเมืองในฐานะผู้
อุปถัมภ์รายใหญ่ของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปด้วย แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์
จะสามารถสะสมทุนในรูปแบบต่างๆ จนนำไปสู่การเป็นเจ้าแก้วหรือผู้ประกอบการทางการเกษตรที่มี
การจ้างแรงงานตั้งแต่ 1-2 คนไปจนถึง 12 คนเพื่อใช้แรงงานในที่ดินของครัวเรือน หรือบางครัวเรือน
ได้ขยายทุนไปสู่อาชีพและธุรกิจอื่นๆ ทั้งในและนอกชุมชนเป็นจำนวนมากก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่เห็นได้
อย่างชัดเจนคือเกษตรกรส่วนมากในหมู่บ้านนาสิงห์ยังคงให้ความสำคัญกับการผลิตในภาคการเกษตร
ในฐานะที่เป็นรายได้หลักของครัวเรือนอยู่เช่นเดิม

6.1.2.4 การเปลี่ยนผู้อุปถัมภ์ปัจจัยการผลิตรายใหม่ของหมู่บ้าน

(1) รัฐและชุมชนในฐานะผู้อุปถัมภ์รายใหม่ของ

เกษตรกร

การที่ครัวเรือนส่วนมากหรือเกือบทั้งหมดของ
หมู่บ้านได้ปรับตัวเข้าสู่การผลิตยางพาราเพื่อป้อนระบบอุตสาหกรรม โดยเฉพาะในช่วงประมาณ 10
ปีแรกของการขายผลผลิตนั้น เกษตรกรส่วนมากนิยมแปรรูปน้ำยางสดให้เป็นยางแผ่นเพื่อส่งโรงงาน
ทางภาคใต้โดยผ่านพ่อค้าคนกลางและหน่วยงานของภาครัฐเช่น สกย.ที่ช่วยติดต่อประสานงานให้
เพราะในระยะแรกยังไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมยางพาราเข้ามาตั้งกิจการในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬเพื่อรับ
ซื้อผลผลิตจากเกษตรกร ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรในยุคดังกล่าว เมื่อกรีดยางเสร็จแล้วต้องมีการแปร
รูปจากน้ำยางสดเป็นยางแผ่นและต้องรวมกลุ่มติดต่อหาตลาดเพื่อขายผลผลิตด้วยตนเอง และในระยะ

ต่อมาจึงได้ทำอย่างก้อนถ้วยแทนยางแผ่น ทำให้เกษตรกรในหมู่บ้านนาสิงห์จำเป็นต้องมีข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตยางพารา รวมถึงเรียนรู้วิธีการติดต่อการค้ากับพ่อค้าจากภายนอกด้วยตัวเองมากขึ้นโดยอาศัยลานยางในชุมชนเป็นที่พบปะแลกเปลี่ยนพูดคุยกันถึงปัญหาและสถานการณ์ด้านต่างๆ ของราคายาง รวมถึงปัญหาต่างๆ ของหมู่บ้าน ซึ่งโดยปกติชาวบ้านจะต้องนำยางมาพักรวมกันอย่างน้อยหนึ่งคืน ก่อนที่วันรุ่งขึ้นจะมารอพ่อค้ามาประมูลยางและตรวจสอบการชั่งน้ำหนักยางของเกษตรกรแต่ละคน ก่อนขาย ซึ่งต้องใช้เวลาเกือบทั้งวันก่อนจะรับเงินจากการขายยางในช่วงเย็น ลานยางจึงกลายเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องต่างๆ ของเกษตรกรในชุมชนไปโดยปริยาย ซึ่งนับเป็นการสะสมประสบการณ์ในการเตรียมตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์เป็นอย่างดี จนต่อมาเมื่อมีครัวเรือนในหมู่บ้านส่วนมากได้หันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นจนเกือบทุกครัวเรือน กลุ่มเกษตรกรสวนยางบ้านนาสิงห์ก็ได้พัฒนากลุ่มไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ เมื่อปี 2537 โดยการส่งเสริมของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดหนองคาย และได้รับการจัดตั้งเป็นสหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ จำกัด ประเภทสหกรณ์การเกษตรจากนายทะเบียนสหกรณ์ในปี 2538

การที่รัฐได้มีนโยบายในการส่งเสริมการปลูกยางพาราให้เป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ในพื้นที่ภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดที่ตั้งอยู่ติดแม่น้ำโขงโดยใช้มาตรการหรือวิธีการแรงจูงใจให้กับเกษตรกรในระยะแรกด้วยการสนับสนุนงบประมาณให้แก่เกษตรกรฟรีเป็นเงินไร่ละ 2,730 บาทเพื่อเป็นค่าเตรียมดิน ค่าพันธุ์ยาง ค่าปลูก ค่าปุ๋ย รวมถึงค่าตัดหญ้าในระยะเวลาสองปีแรก พอเข้าสู่ระยะที่สองคือช่วงปี 2540-2542 ได้เพิ่มเงินอุดหนุนเป็น 4,900 บาทต่อไร่โดยได้ให้ค่าปุ๋ยเพิ่มเป็นเวลาสี่ปีครึ่ง การใช้วิธีการดังกล่าวนี้ว่าได้ผลเป็นอย่างมากทั้งในเชิงจูงใจให้เกษตรกรเข้าร่วมจำนวนมากและช่วยลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง ทั้งยังส่งผลให้สวนยางของเกษตรกรมีคุณภาพคือได้ผลผลิตเป็นอย่างดีเมื่อครบระยะเวลาเปิดกรีต การที่รัฐสนับสนุนค่าใช้จ่ายในปัจจัยการผลิตที่จำเป็นโดยเฉพาะค่าปุ๋ยนั้น ถึงแม้ภาครัฐจะมองในเชิงสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรเป็นหลัก แต่วิธีการดังกล่าวได้ตัดวงจรของระบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวนาหรือเกษตรกรกับพ่อค้าปุ๋ยในตลาดลงไปได้เป็นอย่างดี พูดอย่างเข้าใจง่ายขึ้น รัฐหรือ สกย.ได้เปลี่ยนบทบาทจากการเดิมที่เป็นแค่ผู้ส่งเสริมหรือชี้นำชาวบ้านให้ปลูกพืชพาณิชย์ชนิดใหม่ๆ ตามความต้องการของตลาด มาเป็นผู้อุปถัมภ์เกษตรกรแทนพ่อค้าคนกลางและพ่อค้าปุ๋ยในการผลิตแบบเก่า

(2) สหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านนาสิงห์

อย่างไรก็ตาม มาตรการดังกล่าวรัฐก็นำมาใช้ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น พอโครงการส่งเสริมของรัฐในช่วงปี 2547-2550 ที่รู้จักกันในนามโครงการยางล้านไร่

รัฐก็เลิกสนับสนุนค่าปุ๋ย แต่ยังคงสนับสนุนกล้าพันธุ์อย่างอยู่เช่นเดิม จนเกิดมีปัญหายุทธศาสตร์รับขึ้นเกี่ยวกับธุรกิจกล้ายางขึ้นในภาครัฐโดยเฉพาะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร โครงการดังกล่าวจึงได้ยุติไป แต่นโยบายและมาตรการดังกล่าวนี้ว่าได้สร้างผลงานที่เป็นรูปธรรมให้เกิดกับกลุ่มสหกรณ์บ้านนาสิงห์พอสมควร เพราะเมื่อทางกลุ่มได้จัดตั้งเป็นสหกรณ์ในปี 2538 โดยมีการคัดเลือกคณะทำงานจากเกษตรกรด้วยกันมาทำหน้าที่ด้านต่างๆ แทนสมาชิกนั้น สหกรณ์ก็เติบโตและมีการทำงานอย่างเป็นระบบมากขึ้น จนเกิดเป็นองค์กรที่มีบทบาทในการช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้แก่เกษตรกรในการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ซึ่งปัจจุบันสหกรณ์นาสิงห์มีการดำเนินงานใน 5 ธุรกิจหลัก โดยมีมูลค่าธุรกิจรวมสูงถึง 34,331,017.61 บาท คิดเป็นมูลค่าเฉลี่ยต่อเดือน 2,860,918.13 บาท โดยมีการบริหารจัดการใน 5 ธุรกิจ คือ ธุรกิจสินเชื่อ ธุรกิจจัดหาสินค้าทางการเกษตรมาจำหน่าย ธุรกิจรวบรวมผลผลิต ธุรกิจแปรรูปผลผลิต ธุรกิจรับฝากเงิน

6.1.2.5 สหกรณ์กับบทบาทผู้ให้การอุปถัมภ์รายใหม่แก่

เกษตรกรในชุมชน

ในการเพาะปลูกหรือการผลิตสินค้าการเกษตรเพื่อการค้า รวมถึงการลงทุนในอาชีพอื่นๆ ของชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของสหกรณ์นั้นพบว่า การเข้าถึงแหล่งทุนของเกษตรกรนั้นเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะในอดีตเกษตรกรถือเป็นกลุ่มคนที่เข้าถึงแหล่งทุนจากภาครัฐได้น้อยมาก ดังนั้น แหล่งทุนส่วนมากของเกษตรกรจึงมักเป็นแหล่งเงินกู้ยืมในระบบ ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าปุ๋ย นายทุนเงินกู้จากแหล่งต่างๆ ทั้งจากในและนอกชุมชนซึ่งอาจรวมถึงผู้นำท้องถิ่น หรือนักการเมืองในพื้นที่ได้ด้วย ดังนั้น ในปีการผลิตที่ราคาผลผลิตตกต่ำหรือมีปัญหาจากภัยธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นฝนแล้งหรือน้ำท่วม ทำให้ชาวนาหรือเกษตรกรมักจะเป็นหนี้จากภาวะดังกล่าว ซึ่งถ้าติดต่อกันยาวนานก็มักกลายเป็นหนี้สะสมโดยเฉพาะอัตราดอกเบี้ยที่สูงจนนำไปสู่การถูกยึดที่หรือเกษตรกรยอมขายที่ดิน และนำไปสู่การเป็นแรงงานอพยพแบบถาวรตามเมืองใหญ่ต่างๆ (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง บรรณาธิการ, 2535)

การเข้ามาส่งเสริมของ สกย.พร้อมการสนับสนุนเงินทุนทั้งหมดจึงถือเป็นการลดความเสี่ยงให้กับเกษตรกรได้เป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นพืชที่ยังใหม่ในพื้นที่ภาคอีสาน และเป็นการเพียงพอที่จะทำให้เกษตรกรสามารถตั้งตัวได้เมื่ออย่างพาราได้เปิดกรีด โดยเฉพาะการที่ สกย.ช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มจนนำไปสู่การบริหารจัดการในรูปของสหกรณ์ การเกษตรของหมู่บ้านนาสิงห์นั้น นับเป็นการช่วยสร้างให้เกิดความเข้มแข็งแก่เกษตรกรได้เป็นอย่างดี ซึ่งเกษตรกรสามารถอาศัยสหกรณ์ในหลายด้าน เช่น การช่วยเหลือแก่เกษตรกรที่ต้องการเงินทุนโดย

ปล่อยเป็นเงินกู้ให้กับสมาชิก นอกจากนี้สหกรณ์ยังดำเนินธุรกิจรับซื้อปุ๋ยจากพ่อค้าปุ๋ยรายใหญ่ในแต่ละปีเพื่อมาขายให้กับเกษตรกร ตามที่เกษตรกรแต่ละคนแจ้งความต้องการปุ๋ยไว้กับสหกรณ์ ซึ่งปริมาณปุ๋ยเคมีที่เกษตรกรสั่งผ่านสหกรณ์นั้นนับว่ามีมูลค่าที่สูงมาก เริ่มตั้งแต่อ่างต่ำประมาณปีละ 2,000-3,000 กระสอบ (คิดเป็นมูลค่าเงินประมาณ 2-3 ล้านบาท) และสูงขึ้นไปถึง 10,000-20,000 กระสอบ (คิดเป็นมูลค่าประมาณ 10 กว่าล้านบาท) การใช้ปุ๋ยของเกษตรกรจะขึ้นอยู่กับราคาผลผลิตในแต่ละช่วงเวลาหรือแต่ละปี ว่าราคาจะเป็นเช่นไร ถ้าราคาผลผลิตดี เกษตรกรก็พร้อมที่จะลงทุนในการใช้ปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิตมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น สหกรณ์จึงกลายเป็นตัวแทนในฐานะพ่อค้าปุ๋ยให้กับคนในชุมชนแทนพ่อค้าปุ๋ยจากตลาดในอำเภอที่เคยเป็นผู้อุปถัมภ์ของเกษตรกรในหมู่บ้าน ซึ่งนับว่ามีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากเพราะสหกรณ์บริหารงานโดยเกษตรกรที่เป็นสมาชิกที่มาจากการเลือกตั้งของชาวบ้านและเมื่อมีผลกำไรจากการดำเนินงานก็มีการแบ่งปันผลกำไรให้กับสมาชิกในแต่ละปี

นอกจากนี้สหกรณ์ยังทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากสมาชิกในรูปของยางก้อนถ้วยโดยมีสถานที่หรือลานยางที่ก่อสร้างอย่างเป็นกิจจะลักษณะที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนเพื่อลดปัญหาด้านมลภาวะจากกลิ่นของก้อนยาง โดยจะทำการรวบรวมยางจากสมาชิกเดือนละ 2 ครั้งเพื่อขายให้กับพ่อค้าโดยวิธีการประมูลราคา ซึ่งเมื่อได้ราคาที่พอใจแล้วสหกรณ์ก็จะขายให้กับพ่อค้าคนดังกล่าวและรับเงินมาจ่ายเงินให้กับสมาชิกตามจำนวนปริมาณยางของแต่ละคน โดยที่เกษตรกรไม่ต้องนำยางพารากลับไปขายนอกหมู่บ้าน ผู้วิจัยยังพบว่านอกจากสหกรณ์นาสิงห์แล้วยังมีกลุ่มลานยางอื่นๆ ที่ไม่ใช่สหกรณ์ในหมู่บ้านนาสิงห์อีกถึง 2 กลุ่มที่บริหารกลุ่มโดยคณะกรรมการที่แต่งตั้งกันขึ้นมาเอง ซึ่งในแต่ละเดือนทางกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ก็จะทำหน้าที่รวบรวมยางจากเกษตรกรเพื่อประมูลขายให้กับพ่อค้าเช่นเดียวกัน ซึ่งชาวบ้านจะให้เหตุผลของการมีลานยางหลายกลุ่มว่าเพราะเป็นหมู่บ้านใหญ่ มีสวนยางเยอะ ทำให้ใช้เวลาที่นานเกินไปในการรวบรวมยางและรอจำหน่ายให้กับพ่อค้า เพราะมีหลายขั้นตอนต้องใช้เวลายาวนานน้อยถึง 2 วันต่อครั้งถึงจะขายได้หมดและได้รับเงิน แต่ผู้ศึกษาพบว่านอกจากปัจจัยดังกล่าวแล้ว ยังมีเหตุผลของการเกิดกลุ่มลานยางขึ้นในหมู่บ้านอีกนอกจากกลุ่มสหกรณ์ ซึ่งชาวบ้านมักไม่ยอมยกเอ่ยถึงนัก โดยเฉพาะเหตุการณ์จากกรณีที่สหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ จำกัด ถูกโกงเงินขายผลผลิตยางของสมาชิกในช่วงปี 2556 เป็นจำนวนเงินสูงถึง 8,127,629 บาท โดยนักการเมืองในจังหวัดท่านหนึ่งที่พลาดจากการได้รับเลือกตั้งในรอบที่ผ่านมา ที่ได้เข้ามาขึ้นำการบริหารงานของสหกรณ์โดยอาศัยความคุ้นเคยและสายสัมพันธ์ที่มีกับกลุ่มแกนนำต่างๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งกรณีดังกล่าวพบว่าไม่ใช่เกิดเฉพาะกับสหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ จำกัด

เท่านั้น แต่ยังเกิดกับสหกรณ์อื่นๆ ในหลายพื้นที่เช่นเดียวกัน จากเหตุการณ์ดังกล่าว จึงได้สร้างความหวาดระแวงให้เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มผู้นำสหกรณ์ รวมถึงกับเครือข่ายทางการเมือง ที่อาศัยความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์แบบเดิมๆ เข้ามาทำธุรกิจเกี่ยวกับยางพาราในพื้นที่ ถึงแม้ว่าในระยะต่อมาเมื่อมีการฟ้องร้องเป็นคดี จะปรากฏว่าคณะกรรมการบริหารสหกรณ์ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการโกงเงินของสมาชิกแต่อย่างใด แต่ทำไปเพราะเชื่อในคำแนะนำจากนักการเมืองคนดังกล่าว เนื่องจากว่ารับปากจะซื้อผลผลิตจากสหกรณ์ในราคาที่สูงนั่นเอง ทำให้ในช่วงดังกล่าวมีสมาชิกจำนวนหนึ่งได้แยกออกมาขายผลผลิตที่ลานยางอื่นๆ ภายในชุมชน

บทที่ 7

บทสรุปว่าด้วยสังคมชาวนาและภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป

งานวิจัยเรื่อง “การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ” เกิดจากความสนใจของผู้ศึกษาเพื่อจะทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในภาคอีสาน โดยกำหนดเอาช่วงเวลาหลังปี 2504 เป็นต้นมา ที่รัฐได้พยายามผนวกเอาพื้นที่ชนบทหรือเศรษฐกิจของชาวนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมผ่านการส่งเสริมให้ชาวนาทำการผลิตในเชิงพาณิชย์มากขึ้น พร้อมๆ กับการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวชนิดอื่นๆ นอกจากข้าว เช่น ปอ มันสำปะหลัง อ้อย เป็นต้น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในช่วงสามทศวรรษสุดท้ายที่รัฐได้นำเอาพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่คือยางพาราเข้ามาในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเกษตรจากการเปลี่ยนแปลงการปลูกข้าวและพืชไร่อื่นๆ มาสู่การปลูกยางพาราอย่างชัดเจน โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่สำคัญคือ 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอันเนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการขยายตัวของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะการเข้ามาของยางพารา 2) เพื่อศึกษาความแตกต่างภายใน (internal differentiation) และความขัดแย้งภายในของสังคมชาวนา 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาภายใต้แนวคิดระบบอุปถัมภ์

7.1 ภาพของสังคมชาวนาในอดีต

เนื่องจาก ภาพของสังคมชาวนามักถูกสร้างให้เป็นคู่ตรงข้ามกับสังคมเมืองที่มีความแตกต่างกันทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิตทางการเมือง และยังถูกผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่องว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่เรียบง่าย ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการผลิตทางการเกษตร บนฐานของประเพณีวัฒนธรรมและความสัมพันธ์แบบเอื้อเฟื้อภายใต้ระบบอุปถัมภ์ (Scott, 1977; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2533) ทำให้มักมองไม่เห็นความแตกต่างและความขัดแย้งภายในของสังคมชาวนา ถึงแม้งานที่ศึกษาสังคมชาวนาหรือสังคมชนบทในช่วงหลังจากที่รัฐได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชนบทอยู่บ้าง อันเนื่องมาจากการพัฒนาแบบทุนนิยมโดยเน้นการผลิตเพื่อการค้าหรือการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ว่าได้ส่งผลต่อการ

เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนชนบทอย่างมากพอสมควร เพราะสังคมชาวนาได้เปลี่ยนจากการเกษตรแบบยังชีพไปสู่การทำเกษตรเพื่อการค้า โดยทำการปลูกพืชเศรษฐกิจที่หลากหลายมากขึ้นไม่ว่าจะเป็น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฯลฯ ที่รัฐบาลส่งเสริม มีผลทำให้เกิดการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมาก เพื่อใช้พื้นที่เป็นแหล่งเพาะปลูกแห่งใหม่ ขณะเดียวกันชาวบ้านเริ่มมีการขายที่ดิน เพราะมีคนภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่ทำธุรกิจประเภทต่างๆ และบางส่วนเกิดจากภาวะหนี้สินอันเนื่องจากปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำทำให้เกษตรกรต้องสูญเสียที่ดินทำกิน ซึ่งกระบวนการทางเศรษฐกิจดังกล่าวถูกเรียกว่า ทุนนิยมค่าเช่า (สุวิทย์ ชีรัสดิลก และคณะ, 2535; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, น.156) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดูเหมือนว่าชาวนาจะเป็นฝ่ายถูกระงับหรือเป็นเหยื่อของการพัฒนาเสียเป็นส่วนใหญ่

เช่นเดียวกับงานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจของชนบทอีสาน ของสุวิทย์ ชีรัสดิลก และคณะ (2533,2535), วิญญู จารัสพันธุ์ (2536) และงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจในภาคเหนือ ของเดโช ไชยทัพ (2539) ที่พบว่ากระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์เป็นตัวเร่งให้ชาวบ้านเข้าสู่ภาวะหนี้สิน อันเนื่องมาจากกระบวนการผลิตที่ต้องใช้เทคโนโลยีต่างๆ เข้ามาช่วยแรงงานคนเพื่อประหยัดเวลาและเพิ่มผลผลิตไม่ว่าจะเป็นรถไถ ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ซึ่งเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้นของชาวนาหรือเกษตรกร ทำให้ต้องกู้หนี้ยืมสินจากแหล่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นนายทุนและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ทำให้ชาวนาบางส่วนโดยเฉพาะชาวนาที่มีฐานะปานกลางและยากจนไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่กระบวนการผลิตดังกล่าวได้ ทำให้เกิดภาวะหนี้สินที่พอกพูนเนื่องจากราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอนประกอบกับขาดแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร นำไปสู่ปัญหาการอพยพเข้าเมืองเพื่อไปขายแรงงานยังที่ต่างๆ ถึงแม้จะมีชาวนาบางส่วนได้พยายามปรับตัวโดยการสร้างความหลากหลายมากขึ้นกล่าวคือ นอกจากการทำเกษตรในไร่นาตัวเองเพียงอย่างเดียวแล้วต้องทำงานอย่างอื่นควบคู่ไปด้วยเช่นการทำงานรับจ้างทั้งในและนอกการเกษตร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ถูกอธิบายว่าเป็นกลยุทธ์ในการปรับตัวเพื่อให้ครัวเรือนหรือวิถีชาวนาดำรงอยู่ได้ โดยย้ำว่าเป้าหมายการผลิตที่สำคัญของชาวนาคือการผลิตเพื่อยังชีพ (มณีมัย ทองอยู่, 2546) เช่นเดียวกับงานของยศ สันตสมบัติ (2546) ที่ชี้ให้เห็นว่า ชาวนาต้องดิ้นรนปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยการทำงานหลายอย่างในตัวคนเดียว เช่นการเป็นชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นชาวนาเมือง และแรงงานข้ามชาติ ฯลฯ ซึ่งยศเรียกลักษณะชาวนาที่มีการปรับตัวกับกระแสทุนนิยมดังกล่าวว่า “ชาวนาผู้ยืดหยุ่น” ขณะที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2546) ผู้นำกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ชี้ให้เห็นว่า นัยของทฤษฎี “ชาวนาผู้ยืดหยุ่น” คือการเสนอภาพของชาวนาผู้กำลังพยายามรักษาเศรษฐกิจแบบครัวเรือนและชุมชนชาวนาเอาไว้ ข้อค้นพบและข้อสรุปดังกล่าว ดูจะ

สอดคล้องกับลักษณะสังคมชานาภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม (moral economy) ของ สก๊อตต์ อยู่มาก ที่มองว่าเป้าหมายของชานาคือการทำการผลิตแบบพอเพียง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังได้นำไปสู่คำอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม เกษตรในไทยและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในประเด็นที่ว่าสังคมชานาหรือเกษตรกรกำลังอยู่ใน กระบวนการก้าวออกจากการผลิตบนที่ดินหรือกระบวนการออกจากสังคมเกษตรกรรม (de-agrarianisation) ผ่านงานของ Rigg (2001) และ McGregor (2007, อ้างถึงใน ทรงชัย ทองปาน , 2557, น.14) ซึ่งข้อเสนอที่สำคัญคือมองว่าสังคมเกษตรในชนบทอยู่ในสภาวะของการก้าวออกจากการผลิตบนที่ดินเพราะระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่ได้หายไปจากชุมชนทำให้ระบบเศรษฐกิจและความสัมพันธ์แบบเดิมในชนบทเคลื่อนออกมาสู่กิจกรรมนอกไร่ นา และยังได้ชี้ให้เห็นลักษณะที่สำคัญ 4 ประการของกระบวนการก้าวออกจากสังคมเกษตรกรรม คือ 1) การเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ทางอาชีพ และวิธีการดำรงชีพของเกษตรกร 2) การย้ายจากชนบทเข้าสู่เมือง รวมถึงการมีรายได้นอกภาค การเกษตรซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสถานะทางเศรษฐกิจ รวมถึงทุน ประสพการณ์และเครือข่ายทาง สังคม 3) การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอาชีพระหว่างรุ่นพ่อแม่กับรุ่นลูก การให้ความสำคัญกับอาชีพ เกษตรที่น้อยลง และ 4) การเพิ่มขึ้นหรือการให้ความสำคัญของกระแสเงินสดที่ใช้จ่ายใน ชีวิตประจำวัน

ดังนั้น จากงานศึกษาที่ผ่านมา จึงอาจกล่าวได้ว่า ภาพลักษณ์หรือการรับรู้เกี่ยวกับ สังคมชานาหรือสังคมชนบทไทย ถูกมองในสองลักษณะคือ

1. สังคมชานา “เป็นเหยื่อของการพัฒนาสมัยใหม่” ภายใต้การพัฒนาแบบทุนนิยม ซึ่งมีผลทำให้สังคมชานาซึ่งแต่เดิมถูกมองว่าเป็นสังคมเครือญาติที่ดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายภายใต้ ระบบเศรษฐกิจและวิถีชีวิตแบบยังชีพถูกทำลายลง พร้อมกับการอพยพเข้าสู่เมืองใหญ่เพื่อเป็น แรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร ถึงแม้จะมีชานาบางส่วนที่ปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่ได้แต่ก็ นับว่าเป็นส่วนน้อย ทำให้สังคมชานามีความแตกต่างทางชนชั้นภายในน้อยมาก พร้อมกับข้อเสนอ หรือคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเกษตรว่าชานากำลังก้าวออกจากการผลิตในสังคม เกษตรกรรม

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมของชานายังถูกมองว่าเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ไม่ ต่างจากอดีต ทั้งนี้ เพราะระบบเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของชานาถูกมองว่าต้องพึ่งพิงกับรัฐ นายทุน พ่อค้าและผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ผ่านเครือข่ายของนักการเมืองอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากอาชีพและวิถีการ ผลิตของชานาในสังคมเกษตรกรรมนั้นล้วนตกอยู่ภายใต้ความเสี่ยงนานัปการ

ถึงแม้งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในช่วงหลังจากที่มีการประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติผ่านมาประมาณสองถึงสามทศวรรษ ก็เริ่มตั้งคำถามกับการ พัฒนาทางเศรษฐกิจและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชนบทในแง่มุมต่างๆ ในฐานะ “เหยื่อของการพัฒนา” ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะงานที่ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนที่ ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการเปลี่ยนผ่านจากชุมชนเกษตรแบบดั้งเดิมสู่ชุมชนภายใต้ เศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในระดับจุลภาคที่ละเอียดขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้ มณีนัย ทองอยู่ (2546, น.19-23) ได้สรุปให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านงานของ ศิวรักษ์ ศิวารมย์ (2558) และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan,1984) ซึ่งศิวรักษ์ ได้ศึกษากระบวนการแตกตัวเป็นชนชั้นของชาวนาในภาคกลางระหว่าง พ.ศ.2485-2524 โดยพบว่าในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ได้มีความแตกต่างทางทรัพย์สินและความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าแต่ก่อนอันเนื่องมาจากหลายปัจจัย นับแต่เกิดการค้าข้าว การส่งออกข้าวโดยการสนับสนุนของรัฐ การสูญเสียที่ดิน การทำให้ที่ดินกลายเป็นการค้า การขยายตัวของการผลิตสินค้าการเกษตรอย่างกว้างขวาง และยังพบว่าชาวนาที่ปลูกข้าวได้แตกออกเป็นสี่กลุ่มคือ ชาวนาเอกระ (peasant proprietor) ชาวนาเช่า (tenant) ชาวนารับจ้าง (wage labour peasant) และชาวนาไร้ที่ดิน (landless peasant) อย่างไรก็ตาม สภาวะที่ชนชั้นชาวนาแตกออกเป็นสองชนชั้น คือชนชั้นเจ้าของที่ดินและคนงานไร้ที่ดินก็ยังไม่ได้เกิดขึ้น ชาวนาที่มีที่ดินทำกิน ยังคงประกอบเป็น ส่วนสำคัญในสังคมหมู่บ้านสามารถดำรงชีวิตและการผลิตแบบชาวนาต่อไปได้ ซึ่งสอดคล้องกับงาน ของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2530) ที่ศึกษากระบวนการเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวแบบเป็นสินค้าใน หมู่บ้านภาคเหนือของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2443-2524 ที่พบว่ากระบวนการกลายเป็นชนชั้น กรรมาชีพได้เกิดขึ้นเพียงบางส่วนเท่านั้น ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก ทำการผลิต โดยอาศัยแรงงานในครอบครัวและเครือข่ายการแลกเปลี่ยนแรงงาน ซึ่งงานเหล่านี้ได้เสนอให้เห็น ประเด็นที่มีความสำคัญ กล่าวคือ แม้เศรษฐกิจชาวนาจะได้ประสานเข้ากับเศรษฐกิจการตลาดแบบทุน นิยมมาอย่างยาวนาน แต่การทำให้การผลิตเป็นแบบสินค้าก็ดี การทำให้ชนชั้นชาวนาเป็นชนชั้น กรรมาชีพก็ดี รวมทั้งการแตกชนชั้นภายในเศรษฐกิจและสังคมชาวนาก็ดี พัฒนาไปช้ามาก

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในพื้นที่ภาคสนาม คือ บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ ผู้วิจัยพบทั้งความเหมือนและความแตกต่างจากความ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมชาวนาจากงานศึกษาต่างๆ ที่กล่าวมา ซึ่งในบทสรุปนี้ อาจแบ่งความ เปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาอีสานในพื้นที่ศึกษาได้เป็น 2 ช่วงเวลาใหญ่ๆ (โดยรวมช่วงเวลาที่ 1 และ 2 ในบทที่ผ่านมาเข้าเป็นช่วงเดียวกัน คือ 1) ช่วงเวลาที่ชาวนายังทำการผลิตเพื่อยังชีพและเริ่มปรับตัว เข้าสู่การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า จนมาถึงช่วงก่อนที่ยางพาราจะเข้ามาในชุมชน ตั้งแต่ปี 2504-

2530 และ 2) ช่วงหลังปี 2530 เป็นต้นมา ที่ยางพาราเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านชาวนา

7.2. ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาก่อนการเข้ามาของยางพารา (2504-2530)

7.2.1. พิษพาดพิงกับการขยายตัวของอำนาจรัฐ

ชาวนาภาคอีสานเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน จากการศึกษาภาคสนามผู้วิจัยพบว่าชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ ในจังหวัดบึงกาฬ ซึ่งอยู่ในเขตอีสานเหนือและอยู่ใกล้ลุ่มน้ำมูล เข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ช้ามากเมื่อเทียบกับชาวนาในบริเวณลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูล เพราะจากงานศึกษาของวิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (2536, น.6-8) นั้นพบว่าชาวนาลุ่มน้ำมูลมีการผลิตเชิงพาณิชย์มาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 แล้วโดยเริ่มต้นจากการผลิตข้าวเพื่อการค้าก่อน เมื่อมีการสร้างทางรถไฟจากโคราชมาถึงอุบลราชธานีในปี 2473 ส่วนชาวนาลุ่มน้ำชีเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ช้ากว่านั้นเล็กน้อย เมื่อเส้นทางรถไฟจากโคราชขยายมายังขอนแก่นในปี 2476 ขณะที่พิษพาดพิงชนดิอื่นนอกจากข้าวก็พบว่าชาวนาลุ่มน้ำชีเริ่มปลูกปอเพื่อการค้าตั้งแต่ปี 2480

แต่จากการศึกษากลับพบว่าชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในช่วงก่อนปี 2505 ยังทำการปลูกข้าวไร่ และนาดำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก นอกจากนั้นชาวนายังทำการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เพื่อการทอผ้าใช้เองในครัวเรือนเป็นส่วนมาก ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์เริ่มมีการนำข้าวจากการผลิตออกไปขายให้กับพ่อค้าหรือโรงสีนอกชุมชนก็เมื่อประมาณปี 2506 ทำให้เชื่อได้ว่าการผลิตหรือระบบเศรษฐกิจของชาวนาในช่วงก่อนหน้านี้ยังคงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ถึงแม้จะพบว่าชาวบ้านมีการขายหรือการแลกเปลี่ยนสินค้ากันภายในชุมชนและกับชุมชนใกล้เคียงอยู่บ้างแต่ก็นับว่าน้อยมาก ซึ่งส่วนมากจะเป็นการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าเล็กๆ น้อยๆ โดยพ่อค้าเร่ที่เป็นคนญวนในเมืองบึงกาฬที่เดินทางเท้าเอาสิ่งของใช้ในชีวิตรประจำวัน ทั้งนี้ น่าจะมาจากสาเหตุคือการขาดเส้นทางการคมนาคมเพื่อใช้ขนส่งสินค้าและการเดินทาง ประกอบกับวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาที่พึ่งพิงทรัพยากรจากธรรมชาติที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ แต่หลังจากนั้น เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2510 ชาวบ้านจึงเริ่มนำปอเข้ามาปลูกเพื่อการค้า พร้อมๆกับการขยายตัวของอำนาจรัฐผ่านโครงการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาความมั่นคงอันเนื่องมาจากภัยคอมมิวนิสต์ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในพื้นที่บริเวณรอบป่าภูสิงห์ ทางกรมได้เริ่มเอารถไถมาบุกป่าทำทางเข้าหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในช่วงปี 2500-2510 คือการอพยพของชาวนาจากพื้นที่จังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน เข้ามาสู่หมู่บ้านนาสิงห์และหมู่บ้านใกล้เคียงตั้งแต่ช่วงต้นปี 2500 เป็นต้นมา พร้อมกับการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในเชิงพาณิชย์ในต้นปี 2510 ดังกล่าว การอพยพของประชากรและการเข้ามาของพืชพาณิชย์จึงนับว่านำมาสู่การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเกษตรรวมถึงทางภูมิทัศน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในพื้นที่เป็นอย่างมาก เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพของหมู่บ้านนาสิงห์ในอดีตนั้นก่อนปี 2500 นั้น เป็นเพียงชุมชนขนาดเล็กซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติโดยมีป่าไม้ที่รู้จักกันในชื่อว่าป่าดงดิบกะลา ป่ากุสุมังและป่าดงสีชมพูตั้งอยู่โดยรอบ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือการลดลงของพื้นที่ป่าไม้โดยรอบชุมชนอันเนื่องมาจากการเข้าไปบุกเบิกทำการเกษตรเพื่อการค้า จนต่อมารัฐบาลต้องได้ประกาศพื้นที่ป่าเหล่านี้ให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติในปี 2510 และประกาศเป็นเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรในระยะเวลาต่อมา

7.2.2 พืชพาณิชย์กับการว่าจ้างแรงงานในหมู่บ้าน

การปลูกหรือผลิตปอเพื่อการค่านั้นประกอบด้วยหลายขั้นตอน โดยเฉพาะขั้นตอนการลอกปอนั้น เป็นขั้นตอนที่ลำบากและใช้เวลานานมากที่สุด ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมากตามไปด้วย เพราะเมื่อครีวเรือนของเกษตรกรจำนวนมากในหมู่บ้านต่างหันมาปลูกปอมากขึ้น ซึ่งโดยมากก็จะทำการปลูกและเก็บผลผลิตในเวลาพร้อมๆ กันจึงทำให้เกิดความต้องการด้านแรงงานและนำมาสู่การว่าจ้างแรงงานอย่างเป็นกิจจะลักษณะขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่ชาวบ้านจะปลูกข้าวเป็นพืชหลักเพื่อการบริโภค อาจจะเป็นข้าวไร่หรือข้าวนาดำ ขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่ ซึ่งจากการศึกษาการทำนาของชาวนาในบ้านนาสิงห์ในอดีตพบว่า ชาวนาจะนิยมปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านหลากหลายพันธุ์ ซึ่งพบว่ามีประมาณ 11 สายพันธุ์แต่ละพันธุ์จะมีอายุการเจริญเติบโตและการเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน ดังนั้น เมื่อผลผลิตข้าวแต่ละสายพันธุ์ออกไม่พร้อมกันชาวนาแต่ละครัวเรือนก็จะค่อยๆ ทำการเกี่ยวกับผลผลิตโดยไม่เร่งรีบมากนัก จึงไม่มีความจำเป็นต้องจ้างแรงงานในการเกี่ยวข้าว ถึงแม้ว่าจะมีบ้างในบางครั้งที่มีความจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากครัวเรือนอื่นมาช่วย ก็จะเป็นในลักษณะขอแรงกันมากกว่า แต่เมื่อชาวนาได้นำปอมาปลูกเพื่อการค้าและเกิดการว่าจ้างแรงงานขึ้นนั้น พบว่ามีทั้งการจ้างแบบรายวันและการว่าจ้างตามผลผลิตที่แต่ละคนทำได้ ซึ่งค่าจ้างรายวันในยุคดังกล่าวจะจ้างกันวันละ 5-6 บาท ส่วนราคาปอที่พ่อค้ารับซื้อในช่วงเวลาดังกล่าวพบว่ามีตั้งแต่ราคากิโลกรัมละ 3-6 บาท ซึ่งราคาในแต่ละรอบปีจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับ

ปริมาณผลผลิตและความต้องการของตลาดโลก “ช่วงแรกๆ ที่ปลูกก็ราคาดีอยู่นะ ลงไป 20 กว่าไร่ ก็ได้เงินหลายพัน ได้เงินเกือบหมื่นละ ปีต่อไปก็พากันปลูกใหญ่เลย” (พ่อถวิล เอื้อทรัพย์ไพบุลย์, สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2560) แต่ในช่วงท้ายๆ ทศวรรษดังกล่าว ราคาปอก็เริ่มตกลงเรื่อยๆ ประกอบกับผลผลิตต่อไร่ของปอเริ่มลดลงเช่นกัน เนื่องมาจากคุณภาพดินที่ลดต่ำลง จนในที่สุดชาวบ้านก็เริ่มเลิกปลูกปอในช่วงปลายทศวรรษ 2510 นั้นเอง ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลการเลิกปลูกปอไม่ต่างกันมากนัก “ราคาเริ่มตก ราคาไม่ดีเหมือนปลูกตอนแรกๆ” (พ่อคำผ่าน โตทรายมูล, สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2560) “ปลูกอยู่หลายปีนะ 8 ปี 9 ปี ดินมันเสื่อม พอค้าที่มาซื้อก็มีน้อยลง ราคาก็ไม่ค่อยดี” (พ่อประยูร วงเวียน, สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2560)

7.2.3 ชาวนา ประสบการณ์ ความหวังและการลงทุน

เมื่อชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ได้เรียนรู้ว่าปอไม่สามารถที่จะสร้างความมั่นคงให้แก่ชาวนาได้ สิ่งที่ชาวนาทำคือมองหาพืชตัวใหม่ๆ ที่รัฐบาลได้นำเข้ามาและส่งเสริมให้ประชาชนได้ปลูก โดยมีความหวังว่าพืชตัวใหม่จะสร้างอนาคตที่ดีกว่าเดิม จึงหันมาปลูกมันสำปะหลังแทนในช่วงต้นทศวรรษ 2520 นั้นแสดงให้เห็นว่าชาวนาเองก็พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและกระบวนการผลิตใหม่ๆ อยู่เสมอเช่นกัน ชาวนาจึงไม่ใช่กลุ่มคนหรือสังคมที่จำกัดตัวเองอยู่เฉพาะวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมแบบเดิมๆ ดังที่ Edward C. Banfield มองว่าชาวนานั้นเป็นกลุ่มคนที่กักขังตัวเองไว้ภายใต้ “วัฒนธรรมของความยากจน” อยู่ตลอดเวลา และมีข้อน่าสังเกตจากการศึกษาในงานชิ้นนี้ว่า กลุ่มเกษตรกรที่ตัดสินใจอมรับเอาพันธุ์พืชใหม่ๆ หรือเทคนิควิธีการเพาะปลูกใหม่ๆ มาใช้ในชุมชนในช่วงแรกๆ ไม่ว่าจะเป็น ปอ มันสำปะหลัง หรือยางพาราในยุคต่อมา มักจะเป็นครัวเรือนเกษตรกรชาว “ไทครัว” มากกว่า “ไทบ้าน” ข้อนี้ อาจอธิบายได้ว่ากลุ่มชาวนาที่มีประสบการณ์ในการทำงานหรือทำการเกษตรจากหลายพื้นที่ผ่านการอพยพเคลื่อนย้ายจากที่ต่างๆ นั้นไม่ใช่กลุ่มคนที่ลุ่มเหลว แต่เป็นกลุ่มคนที่ได้ผ่านบทเรียนและประสบการณ์ต่างๆ และได้นำมาปรับใช้อยู่ตลอดเวลา ซึ่งผู้วิจัยมองว่า “ชาวนาอีสาน” นั้นมีลักษณะของการเป็นนักต่อสู้, นักแสวงโชคหรือกลุ่มคนที่แสวงหาโอกาสเพื่อความมั่นคงในชีวิตผ่านการอพยพเคลื่อนย้ายเพื่อหนีจากความทุกข์ยากอันเกิดจากสภาพภูมิประเทศหรืออำนาจรัฐมาตั้งแต่อดีต ดังนั้น การเดินทาง ความหวังและประสบการณ์ น่าจะมีส่วนช่วยให้ชาวนาเหล่านี้สามารถปรับตัวและยอมรับสิ่งใหม่ๆ ได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งจะได้ชัดเจนขึ้นในยุคต่อมาเมื่อสังคมชาวนาของหมู่บ้านนาสิงห์ได้ปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ภายใต้การผลิตยางพารา โดยผู้นำเกษตรกรที่เป็นหนึ่งในชาวนาอพยพรุ่นแรกๆ ของหมู่บ้านนาสิงห์ในฐานะผู้จุดประกายความคิดให้กับชาวนาคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน

7.2.4 พืชพาณิชย์กับการเข้ามาของเส้นทางคมนาคมและพ่อค้าคนกลาง

หลังจากพืชเศรษฐกิจคือปอเข้ามาในหมู่บ้านประมาณปี 2509 พร้อมๆกับการเริ่มก่อตัวขึ้นของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในพื้นที่บริเวณรอบป่าภูสิงห์ ในเวลานั้นถนนหนทางที่เชื่อมโยงจากตัวอำเภอศรีวิไลก็เข้ามาถึงหมู่บ้านพร้อมกับบรรดาทุกผลผลิตการเกษตรและพ่อค้าคนกลางที่หมุนเวียนกันเข้ามาภายในชุมชน และเมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2510 ที่มันสำปะหลังเข้ามาในหมู่บ้านประมาณปี 2517 ผ่านพวกพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อผลผลิตปอในช่วงก่อนหน้านี้ เนื่องจากในยุคดังกล่าวชาวนาเริ่มมีการติดต่อค้าขายกับโลกภายนอกมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่หลากหลายตามมารวมถึงพันธุ์พืชชนิดใหม่ๆ ที่เป็นที่นิยมหรือรัฐบาลส่งเสริมในเวลานั้น รวมถึงแหล่งทุนต่างๆ จากพ่อค้าคนกลาง ดังที่พ่อปู่ดิษฐ์ ได้เล่าให้ฟังว่า “มีพวกนายฮ้อย (พ่อค้าเร่หรือพ่อค้าคนกลาง) เอาพันธุ์ปอ พันธุ์มันมาขายให้ชาวบ้าน ถ้าไม่มีเงินก็ให้ติดไว้ก่อน มีคนในหมู่บ้านนาสิ่งนี้ละพามา เป็นนายหน้า” เมื่อราคาปอเริ่มตกต่ำ ชาวนาก็เริ่มนำมันสำปะหลังมาปลูกทดแทน ซึ่งในช่วงแรกราคามันสำปะหลังเมื่อเทียบผลผลิตกับปอแล้วก็ถือว่าดีกว่ามาก “มาปลูกมันนี่ละ ได้จับเงินหมื่น แต่ก่อนขายข้าว ขายปอก็ได้ครั้งละไม่กี่พันบาทนะ ” (พ่อปู่ดิษฐ์ สายสอน, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2530) ประกอบกับขั้นตอนการปลูกมันจนถึงการเก็บผลผลิตนั้นสะดวกสบายกว่าปลูกปอมาก ทำให้เกษตรกรต่างทำการบุกเบิกแผ้วทางป่ากันจนโล่งเตียนเพื่อขยายพื้นที่การเกษตร จนมีลี้ที่พูดกันติดปากโดยทั่วไปว่า “มันมาป่าแตก”

การเข้ามาของมันสำปะหลังมาพร้อมกับเทคโนโลยีใหม่ๆ ทางเกษตรที่ชาวบ้านไม่เคยใช้มาก่อน ไม่ว่าจะเป็นการว่าจ้างรถไถเพื่อปรับพื้นที่เตรียมดินก่อนเพาะปลูก น้ำยาฆ่าเชื้อราสำหรับใช้แช่ท่อนพันธุ์มันสำปะหลัง โดยเฉพาะการเข้ามาของปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตผ่านการส่งเสริมจากภาครัฐบ้าง จากพ่อค้าร้านขายปุ๋ยในเมืองบ้าง จากพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อผลผลิตบ้างที่มักจะมาพร้อมกับพันธุ์พืชและปุ๋ยเคมีสูตรต่างๆ ที่เป็นที่นิยม เนื่องจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวบนที่ดินแปลงเดิมซ้ำๆ กันทุกปีเริ่มทำให้ดินเสื่อมคุณภาพลง สิ่งเหล่านี้ นับเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้นในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ แต่พอเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2520 ราคา มันสำปะหลังก็เริ่มตกลงอย่างต่อเนื่องเช่นเดิม ขณะที่ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนเริ่มสูงขึ้น เนื่องจากต้นทุนการผลิตทางด้านการเกษตรและค่าครองชีพที่สูงขึ้นเรื่อยๆ อันเนื่องมาจากวิถีชีวิตที่เริ่มเปลี่ยนไป ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินที่สะสมขึ้นทุกปี ชาวบ้านเริ่มทยอยเลิกปลูกมันสำปะหลัง เพราะไม่คุ้มกับค่าแรงและการลงทุน แต่การทำนาปลูกข้าวก็ยังคงเป็นอาชีพหลักอยู่เช่นเดิม เพียงแต่วิธีการทำนาจะเริ่มเปลี่ยนไป จากที่แต่ก่อนจะนิยมปลูกข้าวไร่กันมาก แต่เมื่อภายหลังจากที่ชาวบ้านได้รับเอาพืชพาณิชย์มาปลูก การผลิตของชาวบ้านก็ได้ถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่มากขึ้น โดยชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับการทำนามากขึ้นโดยเฉพาะการ

ทำนาคำแทนการปลูกข้าวหวานหรือปลูกข้าวไร่ ซึ่งชาวนาเริ่มเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวจากแต่ก่อนเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นบ้านมาเป็นพันธุ์ข้าวเจ้าที่รัฐเข้ามาส่งเสริมคือพันธุ์ กข. ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นเนื่องจากได้เปลี่ยนจากการทำเพื่อการบริโภคในครัวเรือนมาเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น

7.2.5 ชาวนากับการอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง

สามทศวรรษแรก นับแต่รัฐได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี 2504 เป็นต้นมา ภาคอีสาน ได้ถูกให้ความสำคัญจากรัฐมากขึ้น เนื่องมาจากเหตุผลทางการเมืองและความมั่นคงเป็นสำคัญ ซึ่งรัฐได้ใช้หลายวิธีการ ทั้งทางการต่อสู้ด้วยกำลังทหารและวิธีการทางด้านการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการตัดถนนสายต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างจังหวัดในภาคอีสาน การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการค้า เช่น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง อ้อยและข้าวโพดเป็นต้น การขยายตัวของหน่วยงานภาครัฐจากส่วนกลางลงไปยังพื้นที่ส่วนภูมิภาคในด้านต่างๆ แต่อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของรัฐในภาคอีสานดังกล่าว ทรงชัย ทองปาน (2557, น.83) มองว่าเป็นไปเพื่อเสริมสร้างกระบวนการสร้างชาติและการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากกว่าอย่างอื่น โดยเฉพาะนโยบายที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวก่อให้เกิดการอพยพและการเคลื่อนย้ายของชาวนาเพื่อขยายพื้นที่ทำกินโดยการบุกเบิกป่าเป็นจำนวนมาก และในเวลาต่อมา กลับพบว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นตัวเร่งให้ชาวนาเข้าสู่ภาวะหนี้สิน นำไปสู่ปัญหาการอพยพเข้าเมืองเพื่อไปขายแรงงานยังที่ต่างๆ จำนวนมาก

ขณะที่ชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ในยุคดังกล่าว ในแง่การการอพยพของแรงงานแล้วก็ได้ไม่ได้แตกต่างจากชาวนาในภาคอีสานและพื้นที่อื่นๆ มากนัก ถึงแม้จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับสถานการณ์ของหมู่บ้านในยุคดังกล่าวจะไม่ได้เลวร้ายอย่างที่ปรากฏในงานที่ศึกษาในพื้นที่อื่นๆ มากนัก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปัญหาหนี้สิน หรือการที่ชาวนาได้ขายที่หรือสูญเสียที่ดินทำกินให้กับพ่อค้าหรือนายทุน เพราะพบว่ามีชาวนาที่สูญเสียที่ดินทำกินในชุมชนอันเนื่องมาจากปัญหาหนี้สินในยุคของการผลิตเชิงพาณิชย์ในช่วงเวลาดังกล่าวจำนวนน้อยมาก ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์กำนันและผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนนาสิงห์ในปัจจุบันที่บอกว่าเกษตรกรที่เป็นลูกบ้านในทุกครัวเรือนต่างมีที่ทำกินกันทุกครัวเรือน แต่อาจมากหรือน้อยต่างกันไป ยกเว้นการสูญเสียที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรในยุคการปลูกยางพาราในปัจจุบัน ที่พบว่ามีจำนวน 2-3 ครัวเรือนเท่านั้น และหนึ่งในนั้นได้กลายเป็นเกษตรกรไร้ที่ดินโดยเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางของเพื่อนบ้าน

การอพยพของชาวบ้านในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนมากจะให้เหตุผลในการอพยพที่ใกล้เคียงกัน เช่น “หาเงินได้สะดวกกว่าอยู่บ้าน” หรือ “อยู่บ้านก็ไม่รู้จะทำอะไร ไม่มีงานให้ทำ” “ทำนาแค่ปีละครั้ง ไปหางานทำข้างนอกดีกว่า” ขณะที่บางคนกลับมีเหตุผลที่ต่างออกไป เช่น พ่อสาร ไชยยศ อดีตสหยาที่เคยเข้าไปพร้อมกับพวกคอมมิวนิสต์บนภูสิงห์ ให้เหตุผลว่า “เบื่อ พวก

เจ้าหน้าที่ พวกทางการเมืองมาสนใจ คอมมิวนิสต์จบไปแล้วก็จริง แต่ก็ยังหวาดระแวงกันอยู่ เดียวคนนั้น เดียวคนนี้เข้ามาถาม มาหาข้อมูล เลยเบื่อ หนีไปทำงานภาคใต้ซะเลย” (พ่อसार ไชยยศ, สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2559)

ในช่วงประมาณปี 2526-2535 ชาวบ้านนาสิงห์ได้อพยพไปหางานทำยังต่างถิ่นจำนวนมาก ซึ่งลักษณะของการไปทำงานจะมีสองลักษณะคือหนึ่งจะไปหางานทำในช่วงหน้าแล้งครวละหนึ่งเดือนถึงสองเดือน กับอีกลักษณะหนึ่งคืออพยพไปทำงานเป็นเวลานาน ตั้งแต่หนึ่งปีไปจนถึงห้าหรือหกปี ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มคนที่อพยพได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ (1) กลุ่มที่หนึ่งจะอพยพเข้าไปหางานทำที่กรุงเทพฯ โดยส่วนมากจะเป็นกลุ่มวัยรุ่นและวัยทำงาน โดยไปเป็นกรรมกรก่อสร้างและทำงานโรงงาน (2) กลุ่มที่สอง จะไปทำงานที่ต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศสิงคโปร์ กับประเทศซาอุดีอาระเบีย แต่การเดินทางไปขายแรงงานยังต่างประเทศ จำเป็นต้องใช้ค่าใช้จ่ายจำนวนมากในการเดินทาง บางครัวเรือนต้องลงทุนโดยการขายข้าวหมดทั้งเล้าหรือยอมขายที่บางส่วน เพื่อเป็นทุนในการไปขายแรงงานยังต่างประเทศ (พ่อไสว ช่วยศรี, แม่สมหวัง ไกรรัตน์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2560) และ (3) กลุ่มสุดท้าย คือกลุ่มที่ไปทำงานรับจ้างถางป่า ตัดหญ้าและทำสวนยางที่ภาคใต้ ซึ่งในช่วงแรก มักเป็นกลุ่มคนที่มีอายุเลยวัยกลางคนหรือมีอายุมากหน่อย เพราะไม่อยากเข้าไปหางานทำยังเมืองใหญ่ เพราะรู้สึกไม่คุ้นเคย

การอพยพหรือการเคลื่อนย้ายแรงงานของชาวนาจากหมู่บ้านในภาคอีสานเพื่อไปทำงานยังพื้นที่ต่างๆ ทั้งภายในและต่างประเทศ ถูกมองว่าเป็นการปรับตัวเพื่อรองรับกับผลกระทบจากการพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าวซึ่งชาวนาสวนมากไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมสมัยใหม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ดังกล่าว นับว่าเป็นการเปิดประสบการณ์ด้านต่างๆ ของชาวนาให้ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เกือบทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมถึงค่านิยมและวิถีการบริโภคแบบสังคมเมืองติดตัวกลับมาด้วย เมื่อแรงงานเหล่านี้กลับมาสู่หมู่บ้านอีกครั้งในทศวรรษต่อมา โดยการที่เกษตรกรบางส่วนที่ไปทำงานรับจ้างตามสวนยางที่ภาคใต้ ในเวลาต่อมาได้เป็นกลายเป็นกลุ่มผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านนาสิงห์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการเป็นผู้นำในการนำยางพาราเข้ามาปลูกในพื้นที่ ก่อนที่ภาครัฐจะเข้ามาเป็นเวลาถึง 4-5 ปี ดังนั้นการมองสังคมชาวนาในงานศึกษาชิ้นนี้ จึงไม่ได้มองสังคมชาวนาเพียงว่าเป็น “เหยื่อของการพัฒนา” ภายใต้อิทธิพลของการค้าในระบบทุนนิยม หรือมอง “การอพยพของชาวนา” เพียงว่าเป็นกลยุทธ์ของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือนชาวนาเท่านั้น แต่พยายามมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาให้เห็นถึงความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ต่อจากยุคดังกล่าว โดยมองชาวนาในฐานะปัจเจกผู้กระทำการ (Agency) ที่สามารถเข้าไปต่อรอง ต่อต้านและมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงอำนาจกับรัฐ

หรือโครงสร้างของสังคมอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน การอพยพของชาวนาจึงเป็นทั้งผลลัพธ์ที่เกิดจากการพัฒนาในยุคดังกล่าว ขณะเดียวกันก็เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้โลกกว้างของชาวนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดังที่ ชาร์ล เอฟ คายส์ (2552, น.101-102) มองว่าการอพยพมาเป็นแรงงานในเมืองหลวงของชวานานั้นได้ถูกทำให้รับรู้ถึงความแตกต่างทางด้านชนชั้นชาติพันธุ์ รวมถึงสำนึกในเรื่องวัฒนธรรมและปัญหาร่วมที่คนภาคอีสานประสบอยู่ร่วมกัน ซึ่งประสบการณ์ดังกล่าวมีผลต่อการสร้างและหล่อหลอมทัศนคติทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในยุคต่อมาอย่างปฏิเสธไม่ได้

เราอาจสรุปภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานในพื้นที่ศึกษาในช่วงประมาณ 3 ทศวรรษแรกนั้นได้ว่า ในด้านเศรษฐกิจยังคงยึดการผลิตข้าวและพืชเชิงเดี่ยวซึ่งมีอายุสั้นเพื่อค้าขายและบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ถึงแม้ในช่วงต้นทศวรรษแรกรัฐจะเป็นตัวเร่งให้ชาวนาปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจการค้ามากขึ้น ผ่านการส่งเสริมการผลิตพืชชนิดต่างๆ ในเชิงพาณิชย์ พร้อมๆกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคมในพื้นที่เพื่อแก้ปัญหาด้านความมั่นคงและเป็นเส้นทางเชื่อมโยงทางการค้า แต่ชวานาก็ยังไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่การผลิตภายใต้เศรษฐกิจสมัยใหม่หรือเศรษฐกิจในระบบทุนได้มากนัก ทั้งนี้ อาจมาจากปัญหาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานและการตลาดที่รองรับผลิตทางการเกษตรจากพืชชนิดต่างๆ ที่รัฐเข้าไปส่งเสริมที่ยังมีอยู่น้อย และปัญหาใหญ่คือพืชเชิงเดี่ยวชนิดต่างๆ เหล่านี้ขึ้นอยู่กับปริมาณความต้องการของตลาดโลก ทำให้ในระยะต่อมาชาวนาส่วนมากต้องอพยพเคลื่อนย้ายไปขายแรงงานตามเมืองใหญ่ต่างๆ เพื่อพุงครอบครัวไว้ ทำให้เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างชัดเจนระหว่างเมืองกับชนบท ขณะที่ความแตกต่างภายในของชวานาก็มีอยู่น้อยมาก เพราะชาวนาส่วนมากไม่สามารถที่จะปรับการผลิตเพื่อทำการสะสมทุนภายใต้ระบบทุนนิยมได้ ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพิงรัฐ ผู้นำท้องถิ่นหรือเครือข่ายนักการเมืองในพื้นที่ในลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อยู่มากในการเข้าถึงบริการจากภาครัฐในด้านต่างๆ แต่อย่างไรก็ตามชวานาเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในเมื่อชาวนาเริ่มรับเอาอย่างพาราเข้ามาปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจหลักเพื่อการค้า ซึ่งเริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นไป

7.3. ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาหลังการเข้ามาของยางพารา (2530-2560)

7.3.1 กระบวนการเปลี่ยนแปลงในระยะแรก

ถึงแม้ยางพาราจะถูกนำเข้ามาปลูกในภาคอีสานตั้งแต่ปี 2521 โดยหน่วยงานจากภาครัฐก็จริง แต่ในระยะแรกก็เป็นเพียงโครงการศึกษาทดลองว่ายางพาราจะสามารถ

ปลูกและให้ผลผลิตในภาคอีสานได้จริงหรือไม่ จนเมื่อเข้าสู่ปี 2530 รัฐจึงได้เริ่มมีนโยบายในการส่งเสริมการปลูกยางพาราให้กับเกษตรกรในภาคอีสาน ผ่านโครงการอีสานเขียว ด้วยเหตุผลที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น “พืชเศรษฐกิจที่จะสร้างรายได้และความมั่นคง” หรือ “พืชเศรษฐกิจที่จะช่วยสร้างระบบนิเวศหรือเพิ่มป่าพื้นที่สีเขียว” อย่างไรก็ตามโครงการดังกล่าวในระยะแรก ก็จำกัดตัวอยู่เฉพาะในเขตพื้นที่นิคมสร้างตนเอง ซึ่งในภาคอีสานมีอยู่ 3 แห่งเท่านั้น คือนิคมสร้างตนเองโพธิ์พิสัย จ.หนองคาย นิคมสร้างตนเองเชียงพิณ จ.อุดรธานี และนิคมสร้างตนเองอำเภอมุกดาหาร จ.นครพนม แต่ดูเหมือนว่าในระยะแรกที่รัฐมีนโยบายส่งเสริมในช่วงต้นปี 2530-2540 นั้นยางพาราจะได้รับการตอบสนองจากเกษตรกรในภาคอีสานค่อนข้างน้อยมาก เนื่องมาจากความไม่มั่นใจในพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ทั้งในเรื่องของพื้นที่ สภาพอากาศ องค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตยางพารา โดยเฉพาะเรื่องของตลาดและราคา

แต่กลับพบว่าผู้ที่นำยางพาราเข้ามาปลูกในหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกนั้นกลับเป็นชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์ที่เคยไปเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางที่ภาคใต้ตั้งแต่ปี 2529 แล้ว ซึ่งเป็นการนำเข้ามาปลูกเองก่อนที่จะมีหน่วยงานจากภาครัฐเข้ามาส่งเสริมในหมู่บ้านเป็นเวลาถึง 4 ปี จนในปัจจุบันเกษตรกรในหมู่บ้านเกือบทุกครัวเรือนได้หันมาปลูกยางพาราเป็นพืชที่สร้างรายได้หลักให้กับครัวเรือนเกษตรกรทั้งในระดับหมู่บ้านและในระดับจังหวัดอย่างชัดเจน เห็นได้ชัดจากจำนวนพื้นที่ปลูกยางพาราของเกษตรกรในจังหวัดบึงกาฬที่มีจำนวน 775,994 ไร่ ซึ่งเป็นจังหวัดที่ปลูกยางพารามากที่สุดในภาคอีสาน ขณะที่ภาคอีสานก็มีเนื้อที่ปลูกยางพาราเพิ่มเป็น 4.4 ล้านไร่ เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 5.4 คิดเป็นร้อยละ 19.8 ของประเทศ รองลงมาจากภาคใต้ที่มีพื้นที่ปลูกยางประมาณ 13.9 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 62.8 ของทั้งประเทศ (สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2558)

ดังนั้น การเปลี่ยนการผลิตจากข้าวมาเป็นยางพารา จึงมีผลทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่มีลักษณะแตกต่างจากข้าวและพืชไร่ชนิดอื่นๆ ที่ชาวนาเคยปลูกมาทั้งในเรื่องของระยะเวลาการเพาะปลูก การดูแลรักษา การเก็บผลผลิตรวมถึงด้านการตลาดและราคา โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่และเวลาการทำงาน จากที่ชาวนาจะทำนาตามฤดูกาลในเวลากลางวัน ซึ่งจะใช้แรงงานและระยะเวลาในการทำงานอย่างเต็มที่เพียงไม่กี่เดือนในแต่ละปี ต้องเปลี่ยนมาทำงานในสวนยางพาราในเวลากลางคืน ซึ่งต้องใช้แรงงานทุกวันตลอดทั้งปี ซึ่งล้วนมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในระดับครอบครัวและความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะได้ทำให้ระบบเศรษฐกิจของ

ชุมชนเชื่อมโยงเข้ากับระบบเศรษฐกิจตลาดหรือระบบทุนมากขึ้น เนื่องจากการผลิตพืชเศรษฐกิจอุตสาหกรรมยางพารานั้น ได้ก่อให้เกิดการค้าและอุตสาหกรรมขนาดต่างๆ ตามมาอีกมากมายทั้งในระดับชุมชนและระดับจังหวัด เกษตรกรในฐานะผู้ผลิตต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนในฐานะผู้รับซื้อผลผลิต โรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปยางพาราขนาดใหญ่ในจังหวัดซึ่งมีถึง 8 โรงงาน รวมทั้งหน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่จากภาครัฐ เช่น การยางแห่งประเทศไทย รวมถึงธนาคารต่างๆ ในฐานะแหล่งเงินกู้ที่สำคัญ ขณะที่ชาวบ้านเองก็มีการเรียนรู้การรวมกลุ่มบนฐานของผลประโยชน์ตัวเองผ่านกลุ่มชาวสวนยางในแต่ละหมู่บ้าน เพื่อทำหน้าที่ต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง

ปรากฏการณ์การหวนกลับมาให้ความสำคัญกับการผลิตในภาคการเกษตรของชาวนาหรือเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าว จึงนับเป็นการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาจากในยุคก่อนหน้านี้อย่างแท้จริง จากที่เกษตรกรต่างละทิ้งที่นาหรือการผลิตในภาคการเกษตรเพื่อไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่จำนวนมาก จนเกิดเป็นข้อเสนอและข้อถกเถียงในทางวิชาการว่าสังคมชาวนาหรือสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตภาคการเกษตรบนที่ดินในฐานะเกษตรกรรายย่อยนั้น กำลังถูกกลืนและกำลังสูญหายไป เพราะได้หันมาสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองและปรับตัวเข้าสู่อาชีพอื่นๆ นอกภาคเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นทุกขณะ แต่จากปรากฏการณ์ในพื้นที่วิจัยได้แสดงให้เห็นว่าสังคมชาวนาในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างหลากหลายกันไปขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ ความพร้อมของเกษตรกร รวมถึงนโยบายรัฐและความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมที่จะรองรับการผลิตในภาคการเกษตรของแต่ละพื้นที่ กระแสการกลับมาให้ความสนใจในการทำการผลิตในภาคการเกษตรของชาวนาในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2540 ที่ชาวนาเริ่มหันมาปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลักเพื่อป้อนอุตสาหกรรมสมัยใหม่กันมากขึ้น ได้ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญตามมาคือ

(1) ได้ทำให้ที่ดินทำกินกลับมามีความสำคัญและเป็นที่ต้องการในการครอบครองอีกครั้ง ทั้งจากกลุ่มนายทุนภายนอกและเกษตรกรทั่วไปที่มีศักยภาพ ซึ่งมีผลต่อการแตกตัวทางชนชั้นภายในสังคมชาวนาในระยะเวลาต่อมา โดยเฉพาะครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์กลุ่มที่เป็นผู้นำเดิมและกลุ่มที่ปรับเข้าสู่การผลิตยางพาราก่อนครัวเรือนกลุ่มอื่นๆ นั้น ได้สะสมทุนโดยการขยายที่ดินเพิ่มเป็นจำนวนมาก จนเกิดความแตกต่างทางฐานะจากครัวเรือนกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน

(2) การกลับมาของแรงงานรับจ้างในต่างถิ่นสู่แรงงานในสวนยางของครัวเรือนและของชุมชน เนื่องจากการทำสวนยางหรือการกรีดยางต้องใช้แรงงานเกือบทุกวัน เป็นเวลาตลอดทั้งปี ยกเว้นในช่วงหน้าแล้งที่เกษตรกรอาจหยุดพักหน้ายางเป็นเวลา 1-3 เดือน อย่างไรก็ตาม

ตาม การหวนกลับของแรงงานก็เกิดขึ้นไม่พร้อมกัน ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาของการเปิดกริดของแต่ละครอบครัว โดยเฉพาะหลังปี 2550 เป็นต้นมาที่ความต้องการแรงงานได้เพิ่มขึ้นอย่างสูงมาก โดยเฉพาะครัวเรือนที่ปลูกยางในบ้านนาสิงห์ ที่มีที่มากกว่า 15 ไร่ขึ้นไป ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่มีที่ดินตั้งแต่ 16-30 ไร่ และกลุ่มที่มีที่ดินตั้งแต่ 31-100 ไร่ รวมกันมีจำนวนมากถึง 371 ราย (ครัวเรือน) ซึ่งครัวเรือนเหล่านี้มีความต้องการแรงงานในสวนยางเป็นจำนวนมาก เนื่องจากจำนวนสวนยางที่มีมากเกินกำลังของแรงงานครัวเรือนที่มี

7.3.2 สังคมของชาวนาในปัจจุบัน

การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางการเกษตรจากข้าวมาเป็นยางพาราได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในพื้นที่ในลักษณะที่สำคัญ 3 ลักษณะ คือ

7.3.2.1. การเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ

จากข้อมูลของสำนักงานจังหวัดบึงกาฬในปี 2557 พบว่าจังหวัดบึงกาฬ มีพื้นที่ทั้งหมด 2,691,098 ไร่ โดยแบ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมจำนวน 1,666,023 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 53 ของพื้นที่ทั้งหมด ในส่วนของพื้นที่เกษตรกรรมนั้นพบว่าเป็นพื้นที่ปลูกยางพารามากที่สุด จำนวน 775,994 ไร่ รองลงมาคือพื้นที่ปลูกข้าว จำนวน 670,497 ไร่ ส่วนพื้นที่ปลูกพืชไร่อื่นนั้นมีประมาณ 44,383 ไร่ โดยพืชไร่ที่นิยมปลูกคือมันสำปะหลัง นอกนั้นเป็นพืชอื่นๆ เช่น ไม้ผล ไม้ยืนต้น เป็นต้น จำนวน 149,646 ไร่ การเข้ามาของยางพาราจึงนับเป็นการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางการเกษตรแบบเดิมที่ในอดีตชาวนาจะทำการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันรายได้หรือเศรษฐกิจหลักของชาวนาจะอิงอยู่บนฐานการผลิตยางพาราเป็นสำคัญ เนื่องจากมีรายได้ประจำและผลตอบแทนที่สูงเมื่อเทียบกับเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ และจากข้อมูลของสำนักงานจังหวัดบึงกาฬ (2557) พบว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดบึงกาฬ ในช่วงปี พ.ศ. 2555 มีมูลค่าสูง 30,043 ล้านบาท ส่วนผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัว เท่ากับ 83,803 บาท/คน/ปี สำหรับสาขาการผลิตที่สำคัญ ได้แก่ สาขาเกษตรกรรม โดยมีสินค้าเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ยางพารา รองลงมาคือสาขาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่มีมูลค่าการลงทุนมากที่สุดในปี 2557 พบว่ามาจากอุตสาหกรรมเกษตรเช่นกัน โดยเฉพาะอุตสาหกรรมทำผลิตภัณฑ์ยาง ซึ่งประกอบด้วยการผลิตยางแท่ง STR 20 การผลิตยางเครป เป็นหลัก รองลงมาได้แก่ ผลิตภัณฑ์ยางเข้มข้น ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนโรงงานทั้งสิ้น 8 โรงงาน มีเงินลงทุน 2,526.790 ล้านบาท ไปสู่การจ้างแรงงานภายในจังหวัดจำนวน 1,247 คน จากเดิมในอดีตที่แรงภาคการเกษตรในจังหวัดจะเดินทางไปทำงานยังโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดใหญ่ๆ แต่ปัจจุบันกลับได้เปลี่ยนไปเพราะมีแรงงานจากที่อื่นรวมถึงแรงงานต่างด้าวได้เคลื่อนย้ายเข้ามาเป็นแรงงานในโรงงานและสถานประกอบการต่างๆ ในจังหวัดเป็นจำนวนมาก จากข้อมูลการอนุญาตคนต่างด้าวทำงาน 3 สัญชาติ

(กัมพูชา เมียนมา และลาว) ปี 2557-2559 ของสำนักงานจัดหางานจังหวัดบึงกาฬ พบว่ามีแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติดังกล่าวที่ขออนุญาตเข้ามาทำงานภายในจังหวัดบึงกาฬในปี 2558 จำนวน 1,037 ราย และในปี 2559 จำนวน 842 ราย

เนื่องจากอุตสาหกรรมยางพารามีขั้นตอนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการแปรรูปผลผลิตหลายขั้นตอนจึงก่อให้เกิดธุรกิจที่เกี่ยวข้องกันอย่างขึ้นอย่างหลากหลายซึ่งสามารถแบ่งกิจกรรมต่างๆ ได้ดังนี้ คือ

ธุรกิจขายกล้ำพันธุ์ยาง เนื่องจากแรงจูงใจและความต้องการในการปลูกยางพาราที่สูงขึ้นเรื่อยๆ นับแต่เกษตรกรเริ่มกรีดยางได้ขายในช่วงปี 2540 เป็นต้นมาได้ก่อให้เกิดธุรกิจขายกล้ำพันธุ์ยางทั้งรายเล็กและรายใหญ่ทั้งในระดับชุมชนและตามอำเภอต่างๆ อย่างรวดเร็ว ซึ่งโดยส่วนมากธุรกิจขายกล้ำพันธุ์ยางในระดับท้องถิ่นนั้นมักจะเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีประสบการณ์จากการไปทำงานที่สวนยางในภาคใต้หรือภาคตะวันออกมาก่อน ทำให้มีความรู้และประสบการณ์ในการผลิตกล้ำพันธุ์ยางเพื่อจำหน่ายให้กับเกษตรกรทั่วไป

ธุรกิจขายอุปกรณ์การเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี มีดกรีดยาง ถ้วยสำหรับรองน้ำยาง น้ำกรดสำหรับหยอดน้ำยางและอื่นๆ อีกจำนวนมาก เนื่องจากเกษตรกรส่วนมากเกือบทุกครัวเรือนล้วนได้หันมาปลูกยางพารา จึงก่อให้เกิดความต้องการอุปกรณ์ต่างๆ เหล่านี้ซึ่งก่อให้เกิดร้านค้าใหม่ๆ ขึ้นเป็นอย่างมากกระจายอยู่ตามอำเภอ ตำบลและหมู่บ้านต่างๆ อย่างไม่เคยมีมาก่อน นอกจากนั้น ยังก่อให้เกิดกิจกรรมการผลิตอุปกรณ์เกี่ยวกับยางพาราขึ้นภายในชุมชน เช่น การผลิตถ้วยและลวดสำหรับรัดต้นยางเพื่อรองรับน้ำยางเวลากรีด ทั้งในลักษณะธุรกิจครัวเรือนและการรวมกลุ่มภายในชุมชน เพื่อส่งขายต่อให้กับร้านค้าขายอุปกรณ์การเกษตร เนื่องจากเป็นสินค้าที่เกษตรกรต้องใช้เป็นประจำในแต่ละวัน และจากการศึกษาร้านค้าที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนบ้านนาสิงห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการวิจัยพบว่า ในช่วงปี 2547 เป็นต้นมา พบว่าในหมู่บ้านมีร้านค้าขายของชำที่เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนถึง 27 ร้านค้าจากเดิมที่มีอยู่ไม่ถึง 10 ร้าน

ธุรกิจซื้อขายยาง จากการศึกษพบว่าในตลาดซื้อขายยางพาราในระดับท้องถิ่นเกิดขึ้นอีกจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งประเภทได้ดังนี้ คือ

- ตลาดรับซื้อผลผลิตในรูปแบบของสหกรณ์การเกษตรภายใต้การดูแลของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง สหกรณ์การเกษตรประเภทนี้บางแห่งอาจทำหน้าที่แค่รวบรวมผลผลิตจากยางพาราทั้งในรูปแบบแผ่นและยางก้อนถ้วยเท่านั้น สหกรณ์บางแห่งอาจทำหน้าที่ที่หลากหลายกว่านั้น เช่น สหกรณ์บางแห่งเช่นสหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ นอกจากจะทำ

หน้าที่รวบรวมผลผลิตให้กับเกษตรกรแล้ว ยังทำธุรกิจรับซื้อผลผลิตจากกลุ่มต่างๆ ทั้งในชุมชนตัวเอง และชุมชนอื่นๆ เพื่อไปขายต่อยังโรงงานอุตสาหกรรมอีกด้วย

- ลานยางชุมชนหรือตลาดประมูลลานรับซื้อยางของกลุ่มชาวเกษตรกรที่ไม่ได้จัดตั้งหรือจดทะเบียนในรูปของสหกรณ์ บางชุมชนอาจมีกลุ่มลานยางมากกว่า 1 กลุ่ม ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความพอใจของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ โดยจะเป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตของเกษตรกรในชุมชนเพื่อให้พ่อค้าเข้ามาประมูลรับซื้อผลผลิต และวิธีการประมูลก็ไม่แตกต่างจากสหกรณ์คือใช้วิธีการยื่นซองประมูลและต่อมาเปลี่ยนเป็นการเสนอราคาทางโทรศัพท์ บางกลุ่มที่มีสมาชิกหรือผลผลิตไม่มากนัก ทางกลุ่มก็อาจใช้การเจรจาต่อรองราคากับพ่อค้าแทนการประมูล

- ลานยางเอกชนหรือร้านรับซื้อยางของเอกชน ซึ่งจะรับซื้อยางสดในราคาที่ต่ำกว่ายางพักหรือลานยางที่เป็นของสหกรณ์หรือของชุมชนก็โลกรัมละประมาณ 2-3 บาท แต่ข้อดีของลานยางประเภทนี้ที่ดึงดูดให้เกษตรกรนำยางไปขายคือ เปิดรับซื้อผลผลิตได้ทุกวัน ทำให้เกษตรกรที่มีความจำเป็นเร่งด่วนในการใช้จ่ายเงิน สามารถนำผลผลิตไปขายได้ตลอดเวลาและไม่ต้องรอนาน

- โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในพื้นที่ โดยที่เกษตรกรบางส่วนจะนำผลผลิตไปขายยังโรงงานแปรรูปยางพาราโดยตรง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรรายใหญ่ ที่มีผลผลิตจำนวนมาก หรือบางครั้งอาจเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่อยู่ใกล้โรงงาน แต่อย่างไรก็ตามการนำยางพารามาขายยังโรงงาน ก็จะมีคามยุ่งยากและความเข้มงวดกว่าการขายที่ลานในชุมชน ทั้งในเรื่องต้นทุนในการขนส่งและกระบวนการคัดคุณภาพผลผลิตและขั้นตอนการซื้อขาย จึงทำให้เกษตรกรส่วนมากซึ่งเป็นเกษตรกรรายย่อยไม่ค่อยนำผลผลิตมาขายเองยังโรงงานมากนัก

7.3.3. การเปลี่ยนกิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนา

7.3.3.1 วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคม

เนื่องจากการกรีดยางนั้นต้องทำงานในเวลาตอนกลางคืน โดยเกษตรกรจะเริ่มออกไปกรีดยางตั้งแต่เวลา 4-5 ทุ่มเป็นต้นไปจนถึงสว่าง ส่วนในตอนสายถึงบ่าย ต้องหยุดน้ำกรดเพื่อทำเป็นยางก้อนถ้วย เกษตรกรส่วนมากมักจะมีสวนยางที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชนออกไปหลายกิโลเมตร ทำให้เกษตรกรบางส่วนจำเป็นต้องสร้างบ้าน “หลังที่สอง” ขึ้นไว้ภายในสวนยางเพื่อความสะดวกในการเดินทาง การทำงานและการพักผ่อน ทำให้คามสัมพันธ์ภายในครอบครัวเปลี่ยนไป โดยเฉพาะพ่อ แม่ที่ต้องทำงานในสวนยางตลอดเกือบทั้งวันทำให้มีระยะห่างกับลูกที่อยู่ในวัยเรียนมากขึ้นไปด้วย รวมถึงความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านที่เริ่มลดลงไป

7.3.3.2 วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ในกลุ่มลานยาง

“ลานยาง” ของแต่ละชุมชนได้กลายเป็น “พื้นที่สาธารณะ” แห่งใหม่ของหมู่บ้านแทนศาลาการเปรียญหรือศาลาประชาคม ที่ก่อให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ในภายในชุมชนอย่างหลากหลาย เพราะเกษตรกรแต่ละคนต้องนำผลผลิตมารวบรวมเพื่อรอขายให้กับพ่อค้าที่จุดรับซื้อคือลานประมูล ซึ่งจะใช้เวลาตลอดทั้งวันจากเช้าจนถึงค่ำ ลานยางจึงกลายเป็นสถานที่พบปะของเกษตรกรกับกลุ่มต่างๆ ทั้งกับรัฐ พ่อค้าคนกลาง เจ้าแก่ขายปุ๋ยรวมถึงหัวคะแนนที่เป็นเครือข่ายทางการเมืองซึ่งกลายเป็น “เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่” ของชาวนาชาวไร่ ซึ่งเป็นเวทีการเรียนรู้ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของคนในชุมชนในปัจจุบัน

7.3.4. ความแตกต่างภายในของสังคมชาวนา

7.3.4.1 ความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินทางการเกษตร

ในอดีตความแตกต่างด้านการถือครองที่ดินในหมู่บ้านไม่ปรากฏชัดเจนนัก ถึงแม้จะพบว่ามีครัวเรือนกลุ่มที่เคยอาศัยอยู่ในหมู่บ้านมาแต่เริ่มแรกและครัวเรือนของผู้นำในอดีตจะมีการครอบครองที่ดินไว้จำนวนมากกว่าครัวเรือนเกษตรกรคนอื่น ๆ อยู่บ้างก็จริง แต่ก็เพียงไม่กี่ครัวเรือน แต่ความแตกต่างด้านจำนวนที่ดินที่นำไปสู่การแตกตัวทางชนชั้นภายในของกลุ่มชาวนาอย่างแท้จริง นั้น เริ่มขึ้นเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2540 เพราะเป็นช่วงที่ยางพาราเริ่มให้ผลผลิต หลังจากที่มีครัวเรือนชาวนากลุ่มแรกๆ ได้เริ่มนำยางพาราจากภาคใต้มาปลูกด้วยตัวเองและบางส่วนได้เข้าร่วมในโครงการของภาครัฐโดยการสนับสนุนของ สกย.ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ทำให้เกษตรกรกลุ่มดังกล่าวมีรายได้ที่แน่นอนจากการกรีดยางจนนำไปสู่การขยายที่ดินทางการเกษตร จนทำให้ในปัจจุบันมีความแตกต่างระหว่างระหว่างเกษตรกรในด้านจำนวนที่ดินเป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มชาวนาตามจำนวนที่ดินที่ถือครองออกได้เป็น 4 กลุ่มคือ

กลุ่มที่หนึ่ง ชาวนาที่มีที่ดินมาก โดยมีที่ดินจำนวนตั้งแต่ 31 – 100 ไร่หรือมากกว่านั้น ซึ่งมีประมาณ 84 ครัวเรือน ชาวนาในกลุ่มนี้นับว่าเป็นกลุ่มที่มีความแตกต่างทางเศรษฐกิจจากชาวนากลุ่มอื่นๆ พอสมควร เนื่องจากรายได้ในการขายผลผลิตจากยางพาราในแต่ละเดือนที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก อาจมีรายได้ตั้งแต่สาม-สี่หมื่นบาท ไปจนถึง หลายแสนบาท ในแต่ละเดือน นำไปสู่รูปแบบการบริโภคที่ต่างไปจากเดิม เช่น การสร้างบ้านหลังใหม่ พร้อมเฟอร์นิเจอร์และสิ่งอำนวยความสะดวกแบบสังคมเมือง การซื้อรถยนต์เพื่อใช้ในครอบครัว ซึ่งบางครอบครัวพบว่ามียอดรถยนต์ทั้งรถยนต์เก๋งและรถกระบะ 2-3 คัน และพบว่าหลายครัวเรือนได้สะสมทุนไปสู่การประกอบอาชีพอื่นเพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น ทำธุรกิจเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิต หรือการลงทุนทำกิจการหอพัก

ในชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง รวมถึงการเปิดกิจการร้านค้าประเภทต่างๆ ในชุมชน และกลุ่มดังกล่าวได้กลายเป็นเจ้าแ่งสวนยาง ซึ่งมีแรงงานรับจ้างเพื่อช่วยงานในสวนยาง อาจตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนถึง 12 คนหรือมากกว่านั้น

กลุ่มที่สอง ชาวนาที่มีที่ดินปานกลาง มีจำนวนที่ดินประมาณ 16-30 ไร่ ซึ่งชาวนาในกลุ่มนี้มีอยู่ประมาณ 284 ครัวเรือน ชาวนาที่มีที่ดินปานกลางมักจะใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก แต่บางครั้งเรือนอาจมีการจ้างแรงงานจากภายนอกเข้ามาช่วยงานในสวนยางพาราบ้าง แต่พบว่ามีไม่มากนักเนื่องจากจำนวนที่ดินขนาดดังกล่าว แรงงานในครัวเรือนที่มีสมาชิกประมาณ 2-3 คนสามารถจะมีศักยภาพหรือกำลังเพียงพอในการดูแลและจัดการสวนยางของตนเองได้ ยกเว้นครัวเรือนที่มีสมาชิกครัวเรือนในวัยแรงงานน้อยกว่า 3 คน

กลุ่มที่สาม ชาวนาที่มีที่น้อย หรือมีที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคของครัวเรือน ซึ่งจะมีที่ดินอยู่ประมาณ 2-15 ไร่ ชาวนาในกลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุดในชุมชนคือประมาณ 664 ครัวเรือน ซึ่งพบว่าโดยส่วนมากแล้ว ครัวเรือนในกลุ่มนี้นอกจากจะทำงานในสวนยางของตัวเองแล้วยังให้สมาชิกในครอบครัวออกบางส่วนไปรับจ้างเป็นแรงงานกรีดยางในสวนยางของผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากในหมู่บ้านอีกด้วย เนื่องจากเพื่อต่อการรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น

กลุ่มที่สี่ ชาวนาไร้ที่ดิน ซึ่งเป็นกลุ่มครัวเรือนชาวนาที่มีน้อยมากที่สุด ในหมู่บ้านซึ่งพบว่ามีชาวนาไร้ที่ดิน หรือไม่มีที่ดินทำกินมีเพียง 3 ครัวเรือนเท่านั้นและพบว่า 2 ใน 3 ครัวเรือนดังกล่าวสูญเสียที่ดินทำกินหลังจากการเข้ามาของยางพารา เนื่องจากปัญหาหนี้สินอันเกิดจากรูปแบบการบริโภคที่เกินกำลังและปัญหาหนี้สินจากการพนันในชุมชน เมื่อราคายางตกในช่วงหลังปี 2547 จึงตัดสินใจขายที่ดิน

7.3.4.2 การเปลี่ยนจากชาวนารายย่อยไปสู่ผู้ประกอบการทางการเกษตร

(1) จากชาวนายังชีพสู่เจ้าแ่งสวนยาง

จากเดิมที่ชาวนาในหมู่บ้านาสิงห์ในยุคก่อนปี 2510 จะทำการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลักอย่างชัดเจน แต่เมื่อเข้าสู่ยุคหลังปี 2510 จนถึงประมาณปี 2535 ชาวนาได้เริ่มปรับเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ผ่านการส่งเสริมการปลูกพืชในเชิงพาณิชย์ แต่ต่อมาเมื่อสังคมชาวนาเริ่มประสบกับปัญหาภาวะหนี้สินอันเนื่องมาจากราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ทำให้เกษตรกรส่วนมากต้องอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่และแรงงานไร้ฝีมือในภาคอุตสาหกรรม ได้ทำให้ลักษณะของชาวนาในฐานะเกษตรกรรายย่อยผู้ทำการผลิตบนที่ดิน

ขนาดเล็กของตัวเองเปลี่ยนไปเป็นชาวนาที่มีลักษณะกึ่งเกษตรกึ่งกรรมกร จนมาถึงยุคสุดท้ายคือ หลังปี 2535-ปัจจุบัน ลักษณะของชาวนาอีสานในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬได้เปลี่ยนไปอีกครั้ง เมื่อภูมิทัศน์ทางการเกษตรได้เปลี่ยนจากการทำนาข้าวมาเป็นการผลิตยางพาราเพื่อการค้า ชาวนาที่เคยอพยพไปเป็นแรงงานหรือกรรมกรจากที่ต่างๆ ได้เริ่มกลับเข้าสู่การเป็นแรงงานของครัวเรือนในภาคการเกษตร พร้อมกับประสบการณ์และความสามารถในการสะสมทุนในรูปแบบต่างๆ จนมาสู่การเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตรในฐานะเจ้าแ่งสวนยาง หรือผู้จัดการสวนยางในภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ ซึ่งปัจจัยที่สำคัญมาจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมต่อการปลูกยางพารา รวมถึงนโยบายการส่งเสริมการเกษตรในภาคอุตสาหกรรม ที่ก่อให้เกิดโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นต้องการพัฒนาเกษตรอุตสาหกรรมในพื้นที่ ซึ่งก่อให้เกิดการจ้างงานทั้งในภาคการเกษตรและในภาคอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงประสบการณ์และการปรับตัวของชาวนาเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า อย่างไรก็ตาม ศักยภาพและการปรับตัวของเกษตรกรแต่ละครัวเรือนในแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างกัน ดังนั้น จึงมิได้หมายความว่าเกษตรกรทุกครัวเรือนหรือทุกพื้นที่จะประสบผลสำเร็จในการปรับตัวเข้าสู่การผลิตแบบใหม่ในฐานะ เจ้าแ่งสวนยางได้อย่างเสมอกัน

(2) การจ้างแรงงานและการเป็นแรงงานรับจ้าง

การแตกตัวทางชนชั้นอันเนื่องมาจากความแตกต่างของจำนวนที่ดินที่แต่ละครัวเรือนถือครองนำไปสู่ความสามารถในการสะสมทุนที่แตกต่างกันได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมภายใน เพราะชาวนาที่สามารถสะสมทุนด้วยการขยายที่ดินเพิ่มหรือขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่อาชีพอื่นเพิ่ม ได้ยกฐานะตัวเองขึ้นเป็นเจ้าแ่งสวนยาง และพบว่าส่วนมากครัวเรือนเหล่านี้จะเปลี่ยนสถานะและบทบาทตัวเองจากการเป็นเกษตรกรมาสู่การเป็นนายจ้าง ขณะครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย หรือมีกำลังแรงงานในครอบครัวเกินความจำเป็นในการผลิตบนที่ดินของตัวเอง ก็จะกลายเป็นแรงงานรับจ้างประจำในสวนยางของผู้ที่มีสวนยางมาก ดังนั้น การว่าจ้างแรงงานและการเป็นแรงงานรับจ้างของครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบัน จึงแตกต่างจากในอดีต เพราะในอดีต ทั้งผู้จ้างและผู้ถูกจ้างต่างก็เป็นชาวนาที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมไม่ได้แตกต่างกันนัก การจ้างแรงงานจึงเป็นเพียงการกลายร่างของการ “เอาแรง” หรือ “การลงแขก” ที่ต้องเพิ่มค่าจ้างหรือค่าตอบแทนลงไปเท่านั้น ดังนั้น เมื่อถึงฤดูกาลผลิตครัวเรือนชาวนาจึงต่างเปลี่ยนกันเป็นผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้างสลับกันไปมาอยู่เสมอ

ขณะที่รูปแบบการว่าจ้างแรงงานหรือการจัดการผลประโยชน์ระหว่างเจ้าของสวนยางกับแรงงานในสวนยางพารานั้น พบว่ามีรูปแบบการว่าจ้างที่ใช้ในพื้นที่ 4

รูปแบบคือ โดยเรียงลำดับจากรูปแบบที่เกษตรกรนิยมใช้กันมากไปหาน้อย ดังนี้ 1) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 60 : 40 2) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 50 : 50 3) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 55 : 45 4) การแบ่งรายได้ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงาน 40 : 60

(3) การสะสมทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ ที่หลากหลาย

ปรับเปลี่ยนการผลิตทางการเกษตรจากข้าวและพืชชนิดอื่นๆ มาเป็นยางพารา ประกอบกับสถานการณ์ด้านราคายางพาราได้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ครัวเรือนชาวนากลุ่มดังกล่าว มีรายได้ที่แน่นอนจากการขายผลผลิตในแต่ละเดือน จนสามารถสะสมทุนในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างปัจจัยพื้นฐาน เช่น การสร้างบ้านใหม่ การซื้อรถยนต์ การลงทุนทางการศึกษาให้กับบุตรหลาน ส่วนบางครัวเรือนที่มีรายได้หรือมีศักยภาพมากกว่านั้นมักจะนิยมซื้อที่ดินเพิ่ม ไม่ว่าจะเป็นการขยายที่ดินทำกินเพิ่ม การออมผ่านธนาคาร การลงทุนซื้ออุปกรณ์หรือเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ๆ การทำประกันชีวิตในรูปแบบต่างๆ ให้กับสมาชิกในครอบครัวและที่เห็นได้ชัดเจนอีกอย่างหนึ่งคือการสะสมทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ เช่น

ธุรกิจรับซื้อผลผลิตยางพารา หรือการเป็นพ่อค้าคนกลางโดยการรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรไปขายต่อให้กับโรงงานแปรรูปยางพารา ในหมู่บ้านนาสิงห์ มีครัวเรือนเกษตรกรที่ตัดสินใจทำธุรกิจดังกล่าวจำนวน 3 ครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านจะนิยมเรียกกันว่าร้านยางเอกชนหรือลานยางเอกชน โดยแต่ละร้านจะใช้งบลงทุนที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับศักยภาพและความสามารถทางธุรกิจ เช่น ครอบครัวพีรจักร ชันธแพทย์ จากเกษตรกรที่อาศัยอยู่กับครอบครัวของภรรยาที่มีสมาชิกหลายคนและมีที่ดินทำกินเพียง 25 ไร่ ซึ่งในอดีตเคยอพยพไปขายแรงงานที่กรุงเทพฯ และเป็นแรงงานกรีดยางที่ภาคใต้เป็นเวลาหลายปี อาศัยประสบการณ์และความรู้ดังกล่าว เมื่อกลับมาบ้านจึงได้ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการส่งเสริมการปลูกยางพาราของภาครัฐทันทีในปีแรก และสามารถสะสมทุนทยอยซื้อที่ดินปลูกยางพาราทั้งในและนอกหมู่บ้านได้มากกว่า 100 ไร่ และได้ตัดสินใจลงทุนประกอบธุรกิจเป็นพ่อค้ารับซื้อยางพารา ซึ่งใช้เงินลงทุนไปในครั้งแรกเกือบสองล้านบาท ปัจจุบันครอบครัวพีรจักรทำกิจการซื้อยางพาราจากเกษตรกรทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านเพื่อขายต่อให้กับโรงงานใช้เงินทุนหมุนเวียนในแต่ละวันประมาณ ห้าแสนถึงหนึ่งล้านบาท

ธุรกิจโรงสีข้าวในหมู่บ้าน ครอบครัวแม่ประภาพร ขามเดช ถือว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มเกษตรกรบ้านนาสิงห์ที่มีที่ดินทำกินน้อยกว่า 10 ไร่โดยแบ่งเป็นพื้นที่นา 5 ไร่และที่สวน

ยางพาราอีก 5 ไร่ ในอดีตอาชีพหลักคือทำนาโดยจะทำนาดำเพื่อไว้กินในครอบครัวเท่านั้น นอกจากนั้นก็รับจ้างเลื่อยไม้เพื่อสร้างบ้านให้กับชาวบ้านและเมื่อราคามันสำปะหลังตกต่ำ แม่ประเภาก็ไม่ต่างจะชาวบ้านนาสิ่งของคนอื่นๆ คืออพยพไปหางานทำที่กรุงเทพฯ และกลับขึ้นมาบ้านเมื่อปี 2535 พร้อมตัดสินใจปลูกยางพาราบนที่ไร่หรือที่ดอนซึ่งมีอยู่จำนวน 5 ไร่ และเมื่อจะให้ผลผลิตในระยะแรกๆ มีรายได้ประมาณ 4,500-6,000 บาท แม่ประเภอบอกว่า ดีกว่าการไปเป็นกรรมกรรับจ้างที่กรุงเทพฯ หรือทำนามาก เพราะเป็นรายได้ประจำที่แน่นอนทุกเดือน แต่ในช่วงหลังที่ราคายางพุ่งสูงขึ้นเรื่อยๆ จากราคากิโลกรัมละ 30 บาท ไปจนถึง 60 บาทและ 80 บาทนั้น ก็ทำให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นจนทำให้มีเงินเก็บในธนาคารพอถึงปี 2549 แม่ประเภก็คิดอยากจะ “หาอย่างอื่นทำ” และได้ตัดสินใจลงทุนทำ “ธุรกิจโรงสีข้าว” ใช้เงินหมดไปประมาณ 230,000 บาท แม่ประเภให้เหตุผลการเอาเงินลงทุนมาเปิดโรงสีข้าวว่า เพราะสามารถเปิดกิจการได้เลย ไม่ต้องลงทุนอย่างอื่นอีกและไม่ต้องใช้แรงงานเยอะและเมื่อเปิดโรงสีก็ได้ซื้อหมูมาเลี้ยง เพราะเมื่อชาวบ้านเอาข้าวมาสี เจ้าของโรงสีก็ได้รำข้าวและปลายข้าวเอาไว้เป็นอาหารเลี้ยงสัตว์ต่อ ต่อมาในปี 2554 แม่ประเภก็ได้ตัดสินใจซื้อรถปิคอัพโดยซื้อเงินสด เพื่อที่จะเอารถปิคอัพมาใช้บรรทุกข้าวและปลายข้าวเพื่อวิ่งไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ ขณะที่น่าคุณแม่ประเภก็ยังทำนาเพื่อบริโภคอยู่ตลอดเช่นเดิม

อาชีพผู้ประกอบการ “รถไถนารับจ้าง” อาชีพหรือธุรกิจรับจ้างไถนา

นับว่าเป็นอาชีพใหม่ที่ได้รับค่านิยมเป็นอย่างมากในช่วงประมาณ 3 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงและวิธีการทำนาจากนาดำเป็นนาหว่านเพื่อลดต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะต้นทุนการจ้างแรงงานคนซึ่งมีค่าจ้างที่สูงมาก เพราะในการทำนามีขั้นตอนที่ต้องจ้างแรงงานจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สองประการ คือ หลังปี 2557 รัฐบาลได้ยกเลิกนโยบาย/โครงการรับจำนำข้าวซึ่งรัฐจะรับซื้อผลผลิตในราคาที่สูง และการที่เศรษฐกิจหลักของชาวนานั้นอยู่ที่การผลิตยางพาราเพื่อการค้า ทำให้ชาวนาได้เปลี่ยนเป้าหมายการปลูกข้าวจากเพื่อขายมาเป็นเพื่อการบริโภคแทน โดยลดเวลาและขั้นตอนการทำนาไปให้ความสำคัญกับการจัดการผลผลิตในสวนยาง ดังนั้น จึงก่อให้เกิดความต้องการรถไถนาขนาดใหญ่เพื่อใช้ไถนา แทนการใช้รถไถนาแบบเดินตามซึ่งต้องใช้ระยะเวลาการทำงานที่มากกว่าและเหนื่อยมากกว่า ทำให้เกษตรกรหลายครัวเรือนตัดสินใจลงทุนซื้อรถไถใหญ่มาใช้งานในไร่นาของตัวเองและรับจ้างทั่วไป ซึ่งในปัจจุบันพบว่าเกษตรกรที่ลงทุนซื้อรถไถมารับจ้างจำนวนประมาณ 50 รายหรือ 50 คัน แต่เนื่องจากรถไถขนาดใหญ่ต้องใช้เงินทุนที่สูงมาก ประมาณห้าแสนถึงหนึ่งล้านบาท ทำให้เกษตรกรส่วนมากใช้วิธีการซื้อแบบเงินสด แต่อาจมีเกษตรกรบางคน เช่น พ่อไกรยนต์ ราศี ได้ตัดสินใจซื้อรถไถเพื่อมาใช้ในไร่นาและสวนยางของตัวเอง

ด้วยเงินสด ด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการความสะดวกสบาย สำหรับค่าจ้างการไถนนั้น กลุ่มผู้รับจ้างคือเกษตรกรที่มีรถไถจะมีวิธีคิดค่าจ้างอยู่สองรูปแบบคือ การคิดค่าจ้างไถเป็นไร่ ในราคาไร่ละ 250 บาท กับอีกรูปแบบหนึ่งคือการคิดค่าจ้างแบบเหมาทั้งแปลง จะขึ้นอยู่กับตกลงกันระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้รับจ้าง

อาชีพผู้ประกอบการอื่นๆ การเข้ามาของยางพารา นับว่าได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมให้เกิดขึ้นกับสังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพจากแต่เดิมเป็นเกษตรกรซึ่งทำนาเป็นหลัก ได้ขยายไปสู่การประกอบอาชีพใหม่ๆ ทั้งในและนอกชุมชนดังที่กล่าวมา นอกจากนี้แล้วสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่งคือการเกิดขึ้นของร้านค้าประเภทต่างๆ ภายในหมู่บ้าน จากเดิมที่แต่ก่อนปี 2540 จะมีร้านค้าขายของชำไม่กี่ชนิดไม่ถึง 10 ร้าน แต่ภายหลังมีร้านค้าขายของประเภทต่างๆ ที่หลากหลายเพิ่มสูงขึ้นถึง 27 ร้าน เช่น (1) ร้านซ่อมรถยนต์ ซึ่งแต่เดิมในหมู่บ้านจะมีเพียงร้านซ่อมรถจักรยานยนต์เท่านั้น (2) ร้านขายอุปกรณ์ก่อสร้าง ในอดีตชาวบ้านต้องไปสั่งซื้ออุปกรณ์ก่อสร้างที่ในตัวอำเภอศรีวิไล หรืออำเภอบึงกาฬเท่านั้น (3) คลินิก จากเดิมที่เวลาเจ็บป่วยชาวบ้านมักจะซื้อยาจากร้านหมอดีหรือร้านขายของชำ แต่ในปัจจุบันมีคลินิกสมัยใหม่มาเปิดให้บริการถึงในหมู่บ้าน (4) ปั้มน้ำมัน ไว้บริการสำหรับรถยนต์ที่เพิ่มขึ้นในหมู่บ้านอย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก (5) ร้านเสริมสวย ปกติร้านเสริมสวยมักจะตั้งอยู่ในเมืองหรือในตัวอำเภอมากกว่าจะพบเห็นในหมู่บ้านชาวนา (6) โรงน้ำแข็ง (7) ร้านขายเนื้อย่าง (8) ร้านขายเบเกอรี่ (9) ร้านเอกชนรับซื้อยางสด จะเห็นได้ว่าร้านหรือธุรกิจเหล่านี้ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาได้เป็นอย่างดี ว่าสังคมชาวนาในปัจจุบันมีความหลากหลายไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่เฉพาะในอาชีพเกษตรกรรมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ชาวนาบางส่วนจะปรับตัวเข้าสู่อาชีพใหม่ๆ นอกภาคการเกษตรเพิ่มขึ้น แต่พบว่าครัวเรือนเกษตรกรเหล่านี้ ก็ยังคงไม่ละทิ้งภาคการเกษตร กล่าวคือครัวเรือนส่วนมาก ยังคงทำนาและทำสวนยางอยู่เช่นเดิม เพียงแต่ลักษณะการประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้เปลี่ยนไปจากเกษตรกรผู้ทำการผลิตเอง มาสู่การเป็นผู้ประกอบการคือมีการจ้างแรงงานมากขึ้น

7.4 บทวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง : จากชาวนายังชีพ - ชาวนากึ่งเกษตรกรกึ่งกรรมกร สู่วรรณนาผู้ประกอบการ

ในงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาและชี้ให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ย่างพาราเขามาในพื้นที่ในช่วงสามทศวรรษสุดท้าย (2530-2560) เมื่อชาวนาในพื้นที่ได้ยอมรับเอาพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่คือยางพาราซึ่งเป็นพืชเกษตรอุตสาหกรรมเข้ามา มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ ซึ่งผู้วิจัยเลือกใช้คำว่า “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคม” เพื่อชี้ให้เห็นว่าสังคมชาวนาในปัจจุบันได้เปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมแบบเรียบง่ายที่อิงอยู่กับการผลิตเพื่อการยังชีพ หรือมีเป้าหมายการผลิตเพื่อขายและบริโภคเพียงเพื่อเลี้ยงครอบครัว มาสู่การเป็นชาวนาแบบผู้ประกอบการ ที่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้าและสะสมทุนสร้างผลกำไรอย่างชัดเจน ซึ่งมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการผลิต เทคโนโลยีการผลิต รูปแบบการใช้แรงงาน พร้อมๆ กับการหวนกลับของแรงงานที่เคยอพยพกลับสู่ภาคการเกษตรในหมู่บ้านอีกครั้ง รวมถึงรูปแบบการบริโภคใหม่ๆ และความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งต้องยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวเกิดจากกระบวนการพัฒนาเชิงพาณิชย์ (Commercialization) โดยเฉพาะการผลิตยางพาราซึ่งเป็นพืชเกษตรอุตสาหกรรม เพื่อป้อนอุตสาหกรรมเกี่ยวกับการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ยาง เช่น ยางรถยนต์ที่ขายอยู่ทั่วโลก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของ จูเลียน สจ๊วตและปิอกกี ที่มองว่าเปลี่ยนแปลงของชาวไร่ชาวนามีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับชาติหรือระดับมหภาค ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ทางการเมือง การเข้ามาของทุนนิยม และการขยายตัวของอุตสาหกรรม ซึ่งล้วนส่งผลต่อวิถีชีวิตและแบบแผนการเกษตรแบบเดิมของสังคมเพียงแต่ จูเลียน สจ๊วตและปิอกกี ต่างก็ให้ความสำคัญกับอิทธิพลของอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีการเกษตรซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ มากกว่ากระบวนการพัฒนาเชิงพาณิชย์ (Commercialization) แต่งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าทั้งการพัฒนาเชิงพาณิชย์ ผ่านการส่งเสริมให้ชาวนาเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้านับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากในแต่ละยุคที่ผ่านมา ขณะที่การพัฒนาอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีการเกษตรเพื่อรองรับการผลิตเพื่อการค้านับว่ามีความสำคัญไม่ต่างกัน ส่วนการขยายอำนาจรัฐต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมชาวนาซึ่งจูเลียน สจ๊วตและปิอกกี ไม่ค่อยให้ความสำคัญนักนั้น ในงานชิ้นนี้พบการขยายอำนาจรัฐว่ามีอิทธิพลสูงมากต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาในช่วงระยะแรกของกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าทั้งในช่วงสามทศวรรษแรก คือ 2510-2530 ในฐานะบทบาทผู้ส่งเสริมการผลิตพืชเพื่อการค้าและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อการค้า

และความมั่นคงในขณะเดียวกัน ส่วนในช่วงสามทศวรรษสุดท้าย คือ 2530-2560 บทบาทของรัฐมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมชวานาอิสานในช่วงเวลาแรกในการส่งเสริมการปลูกยางพาราเพื่อป้อนอุตสาหกรรมในฐานะผู้อุปถัมภ์ปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้กับชาวนาอย่างครบวงจร ผ่านหน่วยงานของรัฐคือสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง หรือ สกย.

โครงสร้างสังคมชวานาในปัจจุบันจึงหลุดจากโครงสร้างสังคมชวานาที่ดำรงอยู่ภายใต้แนวคิด“เศรษฐกิจเชิงศีลธรรม” (moral economy) ที่เจมส์ สก็อต (Scott, 1977) นำมาใช้เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชวานาในอดีตที่ดำรงอยู่ภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งมักมีความกังวลพื้นฐานอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัวไว้ได้ ที่จริงแล้ว ชวานาในมุมมองของ เจมส์ สก็อต ก็ไม่ใช่กลุ่มคนที่ปฏิเสธทุนนิยมเพียงแต่สก็อต มองว่าชวานาไม่คุ้นเคยกับการผลิตแบบสมัยใหม่มากกว่า จึงไม่สนใจผลิตจำนวนมากๆ เพื่อสร้างผลกำไรเป็นเป้าหมายหลัก ซึ่งสก็อตเอง ก็ได้ชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ทำให้แบบแผนการประกันสวัสดิการพื้นฐานของสังคมชวานาในอดีตเสื่อมสลายลง อันเนื่องมาจากการผลิตเพื่อตลาด การสร้างรัฐสมัยใหม่และความไม่มั่นคงแบบใหม่อันเนื่องมาจากภาวะตลาดที่มีแนวโน้มที่จะทำให้ความขัดแย้งในชนบทรุนแรงขึ้นอันเนื่องมาจากดุลอำนาจในการต่อรองเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น พอมาถึงยุคปัจจุบันที่อำนาจรัฐและอำนาจตลาดได้แผ่ไปในสังคมชวานามาไม่ต่ำกว่า 5-6 ทศวรรษแล้ว การผลิตเพื่อการค้าจึงไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่สำหรับชวานาแต่ประการใด และชวานาก็ได้ใช้ประโยชน์จากกลไกตลาดในการเปลี่ยนแปลงฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองและครอบครัวไม่ต่างจากกลุ่มคนอื่นๆ

เพราะในงานศึกษาชิ้นนี้พบว่า ชวานาส่วนมากสามารถปรับตัวเข้าสู่การผลิตยางพาราภายใต้ระบบทุนอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา โดยได้เปลี่ยนตัวเองจากลักษณะ **“เกษตรกรรายย่อยผู้ทำการผลิตเพื่อยังชีพ”** ในยุคก่อนปี 2510 และ **“กึ่งเกษตรกรกึ่งกรรมกร”** ในยุคที่เริ่มปรับเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าและประสบปัญหาหนี้สินจนเกิดการอพยพไปขายแรงงานต่างถิ่น ในช่วงปีทศวรรษ 2510-2530 จนมาถึงลักษณะของชวานาในฐานะ **“ผู้ประกอบการทางการเกษตร”** หรือ ผู้จัดการไร่นาและสวนยาง ในช่วงกลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าชวานาได้รับประสบการณ์และความล้มเหลวจากการถูกผลักดันเข้าสู่ระบบตลาดมาก่อนแล้ว ในช่วงสองทศวรรษแรกก่อนหน้านี้ จากการผลิตข้าว ปอ และมันสำปะหลังเพื่อการค้า เพราะพบว่าในปัจจุบัน ชวานาส่วนมากถึงแม้จะรับเอายางพาราเข้ามาปลูกในฐานะพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่สร้างรายได้ประจำที่แน่นอนในแต่ละเดือนเกือบทุกครัวเรือน แต่ชวานาส่วนมากในหมู่บ้าน ยังคงทำนาปลูกข้าวอยู่เช่นเดิม เพียงแต่รูปแบบและเป้าหมายการผลิตได้เปลี่ยนไป คือจากที่แต่ก่อนชวานาจะทำนาแบบ **“นาดำ”** เพื่อขายเป็นหลักและเหลือไว้พอบริโภคในครัวเรือน แต่ได้เปลี่ยนมาเป็นการทำนาแบบ **“นา**

หวาน” เพื่อลดต้นทุนและเวลาการทำงานลง เพื่อเอาเวลาและแรงงานไปใช้ในการผลิตยางแทน โดยเฉพาะเกษตรกรในกลุ่มผู้นำการผลิตที่ปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบสวนยางได้ก่อนกลุ่มอื่นๆ ในหมู่บ้าน ได้ทำการสะสมทุนในรูปแบบต่างๆ อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการขยายที่ดิน หรือ ขยายทุนไปสู่อาชีพอื่นๆ เช่นพ่อค้าลานยาง ธุรกิจร้านค้าประเภทต่างๆ เป็นต้น จนนำไปสู่ความแตกต่างหรือเกิดการแตกตัวทางชนชั้นกับชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจนในฐานะ “เจ้าแถมสวนยาง” และยังได้ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านเปลี่ยนไปด้วย ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ ความสัมพันธ์แบบ “ผู้ว่าจ้างหรือนายจ้างกับลูกจ้าง” ที่เกิดขึ้นในภาคการเกษตรภายในหมู่บ้าน โดยมีครัวเรือนที่ชาวนาที่ทำการสะสมทุนด้วยการขยายที่ดินหรือสวนยางพาราที่มีจำนวนมากตั้งแต่ 30-100 ไร่ หรือมากกว่านั้นขึ้นไปเป็นเจ้าแถมสวนยางในฐานะนายจ้างหรือผู้ว่าจ้างแรงงาน ขณะที่ครัวเรือนชาวนาที่มีที่ดินน้อยหรือมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมาก ที่ไม่สามารถทำการผลิตได้เพียงพอ กับความต้องการบริโภคในครัวเรือน ก็มักจะใช้แรงงานในครัวเรือนแบบเข้มข้นโดยทำงานในที่ดินสวนยางพาราตัวเองด้วยขณะเดียวกันก็ออกไปรับจ้างกรีดยางในสวนยางของเจ้าแถมสวนยางด้วยหรือบางครัวเรือนจะแบ่งแรงงานส่วนหนึ่งให้ไปเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางของครัวเรือนที่มีที่ดินมากกว่า เพื่อสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นอีกทางหนึ่ง แทนการออกไปทำงานรับจ้างที่ตัวเมืองใหญ่หรือไปเป็นกรรมกรก่อสร้างที่กรุงเทพฯ เหมือนในอดีต ซึ่งลักษณะของการจ้างแรงงานภายในเศรษฐกิจสวนยางพาราของหมู่บ้านนั้นมีลักษณะเป็นการจ้างแรงงานประจำ ไม่ใช่การว่าจ้างแรงงานเป็นแค่ครั้งคราวหรือการว่างจ้างตามฤดูกาล เหมือนการจ้างแรงงานการเกษตรเช่นการจ้างแรงงานในการทำนา, การจ้างแรงงานในการลอกปอ, หรือแรงงานขุดมันหรือเก็บผลผลิตจากมันสำปะหลังเหมือนเช่นในอดีต ถึงแม้ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะไม่ได้มีความสัมพันธ์แบบเข้มข้นโดยมีสัญญาว่าจ้าง แบบนายจ้างกับลูกจ้างในภาคธุรกิจหรือภาคอุตสาหกรรมก็ตาม เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างในสวนยาง จะมีความยืดหยุ่นมากกว่า เพราะเป็นคนในชุมชนเดียวกัน แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นชัดเจนคือความสัมพันธ์ทางการผลิตในลักษณะของการ “ขอแรง” หรือ “การลงแขก” ในการผลิตของแต่ละครัวเรือนไม่ปรากฏให้เห็นแล้วในปัจจุบัน ยกเว้นเฉพาะกิจกรรมทางสังคมเท่านั้น

7.5 การหันกลับมาให้ความสนใจในการเกษตร (re-agrarianisation)

ปรากฏการณ์หนึ่งที่น่าสนใจในการที่สังคมชาวนาในหมู่บ้านนาสิงห์เปลี่ยนการผลิตจากข้าวและพืชอื่นๆ มาสู่การผลิตในภูมิทัศน์การเกษตรยางพารา คือ เกิดการหวนกลับมาของแรงงานในครัวเรือนจำนวนมากที่เคยอพยพออกไปรับจ้างเป็นแรงงานตามที่ต่างๆ ตั้งแต่ต้นทศวรรษ

2520 เป็นต้นมา เพราะปรากฏการณ์ที่ครัวเรือนชาวนาในชนบทอพยพเคลื่อนย้ายไปทำงานยังภาคอุตสาหกรรมและเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่ต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่พบเห็นกันได้โดยทั่วไป จนมีข้อเสนอในทางวิชาการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทว่าสังคมชนบทมีแนวโน้มที่จะเล็กลงหรือเกิดกระบวนการเลิกเป็นชาวนา (depeasantization) เพราะชาวนาได้หันไปสู่อาชีพอื่นๆ และมีรายได้ขึ้นจากนอกภาคเกษตรมากกว่า (Rigg and Sakunee, 2001) ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าการหวนกลับมาสู่ภาคการเกษตรอีกครั้งของชาวนาบ้านนาสิ่งนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร โดยเฉพาะเศรษฐกิจฐานการผลิตยางพาราช่วยดึงแรงงานกลับสู่ภาคเกษตรได้อย่างไร ซึ่งผู้วิจัยพบว่าเกิดจาก

ประการที่หนึ่ง แรงจูงใจด้านรายได้จากการผลิตยาง การหวนกลับคืนสู่ภาคการเกษตรของชาวนาที่อพยพไปเป็นแรงงานตามที่ต่างๆ นอกชุมชนนั้นเกิดจากแรงจูงใจด้านรายได้อันเนื่องมาจากการผลิตยางพาราเป็นสำคัญ สังเกตได้จากการที่ชุมชนบ้านนาสิ่งถึงแม้จะมีชาวนาบางกลุ่มเริ่มนำยางพาราเข้ามาปลูกเองตั้งแต่ปี 2529 และครัวเรือนชาวนาที่เข้าร่วมกับโครงการของภาครัฐที่เข้ามาส่งเสริมในปี 2534 แล้วก็ตาม แต่เนื่องจากกว่าที่ยางพาราจะให้ผลผลิตก็ต้องใช้เวลานานประมาณถึง 7 ปี ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวแรงงานส่วนมากก็ยังทำงานอยู่ในเมืองใหญ่ๆ ยังไม่ได้กลับเข้าสู่ภาคการเกษตร เพราะยังไม่มีรายได้จากยางพารา แต่เกษตรกรเริ่มหวนกลับสู่หมู่บ้านจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ก็ประมาณในช่วงปี 2547 เป็นต้นมา ที่ยางพาราของชาวบ้านส่วนมากเริ่มให้ผลผลิตและราคายางพาราเริ่มปรับตัวสูงขึ้นเรื่อยๆ จนเข้าสู่ช่วงปี 2552-2554 ที่ราคายางพาราปรับตัวขึ้นสูงสุดทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานจากในเมืองมาสู่ภาคเกษตรจำนวนมากทั้งในฐานะเจ้าของที่ดินและมาเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางพาราของคนอื่น รวมถึงการเข้ามาของแรงงานรับจ้างกรีดยางของชาวนาในจังหวัดอื่นๆ อีกจำนวนมาก ดังนั้น ราคาและแรงจูงใจในด้านรายได้จากการทำสวนยางจึงนับเป็นปัจจัยที่สำคัญ

ประการที่สอง การกลับมาของแรงงานจำนวนมากนั้น เกิดจากลักษณะของกระบวนการผลิตยางพารา เนื่องจากเมื่อยางพาราเริ่มให้ผลผลิต จำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากและต้องใช้แรงงานตลอดทั้งปี ซึ่งจะต่างจากการผลิตข้าวและพืชชนิดอื่นๆ ที่จะใช้ระยะเวลากับการเพาะปลูกและเก็บผลผลิตไม่นานเป็นช่วงเวลาสั้นๆ เพียงไม่กี่เดือนเท่านั้น ดังนั้น ชาวนาหรือเกษตรกรสวนยางพาราที่มีที่ดินเกิน 15 ไร่ขึ้นไปจึงจำเป็นต้องใช้แรงงานอย่างน้อย 2 คนขึ้นไปเพื่อเก็บผลผลิตและแปรรูปผลผลิตตลอดเกือบทั้งปี ยกเว้นช่วงเวลาพักหน้ายางไม่กี่เดือนเท่านั้น เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากประกอบกับรายได้ประจำที่คุ้มค่าและสร้างผลกำไรได้ จึงทำให้เกิดการไหลกลับมาของแรงงานสู่ภาคการเกษตรและช่วยตรึงแรงงานไว้กับพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

ประการที่สาม ผลพวงจากการที่ชาวนาเปลี่ยนจากการผลิตข้าวและพืชอื่นๆ มาสู่การปลูกยางพาราซึ่งเป็นพืชอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญคือก่อให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ที่พื้นที่จังหวัดบึงกาฬ เป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมต่อการปลูกยางพาราและให้ผลผลิตที่ดี จึงทำให้มีเกษตรกรหันมาปลูกยางพาราเป็นจำนวนมาก จนมีพื้นที่ปลูกยางพารามากที่สุดในภาคอีสาน ก่อให้เกิดเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมต่างๆ เกี่ยวกับยางพารามากมายตามจำนวนมา รวมทั้งการมาแรงงานการเกษตรในพื้นที่และแรงงานต่างถิ่นที่มาทำงานทั้งในสวนยางและโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปยางพารา

7.6 ความสำคัญของที่ดินกับชาวนาในฐานะปัจจัยการผลิตที่สำคัญ

ในอดีต กรรมสิทธิ์ในที่ดินของครัวเรือนชาวนานั้นเป็นเรื่องภายในของชุมชนชาวนาเอง ที่จะให้การยอมรับว่าที่แปลงใดเป็นของผู้ใด โดยอาจเริ่มจากกติกาภายในชุมชนแบบง่ายๆ เพื่อแสดงว่าผู้ใดครอบครองพื้นที่ส่วนใดบ้าง โดยใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ทางธรรมชาติเป็นตัวแบ่งให้รู้ เพราะที่ดินมีจำนวนมากขณะที่ครัวเรือนชาวนามีไม่มาก การจับจองที่ดินทำกินจึงมักทำกันอย่างง่าย ๆ ภายในชุมชนเองโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ที่ดินหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่ประการใด

แต่ในภายหลัง เมื่อมีชาวบ้านจากพื้นที่อื่นๆ อพยพเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น ที่ดินจึงเริ่มถูกให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นสินค้าที่ซื้อขายได้ โดยคนที่อยู่มาก่อนหรืออพยพมาก่อน มักจะเริ่มจับจองหรือขยายการครอบครองเอาที่ดินไว้จำนวนมากขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อขายต่อให้กับผู้มาอยู่ใหม่ แต่อย่างไรก็ตามการซื้อขายที่ดินก็ซื้อขายกันในราคาถูกๆ หรือบางครั้ง ถ้าเป็นเครือญาติหรือคนที่มักคุ้นกันก็มักจะแบ่งที่ดินบางส่วนให้เพื่อได้อาศัยแรงงานจากกันและกัน และยังพบว่าบางครั้งชาวบ้านก็ใช้ที่ดินเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของกับคนอื่นๆ อีกด้วย เช่น กรณีผู้ใหญ่บ้านคือพ่อผายอินเมืองแก้ว ใช้ที่ดินแลกกับแคนซึ่งเป็นเครื่องดนตรีกับชาวบ้านซึ่งเป็นคนไทครัวที่อพยพมาอยู่ใหม่

แต่เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2510 ที่ดินจึงถูกซื้อขายในฐานะสินค้าที่มีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิตของครัวเรือนชาวนาพร้อมๆ กับการเข้ามาของการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ไม่ว่าจะเป็นข้าว ปอ และมันสำปะหลัง และภายหลังเมื่อการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าประสบปัญหาจากต้นทุนที่เพิ่มสูงขึ้นขณะที่ราคาผลผลิตตกต่ำ ชาวนาเริ่มให้ความสนใจกับการผลิตทางการเกษตรและที่ดินการเกษตรลดน้อยลง โดยชาวนาเริ่มหันไปขายแรงงานยังเมืองใหญ่หรือพื้นที่เศรษฐกิจแหล่งอื่นๆ กันมากขึ้น ทำให้ในช่วงดังกล่าวมีการขายที่ดินภายในชุมชนกันมากขึ้น โดยจะเป็นลักษณะการแบ่งขายที่ดินเป็นเพียงบางส่วนเพื่อพียงครอบครัวหรือเป็นทุนในการไปทำงานยังที่ต่างๆ เช่นการ

เดินทางไปทำงานเป็นกรรมกรยังต่างประเทศเป็นต้น แต่โดยปกติแล้ว ชาวนามันจะไม่ค่อยขายที่นามากนัก ทั้งนี้ อาจเนื่องจากเพราะการทำนาปลูกข้าวยังคงมีความสำคัญกับชาวนามาตั้งแต่ในอดีตในฐานะที่ข้าวเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีพ อีกทั้งในระยะเวลาต่อมายังถูกส่งเสริมให้เป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่สำคัญของชาวนาและของประเทศอีกด้วย

เมื่อเข้าสู่กลางทศวรรษ 2530 ที่ชาวนาเริ่มหันมาปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก เพื่อป้อนอุตสาหกรรมสมัยใหม่กันมากขึ้น ความสำคัญของที่ดินเพื่อการเกษตรจึงถูกเริ่มได้รับความสนใจจากเกษตรกรในพื้นที่อย่างชัดเจน ทำให้เกิดความต้องการในการครอบครองที่ดินเพิ่มขึ้นจำนวนมากเพื่อผลิตยางพาราป้อนตลาดอุตสาหกรรมยางรถยนต์และสินค้าอื่นๆ ที่แปรรูปจากยางพารา ประกอบกับชาวนาบางส่วนที่ตัดสินใจปลูกยางพาราก่อนกลุ่มอื่นๆ ในหมู่บ้านและชาวนากลุ่มที่มีที่ดินจำนวนมากมาตั้งแต่ในอดีตนั้น เป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากการขายผลผลิตยางพาราเป็นกลุ่มแรกๆ จึงสามารถสะสมทุนโดยการกว้านซื้อที่ไรจากชาวบ้านทั้งในหมู่บ้านเดียวกันและต่างหมู่บ้าน และได้ผันตัวเองมาเป็นเจ้าแ่งสวนยางได้อย่างรวดเร็ว ที่ดินทำการเกษตรจึงได้กลายเป็นปัจจัยการผลิตและสินค้าที่สำคัญของชุมชนในหมู่บ้านและในจังหวัดบึงกาฬอย่างรวดเร็ว

7.7 ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เปลี่ยนไป (บทบาทและความสำคัญของผู้อุปถัมภ์ที่ลดลง)

สำหรับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั้น ผู้วิจัยพบว่า ผู้ให้การอุปถัมภ์ที่สำคัญของสังคมชาวนาในอดีตไม่ว่าจะเป็น “พ่อค้าคนกลาง” หรือพ่อค้าปุ๋ยในเมือง ในฐานะเป็นแหล่งทุนหรือผู้ให้สินเชื่อแก่เกษตรกรในการผลิต “ผู้นำหรือผู้มีอิทธิพล” ในท้องถิ่น ตลอดจน “หัวคะแนนหรือเครือข่ายทางการเมือง” ของนักการเมืองในพื้นที่ ในฐานะผู้อุปถัมภ์หรือให้ความช่วยเหลือที่สำคัญในด้านต่างๆ แก่เกษตรกรทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน ได้เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก โดยเกิดกลุ่มและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ขึ้นมาแทนที่ในหมู่บ้าน โดยเฉพาะ “กลุ่มหรือเครือข่ายลานยาง” ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรที่ปลูกยางพาราเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการขายผลผลิต เนื่องจากในการผลิตยางพาราเกษตรกรจะรวมกลุ่มเพื่อขายผลผลิตให้กับพ่อค้าเดือนละ 2-3 ครั้งในรูปของการเปิดซองยื่นประมูลเพื่อให้พ่อค้าเสนอราคาซื้อแข่งกัน ซึ่งกลุ่มลานยางดังกล่าว จะกระจายอยู่ในทุกหมู่บ้าน ในหมู่บ้านนาสิงห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษา พบว่ามีกลุ่มลานยางถึง 3 กลุ่ม ซึ่ง 1 ใน 3 กลุ่มนี้ เป็นกลุ่มที่จัดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตร ที่มีสมาชิกทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านจำนวนหนึ่งพันกว่าคน และยังทำธุรกิจเกี่ยวกับการเกษตรอีกหลายประเภท โดยมีมูลค่าธุรกิจ

รวมสูงถึง 34,331,017.61 บาท คิดเป็นมูลค่าเฉลี่ยต่อเดือน 2,860,918.13 บาท คือเป็นพ่อค้าประมูลรับซื้อยางจากชุมชนต่างๆ แปรรูปร่างพาราเบื้องต้น เพื่อขายให้กับโรงงานอุตสาหกรรมยาง ธุรกิจสินเชื่อประเภทต่างๆ ให้กับสมาชิก เช่น อุปกรณ์การเกษตรต่างๆ โดยเฉพาะปุ๋ยเคมี ซึ่งในแต่ละปีเกษตรกรจะใช้ทั้งในไร่นาและสวนยางจำนวนมาก คิดเป็นเงินเฉพาะค่าปุ๋ยเคมีตกปีละหลายล้านบาท จากตัวเลขของสหกรณ์พบว่าบางปีต้องสั่งปุ๋ยจากบริษัทปุ๋ยมาให้กับสมาชิกที่แจ้งความจำนงค์ไว้เป็นจำนวน 10,000-20,000 กระสอบ คิดเป็นมูลค่าประมาณ 10 กว่าล้านบาท ทำให้พ่อค้าปุ๋ยรายย่อยในเมืองหรือในอำเภอ ซึ่งในอดีตเคยมีบทบาทและอิทธิพลลดความสำคัญลงไปเป็นอย่างมาก

การเกิดขึ้นของกลุ่มหรือองค์กรประเภทดังกล่าว นับว่าเป็นองค์กรที่ไม่เป็นทางการรูปแบบใหม่ ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในอดีต ตั้งแต่ชาวนาได้เข้าสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ไม่ว่าจะเป็นการปลูกข้าว ปอ หรือมันสำปะหลัง ทำให้เกิดเครือข่ายหรือความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ซึ่งเป็นการสัมพันธ์ในแนวราบมากขึ้น ลานยางได้กลายเป็น“พื้นที่สาธารณะ” แห่งใหม่ของหมู่บ้านหรือของสังคมชาวนา ในการพบปะ แลกเปลี่ยน เรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ทั้งกับคนภายในหมู่บ้านและคนภายนอก ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า ข้าราชการ และเครือข่ายของนักการเมือง แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมชาวนาจะหมดไป เพราะพบว่า ผู้ให้การอุปถัมภ์ในระบบเก่าต่างก็พยายามปรับตัวเพื่อรักษาและคงสถานภาพตัวเองไว้ เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น พ่อค้าปุ๋ย หรือ บริษัทขายปุ๋ย จากเดิมที่เกษตรกรจะต้องวิ่งเข้าไปหาเพื่อซื้อหรือขอสินเชื่อปุ๋ยในราคาที่แพง เพื่อเอามาใช้ในการเพาะปลูก แต่ปัจจุบันพบว่าพ่อค้าหรือผู้ผลิตปุ๋ยชนิดต่างๆ จะส่งตัวแทนเข้าไปในชุมชนจำนวนมากเพื่อสร้างความเชื่อมั่นและสร้างเครือข่ายทางธุรกิจ ในรูปแบบต่างๆ เช่นการให้เกษตรกรทดลองปุ๋ยหรือผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ในการบำรุงรักษาพืช และให้ชาวบ้านเป็นตัวแทนในการขายผลิตภายในหมู่บ้านเป็นต้น ขณะที่หัวหน้าหรือเครือข่ายทางการเมืองของนักการเมืองนั้น เริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบในการทำงานกับชาวบ้าน จากเดิมจะทำหน้าที่ผู้อุปถัมภ์ในบทบาท “นักสังคมสงเคราะห์” เพื่อซื้อใจและสร้างศรัทธากับชาวบ้าน เช่น บริจาคน้ำดื่มในงานประเพณีต่างๆ ช่วยเหลือหรือจัดหาารับส่งผู้ป่วยไปโรงพยาบาล จัดหาธไปรับศพลูกหลานชาวบ้านที่ไปขายแรงงานที่กรุงเทพฯ ที่เสียชีวิตจากอุบัติเหตุ หรือไปบริจาคร่วมบุญต่างๆ ของชาวบ้าน แต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านนาสิ่งทีในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา งานสงเคราะห์ในรูปแบบเดิมๆ ได้หมดความหมายและความสำคัญลงไปมาก เนื่องจากชาวบ้านมีรายได้และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ทำให้ชาวบ้านมีรถยนต์ใช้เกือบทุกครัวเรือน ดังนั้น จะเริ่มเห็นกิจกรรมและบทบาทของเครือข่ายทางการเมืองที่เปลี่ยนไป เช่น การเข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มหรือผู้นำกลุ่มลานยางในชุมชนในทางด้านเศรษฐกิจ โดยอาจเป็นลักษณะพ่อค้าคนกลางหรือที่ปรึกษาทางธุรกิจ ที่คอย

ประทับประคองหรือช่วยเหลือกลุ่มชาวบ้าน แต่ขณะเดียวกันก็อาศัยบทบาททางการเมืองที่เป็นที่รู้จักของพ่อค้ารายใหญ่ หรือกลุ่มข้าราชการผู้มีบทบาทในการส่งเสริมการเกษตร ในการสร้างรายได้ทางธุรกิจที่เอื้อประโยชน์ให้กับธุรกิจตัวเองไปด้วยในขณะเดียวกัน

7.8 ความแตกต่างและความขัดแย้งภายในสังคมชาวนา

พร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าได้สร้างความแตกต่างและความตึงเครียดให้กับชนในสังคมชาวนามากขึ้นตามไปด้วย เช่น ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน เนื่องจากภายในสังคมชาวนาเอง แต่ละครัวเรือนต่างก็มีศักยภาพในการปรับตัวที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดชาวนาขึ้นเป็น 4 กลุ่ม คือ (1) ชาวนาไร้ที่ดิน (กลายเป็นแรงงานไร้ที่ดิน รับจ้างในสวนยางของเพื่อนบ้าน) (2) ชาวนาที่มีที่ดินน้อย ประมาณ 2-15 ไร่ (บางครอบครัว มีที่ดินทำกินไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคในครัวเรือน สมาชิกบางคนออกไปรับจ้างในสวนยางผู้มีที่ดินมาก) (3) ชาวนาที่มีที่ดินปานกลาง 16-30 ไร่ (สามารถทำการผลิตบนที่ดินของตนเองเพื่อเลี้ยงครอบครัวได้ บางครอบครัวอาจมีการจ้างแรงงานภายนอกมาช่วยบ้าง) (4) ชาวนาที่มีที่ดินมาก 31- 100 ขึ้นไป (ซึ่งมีแรงงานไม่พอต่อการผลิต ต้องว่าจ้างแรงงานภายนอกมาช่วย หรือบางครอบครัวจะจ้างแรงงานทำงานแทนทั้งหมด) การเข้ามาของยางพารานับเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ที่ดินทำกินกลับมามีความสำคัญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ครัวเรือนที่มีศักยภาพมากกว่า เช่น มีที่ดินมากมาแต่ก่อนหรือ เข้าสู่การผลิตยางพาราทำการสะสมทุนได้ก่อนครัวเรือนอื่นๆ นำไปสู่การซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นทั้งภายในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านจนเกิดความแตกต่างดังกล่าว ซึ่งได้นำไปสู่ความตึงเครียดและปรากฏเป็นความขัดแย้งขึ้นบ้างแล้วในหมู่บ้าน อันเนื่องมาจากการที่ราคายางเริ่มตกต่ำในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ก่อให้เกิดการฟ้องร้องเพื่อเรียกร้องเอาที่ดินทำกินคืน เพราะที่ดินทำกินส่วนมากของหมู่บ้านนาสิงห์เป็นที่ดิน ส.ป.ก. ซึ่งมีความอ่อนไหวอยู่ในระดับหนึ่ง เนื่องจากที่ดิน ส.ป.ก. ตามกฎหมาย เป็นที่ดินที่ไม่สามารถซื้อขายเปลี่ยนมือกันได้ ดังนั้น ชาวบ้านที่สูญเสียที่ดินดังกล่าว เพราะการขายหรือหลุดจำนองไปให้เกษตรกรคนอื่น ๆ ได้เริ่มอาศัยช่องว่างดังกล่าวในการเรียกร้องเอาที่ดินคืน ซึ่งจากการศึกษาภาคสนามผู้วิจัยพบว่า กรณีดังกล่าวได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ถึงแม้ว่าที่ผ่านมาตลอดเวลาหลายทศวรรษชาวนานาสิงห์จะมีการซื้อขายเปลี่ยนมือที่ดิน ส.ป.ก. กันอยู่ตลอดเวลาก็ตาม ขณะที่ความขัดแย้งในทางสังคมนอกจากปัญหาเรื่องที่ดิน ก็เริ่มปรากฏชัดขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มของผู้นำลานยาง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างสูงเพราะมีบทบาทต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพ่อค้าคนกลาง ข้าราชการและนักการเมืองอยู่เรื่อยๆ โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เกิดจากธุรกิจขายยาง เนื่องจากในช่วง

ระยะหลังที่ราคายางเริ่มตก รูปแบบการประมวลขายยางเริ่มเปลี่ยนไป เป็นการเสนอราคาทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้นำกลุ่มยางสามารถตัดสินใจเลือกพ่อค้าคนกลางที่จะขายยางเองได้มากขึ้น ซึ่งมักนำไปสู่ปัญหาเรื่องผลประโยชน์จนเกิดเป็นความไม่เชื่อใจของเกษตรกร และเกิดการช่วงชิงการนำกลุ่มอยู่บ่อยๆ ซึ่งผู้ศึกษาพบว่าเริ่มปรากฏเป็นความขัดแย้งที่ชัดเจนมากขึ้นในบางกลุ่ม

แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าไม่ได้เกิดจากแค่ “การเปลี่ยนจากข้าวเป็นยางพารา” เท่านั้น แต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นความต่อเนื่องมาจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในยุคก่อนหน้านี้โดยปฏิเสธไม่ได้ โดยเฉพาะความต่อเนื่องในแง่อารมณ์ ความรู้และประสบการณ์ของชาวนาในฐานะปัจเจก ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากอำนาจรัฐและการผลิตเพื่อการค้าอย่างเดียวนั้น เพราะสังคมชาวนาที่ปรับเข้าสู่การผลิตยางพาราในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงก็มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันไป พร้อมกับกับความเสี่ยงในรูปแบบใหม่ๆ อันเนื่องมาจากการผลิตพืชเกษตรอุตสาหกรรม ซึ่งมีความไม่แน่นอนในด้านราคาและปริมาณความต้องการของตลาดโลกเพราะชาวนาและรัฐไม่สามารถจะควบคุมได้ เช่นเดียวกับพืชตัวเศรษฐกิจตัวอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมชาวนาในปัจจุบัน ผู้วิจัยมองว่า “เป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา” ที่ปฏิเสธภาพของสังคมชาวนาตามทัศนะของ Edward C. Banfield กับ James C. Scott ที่เสนอว่าสังคมชาวนานั้นอยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมของความยากจน” และ อยู่ในโครงสร้างสังคม “เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม” (moral economy) ที่มุ่งอธิบายพฤติกรรมของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ โดยมีระบบอุปถัมภ์เป็นตัวค้าชูความสัมพันธ์ทางสังคม

7.9 ข้อค้นพบและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา

งานศึกษาชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่า สังคมชาวนาอีสานมีการปรับตัวและกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องผ่านประสบการณ์ชีวิตในฐานะเป็นแรงงานอพยพในสถานที่ต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดังนั้น ถ้ารัฐมีแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่และสถานการณ์โลก ย่อมจะสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ดีให้เกิดขึ้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม ในงานชิ้นนี้เพียงแต่ได้ช่วยชี้ให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนการผลิตของชาวนาจากการปลูกข้าวและพืชชนิดอื่นๆ ที่รัฐเคยส่งเสริมมาในอดีตมาเป็นยางพารา พร้อมกับการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมในท้องถิ่นนั้น ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมขึ้นกับชาวนาในพื้นที่อย่างชัดเจน แต่ผลการศึกษาในงานชิ้นนี้ ไม่ได้ชี้ว่า ยางพาราเป็นพืชที่เหมาะสมหรือสร้างความ

เจริญเติบโตให้กับชาวนาทุกพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน เพราะในความเป็นจริง ยางพาราก็เป็นพืชเกษตรอุตสาหกรรมที่ราคามีความไม่แน่นอนไม่ต่างจากพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ แต่สิ่งที่ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นจากปรากฏการณ์ดังกล่าว คือ การพัฒนาเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมไม่ใช่สิ่งที่ชั่วร้ายเสมอไป หรือพูดในอีกแง่หนึ่งได้ว่า ชาวนาไม่ได้เป็นเหยื่อของระบบทุนนิยมเสมอไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาอีสาน ผู้วิจัยมองว่าไม่ได้เป็นเหมือนกันหมด แต่อย่างน้อยงานชิ้นนี้ ก็ช่วยชี้ให้เห็นว่าสังคมชาวนาอีสานนั้นได้เปลี่ยนไปแล้วจากสังคมชาวนาที่มักถูกผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่องว่าเป็นกลุ่มคนยากจน ที่ดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เศรษฐกิจแบบพอเพียงหรือเศรษฐกิจแบบยังชีพ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมภายใต้ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ ซึ่งมักตกเป็นเหยื่อของพ่อค้าและนักการเมืองมาตลอด

แต่อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลและปรากฏการณ์ในงานศึกษาชิ้นนี้ยังไม่สามารถชี้ได้ว่าชาวนาได้กลายเป็นพลเมืองที่มีความกระตือรือร้นทางการเมืองภายใต้ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมใหม่ แต่ข้อมูลและปรากฏการณ์ต่างๆ ในงานวิจัยชี้ให้เห็นเพียงว่า การเข้ามาของยางพาราและการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว ได้ทำให้ชาวนาหลุดจากกรอบหรือโครงสร้างทางสังคมแบบเดิมๆ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและรายได้ รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับ ผู้นำ หรือ ผู้ให้การอุปถัมภ์แบบดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นผู้นำในท้องถิ่น ข้าราชการ พ่อค้า และเครือข่ายนักการเมือง ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะต่อการศึกษาสังคมชาวนาที่ควรทำเพิ่มเติม คือ

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชาวนาอีสานที่หันมาปลูกยางพารากับชาวนาหรือชาวนาที่ยังที่ภาคใต้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเหมือนหรือแตกต่างกันเช่นไรบ้าง
2. ควรมีการศึกษาซ้ำหรือศึกษาชาวนาอีสานที่ปรับเปลี่ยนมาปลูกยางพาราในพื้นที่อื่นๆ เพิ่มว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว ส่งผลต่อวัฒนธรรมและพฤติกรรมทางการเมืองทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการภายใต้แนวคิดประชาธิปไตยอย่างไร หรือไม่

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กรมการศาสนา. (2534). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10*. กรุงเทพฯ : พิมพ์ลักษณ์.
- กิตติ ตันไทย. (2552). *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์. (2524). *ชนบทอีสาน*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง,บรรณาธิการ. (2535). *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตุลา จำกัด.
- จุมพล หนีพานิช. (2548). *พัฒนาการทางการเมืองไทย อำมาตยาธิปไตย ธนาธิปไตยหรือประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- แจ๊ค เอ็ม.พอตเตอร์; แปลโดย นฤจร อธิจิระจารี. (2526). *โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จอร์จ โรสเซ็น; แปลโดย สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2519). *ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สมชายการพิมพ์.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2536). *ปัญหาท้าทายของสังคมไทย: ใครจะได้อะไร? อย่างไร? คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2533). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2536). *ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2541). *ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ วลัยวิภา บุรุษรัตนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2548). *ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, บรรณาธิการ. (2543). *สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2527). *การปรับตัวของชาวนาในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม
กรณีศึกษากลุ่มชาวนาในภาคเหนือ บ้านหนองสองห้อง อำเภอน้ำหนาว จังหวัดนครสวรรค์.
โครงการวิจัยเรื่อง Thailand in the Year 2010: Socio-Cultural Change and Political
Development 1950—1990.*
- ชลาทิพย์ ชัยโคตร. (2559). *กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากชนบทสู่เมือง. สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี.*
- ซิเกฮารุ ทานาเบ. (2527). *ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ในกบฏชาวนา: ศึกษาจากกรณีของสยาม
ระหว่างช่วงระยะเวลาเข้าสู่ศตวรรษที่ 20.*
- ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, ผู้แต่ง, รัตนา โตสกุล, ผู้แปล. (2552). *อีสานนิยม : ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศ
ไทย. อุบลราชธานี : ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.*
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และ
ความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ : วิชาษา.*
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *NEW SOCIAL MOVEMENTS ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
รูปแบบใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิชาษา.*
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2530). *ปัญหาการพัฒนาทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.*
- ณัฐพงษ์ จิตนิรัตน์. (2544). *ชุมชนศึกษา: การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่. สงขลา: มหาวิทยาลัย
ทักษิณ.*
- ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. (2539). *กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลัง
พัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน*
- ทิพวัลย์ สีจันทร์. (2546). *พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง กรณีศึกษา : ต.ทุ่งลูกนก
อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.*
- ธเนศวร เจริญเมือง. (2551). *พลเมืองเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิชาษา*
- ธันวา ใจเที่ยง. (2550). *นิเวศชาวนากลุ่มแม่น้ำโขง. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.*
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2552). *ประวัติศาสตร์ความคิดเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองไทย. กรุงเทพฯ:
บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.*
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2552). *“ปฏิรูปสังคม” ในประชาธิปไตยในระยะเปลี่ยนผ่าน. กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊กส์.*
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2556). *ลิง หลอก ไฟร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.*

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). “วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย” ใน *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตย*
ไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2547). *อ่านวัฒนธรรมการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- บาร์ริงตัน มัวร์ จูเนียร์ ผู้แต่ง, ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ผู้แปล. (2519). *จีน-อินเดีย รากฐานการ
เปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.
- ปก แก้วกาญจน์. (2530). *ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาจากผลกระทบของ
ระบบการผลิตเพื่อขายในช่วง 2 ทศวรรษ*. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ, บรรณาธิการ. (2555). *การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้ง: วาทกรรม อำนาจ และ
พลวัตรชนบทไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑิต อ่อนดำ. (2535). “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ใน *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า* เจริญศักดิ์ ปิ่น
ทอง, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตุลา จำกัด.
- พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. (2546). *เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสทุนนิยม*. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- ไพโรจน์ กาญจนพันธุ์. (2518). *การต่อต้านการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายคอมมิวนิสต์โดยรัฐบาลไทย
ศึกษาเฉพาะกรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2546). *วิจัยอีสาน: วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*. นครราชสีมา:
สมบูรณ์พรินต์.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2557). *สู่วิถีอีสานใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- มณีนัย ทองอยู่. (2546). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง*.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2548). *อ่านวัฒนธรรมชุมชน วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนว
วัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). *พลวัตรและความยั่งยืนของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ*.
เชียงใหม่: บริษัท วิทอินดิไซน์ จำกัด.
- ยศ สันตสมบัติ. (2551). *อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ใน
สังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ยศ สันตสมบัติ และ อรัญญา ศิริผล. (2556). *ยางพาราในลุ่มน้ำโขง: การปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นใน
ลาว กัมพูชาและไทย*. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

- ลูเซียน เอ็ม. แองส์, ผู้แต่ง, ชญาดา ศิริภรณ์, ผู้แปล. (2527). “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแควตง” ใน *ระบบอุปถัมภ์* อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลูเซียน เอ็ม. แองส์, ผู้แต่ง, นฤจร อธิธิจิระจรัส, ผู้แปล. (2527). *ข้าวกับมนุษย์: นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ลูเซียน ดับบลิว.พาย, ผู้แต่ง, พลศักดิ์ จิรไกรศิริ ธานินทร์ วิชญางกูร, ผู้แปล. (2521). *การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีพัฒนาทางการเมือง*. ภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์. (2536). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน (ในช่วง 1950-1990)*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิทยากร เชียงกุล. (2552). *ปรัชญาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารธาร.
- วัฒนา สุกันศล. (2548). *โลกาภิวัตน์*. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา.
- วัฒนา สุกันศล. (2544). *วัฒนธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วุฒิชัย มูลศิลป์ และ ธรรมนิศย์ วรากรณ์ บรรณาธิการ. (2525). *กบฏชาวนา*. เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- วอลเดน เบลโล และคณะ, ผู้แต่ง, สุรนุช ชงศิลา, ผู้แปล. (2545). *โคกนาฏกรรมสยาม: การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลดคิมทอง.
- สถิตย์ นิยมญาติ. (2530). *ความยากจนกับวัฒนธรรม : การวิเคราะห์ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความยากจนในชนบทไทย*. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สถาบันวิจัยยาง กรมวิชาการเกษตร. (ม.ป.ป.). *รูปแบบการซื้อขายยางก้อนถ้วยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ม.ป.ท.
- สมคิด พรหมจ้อย และคณะ. (2546). *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- สุธี อินทรสกุล, สมเกียรติ ทองรักษ์, และเสมอ สมนาถ. (2537). *พยากรณ์พื้นที่และผลผลิตยางปลูกใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. รายงานผลการวิจัยยางพารา ศูนย์วิจัยยางฉะเชิงเทรา กลุ่มเศรษฐกิจการยาง สถาบันวิจัยยาง
- สุเทพ สุนทรภะสีช. (2548). *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. (2538). *กรวด หิน ดิน ทราย: รัฐ ทุนนิยม และขบวนการอีสานในยุคโลกาภิวัตน์*. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิตยสาร สำนักวิชาการเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี
- สุวิทย์ อธิราชสวัสดิ์. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์จำกัด.
- เสกสรร ประเสริฐกุล. (2548). *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ. (2536). *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สำนักงานจังหวัดบึงกาฬ. (2554). *ประวัติจังหวัดบึงกาฬ*. บึงกาฬ: มปท.
- อकिन รพีพัฒน์. (2518). *สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2416)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2543). *การเมืองของพลเมือง: สู่สหประชาชาติใหม่*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2546). *ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก: ประสบการณ์จากการอ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์*. กรุงเทพฯ: เลิฟ แอนด์ ลิฟ.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2549). *ทักษิณ-ประชานิยม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). *แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน: สร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2553). *สองนคราประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- อนัญญา ฤชกุล, บรรณาธิการ. (2533). *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อนัญญา ฤชกุล และ นิพนธ์ พัวพงศกร. (2535). “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคกลาง” ในวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตุลา จำกัด.
- อภิชาติ สถิตนิรามัย และ คณะ. (2556). *ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. (2545). *ระบบอุปถัมภ์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2530). *ความคิดและความเคลื่อนไหวทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2557). *ประชาธิปไตย คนไทยไม่เท่ากัน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมน้ำอ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- เอ.เอฟ.เค. ออกแกนส์กี, ผู้แต่ง, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ผู้แปล. (2516). *ลำดับขั้นของการพัฒนาการเมือง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความในวารสาร

- จามะรี พัทธกิจวงศ์ (2527). ระบบทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาไทย. *เศรษฐศาสตร์การเมือง*, ปีที่ 3 เล่ม 4 2527.
- จักรกริช สังขมณี. (2554). ย้อนคิดว่าด้วยชีวิตทางการเมืองของชาวนา: การเมืองในชนบทที่มากกว่าการเลือกตั้งและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารสังคมวิทยามนุษยวิทยา* 30 (2) กรกฎาคม 2554.
- นิลินี ต้นธูนิตย์. (2551). มิติวัฒนธรรมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง* ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน 2551.
- รัตนา บุญมัธยะ โตสกุล. (2550). ชาวนาอีสาน ชาตไทยและการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Isan Peasants, Thai Nation and Modernization). *วารสารสังคมศาสตร์*, 19(1) :70-129.
- อรัญญา ศิริผล. (2556). “สวนยาง” กับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือตอนบน. *วารสารสังคมศาสตร์*, 25(1) : 139-172.

วิทยานิพนธ์

- เดโช ไชยทัฬห. (2539). *การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ศึกษากรณี :การประกอบอาชีพนอกไร่ร่นากับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, บัณฑิตวิทยาลัย.

- ทรงชัย ทองปาน. (2557). “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง”: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยสหวิทยาการ, สาขาวิชาสหวิทยาการ.
- ธิดิญา เหล่าอัน. (2553). ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา” อีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550: กรณีศึกษาหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
- ยุพาพิน ภาระศรี. (2533). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสาน พ.ศ.2505-2515. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, วิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- การยางแห่งประเทศไทย. (5 พฤษภาคม 2560). สืบค้นจาก http://km.rubber.co.th/index.php?option=com_content&view=article&id=4350:2012
- การยางแห่งประเทศไทย. (5 พฤษภาคม 2560). ระบบการจัดการความรู้ของการยางแห่งประเทศไทย. สืบค้นจาก [http://km.rubber.co.th /index.php?option=com_content&view=article&id=4350:2012](http://km.rubber.co.th/index.php?option=com_content&view=article&id=4350:2012)
- กรมป่าไม้. (16 มีนาคม 2560). สืบค้นจาก http://forestinfo.forest.go.th/UploadFiles/FNationalForest/0209_11_08_2510.pdf
- กรมวิชาการเกษตร. (10 เมษายน 2560). สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9500000006159>
- ชลิตา บัณฑุงศ์. (10 มีนาคม 2559). ข้าวและชาวนาไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. สืบค้นจาก <http://www.prachatai.com/journal/2013/09/48683>
- สมดุลย์ พวงเกาะ. (5 พฤษภาคม 2560). วิธีการผลิตยางก้อนถ้วย. สืบค้นจาก http://pnpandbest.com/pnp_book/pnp_book06.html
- สำนักงานจังหวัดบึงกาฬ. (19 เมษายน 2560). แผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี (2557-2560) (ฉบับทบทวน). สืบค้นจาก <http://www.buengkan.go.th/index.php/%E0%B8%A2%E0%B8%B8%E0%B8%97%E0%B8%98%E0%B8%A8%E0%B8%B2%E0%B8%AA%E0%B8%9>

5%E0%B8%A3%E0%B9%8C%E0%B8%88%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%
AB%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%94/2015-10-13-15-24-28.html

สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดตรัง. (5 มิถุนายน 2560). ประวัติสำนักงานกองทุน
สงเคราะห์การทำสวนยาง, สืบค้นจาก <http://orrafrang.tripod.com/html/history.htm>

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (17 เมษายน 2560). ผลิตภัณฑ์ภาคและ
จังหวัด แบบปริมาณลูกโซ่ ฉบับ พ.ศ. 2558. สืบค้นจาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5628&filename=gross_regional

สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (17 เมษายน 2560). สถานการณ์
ยางพาราและการปรับตัวของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2558 . สืบค้นจาก
<http://eris.nesdb.go.th/pdf/%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%87%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%A2%E0%B8%B2%E0%B8%87%E0%B8%9E%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%B2.pdf>

ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ. (15 มีนาคม 2560). อำเภอพรเจริญ จังหวัดหนองคาย, สืบค้นจาก
<http://www.amphoe.com/menu.php?mid=1&am=737&pv=68>

เอกสารอื่นๆ

การยางแห่งประเทศไทย. (2560). รายชื่อเกษตรกรและสถาบันเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนกับการยางแห่งประเทศไทย
ประเทศไทยอำเภอเมืองบึงกาฬ 2558-2560. เอกสารระบบขึ้นทะเบียนเกษตรกร การยาง
แห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ.

แขวงกาฬบึงกาฬ. (2559). ประวัติและความเป็นมาของแขวงกาฬบึงกาฬ. เอกสารประกอบคำ
ชี้แจงเรื่องประวัติและความเป็นมาของแขวงกาฬบึงกาฬ.

สำนักงานเกษตรจังหวัดบึงกาฬ. (2557). รายงานข้อมูลภาวะการผลิตพืช. เอกสารแผ่นพับ.

สำนักงานเกษตรอำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (2559). การใช้ที่ดินถือครองทางการเกษตร ระหว่าง
พ.ศ. 2557-2559. เอกสารแผ่นพับ.

สำนักงานเกษตรอำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (2559). ข้อมูลรายชื่อเกษตรกรผู้ปลูกยางพารา 2559
สำหรับตรวจสอบพื้นที่จริง. เอกสารติดประกาศ 28 พฤศจิกายน 2559.

สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดบึงกาฬ. (2557). “กลุ่มชาวสวนยาง สกย.”
เอกสารแผ่นพับ.

สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดบึงกาฬ. (2557). “พื้นที่การปลูกยางพาราราย
อำเภอ” เอกสารแผ่นพับ.

องค์การบริหารส่วนตำบลนาสิงห์. ข้อมูลผู้เสียภาษีบำรุงท้องที่และภาษีโรงเรือนและที่ดิน ปี 2551-
2556 องค์การบริหารส่วนตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ.

เอกสารอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) คุณพ่อเคน สิมมาโคตร ณ เมรุชั่วคราวบ้าน
นาสิงห์ วันอาทิตย์ที่ 21 กรกฎาคม 2556.

สัมภาษณ์

กำนันตำบลนาสิงห์ และ ภรรยา. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (25
กุมภาพันธ์ 2560). สัมภาษณ์.

ครูเศรษฐา สิมมาโคตร. ครูโรงเรียนบ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5
มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

คำปุน วงศ์สุวรรณ. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (2 พฤษภาคม 2560).
สัมภาษณ์.

จินตนา แก้วยา. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (2 พฤษภาคม 2560).
สัมภาษณ์.

ตุ่น ชัยยา. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (6 พฤษภาคม 2560). สัมภาษณ์.

ทองพูน จันทะเสน. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (16 พฤษภาคม 2560).
สัมภาษณ์.

ธิดาจุติ จอดนอก. ผู้อำนวยการ การยางแห่งประเทศไทย จังหวัดบึงกาฬ. (5 พฤษภาคม 2560).
สัมภาษณ์.

นิรันดร์ ภาแก้ว. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (30 เมษายน 2560).
สัมภาษณ์.

บด เครือคำ. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (20 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

ปฏิรูปที่ดินจังหวัดบึงกาฬ. (23 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พจวัน ฝ่ายทอง. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ (19 เมษายน 2560).
สัมภาษณ์.

พ่อวินัย อรศรี และ ภรรยา. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ (10 เมษายน 2560).สัมภาษณ์.

พ่อเจริญ ราศี. ประธานกรรมการสหกรณ์กองทุนสวนยางบ้านนาสิงห์ จำกัด. (6 ตุลาคม 2559). สัมภาษณ์.

พ่อบุญปั่น สายสุด. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (6 ตุลาคม 2560). สัมภาษณ์.

พระครูสถิตบุญโสภณ. เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (25 กุมภาพันธ์ 2560).สัมภาษณ์.

พ่อปูน โสพรหมมา. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (25 กุมภาพันธ์ 2560). สัมภาษณ์.

พ่อประยูร วงเวียน. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อปุดิษฐ์ สายสอน. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อบุญชู แดนแก้วนิจ. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (8 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อสาร ไชยยศ. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (8 มีนาคม 2560).สัมภาษณ์.

พ่อถวิล เอื้อทรัพย์ไพบูลย์. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (8 มีนาคม 2560).สัมภาษณ์.

พ่อวรจักร ชันธแพทย์. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (8 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อไสว ช่วยศรี. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (15 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อสุวรรณ อรศรี และ ภรรยา. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (15 มีนาคม 2560).สัมภาษณ์.

พ่อเจริญ รอดทรง. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (15 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อหนูพันธ์ จันทรวงศ์. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (15 มีนาคม 2560). สัมภาษณ์.

พ่อคำผ่าน โตทรายมูล. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (8 มีนาคม 2560).

สัมภาษณ์.

พ่อไกรยนต์ ราศี. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (30 เมษายน 2560).

สัมภาษณ์.

พ่อสงวน ตรูวรรณ. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (30 เมษายน 2560).

สัมภาษณ์.

แม่ประมวล อินเมืองแก้ว. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5 มีนาคม 2560).

สัมภาษณ์.

แม่อยู่ ซาแก้ว. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5 มีนาคม 2560).สัมภาษณ์.

แม่คำภา อินเมืองแก้ว. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5 มีนาคม 2560).

สัมภาษณ์.

แม่เผ่าอินทร์แปง วรจักร. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (27 กุมภาพันธ์

2560).สัมภาษณ์.

แม่สมหวัง ไกรรัตน์. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (5 เมษายน 2560).

สัมภาษณ์.

แม่ประภท ขามเดช. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (20 มีนาคม 2560).

สัมภาษณ์.

วิการ ไชยยศ. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (11 เมษายน 2560).

สัมภาษณ์.

สโรชา ชัยโคตร. เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (20

มีนาคม 2560).สัมภาษณ์.

สุนิษฐ์ กุลแก้ว. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (24 มีนาคม 2560).

สัมภาษณ์.

อาทิตย์ ยิ่งยืน. บ้านนาสิงห์ ตำบลนาสิงห์ อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ. (20 มีนาคม 2560).

สัมภาษณ์.

Books and Book Articles

- Akin Rabibhadhana. (1963). *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873*, Cornell University, Southeast Asian Program, Ithaca .
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basic of a Backward Society*. Glencoe, IL: The Free Press.
- Banfield, Edward C. (1968). *The Unheavenly city*. Boston: Little Brown.
- Bebbington, Anthony. (1999). Capitals and Capabilities: A Framework for Analyzing Peasant Viability, Rural Livelihoods and Poverty. *World Development*, (27), 2021-2044.
- Charles F. Keyes. (1982). *Socioeconomic change in Rainfeed Agricultural Villages in Northeastern Thailand Part I*.
- Hirsch, Philip. (2012). Reviving Agrarian Studies in South-East Asia: Geography on the Ascendancy. *Geographical Research*, 50(4), 393-403.
- Hobsbawm, Eric. (1996). *The Age of Extremes*. New York : Vintage Books.
- Kearney, Michael. (1996). *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective*. Boulder : Westview Press.
- Kerkvliet, Benedict J. (1990). *Everyday Politics in the Philippines: Class and Status Relations in a Central Luzon Village*. University Of Californai Press.
- Michael merman. (1968). *Agricultural change and Peasant Choice in a Thai Village*. University of California Press Berkeley and Los Angeles.
- Rigg, Jonathan and Sakunee Nattapoolwat. (2001). Embracing the Global in Thailand: Activism and Pragmatism in an Era of Deagrarianization. *World Development*, (29), 945-960.
- Scott, James C. (1973). "Patron-client Politics and Political Change in Southeast Asial". *The American Political Science Review* 66 ,1 (Mar 1972) : 91-113.
- Scott, James C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant : Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven and London : Yale University Press.

- Shanin, Teodor (ed.). (1973). *Peasants and Peasant Societies*. Harmondsworth : Penguin.
- Van de Ploeg, Jan Douwe. (2008). *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. Sterling : Earthscan.
- Walker, Andrew. (2008). "The Rural constitution and Everyday Politics of Elections in Northern Thailand." *Journal of Contemporary Southeast Asia* 38 (1).
- Wolf, Eric. (1969). *Peasant Wars of the Twentieth Century*. London :

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายเชิดชัย หมิ่นภักดี
วันเดือนปีเกิด	25 เมษายน 2519
ตำแหน่ง	อาจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ศูนย์การศึกษา บึงกาฬ

ผลงานทางวิชาการ

บุษกร สุขแสน,เชิดชัย หมิ่นภักดี. (2553). *การศึกษาผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมจากการปลูกยางพาราในจังหวัดหนองคาย*. สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

เชิดชัย หมิ่นภักดี. (2560). การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาบึงกาฬ: ย้อนมองวาทกรรมว่าด้วยสังคมชาวนาของ Edward C. Banfield และ James C. Scott. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 43 (1)